

ISSN 2010-9601

MOLIYA

ILMIY JURNAL

Научный журнал «Финансы»

«Finance» scientific journal

1
2026

TOSHKENT

MOLIYA

Muassis: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Tahririyat ijodiy jamoasi:

Bosh muharrir: *A.Karimov*

Bosh muharrir o‘rinbosari: *G‘.Tashmanov*

Texnik muharrir: *K.Rasulova*

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2008 yil 24 martda 0519-raqam bilan ro‘yxatga olingan.

2008 yildan nashr qilinadi, bir yilda 6 marta chiqadi.

O‘zbekiston hududida tarqatiladi.

«Moliya» ilmiy jurnali O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komis- siyasi Rayosatining 2013 yil 13 dekabrda 201/3-sonli qaroriga binoan iqtisod fanlari bo‘yicha fan doktori ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan ilmiy maqolalari e‘lon qilinishi zarur bo‘lgan ilmiy jur- nallari ro‘yxatiga kiritilgan.

Web-sayt: <http://financial.simmaautostar.uz>

e-mail: moliya@fi.uz *Obuna indeksi – 1204*

Tahririyat manzili: 100084, Toshkent sh., A.Temur ko‘chasi, 60^a-uy Tel.: (+998 71) 234-66-89

TAHRIR KENGASHI RAISI:

T.Z.Teshabayev – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti rektori,
iqtisodiyot fanlari doktori, professor.

TAHRIR KENGASHI A’ZOLARI:

A.A.Karimov – Bosh muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori, professor.

G‘.D.Tashmanov — Bosh muharrir o‘rinbosari, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori,
dotsent

G.Q.Abduraxmanova — Ilmiy ishlar va innovasiyalar bo‘yicha prorektor iqtisodiyot fanlari
doktori, professor

N.X.Xaydarov — iqtisodiyot fanlari doktori, professor

T.S.Malikov — iqtisodiyot fanlari doktori, professor

E.G‘.Nabiyev — iqtisodiyot fanlari doktori, professor

G.N.Axunova — iqtisodiyot fanlari doktori, professor

K.B.O‘razov - iqtisodiyot fanlari doktori, professor

B.E.Toshmurodova – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sh.Z.Abdullayeva – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

A.Z.Avloqulov — iqtisodiyot fanlari doktori, professor

J.I.Karimqulov — iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sh.A.Allayarov- iqtisodiyot fanlari doktori, professor

F.T.Muxamedov — iqtisodiyot fanlari doktori, professor

D.R.Rustamov – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

X.M.Shennayev — iqtisodiyot fanlari doktori, professor

M.A.Ikramov — iqtisodiyot fanlari doktori, professor

I.K.Ochilov — iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

M.M.Tulaxodjayeva — iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Z.A.Sagdullayeva — iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor

X.Qobulov — iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor

I.G‘.Kenjayev – iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

D.A.Mirzayev — iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Asif Mahbub Karim– Malayziya, Bayneriy menejment va tadbirkorlik universiteti professori

Adriana Grigoressu – Ruminiya, Siyosiy tadqiqotlar va davlat boshqaruvi milliy universiteti
professori

Y.B.Maley – Belorussiya, Polosk davlat univesiteti dotsenti

Elcin Aykas Alp – Turkiya, Istanbul Tijorat Universiteti professori

Tae-Hyoung Mun — Janubiy Korea, Mokvuon universiteti professori

N.K.Muraviskaya — Rossiya Federatsiyasi hukumati huzuridagi Moliya universiteti
professori

K.Taygashinova – Qozog‘iston, Almata iqtisodiy-gumanitar universiteti professori

MUNDARIJA

Betlar

A.A.Karimov, N.K.Rizayev, L.F.Rasulov, Korxonalarda xususiy kapital hisobini takomillashtirish	4
A.A.Ostonokulov, O‘zbekistonda islomiy moliya va bank xizmatlari hisobi hamda auditi asoslarini shakllantirish	12
M.Yu.Raximov, Moliyaviy hisobot tahlili va uning muammoli jihatlari	25
B.A.Begalov, R.A.Dadabaeva, Tashkilotlardagi strategiyalar va raqamli transformatsiya jarayonlari	34
D.X.Pulatov, B.I.Nurmuxamedova, Global iqtisodiyotda markaziy banklar raqamli valyutasi (cbdc – central bank digital currency): vujudga kelishi va rivojlanish tendensiyalari	43
A.T.Mamajonov, O‘zbekiston sharoitida moliyaviy hisobotning zaruriyati va uslubiy asoslari	52
S.J.Yangibayev, Improving the state investment policy in the agrarian sector of the economy	57
К.Чекулаева, Корпоративная социальная ответственность бизнеса как механизм устойчивого развития национальной экономики республики узбекистан	62
D.G.Xudaynazarova, Farmasevtika korxonalarida raqamli markirovkalash jarayonlariga oid xarajatlar buxgalteriya hisobini takomillashtirish	77
F.Q.Boboxo‘jayeva, Bank marketingi: mijozlarga yo‘naltirilgan yondashuv va raqamli transformatsiya	83
U.R.Uzakova, Qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarda boshqaruv mexanizmlarini raqamlashtirish asosida samaradorlikni oshirish	90
Sh.X.Ruzimuradov, Naqd pulsiz hisob-kitob tizimlari xavfsizligini ta‘minlash	98
A.H.Mahsutaliyev, Oliy ta‘lim tizimida boshqaruv kadrlarining moliyaviy resurslardan samarali foydalanish	106
I.I.Erkinxojiyev, Agrobiznes loyihalarini moliyalashtirishning zamonaviy usullari	112
M.B.Moyliyev, Sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda investitsiyalarni joylashtirish va aktivlarni boshqarish mexanizmining o‘rni	117
L.O.Xayitboyeva, Strategik boshqaruv hisobining zamonaviy usullari: korxonalar amaliyotida qo‘llanilishi va takomillashtirish tavsiyalari	122
L.O.Zunnunov, Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari shakllanish tarixi va nazariy-huquqiy mexanizmlari	127
Б.К.Хамдамов, Ш.У.Аминов, Проблемы бухгалтерского учета на современном этапе развития экономики узбекистана	132
Sh.O‘.Aminov, Buxgalteriya hisobida raqamli transformatsiya: sun‘iy intellekt va mashinali o‘rganish texnologiyalarining amaliy qo‘llanilishi	143
M.T.Abdujaborova, Moliyaviy hisobotlar elementlarini bashoratlash	148
T.M.Berdiyev, O‘zbekiston oliy ta‘lim muassasalarida raqamli texnologiyalardan foydalanish holatining ilmiy tahlili	157
G.A.Nosirova, The role of effective delegation in project management	165
J.A.Abdurasulov, Ajratib chiqarish shaklidagi qayta tashkil etishda aktivlar va majburiyatlarni baholash hamda hisobda aks ettirish masalalari	169

- A.T.Maxkambayev**, O‘zbekistonda buxgalteriya hisobi milliy standartlarini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida ishlab chiqishning ahamiyati va zarurligi **177**
- G.D.Tashmanov, I.U.Tursunaliev**, Accounting recognition and valuation of long-term assets under international financial reporting standards (IFRS) **182**

Karimov Akrom Abbasovich - iqtisodiyot fanlari doktori, professor, “Moliyaviy hisob va hisobot” kafedrası professori. Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti.
karimovaa53@mail.ru

Rizayev Nurbek Kadirovich - iqtisodiyot fanlari doktori, professor, “Bank ishi va buxgalteriya hisobi” kafedrası professori. Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
rizayevnk220874@gmail.com

Rasulov Lazizbek Farxod o‘g‘li
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti tadqiqotchisi

KORXONALARDA XUSUSIY KAPITAL HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

Каримов Акром Аббасович - доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры «Финансовый учет и отчетность» Ташкентский государственный экономический университет. Karimovaa53@mail.ru

Ризаев Нурбек Кадилович - доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры «Банковское дело и бухгалтерский учет». Ташкентский Международный Университет Кимё. rizayevnk220874@gmail.com

Rasulov Lazizbek Farxod o‘g‘li – Соискатель.
Ташкентский Международный Университет Кимё.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА ПРЕДПРИЯТИИ

Karimov Akrom Abbasovich - Doctor of Economics, Professor, Professor of the Financial accounting and reporting Tashkent State University of Economics.
Karimovaa53@mail.ru

Rizaev Nurbek Kadirovich - Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Banking and Accounting. Kimyo International University in Tashkent
rizayevnk220874@gmail.com

Rasulov Lazizbek Farkhod o‘g‘li- Researcher. Kimyo International University in Tashkent.

IMPROVING ACCOUNTING OF EQUITY

Annotatsiya: Xususiy kapital hisobini takshkil etish va uni yuritishda ularning xarakterini hisobga oluvchi schyotlarni takomillashtirish bo‘yicha fikr mulohazalar yuritilgan. Xususiy kapital hisobi bo‘yicha schyotlarni moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiqlashtiri borish bugungi kunda dolzarb hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan ustav kapitali, qo‘shilgan kapital, rezerv kapital va taqsimlanmagan foyda (zarar) bilan birga xalqaro talablarga muvofiq boshqa umumlashgan

daromadlar kabi schyotlarni kritish va amaliyotda qo'llash mumkin bo'ladi. Natijada amaldagi 21-son BHMS qoidalarini MHXS talablariga uyg'unlashtirib borishni ta'minlaydi.

Tayanch so'zlar: xususiy kapital, sof foyda, zarar, qshilgan kapital, taqsimlanmagan foyda, rezerv kapital.

Аннотация: В статье рассматривается разработка отчетности по организации и управлению учетом собственного капитала, а также совершенствование отчетности, отражающей его движение. Актуальна необходимость гармонизации отчетности по учету собственного капитала с международными стандартами финансовой отчетности. С этой точки зрения станет возможным пересмотр и практическое применение таких показателей, как уставный капитал, собственный капитал, резервный капитал и нераспределенная прибыль (убытки) в соответствии с международными требованиями, а также прочий совокупный доход. В результате действующие положения МСФО 21 будут приведены в соответствие с требованиями МСФО.

Ключевые слова: собственный капитал, чистая прибыль, убыток, собственный капитал, нераспределенная прибыль, резервный капитал.

Abstract: This article examines the development of reporting on the organization and management of equity accounting, as well as the improvement of reporting reflecting its movement. The need to harmonize equity accounting reporting with international financial reporting standards is pressing. This will enable the revision and practical application of indicators such as authorized capital, equity, reserve capital, and retained earnings (losses), as well as other comprehensive income, in accordance with international requirements. As a result, the current provisions of IFRS 21 will be aligned with IFRS requirements.

Keywords: equity, net profit, loss, equity, retained earnings, reserve capital.

KIRISH.

Jahon amaliyotida xususiy kapitalni bozor kapitallashuvi deb nomlanadigan kapital ko'rsatkichi dunyodagi eng yirik kompaniyalarni aniqlash va baholash uchun foydalaniladi. Bugungi kunda ushbu ko'rsatkichga ega bo'lgan eng yirik brend kompaniyalarning bozor yoki xususiy kapitali trln.dollar qiymatida baholanadi. Masalan, TOP-10 bo'yicha dunyodagi eng yirik kompaniyalar, jumladan "Microsoft Corporation" (AQSh) kompaniyasining bozor kapitallashuvi (xususiy kapitali) hajmi - 3,425 trln.doll, "Apple Inc." (AQSh) - 3,397, "Nvidia Corporation" (AQSh) - 3,155, "Alphabet Inc." (AQSh) - 2,305, "Amazon.com, Inc." (AQSh) - 2,056, "Saudi Arabian Oil Group" (S.Arabistoni) - 1,809, "Meta Platforms, Inc." (AQSh) - 1,294, "Berkshire Hathaway Inc." (AQSh) - 887,16 "Eli Lilly and Company" (AQSh) - 808,65 hamda "TSMC (Tayvan) - 800,39 mlrd.doll.ga teng bo'lgan [1]. Demak, jahon mamlakatlari kompaniyalariga tegishli bo'lgan bozor kapitali (xususiy kapitali) hajmining bunday yirik ko'rinishga aylanishi, o'z navbatida ular hisobini uslubiy jihatdan takomillashtirib borishni taqozo etadi. O'z navbatida respublikamizda ham buxgalteriya hisobi tizimini, xususan korxonalarda xususiy kapital hisobini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish bo'yicha qator ishlar amalga oshirilib kelinmoqda. Jumladan, 2025 yildan 2030 yilgacha bo'lgan davr "Yangilanish bosqichi"ning 2-chi davri boshlandi. Bunda moliyaviy hisob tizimini yaratilish, MHXSga o'tishni takomillashtirish, BHMSlarni MHXSga o'tkazish hamda moliyaviy hisobotlar sifatini ta'minlash va uning bazasini yaratish bo'yicha chora-tadbirlar belgilab olingan. O'tgan qisqa muddatda 4 ta BHMSlar xalqaro standart (MHXS) talablariga moslashtirildi. Bunda 1-sonli BHMS "Moliyaviy hisobotni taqdim etish va hisob siyosati" nomli standartni xalqaro 1-son MHXS "Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish" standartiga muvofiqlashtirish asosida aynan xususiy kapitalni

hisobga olish tartibi ham takomillashtirildi. Republikamizda buxgalteriya hisobi sohasidagi islohotlarning yangi davrida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 15 sentyabrdagi PQ-282-sonli "Moliyaviy hisobot tizimini xalqaro talab va standartlarga muvofiq takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi" qarori muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada ushbu qaror asosida kelgusida MHXSga o'tuvchi tashkilotlar ro'yxatini qayta ko'rib chiqish (Jamoat ahamiyatiga ega tashkilotlar maqomini berish-jami 307 ta tashkilotga), Buxgalteriya hisobi to'g'risidagi qonunning yangi tahririni ishlab chiqish hamda BHMSlarni MHXSga muvofiq uyg'unlashtirish kabi tizimli ishlar amalga oshiriladi. Maqolada, xususiy kapital hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish masalalariga e'tibor qaratildi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI.

Xususiy kapital tushunchasi bo'yicha iqtisodiy adabiyotlar va me'yoriy xujjatlarda ko'plab ta'riflar va o'ziga xos mualliflik yondoshuvlari berilgan.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari, xususan 1-son BHXSda xususiy kapital bo'yicha alohida ta'rif berilmagan bo'lsada, unda yoritib berilishi lozim bo'lgan komponentlarga to'xtalib o'tiladi: "Xususiy kapitalning komponentlari, masalan, kiritilgan kapitalning har bir turi, boshqa umumlashgan daromad va taqsimlanmagan foydaning har bir turi bo'yicha jamg'arilgan qoldig'ini o'z ichiga oladi." [2].

«Moliyaviy hisobotlarni taqdim etishning konseptual asosi»da esa quyidagi qoidalar o'z ifodasini topgan: «Xususiy kapital tashkilotning barcha majburiyatlari chegirilgandan keyin uning aktivlaridagi qoldiq ulushdir» [3].

Rossiya Federatsiyasi qonunchiligida: "xususiy kapitalning tarkibiga quyidagilar kiritiladi: ustav kapitali, qo'shilgan kapital, zahira kapitali va taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarar)" [4].

Qozog'iston qonunchiligida quyidagi tushuncha berilgan: "Kapitla-bu yakka tartibdagi tadbirkor yoki tashkilotning barcha majburiyatlari chegirib tashlanganidan keyin qolgan aktivlarning ulushi." [5].

Respublikamizda amaldagi buxgalteriya hisobiga oid qonunchilikda esa: «Xususiy kapital ustav kapitali, qo'shilgan, zaxira kapitalidan va taqsimlanmagan foydadan tarkib topadi» deb keltirib o'tilgan [6].

Milliy standart qoidalarida esa quyidagilar bayon etilgan; "Buxgalteriya balansining xususiy kapital (o'z mablag'lari manbalari) bo'limida ustav kapitali, qo'shilgan kapital, rezerv kapitali, sotib olingan xususiy aksiyalar, taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarar), kapitalning boshqa tarkibiy qismlari bo'yicha ma'lumotlar aks ettirilishi kerak" [7].

Yana bir milliy standart Konseptual asosda: "Xususiy kapital ustav, qo'shilgan, rezerv kapitalidan va taqsimlanmagan foydadan iborat bo'ladi. Zarur hollarda ustav, qo'shilgan, rezerv kapitali analitik kesimda hisobga olinishi mumkin. Buxgalteriya balansidagi xususiy kapitalning miqdori aktivlar va majburiyatlar qiymatini baholashga bog'liqdir" deb ifodalanadi [8].

Bu borada sohaning etuk iqtisodchi olimlari tomonidan ham turli fikr-mulohazalar yuritilgan, jumladan Z.Kurbanov tomonidan: «Xususiy kapital-bu korxonaning aktivlari va majburiyatlari o'rtasidagi farqdir» deb ta'rif berilgan [9]. A.Ermatov esa: «Xususiy kapital – ishlab chiqarish resurslarining o'tgan davrlardagi foydalanilishi natijasida jamlangan, kelgusida iqtisodiy naf keltirish imkoniyatiga ega hamda mulkdorlarga tegishli bo'lgan qiymatlar majmuidir» deb ifodalaydi [10]. K.Berdievning fikriga ko'ra: «Xususiy kapital – bu xo'jalik yurituvchi sub'ekt aktivlarining barcha majburiyatlar chegirilganidan qolgan qismi, ya'ni korxonada mulkdorlarining aktivlaridagi ulushidir» [11]. E.Ortiqov bir qator manbalarni o'rganish natijasida quyidagilarni ta'kidlab o'tadi: "Xususiy

kapital yoki uning sinonimi bo'lgan sof aktivlar manbalarda turli nomlar va mazmunda talqin qilinadi. Odatda, «buxgalteriya hisobi va auditga oid manbalarda xususiy kapital, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS)da» kapital, iqtisodiy tahlilga oid manbalarda va ijtimoiy tarmoqlarda esa, sof aktivlar, sof aylanma aktivlar, aylanma kapital, ishchi kapital kabi tushunchalar keng qo'llaniladi" [12]. I.Ismanov: «Hozirgi kunda iqtisodchi olimlar o'rtasida munozaraga sabab bo'layotgan masalalardan biri – kapitalni iqtisodiy kategoriya emas, balki buxgalteriya hisobi kategoriyasi sifatida e'tirof etish lozim» deb e'tirof etadi [13]. I.Sherimbetov quyidagi fikrlarni bilirib o'tadi: "Buxgalteriya hisobi maqsadlarida hususiy kapital – muayyan davrga korxonada aktivlaridan majburiyatlarini chegirilgandan qolgan qismi sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz. Chunki aynan mulkdorlar, majburiyatlar chegirilgandan so'ng qolgan aktivlarga egalik qiladi. Bunday tartibdagi yondashuv xususiy kapital hisobini xalqaro standartlar asosida tashkil etilishiga imkon yaratadi"[14].

Yuqorida bildirib o'tilgan turli qarashlar va yondoshuvlarni umumlashtirgan holda, xususiy kapitalga quyidagi mualliflik tushunchasi berildi: "*Xususiy kapital - bu korxonada faoliyati jarayonida iqtisodiy naf keltiradigan iqtisodiy resurslar yig'indisi bo'lib, aktivlardan majburiyatlarning chegirmasi bo'yicha, sof aktiv sifatida ustav, qo'shilgan, rezerv kapitali hamda taqsimlanmagan foydadan iborat bo'ladi*".

TADVIQOT METODOLOGIYASI.

Maqolani yozishda xususiy kapital hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish bo'yicha tizimli yondashuv, guruhlash, taqqoslama tahlil, induksiya, deduksiya, qiyosiy taqqoslash, nazariy va amaliy o'rganish, statistik tahlil hamda buxgalteriya hisobining usullaridan foydalanilgan.

NATIJA VA MUHOKAMA.

Korxonada mulkdori qonunchilik bo'yicha barcha majburiyatlarni bajargandan so'ng qoladigan korxonada aktivlariga egalik qila oladi. Ya'ni korxonada muassisiga doim barcha aktivlar emas, balki majburiyatlar chegirilgandan so'ng qoladigan aktivlar tegishli bo'ladi. Shu sababli xususiy kapitalni sof aktiv deb xam ataladi. Xususiy kapital quyidagilardan tarkib topadi:

- ustav fondi (ustav kapitali),
- qo'shilgan kapital,
- zaxira kapitali
- taqsimlanmagan foyda.

Quyida ayrim tushunchalarga batafsil to'xtalib o'tiladi, jumladan *Ustav fondi* (ustav kapitali) ta'sis hujjatlarida belgilangan hissalarining (pulda ifodalangan holdagi) yig'indisini aks ettiradi. Ustav fondiga (ustav kapitaliga) hissalar shaklida kiritiladigan moddiy va nomoddiy aktivlar ta'sischi (ishtirokchilar) o'rtasidagi kelishuvga ko'ra baholanadi, qonunda nazarda tutilgan hollarda esa, baholovchi tashkilot tomonidan baholanishi kerak.

Qo'shilgan kapital aksiyalarni nominal qiymatidan baland narxlarda dastlabki sotishdan olinadigan emissiya daromadini, shuningdek ekvivalenti chet el valyutasida ifodalangan ustav fondini (ustav kapitalini) shakllantirish jarayonida yuzaga keladigan kurs farqini aks ettiradi.

Zaxira kapitali uzoq muddatli aktivlarni qayta baholashda hosil bo'ladigan inflyatsiya zaxiralarini, qonun hujjatlarida va ta'sis hujjatlarida nazarda tutilgan miqdorlarda sof foydadan ajratmalarni, shuningdek tekinga olingan mol-mulkning qiymatini aks ettiradi.

Taqsimlanmagan foyda foydaning jamg'arilayotganligini ifodalaydi va mulkdorlarning qaroriga binoan ustav fondiga (ustav kapitaliga) qo'shilishi mumkin.

Ustav kapitali - bu ta'ris hujjatida belgilangan doiradagi faoliyatni ta'minlash uchun ta'rischilarning (ishtirokchilarning) korxonaga mulkiga qo'ygan mablag'lari (ulushlari, aksiyalar nominal qiymatida va hokazolar)ning pul ifodasidagi yig'indisidir.

Korxonaga ustav kapitalining holati va harakati to'g'risidagi axborotlarni umumlashtirish quyidagi schyotlarda amalga oshirilishi ko'zda tutilgan:

8310 "Oddiy aksiyalar";

8320 "Imtiyozli aksiyalar";

8330 "Pay va ulushlar".

Ustav kapitali harakatining buxgalteriya hisobi 8300-"Ustav kapitali" schyotida, tegishli jurnal orderda, uning analitik hisobi esa, ishtirokchilar (ta'rischilar) bo'yicha kartochkalar yoki qaydnomalarda yuritiladi.

Masalan, "Jizzahdonmahsulotlari" AJni ro'yxatdan o'tkazish paytida aksiyadorlik jamiyati ustav kapitaliga ta'rischilarning ulushlari bo'yicha qarzi (to'liq miqdorda) aks ettirilganda quyidagi buxgalteriya o'tkazmalari beriladi:

1. Korxonaga ustav kapitalining ro'yxatdan o'tkazilishiga:

Debet 4610 - Ta'rischilar bilan hisoblashishlar schyoti - 2 mlrd. so'm

Kredit 8310 yoki 8320 - Oddiy (imtiyozli) aksiyalar schyoti - 2 mlrd. so'm.

2. Aksiyadorlik jamiyati aksiyalarini nominal qiymati bo'yicha sotilishi:

Debet 5010 yoki 5110 - Pul mablag'lari schyoti - 2 mlrd. so'm

Kredit 4610 - Ta'rischilar bilan hisoblashishlar schyoti - 2 mlrd. so'm

Ustav kapitalini hisobga olish bilan bog'liq yana bir muhim masala, ustav kapitalini doimiy ravishda oshirib borishdir. Korxonaning ustav kapitali uning foydasi hisobiga ko'paytirish mumkin bo'lgan eng katta miqdorni aniqlash uchun o'tgan hisobot yili yakuni bo'yicha korxonaning sof aktivlari miqdori hisoblab chiqariladi. Masalan, "Jizzaxdonmahsulotlari" AJning moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotida da sof aktivlarining qiymati 273104483 ming so'mni tashkil qildi. Korxonaga joriy yilda 430924 min so'm sof foyda bilan yakunlagan. Natijada korxonada 273267356 ming so'mdan oshmaydigan summaga ko'paytirish huquqiga ega bo'ladi. Aksiyadorlik ishtirokchilari yig'ilishida ustav kapitalini 301245 ming so'mga ko'paytirish to'g'risida qaror qabul qilindi va ushbu muaomala buxgalteriya hisobida quyidagicha aks ettiriladi.

Taqsimlanmagan foyda hisobiga ustav kapitali ko'paytirildi:

Debet 8710 - Taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarar) schyoti - 301245 ming so'm.

Kredit 8330 - Pay va ulushlar schyoti - 301245 ming so'm.

Qo'shilgan kapital - bu tashkil etilayotgan xo'jalikning daromad (foyda) olish maqsadini ko'zlab, kiritilgan va kiritilayotgan dastlabki mablag'larning Respublikamiz yuqori tashkilotlari hamda bozor talablari asosida yuzaga kelgan mulk tafovutlarini, qaytarib bermaslik sharti bilan olingan mablag'lar bo'lib, bundan tashqari qo'shilgan kapital schyotida ustav kapitaliga qo'yilgan qo'yilmalarni to'lashda hosil bo'ladigan kursdagi farqlar summasi ham hisobga olinadi.

Qo'shilgan kapitalning mavjudligi va harakati quyidagi schyotlarda hisobga olinadi.

8410 - "Emissiya daromadi"

8420 - "Ustav kapitalini shakllantirishda kursdagi farqi"

Masalan, "Jizzaxdonmahsulotlari" AJning nominal qiymati 500 so'm bo'lgan oddiy aksiyalari 800 so'mdan sotilgan aksiyalar 1000 so'mdan sotib olindi.

Debet 5110 - Hisob kitob schyoti - 500 so'm

8410 - Emission daromad - 200 so'm

9690 - Moliyaviy faoliyat bo'yicha xarajatlar schyoti - 300 so'm

Kredit 8610 – Sotib olingan xususiy aksiyalar schyoti– 1000 so‘m.

Rezerv kapitali hisobot davrida erishilgan sof foyda hisobidan, amaldagi qonunchilik asosida, zarar ko‘rish ehtimolini oldini olish va xo‘jalikning oxirgi moliyalashtirish manbai sifatida gavdalanadigan hamda keyinchalik kirim qilingan (ustav kapitaliga taalluqli bo‘lmagan) aktivlarni inflyatsiya zaxirasining o‘zida mujassam etgan mablag‘lar manbai bo‘lib, u korxonaning (qanday mulk shaklidan qat’iy nazar) iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy jihatdan himoyalash va qo‘llab-quvvatlash maqsadida tashkil etilgan mablag‘lar manbaini ifodalab, u korxonaning hisobot yilda erishgan sof foydasidan shakllantiriladi.

Amaldagi qonunchilikka binoan korxonada rezerv kapitali tashkil etiladi. Uning miqdori jamiyat ustav kapitalining 15 foizidan kam bo‘lmashligi kerakligi belgilab berilgan.

8510 “Mulknini qayta baholash bo‘yicha tuzatishlar” schyotida mulklarni qayta baholash natijasida vujudga kelgan o‘zgarishlar hisobga olinadi. Mulklarni qayta baholash natijasida rezerv kapitalining shakllanishi va to‘ldirilishi 8510 “Mulknini qayta baholash bo‘yicha tuzatishlar” schyotining kreditida qayta baholash natijasida qiymati oshgan mulklarni hisobga oluvchi schyotlar bilan bog‘langan holda aks ettiriladi.

Agar qayta baholash natijasida mulklarning qiymati kamaysa, kamaygan summa o‘sha mulkning navbatdagi qiymati oshishi hisobiga to‘ldiriladi va u 8510 “Mulknini qayta baholash bo‘yicha tuzatishlar” schyotining debetida aks ettiriladi. Shu mulkning avvalgi qayta baholashdagi qiymatidan oshgan arzonlashtirilgan summa xarajat sifatida tan olinadi va 9430 “Boshqa operatsion xarajatlarni” schyotida aks ettiriladi. Demak, ushbu hisobvaraqlar (schyotlar) BHMS bo‘yicha moliyaviy hisobotlarni tuzayotgan korxonalar uchun foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Korxonalarda xususiy kapitalni hisobga oluvchi schyotlarni takomillashtirish maqsadida quyidagi schyotlar taklif etildi:

1-jadval

Xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish maqsadida amaldagi buxgalteriya hisobining schyotlar rejasi”ga (21-son BHMS) xususiy kapitalni hisobga oluvchi schyotlar bo‘yicha berilgan taklif¹.

Amaldagi schyotlar		Taklif etilayotgan schyotlar	
Schyot raqami	Nomi	Schyot raqami	Nomi
8500 - Rezerv kapitalini hisobga oluvchi schyotlar		8500 - Rezervlarni hisobga oluvchi schyotlar	
8510	Mulknini qayta baholash bo‘yicha tuzatishlar	8510	Rezerv kapitali (fond)
8520	Rezerv kapitali	8520	Asosiy vositalarning qayta baholanishi bo‘yicha rezerv
8530	Tekinga olingan mulk	8530	Nomoddiy aktivlarning qayta baholanishi bo‘yicha rezerv
		8540	Moliyaviy instrumentlarni baholanishi bo‘yicha rezerv
		8550	Bir valyutadan boshqa valyutaga o‘tkazishdagi kurs farqlari bo‘yicha rezerv
		8560	Boshqa rezervlar

¹ “MHXS bo‘yicha moliyaviy hisobot tayyorlaydigan tashkilotlar uchun buxgalteriya hisobining namunaviy schyotlar rejasi” loyixasi asosida muallif ishlanmasi.

Taklif etilayotgan ushbu xususiy kapitalga tegishli bo'lgan 8500 – “Rezervlar”da buxgalteriya hisobi milliy standartlari va moliyaviy hisobot standartlari shuningdek, korxonaning ta'sis xujjatlari va hisob siyosati talabiga muvofiq xususiy kapital schetida aks ettiriladigan rezervlar hisobi quyidagi schyotlar guruhini o'z ichiga oladi:

8510 – “Rezerv kapitali (fond)” ta'sis hujjatlariga muvofiq belgilangan rezerv kapitali hisobi uchun foydalaniladi;

8520 – “Asosiy vositalarning qayta baholanishi bo'yicha rezerv” asosiy vositalarni qayta baholash bo'yicha operatsiyalar hisobi uchun foydalaniladi;

8530 – “Nomoddiy aktivlarning qayta baholanishi bo'yicha rezerv” nomoddiy aktivlarni qayta baholash bo'yicha operatsiyalar hisobi uchun foydalaniladi;

8540 – “Moliyaviy instrumentlarni qayta baholanishiga rezerv” ulushli va qarz instrumentlarini qayta baholash bo'yicha operatsiyalar hisobi uchun foydalaniladi;

8550 – “Bir valyutadan boshqa valyutaga o'tkazishdagi kurs farqlari bo'yicha rezerv” xoriydagi bo'linmaga kiritilgan sof investitsiyaning bir qismini tashkil etadigan va korxonaning moliyaviy hisobotida sof investitsiya chiqarilgunga qadar xususiy kapital sifatida tasniflanadigan kurs farqlari hisobi uchun foydalaniladi;

8560 – “Boshqa rezervlar” yuqoridagi guruhlarda ko'rsatilmagan boshqa rezervlar hisobi uchun foydalaniladi.

Yuqorida taklif etilgan schyotlardan ko'rinib turibdiki, xalqaro standartlarga muvofiq moliyaviy hisobotlarni shakllantirish imkoniyati yaratiladi. Amaldagi 8510 - “Mulkni qayta baholashdan tuzatishlar” schyoti negizida ikkita mustaqil schyotlar yuritiladi, ya'ni:

8520 – “Asosiy vositalarning qayta baholanishi bo'yicha rezerv”

8530 – “Nomoddiy aktivlarning qayta baholanishi bo'yicha rezerv”

Masalan, aksiyadorlik jamiyatida 100 mln. so'mlik asosiy vositalari qayta baholash modeliga asosan 1,5 koeffitsientga oshirildi, ushbu operatsiyaga taklif qilinayotgan schyotlar asosida quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi beriladi:

Debet 0100 - “Asosiy vositalar” schyotlari - 50 mln. so'm;

Kredit 8520 - “Asosiy vositalarni qayta baholanishi bo'yicha rezerv” schyoti - 50 mln. so'm.

Korxonalarda xususiy kapital hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirishning yana bir muhim jihati shundaki, kelgusida “Ustav kapitali va boshqa kapital elementlari” nomli Moliyaviy hisobotning milliy standarti (MHMS) yaratish va uni amaliyotga tadbiiq etish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Bu avvalgi 14-sonli BHMS “Hususiy kapital to'g'risidagi hisobot” va shu kabi BHMSlarni o'rnini egallaydi hamda milliy standartlarni xalqaro standartlarga uyg'unligini ta'minlaydi.

XULOSA.

Tadqiqotlar natijasida korxonalar xususiy kapitalni hisobga oluvchi schyotlarni taklif etish asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

xususiy kapitalni hisobga oluvchi schyotlarni xalqaro standartlar talablariga muvofiqligini ta'minlaydi, BHMS bo'yicha qo'llanilayotgan schyotlarni to'g'ridan-to'g'ri xalqaro bo'yicha talablarni qo'llash imkoniyatini beradi;

xususiy kapital, jumladan rezervlarni hisobga olishda taklif qilinayotgan schyotlar aniq tushunarli bo'lishi o'tish vazifasini bajaradi hamda xususiy kapital haqidagi ma'lumotlarni to'g'ri aks ettirish imkoniyatini yaratadi;

xalqaro standartlar talablarida schyotlar rejasi emas, asosan e'tiborni moliyaviy hisobotlarni tuzishga qaratganligi tufayli, kelgusida korxonada shakllantirilayotgan moliyaviy hisobotlarni takomillashuviga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 4611-sonli qarori. 2020 yil 24 fevral. <https://lex.uz/docs/4746047>
2. "Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish". 1-son BHXS (Buxgalteriya hisobi xalqaro standarti). Rasmiy tarjima-2022 y. 108-band.
3. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo'yicha "Moliyaviy hisobotlarni taqdim etishning konseptual asosi". Rasmiy tarjima-2022 y.
4. [Федеральным законом от 06.12.2011 № 402-ФЗ, Приказом Минфина РФ от 31.10.2000 № 94н](#), Положениями по бухгалтерскому учету, [Учетной политикой организации](#)
5. О бухгалтерском учете и финансовой отчетности. Закон Республики Казахстан от 28 февраля 2007 года Н 234. <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z070000234>
6. O'zbekiston Respublikasining «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi Qonuni. 2016 yil 13 aprel. O'RQ-404-son. 19-modda.
7. **O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (1-sonli BHMS) «Moliyaviy hisobotni taqdim etish va hisob siyosati»**. <https://lex.uz/docs/7050497>
8. "Moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etish uchun konseptual asos". <https://lex.uz/docs/7015916>
9. Kurbanov Z.N., Misirov K.M. Moliyaviy va boshqaruv hisobi.T."IQTISOD-MOLIYA", 2019. - 575 b.
10. Ermatov A.A. Xususiy kapitalning buxgalteriya hisobi va auditini takomillashtirish muammolari. Iqt fan. bo'yicha falsafa doktori (RhD) diss avt. T: 2020 y. - 60 b.
11. Berdiev Q.H. Xususiy kapitalning buxgalteriya hisobi va auditini takomillashtirish. Iqt. fan bo'yicha falsafa doktori (RhD) diss. avt. T: 2023 y. - 58 b.
12. Ortiqov E.Ya. Aksiyadorlik jamiyatlarida buxgalteriya hisobi va auditini takomillashtirish. Iqt. Fan bo'yicha falsafa doktri ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss avtoreferati. T.: 2025 yil. 35 b.
13. Ismanov I.N. Aktivlar tushunchasining iqtisodiy mazmuni va ularni hisobga olishning ayrim munozarali jihatlari iqtisod va moliya / Экономика и финансы, №2, 2016.
14. Sherimbetov I.X. Xususiy kapital hisobi va auditi: nazariya va amaliyot. Monografiya. – T.: "NIHOL-PRINT", 2025. 160 b

Ostonokulov Azamat Abdulkarimovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti kafedra
professori, a.ostonokulov@tsue.uz,
ORCID: 0000-0003-2792-3174

O‘ZBEKISTONDA ISLOMIY MOLIYA VA BANK XIZMATLARI HISOBI HAMDA AUDITI ASOSLARINI SHAKLLANTIRISH

Ostonokulov Azamat Abdulkarimovich
Professor of the Department, Tashkent State
University of Economics, a.ostonokulov@tsue.uz,
ORCID: 0000-0003-2792-3174

FORMATION OF ACCOUNTING AND AUDIT FRAMEWORK FOR ISLAMIC FINANCE AND BANKING SERVICES IN UZBEKISTAN

Остонокулов Азамат Абдукаримович
Профессор кафедры Ташкентского
государственного экономического университета,
a.ostonokulov@tsue.uz,
ORCID: 0000-0003-2792-3174

ФОРМИРОВАНИЕ ОСНОВ УЧЕТА И АУДИТА ИСЛАМСКИХ ФИНАНСОВ И БАНКОВСКИХ УСЛУГ В УЗБЕКИСТАНЕ

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonda islomiy moliya va bank xizmati subyektlarida buxgalteriya hisobi va auditni tashkil etishning fundamental asoslarini shakllantirish masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda islomiy moliya va bank xizmatining iqtisodiy mohiyati, uni joriy etishdagi institutsional talablar hamda an’anaviy va islomiy buxgalteriya hisobi standartlari o‘rtasidagi konseptual farqlar ochib berilgan. Xalqaro moliya institutlari hisobotlari, amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar va xalqaro buxgalteriya hamda audit standartlari asosida qiyosiy va konseptual tahlil amalga oshirilgan. Tadqiqot natijasida islomiy moliya operatsiyalarida buxgalteriya hisobi foizsiz daromad, aktivga asoslangan va foyda-zararni bo‘lish tamoyillariga tayanishini hisobga olgan holda, O‘zbekiston sharoiti uchun mos aralash hisob va audit modeli taklif etilgan. Mazkur model an’anaviy moliya tizimi barqarorligini saqlagan holda islomiy moliya va bank xizmatini bosqichma-bosqich joriy etish imkonini beradi. Olingan xulosalar islomiy moliya va bank xizmatini joriy etishda normativ-huquqiy hujjatlar bazasini takomillashtirish, buxgalter va auditorlar tayyorlash tizimini rivojlantirish hamda moliyaviy shaffoflikni oshirishda amaliy ahamiyatga ega.

Tayanch so‘zlar: islomiy moliya, islomiy bank xizmatlari, buxgalteriya hisobi, audit, shariat muvofiqligi, AAOIFI standartlari, IFRS.

Abstract

This article scientifically analyzes the issues of forming the fundamental foundations of accounting and auditing in Islamic finance and banking entities in Uzbekistan. The study reveals the economic essence of Islamic finance and banking, institutional requirements for its implementation, and conceptual differences between traditional and Islamic accounting standards. A comparative and conceptual analysis was carried out based on the reports of international financial institutions, current regulatory legal acts, and international accounting and auditing standards. As a result of the study, a mixed accounting and auditing model suitable for the conditions of Uzbekistan was proposed, taking into account the fact that accounting in Islamic financial transactions is based on the principles of non-interest income, asset-based, and profit-loss sharing. This model allows for the gradual

introduction of Islamic finance and banking while maintaining the stability of the traditional financial system. The conclusions obtained are of practical importance in improving the regulatory framework for the introduction of Islamic finance and banking, developing the system for training accountants and auditors, and increasing financial transparency.

Keywords: Islamic finance, Islamic banking, accounting, auditing, Shariah compliance, AAOIFI standards, IFRS.

Аннотация

В данной статье научно анализируются вопросы формирования фундаментальных основ бухгалтерского учета и аудита в исламских финансовых и банковских организациях Узбекистана. Исследование раскрывает экономическую сущность исламского финансирования и банковского дела, институциональные требования к его внедрению и концептуальные различия между традиционными и исламскими стандартами бухгалтерского учета. Проведен сравнительный и концептуальный анализ на основе отчетов международных финансовых институтов, действующих нормативно-правовых актов и международных стандартов бухгалтерского учета и аудита. В результате исследования предложена смешанная модель бухгалтерского учета и аудита, адаптированная к условиям Узбекистана, учитывающая тот факт, что учет в исламских финансовых операциях основан на принципах непроцентного дохода, учета активов и распределения прибыли и убытков. Эта модель позволяет осуществлять постепенное внедрение исламского финансирования и банковского дела при сохранении стабильности традиционной финансовой системы. Полученные выводы имеют практическое значение для совершенствования нормативно-правовой базы внедрения исламского финансирования и банковского дела, развития системы подготовки бухгалтеров и аудиторов, а также повышения финансовой прозрачности.

Ключевые слова: исламские финансы, исламский банкинг, бухгалтерский учет, аудит, шариатское соответствие, стандарты AAOIFI, IFRS.

KIRISH

So‘nggi o‘n yillikda jahon moliya tizimida islomiy moliya va bank xizmatlarining ahamiyati sezilarli darajada oshib bormoqda. Bugungi kunda islomiy moliya bozorining umumiy hajmi 6 trln. AQSh dollaridan ortiqni tashkil etib, u bank, sukuk (investitsion qimmatli qog‘oz), islomiy sug‘urta (takaful) hamda investitsiya fondlarini qamrab olgan kompleks tizim sifatida shakllanmoqda[6]. Islomiy moliyaning jadal rivojlanishi uning foizga asoslanmagan, real aktivlar bilan bog‘liq hamda risk va foydani adolatli taqsimlashga qaratilgan moliyaviy mexanizm sifatida barqaror iqtisodiy o‘shni ta‘minlashdagi roli bilan izohlanadi[7].

Xalqaro moliya institutlari islomiy moliyani an‘anaviy moliya tizimiga muqobil emas, balki uni to‘ldiruvchi samarali instrument sifatida baholamoqda. Jumladan, Жаҳон банки (World Bank) islomiy moliyani moliyaviy inklyuziyani oshirish, kichik biznes va aholining bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish vositasi sifatida e‘tirof etadi[5]. Shuningdek, Халқаро валюта жамғармаси (IMF) o‘z tahliliy hisobotlarida islomiy bank xizmatlari to‘g‘ri institutsional va hisob standartlari asosida joriy etilgan taqdirda moliya tizimi barqarorligiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini ta‘kidlaydi[8].

O‘zbekistonda ham moliya bozorini diversifikatsiya qilish, aholi va tadbirkorlik subyektlarining turli moliyaviy ehtiyojlarini qondirish hamda tashqi investitsiyalarni jalb etish maqsadida islomiy moliya va bank xizmatlarini joriy etish masalasi kun tartibiga chiqmoqda. Mamlakatda moliya va bank xizmatlari tizimini isloh qilish, moliyaviy inklyuziyani oshirish va zamonaviy moliyaviy instrumentlarni joriy etishga qaratilgan davlat siyosati doirasida islomiy moliya elementlari bosqichma-bosqich tatbiq etilmoqda. Xususan, “Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to‘g‘risida”gi qonunga asosan nobank kredit tashkilotlari jismoniy shaxslar va tadbirkorlik subyektlarga islomiy moliyalashtirishga oid xizmatlar ko‘rsatishga ruxsat berildi[1]. Kelgusida tijorat banklarda ham islomiy moliya va bank xizmatlari ko‘rsatish

imkoniyatlari ortib bormoqda. Bu esa, nafaqat huquqiy va institutsional muhitni, balki buxgalteriya hisobi va audit tizimini ham tubdan qayta ko'rib chiqishni talab qiladi.

Amaldagi an'anaviy buxgalteriya hisobi va audit tizimi, asosan, foizli kredit munosabatlari va qarz majburiyatlariga tayangan holda shakllangan bo'lib, u Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (IFRS) hamda audit sohasida Auditning xalqaro standartlari (ISA) asosida yuritiladi. Biroq islomiy moliya amaliyotida moliyaviy operatsiyalar foizga emas, balki aktivga asoslangan savdo, ijara va sheriklik munosabatlari orqali amalga oshiriladi. Shu sababli, islomiy moliya subyektlarida buxgalteriya hisobi daromadni tan olish, aktivlarni baholash, risklarni hisobga olish va moliyaviy hisobotlarni shakllantirish nuqtai nazaridan an'anaviy hisob tizimidan sezilarli darajada farq qiladi[9].

Xalqaro amaliyotda islomiy moliya institutlari uchun maxsus buxgalteriya va audit standartlari ishlab chiqilgan bo'lib, ular Islom moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit tashkiloti (AAOIFI) tomonidan qabul qilingan buxgalteriya, audit va shariat standartlarida o'z ifodasini topgan. Ushbu standartlar islomiy moliya operatsiyalarining iqtisodiy mazmuni bilan bir qatorda, ularning shariat talablariga muvofiqligini ham hisobda aks ettirishni talab qiladi[10]. Shu bilan birga, Islom moliya xizmatlari kengashi (IFSB) islomiy moliya institutlari uchun moliyaviy barqarorlik, risk-menejment va korporativ boshqaruv masalalari bo'yicha qo'shimcha yo'riqnomalarni ishlab chiqqan[12].

Shunga qaramasdan, O'zbekiston sharoitida islomiy moliya va bank xizmatlari uchun mos buxgalteriya hisobi va auditning fundamental asoslarini kompleks tarzda shakllantirish masalasi yetarlicha ilmiy tadqiq etilmagan. Mavjud ilmiy ishlar, asosan, islomiy moliyaning umumiy iqtisodiy mohiyati yoki huquqiy jihatlariga bag'ishlangan bo'lib, buxgalteriya hisobi va auditning konseptual, metodologik va institutsional masalalari yetarlicha ochib berilmagan. Shu bois, an'anaviy va islomiy buxgalteriya standartlarini taqqoslash, ularning umumiy va farqli jihatlarini aniqlash hamda O'zbekiston sharoitiga mos fundamental hisob va audit modelini ishlab chiqish dolzarb ilmiy vazifa sifatida namoyon bo'lmoqda.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — O'zbekistonda islomiy moliya va bank xizmati subyektlarida buxgalteriya hisobi va auditni tashkil etishning fundamental asoslarini ilmiy jihatdan shakllantirish, an'anaviy va islomiy hisob standartlarini taqqoslash hamda milliy amaliyot uchun konseptual yondashuvlar ishlab chiqishdan iborat. Maqolada ushbu maqsadga erishish uchun normativ-huquqiy hujjatlar, xalqaro moliya institutlarining tahliliy hisobotlari hamda Islom moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit standartlari (AASIFI) va Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (IFRS) asosida qiyosiy va konseptual tahlil amalga oshiriladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI.

Islomiy moliya va bank xizmatlarida buxgalteriya hisobi va audit masalalari so'nggi yillarda xalqaro ilmiy adabiyotlarda alohida mustaqil tadqiqot yo'nalishi sifatida shakllanib bormoqda. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur sohadagi tadqiqotlar islomiy moliyaning iqtisodiy mohiyati, moliyaviy barqarorlikka ta'siri, hisob standartlari va audit tizimining o'ziga xos jihatlarini qamrab olgan holda bir nechta konseptual yo'nalishlarga ajralgan.

Islomiy moliyaning iqtisodiy va institutsional mohiyatiga oid tadqiqotlar. Xalqaro moliya institutlari va nufuzli olimlar islomiy moliyani foizga asoslanmagan, real aktivlar bilan bog'liq va riskni adolatli taqsimlashga qaratilgan moliyaviy tizim sifatida ta'riflaydilar. Islomiy moliyaning iqtisodiy ahamiyati, ayniqsa, moliyaviy moslashuvchanlikni oshirish, kichik va o'rta biznesni moliyalashtirish hamda barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash nuqtai nazaridan yuqori baholanadi[6].

Islom taraqqiyot banki (IDB) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda islomiy moliya institutlari aktivga asoslangan operatsiyalar hisobiga spekulyativ risklarni cheklashini hamda iqtisodiy inqirozlarga nisbatan barqarorroq ekanligi ta'kidlanadi[7]. Shu bilan birga, Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF) islomiy bank xizmatlari tegishli huquqiy va hisob standartlari bilan ta'minlangan holda joriy etilsa, milliy moliya tizimi barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini qayd etadi[8].

Islomiy moliyada buxgalteriya hisobi konsepsiyalari. Islomiy moliyada buxgalteriya hisobi masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlar, asosan, shariat tamoyillari bilan uyg'un hisob tizimini shakllantirish zaruratiga qaratilgan. Bu borada asosiy ilmiy va amaliy manba sifatida Islom moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit standartlari Islom moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit tashkiloti (AAOIFI) tomonidan ishlab chiqilgan buxgalteriya standartlari xizmat qiladi. Ushbu standartlarda buxgalteriya hisobi nafaqat moliyaviy natijalarni aks ettirish, balki operatsiyalarning shariat talablariga muvofiqligini ta'minlash vositasi sifatida qaraladi[9].

Nufuzli olimlar islomiy buxgalteriya hisobi an'anaviy hisob modelidan konseptual jihatdan farq qilishini ta'kidlaydilar. Xususan, Zubair Hasan va Abdul Rahim Abdul Rahman islomiy hisob tizimi iqtisodiy natija bilan bir qatorda axloqiy va ijtimoiy javobgarlikni ham hisobga olishi lozimligini asoslaydilar[15].

An'anaviy va islomiy buxgalteriya standartlarini taqqoslashga oid ilmiy yondashuvlar. An'anaviy buxgalteriya hisobi Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (IFRS) asosida foizli kredit munosabatlari va qarz majburiyatlarini aks ettirishga yo'naltirilgan. Biroq islomiy moliya amaliyotida daromad savdo ustamasi, ijara to'lovi yoki sheriklik natijasi sifatida shakllanadi, bu esa daromadni tan olish va aktivlarni baholashda mutlaqo boshqa yondashuvni talab qiladi.

Vinnicombe, McCallum va Zijl islomiy banklarda Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (IFRS) qo'llanilishi ayrim hollarda shariat talablari bilan to'liq uyg'un kelmasligini, ayniqsa oldindan kelishilgan marja bilan muddatli to'lovlar orqali tovarni sotish shakli (murabaxa) hamda foydalar va zararlar taqsimotiga asoslangan sherikchilik (mushoraka) operatsiyalarida hisoblash muammolari mavjudligini ko'rsatgan[16]. Christopher Napier islomiy buxgalteriya hisobi mustaqil konseptual maktab sifatida qaralishi kerakligini ta'kidlab, uni muqobil buxgalteriya namunasi, deb baholaydi[21].

Islomiy audit va shariat muvofiqlik nazorati bo'yicha tadqiqotlar. Islomiy moliyada audit masalasi ilmiy adabiyotlarda ikki qavatli tizim sifatida talqin qilinadi: moliyaviy audit va shariat muvofiqlik auditi. Islom moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit standartlari (AASIFI)ga muvofiq, shariat auditi moliyaviy hisobotlarning to'g'riligi bilan bir qatorda operatsiyalarning foiz (ribo), noaniqlik (g'arar) va taxmin (maysir)dan xoli ekanligini baholaydi[10].

Islom moliya xizmatlari kengashi (IFSB) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shariat muvofiqlik nazoratini islomiy moliya institutlarida risk-menejment va korporativ boshqaruvning ajralmas qismi sifatida belgilaydi[11]. Farook, Hassan va Lanis shariat auditi instituti zaif bo'lgan hollarda moliyaviy hisobot ishonchliligi pasayishini ilmiy jihatdan asoslab bergan[17].

Islomiy moliyani joriy etayotgan Malayziya, Indoneziya, Qozog'iston kabi mamlakatlar bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, buxgalteriya hisobi va audit standartlarini milliy huquqiy va institutsional muhitga moslashtirish hal qiluvchi ahamiyatga ega. Sarea va Hanefah islomiy moliya institutlarida hisob standartlarining parchalanganligi hisobotlarni taqqoslash imkoniyatini cheklashini ta'kidlab, Islomiy moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit tashkiloti (AAOIFI)ni milliy darajada tizimlashtirishni taklif qiladilar[18].

O'zbekistonga oid ilmiy ishlar esa, asosan, islomiy moliyaning huquqiy va institutsional jihatlariga bag'ishlangan bo'lib, buxgalteriya hisobi va auditning fundamental asoslarini tizimli shakllantirish masalasi yetarlicha ochilmagan.

Adabiyotlar sharhi natijalari shuni ko'rsatadiki, islomiy moliya sohasida buxgalteriya hisobi va audit masalalari xalqaro miqyosda faol o'rganilgan bo'lsa-da, ushbu tadqiqotlar asosan rivojlangan islomiy moliya bozorlariga qaratilgan. O'zbekiston kabi islomiy moliyani joriy etish bosqichida turgan mamlakatlar uchun buxgalteriya hisobi va auditning fundamental, milliy moslashgan modelini ishlab chiqishga bag'ishlangan tadqiqotlar deyarli mavjud emas.

Shu bois, mazkur tadqiqot an'anaviy va islomiy buxgalteriya standartlarini qiyosiy tahlil qilish, ularni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish hamda islomiy moliya va bank xizmati subyektlari uchun buxgalteriya hisobi va auditning fundamental asoslarini shakllantirish orqali mavjud ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan original ilmiy ish sifatida namoyon bo'ladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Ushbu tadqiqot islomiy moliya va bank xizmatlari subyektlarida buxgalteriya hisobi va auditni tashkil etishning fundamental asoslarini shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, unda sifatli va konseptual tadqiqot usullaridan kompleks ravishda foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi islomiy moliyaning iqtisodiy-huquqiy mohiyati, buxgalteriya hisobi va audit standartlarining o‘ziga xos jihatlari chuqur ochib berish, shuningdek, O‘zbekiston sharoitiga mos ilmiy xulosalar ishlab chiqish imkonini beradigan usullar yig‘indisiga tayanadi.

Tadqiqotda, avvalo, O‘zbekistonda islomiy moliya va bank xizmatlarini joriy etish bilan bog‘liq normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasining 20.04.2022 yildagi “Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to‘g‘risida”gi O‘RQ-765-son Qonuni[1], O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 10.11.2023 yildagi “Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda mikromoliya xizmatlarining o‘rni va ulushini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-364-son qarori[2], O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 17.10.2025 yildagi “Mikromoliya tashkilotlari, faktoring tashkilotlari va lombardlar faoliyatini muvofiqlashtirish va tartibga solish to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori (11.01.2023 yilda ro‘yxatdan o‘tgan, ro‘yxat raqami 3412)[3], O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 26.07.2024 yildagi “Mikromoliya tashkilotlari tomonidan islomiy moliyalashtirishga oid xizmatlarni ko‘rsatish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori (26.07.2024 yilda ro‘yxatdan o‘tgan, ro‘yxat raqami 3536)[4]. Normativ-huquqiy hujjatlar tahlili islomiy moliya va bank xizmatlari subyektlarida buxgalteriya hisobi hamda auditni joriy etish uchun huquqiy asoslar, mavjud cheklolar va institutsional bo‘shliqlarni aniqlashga xizmat qildi.

Tadqiqotning asosiy metodlaridan biri sifatida qiyosiy tahlil usuli qo‘llanildi. Ushbu usul orqali an’anaviy buxgalteriya hisobi va audit tizimi bilan islomiy moliyaga mos hisob tizimi o‘rtasidagi umumiy va farqli jihatlari aniqlandi. Qiyosiy tahlilda daromadlarni tan olish usullari, aktivlarni baholash va hisobda aks ettirish, risk va majburiyatlarni taqsimlash, moliyaviy hisobot shakllari va ochib berish (disclosure) talablari, audit jarayoni va uning qamrovi kabi yo‘nalishlar qamrab olindi. Bu jarayonda an’anaviy hisob tizimida qo‘llaniladigan Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (IFRS) hamda Islom moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit standartlari (AAOIFI) asosiy taqqoslash ob’ekti sifatida olindi[14].

Metodologiya doirasida islomiy moliya sohasida yetakchi hisoblangan xalqaro moliya institutlari va standart belgilauvchi tashkilotlarning hujjatlari o‘rganildi. Xususan, islomiy moliya institutlarining hisob va audit amaliyoti bo‘yicha qoidalar, risk-menejment, korporativ boshqaruv va shariat muvofiqligi masalalari, xalqaro tavsiyalar asosida tahlil qilindi[10]. Bu tahlil islomiy moliyada buxgalteriya hisobi va audit nafaqat moliyaviy natijalarni aks ettirish, balki shariat talablariga muvofiqlikni ta’minlash funksiyasini ham bajarishini ko‘rsatib berdi.

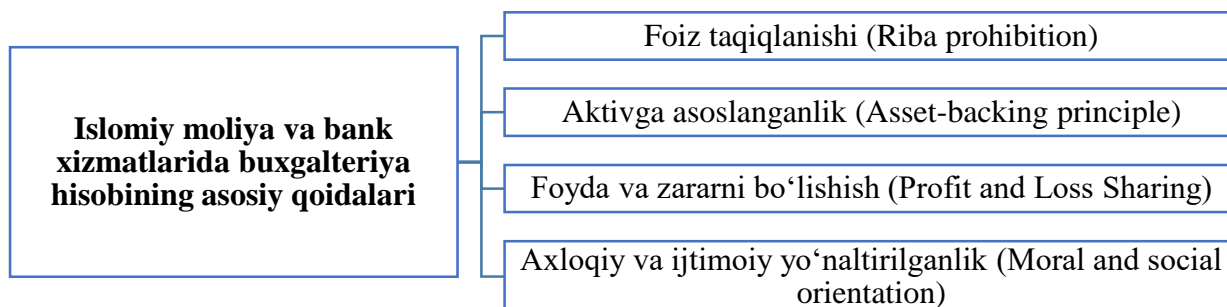
Tadqiqotda konseptual modellash usuli qo‘llanilib, uning yordamida O‘zbekiston sharoitiga mos islomiy moliya va bank xizmati subyektlarida buxgalteriya hisobi va auditning fundamental modeli ishlab chiqildi. Ushbu model hisobning asosiy qoidalari (ribo taqiqlanishi, aktivga asoslanganlik, foyda-zararni bo‘lish), hisob ob’ektlari va operatsiya turlari, moliyaviy hisobot elementlari, auditning ikki qavatli tizimi (moliyaviy audit va shariat muvofiqlik auditori) kabi elementlarni o‘z ichiga oladi. Konseptual modellash usuli maqolada taklif etilayotgan yondashuvlarni tizimlashtirish va ularni amaliy qo‘llash imkoniyatlarini ochib berishga xizmat qildi.

Tadqiqotning axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasining rasmiy normativ-huquqiy hujjatlari, xalqaro moliya institutlarining tahliliy hisobotlari, Islom moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit standartlari (AASIFI) hamda Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (IFRS), nufuzli ilmiy maqolalar, qo‘llanmalar tashkil etdib tadqiqot natijalarining ishonchligi va tekshirish imkoniyatini ta’minlaydi. Tadqiqot konseptual va normativ tahlilga asoslangan bo‘lib, amaliyotdagi statistik ma’lumotlarning cheklanganligi tufayli empirik usullar qo‘llanilmadi. Shu

bilan birga, ushbu cheklov maqolaning maqsadi — buxgalteriya hisobi va auditning fundamental nazariy asoslarini shakllantirish vazifasiga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi.

NATIJA VA MUHOKAMA.

Ushbu tadqiqot natijalari O'zbekistonda islomiy moliya va bank xizmati subyektlarida buxgalteriya hisobi va auditni tashkil etish uchun nazariy jihatdan asoslangan, institutsional jihatdan amaliy va metodologik jihatdan barqaror bo'lgan fundamental yondashuvni shakllantirish imkoniyati mavjudligini ko'rsatadi. Olingan natijalar xalqaro standartlar, ilmiy tadqiqotlar va milliy huquqiy muhit tahlili asosida o'zaro bog'liq yo'nalish bo'yicha umumlashtirildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, islomiy moliya va bank xizmatini ko'rsatuvchi subyektlarda buxgalteriya hisobi an'anaviy hisob tizimidan farqli ravishda iqtisodiy, huquqiy va axloqiy tamoyillarni birlashtiruvchi kompleks qoidalar tizimiga tayanadi (1-rasm).

1-rasm. Islomiy moliya va bank xizmatlari subyektlarida buxgalteriya hisobining asosiy qoidalari¹

Islom moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit tashkiloti tasdiqlangan qoidalarga asosan foiz taqiqlanishi (Riba prohibition) islomiy moliyada foizli daromad manbalariga yo'l qo'yilmaydi. Shu sababli, buxgalteriya hisobi foiz hisoblash va amortizatsiyalangan qiymat modeliga emas, balki, savdo ustamasi (murabaxa), ijaradan olinadigan daromad (ijara), sheriklik natijasi (mushoraka, mudoraba) orqali shakllanadigan daromadlarni aks ettirishga yo'naltiriladi. Bu esa daromadni tan olishning vaqt, shart va iqtisodiy mazmuniga asoslangan yondashuvini talab qiladi[19].

Aktivga asoslanganlik (Asset-backing principle) islomiy moliya operatsiyalarida har bir moliyaviy munosabat real aktiv bilan bog'liq bo'lishi shart. Buxgalteriya hisobi nuqtai nazaridan bu bank balansida tovar-moddiy zaxiralar ulushining oshishi, ijara ob'ektlarini aktiv sifatida tan olish, aktivlarning haqiqiy iqtisodiy mohiyatini ochib berish zaruratini keltirib chiqaradi. Ushbu qoida an'anaviy banklar balansida ustun bo'lgan qarz instrumentlaridan keskin farq qiladi.

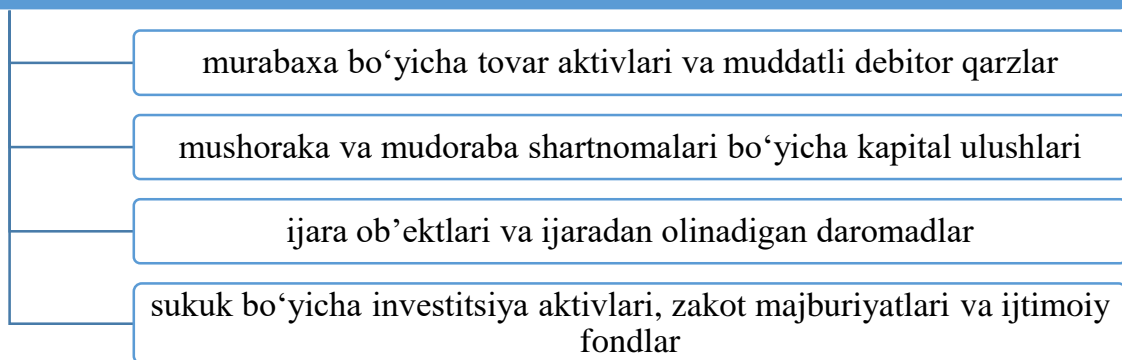
Foyda va zararni bo'lishish (Profit and Loss Sharing) sheriklikka (mushoraka, mudoraba) asoslangan operatsiyalarda daromad kafolatlanmagan bo'lib, buxgalteriya hisobi risk va natijani ishtirokchilar o'rtasida adolatli taqsimlashni aniq va shaffof aks ettirishi shart. Bu hisob siyosati, rezervlar shakllantirish va hisobot ochib berish talablarini kengaytiradi.

Axloqiy va ijtimoiy yo'naltirilganlik islomiy buxgalteriya hisobi zakot, xayriya va ijtimoiy fondlarni moliyaviy hisobotlarda alohida element sifatida ko'rsatishni talab qiladi. Bu holat hisobotlarni faqat iqtisodiy samara emas, balki ijtimoiy mas'uliyat nuqtai nazaridan ham baholash imkonini beradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, islomiy moliya subyektlarida buxgalteriya hisobi ob'ekti an'anaviy bank operatsiyalariga nisbatan keng va murakkab hisoblanadi. Ular murabaxa bo'yicha tovar aktivlari va muddatli debitor qarzlari, mushoraka va mudoraba shartnomalari bo'yicha kapital ulushlari, ijara ob'ektlari va ijaradan olinadigan daromadlar, sukuk bo'yicha investitsiya aktivlari, zakot majburiyatlari va ijtimoiy fondlarni qamrab oladi (2-rasm).

¹ Tadqiqot natijalari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan

Eng muxim hisob ob'ektlari

2-rasm. Islomiy moliya va bank xizmatlari subyektlarida eng asosiy hisob ob'ektlari²

Ushbu ob'ektlar bo'yicha hisob yuritish an'anaviy schyotlar rejasini qayta ko'rib chiqishni, islomiy operatsiyalar uchun maxsus subschyotlar joriy etishni talab qiladi. Shu bilan birga, moliyaviy hisobotlarda ochib berish darajasi (disclosure) sezilarli oshadi.

Moliya va bank xizmatlari subyektlarida an'anaviy va islomiy qoidalar asosidagi buxgalteriya hisobida umumiy o'xshash jihatlari ancha yuqori bo'lishi bilan birga 1 va 2 rasmlarda keltirib o'tilgan jihatlarni inobatga olgan holda o'ziga xos farqli jihatlarni ko'rish mumkin (1-jadval).

1-jadval

Moliya va bank xizmatlarida an'anaviy buxgalteriya hisobi va islomiy qoidalar bo'yicha hisobning o'ziga xos jihatlari³

№	Taqqoslash mezonlari	An'anaviy buxgalteriya hisobi	Islomiy moliya bo'yicha buxgalteriya hisobi
1	Konseptual asos	Qarz va foiz konsepsiyasiga tayanadi	Foiz taqiqlanishi (ribo), aktiv va sheriklikka asoslangan
2	Daromad manbai	Foiz, komissiya, moliyaviy instrumentlar	Savdo ustamasi (murabaxa), ijara haqi, sheriklik foydasi
3	Daromadni tan olish	Vaqt qiymati va hisoblash qoidasiga asoslanadi	Iqtisodiy mazmun va shariat muvofiqligiga asoslanadi
4	Aktivlar roli	Aktivga to'g'ridan-to'g'ri bog'lanish shart emas	Har bir operatsiya real aktiv bilan bog'liq
5	Riskni taqsimlash	Risk asosan qarz oluvchi zimmasida	Risk va foyda ishtirokchilar o'rtasida taqsimlanadi
6	Foyda kafolati	Foiz orqali kafolatlangan daromad mavjud	Foyda kafolatlanmaydi
7	Moliyaviy instrumentlar	Kredit, obligatsiya, derivativlar	Murabaxa, mushoraka, mudoraba, ijara, sukuk

² Tadqiqot natijalari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan

³ Tadqiqot natijalari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan

8	Ijtimoiy majburiyatlar	Hisob tizimida markaziy o'rin tutmaydi	Zakot, xayriya, ijtimoiy fondlar hisobda aks ettiriladi
9	Buxgalteriya standartlari	Asosan Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (IFRS)	Asosan Islom moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit standartlari (AAOIFI)
10	Hisobot maqsadi	Investor va kreditorlar uchun moliyaviy axborot	Moliyaviy axborot + shariat muvofiqlik
11	Ochiqlash (Disclosure)	Moliyaviy risk va natijalar	Moliyaviy axborot + shariatga muvofiqlik
12	Audit modeli	Faqat moliyaviy audit	Moliyaviy audit + shariat muvofiqlik auditi
13	Axloqiy omil	Bevosita hisobga olinmaydi	Buxgalteriya hisobi tarkibiy qismi
14	Korporativ boshqaruv	Foyda maksimallashtirishga yo'naltirilgan	Foyda + ijtimoiy adolat va mas'uliyat
15	O'zbekiston uchun qo'llash	Amalda to'liq joriy etilgan	Aralash model orqali bosqichma-bosqich joriy etish mumkin

Jadval asosida moliya va bank xizmatlari sohasida an'anaviy va islomiy qoidalar asosidagi buxgalteriya hisobida daromadlar va xarajatlarni tan olish, ular bilan bog'liq aktivlar va majburiyatlarning vujudga kelishi, daromadlar bilan bog'liq risk majburiyatlarini yuklash kabi jihatlarda farqlar yaqqol ko'zga tashlanadi. Shuningdek, an'anaviy tizimda faoliyat yuritayotgan moliya va bank xizmatlari subyektlarining asosiy maqsadi foyda bo'lsa, islomiy moliya va bank xizmatlarida shariat qoidalariga asosan foyda va ijtimoiy adolat (majburiyat) birlamchi sanaladi. Islomiy buxgalteriya hisobi an'anaviy hisob tizimini inkor etmaydi, balki uni iqtisodiy, axloqiy va ijtimoiy o'lchamlar bilan boyituvchi muqobil konseptual model sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli, O'zbekiston sharoitida an'anaviy hisob infratuzilmasiga tayangan holda islomiy moliya operatsiyalari uchun maxsus hisob qoidalarini joriy etishga asoslangan aralash yondashuv eng maqbul hisoblanadi. Bu kabi jihatlarda o'z navbatida, moliya va bank xizmatlarida an'anaviy buxgalteriya hisobi va islomiy qoidalar bo'yicha hisobda soliq munosabatlari bo'yicha ham o'ziga xos jihatlarni vujudga keltrib chiqaradi.

Islomiy moliya va bank xizmatlari subyektlarida audit faqat moliyaviy tekshiruv bilan cheklanmasligini, balki keng qamrovli institutsional nazorat mexanizmi moliyaviy audit va shariat muvofiqlik auditi sifatida shakllanishini ko'rsatmoqda. Moliyaviy audit hisobotlarning ishonchligi, qonunchilik va standartlarga muvofiqligini ta'minlaydi. U xalqaro audit standartlari va milliy qoidalar asosida amalga oshiriladi. Shariat auditi islomiy moliya institutlari uchun qoidalar ahamiyatga ega bo'lib, u buxgalteriya hisobi ma'lumotlariga tayanadi va operatsiyalarning foiz (ribo), noaniqlik (g'arar) va taxmin (maysir)dan xoli ekanligini baholaydi. Islomiy moliya xizmatlari kengashiga ko'ra, bu audit turi korporativ boshqaruv va risk-menejment tizimining ajralmas qismi hisoblanadi[20].

Islomiy moliya va bank xizmati subyektlarida audit tizimi buxgalteriya hisobi kabi an'anaviy moliyaviy nazorat doirasidan kengroq institutsional va konseptual mazmunga ega. An'anaviy audit, asosan, moliyaviy hisobotlarning ishonchligi va amaldagi standartlarga muvofiqligini tekshirishga qaratilgan bo'lsa, islomiy moliyada audit ushbu vazifalar bilan bir qatorda operatsiyalarning shariat tamoyillariga muvofiqligini ta'minlashni ham o'z ichiga oladi. Shu sababli, islomiy moliyada audit

moliyaviy nazorat mexanizmigina emas, balki axloqiy, huquqiy va institutsional ishonchni shakllantiruvchi muhim element sifatida qaraladi. Quyidagi 2-jadvalda an'anaviy audit bilan islomiy moliyada audit o'rtasidagi asosiy farqli va ayrim umumiy jihatlar tizimli tarzda taqqoslanadi.

2-jadval

Moliya va bank xizmatlarida an'anaviy va islomiy qoidalar bo'yicha auditning o'ziga xos jihatlar⁴

№	Taqqoslash mezonlari	An'anaviy audit	Islomiy moliyada audit
1	Auditning asosiy maqsadi	Moliyaviy hisobot ishonchliligi (ISA)	Moliyaviy hisobot + shariatga muvofiqlik (AASIFI)
2	Audit qamrovi	Moliyaviy hisobotlar	Hisobotlar + operatsiya mazmuni
3	Standartlar bazasi	Auditning xalqaro standartlari (ISA)	Auditning xalqaro standartlari (ISA) + Islom moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit standartlari (AASIFI)
4	Nazorat ob'ekti	Hisob siyosati va hisobot shakllari	Hisobotlar + shartnomalar
5	Foiz (ribo) masalasi	Nazorat ob'ekti emas	Ribo mavjud emasligi tekshiriladi
6	G'arar (noaniqlik) va maysir (taxmin)	Audit doirasida emas	G'arar (noaniqlik) va maysir (taxmin)dan xoli ekanligi tekshiriladi
7	Daromad manbalari	Foiz, komissiya	Savdo ustamasi, ijara, sheriklik foydasi
8	Auditor xulosasi	Faqat moliyaviy xulosa	Moliyaviy + shariat xulosasi
9	Shariat kengashi	Mavjud emas	Institutsional element Islom moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit standartlari (AASIFI)
10	Risklarga yondashuv	Moliyaviy risklar	Moliyaviy + shariatga nomoslik riski
11	Audit mustaqilligi	Kasbiy mustaqillik (ISA)	Kasbiy + axloqiy mustaqillik
12	Etika mezonlari	Kasbiy etika kodeksi	Kasbiy etika + shariat axloqi
13	Korporativ boshqaruvdagi o'rni	Nazorat funksiyasi	Nazorat + institutsional legitimlik
14	Ochiqlash (Disclosure)	Moliyaviy axborot	Moliyaviy axborot + shariat muvofiqligi
15	O'zbekiston uchun qo'llash	Amalda joriy etilgan	Aralash audit modeli taklif etiladi

⁴ Tadqiqot natijalari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan

Jadvalda keltirilgan qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, islomiy moliyada audit an'anaviy moliyaviy tekshiruv bilan cheklanib qolmaydi, balki operatsiyalarning shariat tamoyillariga muvofiqligini ta'minlovchi mustaqil institutsional mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. An'anaviy auditda asosiy e'tibor moliyaviy hisobotlarning ishonchligiga qaratilgan bo'lsa, islomiy moliyada audit ushbu vazifani saqlagan holda, foiz (ribo), noaniqlik (g'arar) va taxmin (maysir) elementlarining mavjud emasligini ham baholaydi[10].

Xalqaro tadqiqotlar shariat muvofiqlik auditori mavjud bo'lmagan hollarda islomiy moliya institutlarida shariatga rioya qilmaslik xavfi (shariah non-compliance risk) ortib borishini ko'rsatadi. Bu esa, nafaqat axloqiy, balki moliyaviy va reputatsion xavflarni ham yuzaga keltiradi. Shu nuqtai nazardan, shariat auditori islomiy moliya institutlarida risk-menejment va korporativ boshqaruv tizimining ajralmas qismi sifatida qaraladi[11].

O'zbekiston sharoitida mazkur tahlil muhim institutsional xulosaga olib keladi: islomiy moliyani joriy etishda an'anaviy audit tizimidan voz kechish talab etilmaydi. Aksincha, Auditorning xalqaro standartlari (ISA) asosida shakllangan mavjud audit infratuzilmasini saqlab qolgan holda, uni Islom moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit standartlari (AASIFI)ga muvofiq shariat muvofiqlik auditori bilan to'ldirish orqali aralash audit modelini joriy etish eng maqbul yechim hisoblanadi. Bunday yondashuv milliy moliya tizimining barqarorligini ta'minlaydi, xalqaro standartlarga moslikni saqlaydi va islomiy moliya institutlariga nisbatan ishonchni bosqichma-bosqich shakllantirish imkonini beradi.

Bizningcha, umumlashtirgan holda aytish mumkinki, islomiy buxgalteriya hisobi an'anaviy tizimga zid emas, balki uning ayrim cheklovlarini to'ldiruvchi muqobil model sifatida namoyon bo'ladi. O'zbekiston sharoitida an'anaviy operatsiyalar uchun Moliyaviy hisobotning milliy standartlari (MHMS) hamda Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS), islomiy moliya va bank xizmatlari yuzasidan operatsiyalar uchun Islomiy moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit tashkiloti (AAOIFI) tomonidan belgilangan standartlar asosida hisob yuritish aralash tizimli model sifatida eng maqbul variant hisoblanadi.

Olingan natijalar islomiy moliyani joriy etishda normativ-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish, buxgalter va auditorlarni tayyorlash tizimini yangilash, moliyaviy hisobot shaffofligini oshirish uchun asosida ishlab chiqilgan konseptual model metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu model islomiy moliya va bank xizmatlarini O'zbekiston bank tizimiga bosqichma-bosqich, barqaror va xavflarni minimallashtirgan holda joriy etish imkonini beradi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, islomiy moliya va bank xizmatlari subyektlarida buxgalteriya hisobi va audit an'anaviy moliyaviy hisobdan kengroq konseptual doiraga ega. O'zbekiston uchun xalqaro standartlarga tayangan, milliy xususiyatlarni inobatga olgan aralash hisob va audit modeli islomiy moliyani samarali joriy etishning eng maqbul yo'li hisoblanadi.

Ushbu tadqiqot doirasida olingan natijalar islomiy moliya va bank xizmati subyektlarida buxgalteriya hisobi va auditorni tashkil etish masalasi faqat texnik hisob yuritish muammosi emas, balki konseptual, institutsional, huquqiy va axloqiy o'lchamlarga ega murakkab tizim ekanligini ko'rsatadi. Muhokama jarayonida mazkur natijalar xalqaro ilmiy adabiyotlar, nufuzli olimlarning ishlanmalari hamda xalqaro moliya institutlari tomonidan ilgari surilgan yondashuvlar bilan solishtirib tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, islomiy buxgalteriya hisobi an'anaviy hisob tizimidan tubdan uzilgan mustaqil tizim emas, balki uni kengaytiruvchi va to'ldiruvchi muqobil konseptual model sifatida qaralishi mumkin. Bu xulosa xalqaro adabiyotlarda mavjud ilmiy pozitsiyalar bilan uyg'un. Jumladan, Christopher Napier islomiy buxgalteriyani muqobil buxgalteriya varianti sifatida ta'riflar ekan, unda iqtisodiy natijalar axloqiy me'yorlar va jamoat manfaatlari bilan uyg'un holda aks ettirilishini ta'kidlaydi. Mazkur tadqiqotda aniqlangan fundamental prinsiplar — foiz (ribo) taqiqlanishi, aktivga asoslanganlik, foyda va zararni bo'lish hamda ijtimoiy javobgarlik — aynan shu konseptual yondashuvni tasdiqlaydi[21].

Shu bilan birga, ayrim olimlar islomiy buxgalteriya hisobi uchun to'liq alohida standartlar tizimini yaratish zarurligini ilgari suradilar. Biroq natijalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston kabi

islomiy moliya endigina joriy etilayotgan mamlakatlar uchun bunday keskin yondashuvdan ko'ra mavjud an'anaviy hisob tizimi bilan uyg'unlashtirilgan model institutsional jihatdan maqbulroq hisoblanadi.

Muhokama natijalari an'anaviy buxgalteriya hisobi standartlari va islomiy buxgalteriya standartlari o'rtasidagi asosiy ziddiyatlar, avvalo, daromadni tan olish, aktivlarni baholash va riskni hisobga olish sohalarida namoyon bo'lishini ko'rsatadi. An'anaviy tizimda daromad foiz va vaqt qiymati konsepsiyasiga tayanadi, islomiy moliyada esa u real aktivlar harakati va sheriklik natijasi bilan bog'liq.

Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanishicha, an'anaviy standartlar (jumladan, Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (IFRS)) islomiy moliya operatsiyalarining iqtisodiy mohiyatini to'liq ochib berishda ayrim hollarda cheklangan imkoniyatga ega. Shu sababli, islomiy moliya institutlari amaliyotida maxsus standartlar qo'llaniladi.

Mazkur tadqiqotda taklif etilgan aralash yondashuv ushbu ziddiyatlarni yumshatishga qaratilgan bo'lib, u xalqaro adabiyotlarda ilgari surilgan ijobiy holatlar bilan uyg'un. Ya'ni, islomiy operatsiyalar uchun maxsus qoidalarni saqlagan holda, umumiy hisob infratuzilmasida an'anaviy standartlardan foydalanish institutsional barqarorlikni ta'minlaydi.

Muhokama natijalari islomiy moliya institutlarida auditning roli an'anaviy moliyaviy audit doirasidan ancha keng ekanligini ko'rsatdi. Islomiy audit faqat moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini tekshirish bilan cheklanib qolmasdan, operatsiyalarning shariat tamoyillariga muvofiqligini ta'minlash orqali tizimli ishonch va moslashuvchanlikni shakllantiradi.

Xalqaro tadqiqotlar shariat muvofiqlik auditi mavjud bo'lmagan hollarda islomiy moliya institutlarida shariatga rioya qilmaslik xavfi ortib borishini ko'rsatadi. Bu risk nafaqat diniy, balki moliyaviy va jiddiy xavflarga ham olib keladi. Shu nuqtai nazardan, Islom moliya xizmatlari kengashi (IFSB) tomonidan ishlab chiqilgan shariat boshqaruvi va risk-menejment bo'yicha qo'llanmalar mazkur tadqiqotda taklif etilgan ikki qavatli audit modeli bilan to'liq uyg'un keladi.

O'zbekistonda islomiy moliyani joriy etishning tizimli qiyinchiliklariga qaratildi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aksariyat ilmiy ishlar islomiy moliya va bank xizmatlari rivojlangan mamlakatlar Malayziya, Bahrayn, Saudiya Arabistoni kabi davlatlar tajribasiga asoslanildi. O'zbekiston sharoitida esa, huquqiy baza hali to'liq shakllanmagan, buxgalter va auditorlar uchun maxsus malaka tizimi cheklangan, shariat auditi instituti amalda mavjud emas.

Shu sababli, mazkur tadqiqotda taklif etilgan fundamental model islomiy moliya va bank xizmatlarini tezkor joriy etish emas, balki bosqichma-bosqich, institutsional moslashuvga asoslangan yo'lni nazarda tutadi. Bu yondashuv xalqaro moliya institutlari tomonidan ilgari surilgan ehtiyotkor integratsiya strategiyalari bilan ham mos keladi.

Kengaytirilgan muhokama natijalari islomiy moliyani joriy etish buxgalteriya hisobi va audit sohasida normativ-huquqiy hujjatlar islohotlarni talab qilishi, Islom moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit standartlari (AASIFI) ni to'liq ko'chirish emas, balki milliy sharoitga moslashtirish, shariat auditi institutini joriy etish korporativ boshqaruv sifatini oshirish, hisob va audit shaffofligining oshishi tashqi investorlar ishonchini mustahkamlaydi. Bu imkoniyatlar O'zbekistonda moliya bozorini diversifikatsiya qilish va moliyaviy moslashuvchanlikni oshirish bo'yicha davlat siyosati bilan ham uyg'un keladi.

Kengaytirilgan muhokama shuni ko'rsatadiki, islomiy moliya va bank xizmati subyektlarida buxgalteriya hisobi va auditni tashkil etish masalasi strategik ahamiyatga ega institutsional muammo hisoblanadi. Mazkur tadqiqotda taklif etilgan fundamental yondashuv va aralash model xalqaro ilmiy adabiyotlar bilan uyg'un holda, O'zbekiston sharoitida islomiy moliyani barqaror, shaffof va ishonchli tarzda joriy etish uchun nazariy va amaliy asos yaratadi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot O'zbekistonda islomiy moliya va bank xizmati subyektlarida buxgalteriya hisobi va auditni shakllantirish masalasi alohida hisob tizimini joriy etish bilan cheklanmasdan, moliya tizimining konseptual va me'yoriy asoslarini qayta ko'rib chiqishni talab etuvchi strategik

jarayon ekanligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, islomiy moliyani samarali joriy etish, avvalo, uning iqtisodiy mohiyatiga mos buxgalteriya hisobi va audit tizimini shakllantirish bilan uzviy bog'liqdir.

Olib borilgan tahlillar islomiy moliyada buxgalteriya hisobi an'anaviy moliyaviy hisob tizimidan mazmunan farq qilishini, biroq unga zid emasligini aniq ko'rsatdi. Islomiy moliya operatsiyalarida daromad foiz sifatida emas, balki real aktivlar harakati va sheriklik natijasi sifatida shakllanadi. Bu esa daromadni tan olish, aktivlarni baholash, risklarni hisobga olish va moliyaviy hisobotlarda ochib berish masalalarida maxsus, kengaytirilgan va iqtisodiy mazmunga asoslangan yondashuvlarni talab qiladi. Shu ma'noda, islomiy buxgalteriya hisobi iqtisodiy natijalarni aks ettirish bilan bir qatorda shariat tamoyillariga muvofiqlik va ijtimoiy javobgarlikni ta'minlovchi institutsional mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

An'anaviy buxgalteriya hisobi va audit standartlari bilan Islom moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit standartlari (AASIFI) qiyosiy tahlil qilish natijalari xalqaro moliyaviy hisob standartlari moliya bozorlarida shaffoflik va taqqoslanuvchanlikni ta'minlashda muhim o'rin tutishini, biroq islomiy moliya operatsiyalarining iqtisodiy va axloqiy mohiyatini to'liq qamrab olishda cheklangan imkoniyatlarga ega ekanligini ko'rsatdi. Shu nuqtai nazardan, islomiy moliya institutlari uchun ishlab chiqilgan Islom moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit standartlari (AASIFI) buxgalteriya hisobi va auditni shariat talablari bilan uyg'un holda tashkil etish uchun zarur metodologik asosni yaratadi. Biroq ushbu standartlarni milliy amaliyotga to'liq va mexanik tarzda ko'chirish emas, balki Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (IFRS) asosida shakllangan mavjud hisob infratuzilmasi bilan uyg'unlashtirilgan holda moslashtirish O'zbekiston sharoiti uchun eng maqbul yechim sifatida baholandi.

Tadqiqot natijalari islomiy moliya va bank xizmati subyektlarida audit tizimi ham keng qamrovli tizim xarakterga ega bo'lishi lozimligini ko'rsatdi. Moliyaviy audit bilan bir qatorda shariat muvofiqlik auditini islomiy moliya institutlarining faoliyatida shariatga nomos operatsiyalar xavfini kamaytiradi, hisobotlar ishonchligini oshiradi hamda investorlar va jamoatchilik ishonchini mustahkamlaydi. Bu holat islomiy auditni faqat nazorat vositasi emas, balki korporativ boshqaruv va risk-menejmentning ajralmas elementi sifatida qarash zarurligini asoslaydi.

O'zbekiston sharoitida olingan natijalar islomiy moliyani joriy etishda qator amaliy va institutsional xulosalarni ilgari surish imkonini beradi. Birinchidan, islomiy moliya operatsiyalari uchun buxgalteriya hisobi va auditni tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar bazasini bosqichma-bosqich shakllantirish va uni amaldagi qonunchilik bilan uyg'unlashtirish zarur. Ikkinchidan, an'anaviy moliyaviy operatsiyalar uchun Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (IFRS), islomiy moliya operatsiyalari uchun esa Islom moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit standartlari (AASIFI)ga tayanuvchi aralash hisob va audit modelini joriy etish moliya tizimining barqarorligini saqlagan holda yangi moliyaviy vositalarni integratsiya qilish imkonini beradi. Uchinchidan, buxgalterlar va auditorlar uchun islomiy moliyaga ixtisoslashgan qayta tayyorlash va sertifikatlash tizimini joriy etish kadrlar salohiyatini oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. To'rtinchidan, shariat auditini institutni tashkil etish va uni milliy korporativ boshqaruv tizimiga integratsiya qilish moliyaviy shaffoflik va hisobdorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, mazkur tadqiqot O'zbekistonda islomiy moliya va bank xizmati subyektlarida buxgalteriya hisobi va auditning fundamental asoslarini shakllantirish bo'yicha nazariy jihatdan asoslangan, amaliyotga yo'naltirilgan va xalqaro standartlar bilan uyg'un bo'lgan konseptual yondashuvni taklif etadi. Taklif etilgan model milliy iqtisodiyotning tizimlashtirilgan xususiyatlarini hisobga olgan holda islomiy moliyani barqaror, shaffof va ishonchli tarzda joriy etish uchun ilmiy poydevor yaratadi. Mazkur yondashuv kelgusida islomiy moliya sohasida empirik tadqiqotlar o'tkazish, me'yoriy hujjatlarni takomillashtirish va amaliy qo'llanmalar ishlab chiqish uchun muhim ilmiy asos sifatida xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining 20.04.2022 yildagi “Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to‘g‘risida”gi O‘RQ-765-son Qonuni
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 10.11.2023 yildagi “Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda mikromoliya xizmatlarining o‘rni va ulushini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-364-son qarori
3. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 17.10.2025 yildagi “Mikromoliya tashkilotlari, faktoring tashkilotlari va lombardlar faoliyatini muvofiqlashtirish va tartibga solish to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori (11.01.2023 yilda ro‘yxatdan o‘tgan, ro‘yxat raqami 3412)
4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 26.07.2024 yildagi “Mikromoliya tashkilotlari tomonidan islomiy moliyalashtirishga oid xizmatlarni ko‘rsatish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori (26.07.2024 yilda ro‘yxatdan o‘tgan, ro‘yxat raqami 3536).
5. World Bank, Financial Consumer Protection and Islamic Finance, Washington DC, 2021
6. World Bank, Islamic Finance: A Catalyst for Shared Prosperity, Washington DC, 2022
7. Islamic Development Bank, Islamic Finance Development Report, Jeddah, 2023
8. IMF, Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking, Washington DC, 2017
9. AAOIFI, Financial Accounting Standards, Bahrain, 2020
10. AAOIFI, Accounting, Auditing and Governance Standards, Bahrain, 2021
11. IFSB, Guiding Principles on Shariah Governance Systems, Kuala Lumpur, 2018
12. IFSB, Guiding Principles on Risk Management for Islamic Financial Institutions, Kuala Lumpur, 2019
13. IFRS Conceptual Framework, London, 2018
14. IFRS Conceptual Framework, London, 2018; AAOIFI, Financial Accounting Standards, Bahrain, 2020
15. Hasan AN, Abdul-Rahman A, Yazid Z (2020), "Shariah governance practices at Islamic fund management companies". *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, Vol. 11 No. 2 pp. 309–325, doi: <https://doi.org/10.1108/JIABR-03-2017-0045>.
16. Vinnicombe T (2012), "A study of compliance with AAOIFI accounting standards by Islamic banks in Bahrain". *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, Vol. 3 No. 2 pp. 78–98, doi: <https://doi.org/10.1108/17590811211265902>
17. Farook S, Kabir Hassan M, Lanis R (2011), "Determinants of corporate social responsibility disclosure: the case of Islamic banks". *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, Vol. 2 No. 2 pp. 114–141, doi: <https://doi.org/10.1108/1759081111170539>.
18. Mohammed Sarea A, Mohd Hanefah M (2013), "The need of accounting standards for Islamic financial institutions: evidence from AAOIFI". *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, Vol. 4 No. 1 pp. 64–76, doi: <https://doi.org/10.1108/17590811311314294>
19. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI)
20. Islamic Financial Services Board (IFSB)
21. Almulhim, A., Alomair, M., & Napier, C. J. (2023). Islamic accounting, accountability and governance. In *Handbook of accounting, accountability and governance* (pp. 332-348). Edward Elgar Publishing.

Raximov Matnazar Yusupovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori

raximovmy@mail.ru

MOLIYAVIY HISOBOT TAHLILI VA UNING MUAMMOLI JIHLTLARI

Raximov Matnazar Yusupovich

Professor of Tashkent State University of Economics

raximovmy@mail.ru

FINANCIAL STATEMENT ANALYSIS AND ITS PROBLEMATIC ASPECTS

Рахимов Матназар Юсупович

Профессор Ташкентского государственного

экономического университета

raximovmy@mail.ru

АНАЛИЗ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ И ЕГО ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ

Annatsiya: Moliyaviy hisobot tahlili korxonaga faoliyatini baholash, uning moliyaviy barqarorligi, to'lov qobiliyati va rentabelligini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ammo amaliyotda moliyaviy hisobot tahlili jarayonida turli muammoli jihatlari uchraydi. Ushbu muammolar tahlil natijalarining ishonchliligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Kalit so'zlar: moliyaviy hisobot, moliyaviy hisobotlar, moliyaviy hisobot tahlili, moliyaviy holat, moliyaviy barqarorlik, moliyaviy natijalar, ish aktivligi, iqtisodiy nachorlik.

Abstract: Financial statement analysis is important for assessing a company's performance, determining its financial stability, solvency, and profitability. However, in practice, various problematic aspects arise during financial statement analysis. These problems can negatively impact the reliability of the analysis results.

Keywords: financial statements, financial statement analysis, financial condition, financial stability, financial results, business activity, insolvency.

Аннотация: Анализ финансовой отчетности важен для оценки деятельности компании, определения ее финансовой устойчивости, платежеспособности и прибыльности. Однако на практике в процессе анализа финансовой отчетности встречаются различные проблемные аспекты. Эти проблемы могут негативно повлиять на достоверность результатов анализа.

Ключевые слова: финансовая отчетность, анализ финансовой отчетности, финансовое состояние, финансовая устойчивость, финансовые результаты, хозяйственная деятельность, экономическая несостоятельность.

Kirish

Moliyaviy hisobotning turli mamlakatlarda har xil shaklda tuzilishi va talqin qilinishi bir qator ob'ektiv omillar bilan izoxlanadi:

Davlatlarning iqtisodiy tizimi (bozor iqtisodiyoti, aralash yoki davlat tomonidan qat'iy tartibga solinadigan tizim) moliyaviy hisobotning mazmuni va maqsadiga bevosita ta'sir qilmasdan qolmaydi.

Masalan:

-rivojlangan bozor iqtisodiyotiga ega mamlakatlarda hisobotlar ko'proq investorlar va aksiyadorlar uchun mo'ljallanadi.

-davlatning roli yuqori bo'lgan mamlakatlarda esa hisobotlar asosan soliq va nazorat maqsadlariga xizmat qiladi.

Ko'p mamlakatlarda buxgalteriya(moliyaviy) hisoboti soliq hisoboti bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli, moliyaviy natijalarni soliq yukini kamaytirish maqsadida boshqacha talqin qilish holatlari mavjud.

Inflyatsiya darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlarda moliyaviy hisobotlarda qayta baholash, indekslash kabi yondashuvlar qo'llaniladi. Bu esa moliyaviy ko'rsatkichlarning talqinini o'zgartiradi.

Har bir mamlakatda hisob-kitobga, riskka va shaffoflikka bo'lgan munosabat turlicha. Bu jixat ham milliy buxgalteriya an'analarning shakllanishiga olib kelgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda taqqoslama, mantiqiy, normativ-huquqiy va tizimli tahlil usullaridan foydalanish ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish imkonini beradi. Usullarni kompleks qo'llash tadqiqotning amaliy va nazariy ahamiyatini oshiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Turli davlatlarda moliyaviy hisobotlarning turlicha talqin qilinishi xorijlik R. Nobes, K. Parker, Ch. Xorngren asarlarida atroflicha o'rganilgan. Ularning tadqiqotlarida milliy hisob tizimlariga ta'sir etuvchi asosiy omillar sifatida: huquqiy tizim, soliq siyosati, moliya bozorining rivojlanish darajasi ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, anglosakson va kontinental buxgalteriya modellari o'rtasidagi farqlar ilmiy jihatdan asoslab berilgan.(1)

IFRS (Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari)ga bag'ishlangan adabiyotlarda (D. Aleksandr, E. Britton, J. Jorjesku) moliyaviy hisobotni xalqaro miqyosda uyg'unlashtirish zarurati asoslab berilgan. Ushbu manbalarda: adolatli qiymat konsepsiyasi, mazmunning shakldan ustunligi, shaffoflik va taqqoslanuvchanlik kabi tamoyillar milliy hisob tizimlaridan farq qiluvchi muhim jihatlar sifatida ko'rsatilgan.(2)

Moliyaviy hisobot tahliliga bag'ishlangan adabiyotlarda (I. Blank, V. Kovalyov, Ye. Stoyanova) hisobot ma'lumotlarining ishonchliligi va ularni turli mamlakatlarda talqin qilish muammolari yoritilgan. Mualliflar hisobot tahlilida: hisob siyosati farqlari, inflyatsiya ta'siri, nomoliyaviy omillarni inobatga olish zarurligini ta'kidlaydilar.(3)

Tahlil va natijalar

Moliyaviy hisobot tahlili va uning muammoli jihatlarini quyidagi yo'nalishlar bo'yicha tarkiblab o'tishimiz mumkin.

1. Axborotning sifati.

Axborot sifati - moliyaviy hisobotda keltirilgan ma'lumotlarning foydalanuvchilar ehtiyojlariga qay darajada mos kelishi va qaror qabul qilishda qanchalik foydali ekanini ifodalaydi. Axborot sifatining asosiy mezonlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

-axborot iqtisodiy qarorlarga ta'sir ko'rsata olishi;

-bashorat qilish va baholash imkonini berishi.

Moliyaviy hisobot - korxon(a)ning muayyan davrdagi moliyaviy holati, moliyaviy natijalari va pul oqimlari to'g'risidagi ishonchli va tizimlashtirilgan axborotni aks ettiruvchi rasmiy hujjatlar majmuasidir.

Moliyaviy hisobotning asosiy maqsadi:

-foydalanuvchilar (investorlar, kreditorlar, davlat organlari, rahbariyat)ni qaror qabul qilish uchun zarur axborot bilan ta'minlash;

-korxonaning moliyaviy barqarorligi va rentabelligini baholash.

Moliyaviy hisobot tahlilidagi asosiy muammolardan biri — hisobot ma'lumotlarining to'liq, aniq va ishonchli emasligidir. Ayrim korxonalarda hisob ma'lumotlari kechikib taqdim etiladi yoki buxgalteriya hisobida xatolarga yo'l qo'yiladi. Bu esa tahlil natijalarida noto'g'ri xulosalarga olib keladi.

Axborot to'liqligi-moliyaviy hisobotda foydalanuvchi to'g'ri iqtisodiy qaror qabul qilishi uchun zarur bo'lgan barcha muhim ma'lumotlar to'liq va yetarli darajada aks ettirilganini anglatadi. Axborot to'liqligining asosiy belgilari sifatida quyidagilar belgilanadi:

-barcha muhim operatsiyalarning hisobotda aks ettirilganligi;

-aktivlar, majburiyatlar, daromad va xarajatlar yashirilmaganligi;

-hisob siyosati va muhim o'zgarishlarining izohlarda ochib berilganligi;

-qo'shimcha ma'lumotlarning taqdim etishning zaruriyligi.

Axborot aniqligi - moliyaviy hisobotda keltirilgan ma'lumotlarning xato va noaniqliklardan xoli, hisob-kitoblar to'g'ri amalga oshirilgan va real holatni haqqoniy aks ettirgan bo'lishidir. Axborot aniqligining asosiy belgilari sifatida:

-hisob-kitoblarda arifmetik xatoliklarning yo'qligi;

-ma'lumotlarning hujjatlar bilan asoslanganligi;

-aktiv va majburiyatlar to'g'ri baholanganligi;

-noto'g'ri talqinga olib keluvchi noaniq ifoda va ikki ma'nolikning yo'qligi.

Axborot ishonchligi - moliyaviy hisobotda keltirilgan ma'lumotlarning haqqoniy, xolis va real iqtisodiy holatni to'g'ri aks ettirishi, ya'ni foydalanuvchi unga ishonib qaror qabul qila olishini tasniflaydi

Axborot ishonchligini belgilovchi omillar mifatida:

-haqqoniyligi;

-to'liqligi;

-xolis bo'lishiligi tavsiyalanadi.

1-jadval

Moliyaviy hisobot axborot sifatlari taqqoslama jadvali

№	Axborot sifati	Qisqacha ta'rif	Asosiy talab
1	Moslik	Axborotlarning qaror qabul qilishga ta'sir qila olishi	Iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lishligi
2	Ishonchlik	Axborotlarning haqqoniy va xolis bo'lishi	Buzib ko'rsatishsiz, to'liq
3	To'liqlik	Barcha muhim ma'lumotlar berilganligi	Muhim axborotlarqoldirilmasligi
4	Aniqlik	Ma'lumotlar to'g'ri va xatosiz	Hisob-kitoblarda xato yo'qligi
5	Taqqoslanuvchanlik	Turli davrlar yoki korxonalarni solishtirish mumkinligi	Bir xil hisob usullarining fo'llanishi
6	Tekshiriluvchanlik	Ma'lumotlarni mustaqil tasdiqlash mumkin	Hujjatlar bilan asoslanganligi
7	O'z vaqtidalik	Axborotlarning vaqtida taqdim etilganligi	Kechikishsiz hisobotlar takdim etilishi
8	Tushunarlilik	Axborotlarning sodda va ravon	Murakkab ifodalarning

	bayon etilishi	yo'qligi
--	----------------	----------

2. Inflyatsiya ta'sirining hisobga olinmasligi.

Ko'p hollarda moliyaviy hisobotlar inflyatsiya sharoitida qayta hisoblanmaydi. Natijada aktivlar, majburiyatlar va daromadlar haqiqiy qiymatni aks ettirmaydi. Bu muammo ayniqsa yuqori inflyatsiya sharoitida tahlilning xolisligini pasaytiradi.

Axborot tahlilida inflyatsiya ta'sirining hisobga olinmasligi deganda, moliyaviy hisobot va iqtisodiy ko'rsatkichlar nominal qiymatlarda tahlil qilinib, pul qiymatining pasayishi (inflyatsiya) inobatga olinmasligi tushuniladi. Inflyatsiya sharoitida pulning xarid qobiliyati pasayadi.

Agar tahlilda inflyatsiya inobatga olinmasa:

- daromad o'sgandek ko'rinadi, aslida esa real foyda o'zgarmagan bo'ladi;
- aktivlar qiymati kam baholanadi;
- xarajatlar va foyda noto'g'ri solishtiriladi;
- moliyaviy holat haqida xato xulosa chiqarilishi mumkin.

Inflyatsiya ta'siring salbiy oqibatlarini quyidagi jihatlar bilan tavsiyalanadi.

1) Noto'g'ri dinamika tahlili:

- turli yillar ko'rsatkichlari taqqoslanganda;
- inflyatsiya hisobga olinmasa, sun'iy o'sish paydo bo'ladi.

2) Foydaning real darajasi buzib ko'rsatiladi:

- nominal foyda bor, ammo real foyda yo'q.

3) Aktivlarning haqiqiy qiymati aks etmaydi:

- uzoq muddatli aktivlar (binolar, uskunarlar) eski narxlarda hisobga olinadi.

4) Investor va kreditorlar adashishi:

- korxonalar moliyaviy jihatdan yaxshi ko'rinsa-da, real holat zaif bo'lishi mumkin.

Muammoni kamaytirish usullari sifatida ko'rsatkichlarni real qiymatga keltirish, inflyatsiya koeffitsientlaridan foydalanish, qayta baholash (indeksatsiya) usullarini qo'llash, qiyosiy tahlilda bir xil, baza yilini tanlash amallari bajariladi.

2-jadval

Inflyatsiya ta'sirini hisobga olinmaslikning tahlilga ta'siri

№	Tahlil yo'nalishi	Inflyatsiya ta'siri hisobga olinmasa	Natijadagi xato xulosa
1	Daromad tahlili	Nominal o'sish real o'sish deb qabul qilinadi	Foyda oshdi degan noto'g'ri fikrga kelinadi
2	Foyda darajasi	Foyda real qiymatda kamaygani ko'rinmaydi	Korxonalar samarali deb baholanadi
3	Aktivlar qiymati	Uzoq muddatli aktivlar eski narxda qoladi	Aktivlar summasi kam baholanadi
4	Davrlar taqqoslanishi	Turli yillar to'g'ridan-to'g'ri solishtiriladi	Sun'iy o'sish paydo bo'ladi
5	Xarajatlar tahlili	Xarajatlar real oshishi yashiriladi	Samaradorlik noto'g'ri baholanadi
6	Investitsiya bahosi	Real daromad hisoblanmaydi	Investorlar xato qarorlar qabul qiladi
7	Moliyaviy holat	Pul qadrsizlanishi inobatga olinmaydi	Korxonalar barqarorlik holatida degan noto'g'ri xulosaga kelinadi

Inflyatsiya ta'siri hisobga olinmasa, moliyaviy ko'rsatkichlar real emas, nominal holatda baholanadi va tahlil natijalari ishonchsiz bo'lib qoladi.

3. Hisob siyosatlaridagi farqlar.

Korxonalarda qo'llaniladigan buxgalteriya hisob siyosati turlicha bo'lishi mumkin. Amortizatsiya usullari, zaxiralarni baholash yoki daromadlarni tan olish qoidalaridagi farqlar korxonalarni solishtirma tahlil qilishni qiyinlashtiradi.

Hisob siyosati - korxonada o'zining moliyaviy hisobotlarini tuzishda qo'llanadigan qoida va usullar majmuasi.

Unda quyidagilar belgilanadi: aktiv va majburiyatlarni baholash usuli (narx, amortizatsiya, zaxiralar); daromad va xarajatlarni hisobga olish usuli; inflyatsiya, valyutalar kurslari va qarz shartlarini aks ettirish yo'li; buxgalteriya usullari (nominal, real qiymat, FIFO/LIFO, amortizatsiya turlari).

Har bir korxonada hisob siyosatiga erkinlikka ega, lekin uning tanlovi moliyaviy ko'rsatkichlar tahliliga bevosita ta'sir qiladi.

3-javdal

Hisob siyosatidagi farqlar va tahliliga ta'sirlari

№	Hisob siyosati farqi	Ta'sir qiladigan moliyaviy ko'rsatkich	Tahlildagi oqibat
1	Amortizatsiya usuli (to'g'ridan-to'g'ri yoki cheklangan yoki tezlashtirilgan)	Amortizatsiya xarajatlari, aktivlar qiymati	Tezlashtirilgan amortizatsiya bilan foyda kamayadi, aktiv qiymati tez pasayadi; tahlilda qimmat va foyda noto'g'ri solishtirilishi mumkin
2	Zaxiralar bahosi (FIFO, LIFO, AVECO)	Sotish xarajatlari, foyda	LIFO ishlatilsa inflyatsiya sharoitida xarajat yuqori ko'rsatiladi va foyda kamayadi; FIFOda esa foyda yuqori ko'rinadi
3	Aktivlarni baholash usuli (nominal, qayta baholash)	Buxgalteriya balansi, aktivlar qiymati	Aktivlar qayta baholanganda balans qiymati oshadi; tahlilda kompaniya moliyaviy barqaror ko'rinadi
4	Daromadni e'tirof etish usuli (kassa yoki hisobga olish)	Daromad, foyda	Kassa usulida daromad so'nggi vaqtda hisobga olinadi; tahlilda foyda pasaygan ko'rinadi
5	Qarz va majburiyatlarni baholash (nominal yoki real qiymat)	Majburiyat qiymati, foyda	Qarz real qiymatda ko'rsatilmasa, foyda noto'g'ri talqin qilinadi
6	Mulk va investitsiyalar bahosi (qayta baholash yoki tarixiy qiymat)	Balans qiymati, kapital	Real qiymatdan farqlansa, tahlilda kompaniya qiymati sun'iy oshirilishi mumkin

Hisob siyosati **raxbariyatning, auditorlar va investorlar uchun muhim signal** hisoblanadi. Hisob siyosatidagi farqlar **raxbariyat va tahlilchilar uchun moliyaviy ko'rsatkichlarni tahlil qilishda asosiy omil hisoblanadi**. Shuning uchun tahlilda **hisob siyosati aniq va barqaror bo'lishi**, uning o'zgarishlari esa izohlarda ko'rsatilishi shart.

4. Tahlilda faqat o'tmish ma'lumotlariga tayanish.

Moliyaviy hisobot tahlili asosan o'tgan davr ma'lumotlariga tayanadi. Bu esa korxonaning kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini to'liq baholash imkonini bermaydi. Strategik qarorlar qabul qilishda bu jiddiy cheklov hisoblanadi.

4-jadval

Tahlildagi asosiy muammolar

№	Muammo	Natijasi
1	Real vaqtga mos kelmaslik	Foyda, daromad va xarajatlar ko'rsatkichlari hozirgi iqtisodiy vaziyatni aks ettirmaydi; tahlil natijasi eski ma'lumotlarga asoslanadi
2	Bozor va iqtisodiyot o'zgarishlari inobatga olinmaydi	Inflyatsiya, stavkalar, valyuta kurslari yoki salohiyatli raqobat holati tahlilda aks etmaydi
3	Strategik qarorlarning noto'g'ri chiqishi	Investorlar va rahbariyat foyda yoki qarzi tahlili asosida xato strategiyalar ishlab chiqishi mumkin
4	Foyda va xarajatning real qiymatining noto'g'ri talqini	Nominal foyda o'sgan bo'lib ko'rinadi, aslida real qiymati pasaygan bo'lishi mumkin
5	O'tmish tendensiyalari kelajakni prognoz qila olmaydi	Faqat tarixiy ma'lumotlarga tayangan tahlil kelajakdagi imkoniyat va xatarlarni yetarli ko'rsatmaydi
6	Iqtisodiy qarorlarning kechikishi	Muhim moliyaviy qarorlar (investitsiya, kredit olish, aktiv sotish) uchun kechikish yoki xato qarorlar yuzaga kelishi mumkin

5. Tahlilda nomoliyaviy omillarni inobatga olmaslik.

Tahlil jarayonida ko'pincha faqat raqamli ko'rsatkichlarga e'tibor qaratiladi. Boshqaruv sifati, bozordagi raqobat darajasi, texnologiyalar rivoji kabi nomoliyaviy omillar esa yetarlicha hisobga olinmaydi. Bu esa umumiy baholashni bir tomonlama qilib qo'yadi.

Nomoliyaviy omillar - korxonada faoliyati va moliyaviy ko'rsatkichlarga ta'sir qiluvchi, lekin buxgalteriyada raqamlar bilan to'g'ridan-to'g'ri aks ettirilmaydigan omillar.

Ular qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

- ishchi kuchining malakasi va samaradorligi;
- mijozlar va mol yetkazib beruvchilar bilan munosabat sifati;
- brend qiymati va raqobatdoshlik darajasi;
- ijtimoiy va siyosiy sharoitlar (soliq siyosatlari, litsenziyalar, sanksiyalar);
- ilmiy-texnika va innovatsiya imkoniyatlari.

Ya'ni, moliyaviy hisobotda raqamlar ko'rsatilsa ham, nomoliyaviy omillar ularning ma'nosini to'liq ochib bermaydi.

4-jadval

Nomoliyaviy omillarni inobatga olmaslikning tahlildagi oqibatlari

№	Muammo	Tahlildagi ta'siri
1	Iqtisodiy qarorlarda xato xulosa	Moliyaviy ko'rsatkichlar yaxshi bo'lsa ham, raqobatdan ortda qolish yoki ishchi samaradorligi pastligi xato baholanishi mumkin
2	Strategik va investitsiya xatarlari	Innovatsiya va texnologiya quvvati inobatga olinmasa, yangi loyihalar samaradorligi noto'g'ri baholanadi
3	Mijoz va bozor munosabatlari tahlilida kamchilik	Brend qiymati va mijozlarga sodiqlik tahlili mavjud emasligi uchun, real daromad va foyda noto'g'ri ko'rinadi
4	Ijtimoiy va siyosiy ta'sirni hisobga olmaslik	Soliq, litsenziyalash tartibi yoki siyosiy xatarlar moliyaviy ko'rsatkichlarga ta'sirini oshirib yubormasligi mumkin

5	Raqobatdoshlikni noto'g'ri baholash	Moliyaviy ko'rsatkichlar yuqori bo'lsa ham, raqobat ustunligi past bo'lishi tahlilda ko'rsatilmaydi
---	--	---

Nomoliyaviy omillarni inobatga olishning ahamiyatini quyidagi ta'sir birliklari bo'yicha tasniflash mumkin.

Real foyda va samaradorlikni baholash:

-faqat hisobdagi raqamlar asosida korxonalar yaxshi ko'rinishi mumkin, lekin xodimlar samaradorligi past bo'lishi mumkin.

Strategik qarorlar sifatini oshirish:

-investitsiya, loyihalar va rivojlanish strategiyasi nomoliyaviy faktorlar bilan baholanganda aniq va ishonchli qarorlar chiqariladi.

Xatarlarni aniqlash:

-brend, litsenziya, bozor yoki ijtimoiy sharoit tahlili investorlar va rahbariyat uchun xatarlarni ko'rsatadi.

Faqat moliyaviy raqamlarga tayanish tahlilni qisqa ko'rsatadi va real samaradorlik va xatarlarni aks ettirmaydi. Nomoliyaviy omillar (ishchi kuchining sifatidan bozor va brend qiymatigacha) tahlilga qo'shilsa, korxonaning haqiqiy iqtisodiy va strategik holati aniqroq namoyon bo'ladi.

6. Tahlil usullarining cheklanganligi.

Amaliyotda ba'zan faqat klassik tahlil usullari bilan cheklanib qolinadi. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda esa kompleksli, ssenariyli va prognoz tahlil usullaridan foydalanish talab etiladi.

Moliyaviy hisobot tahlili usullari - korxonaning moliyaviy holatini baholash va qaror qabul qilish uchun qo'llaniladigan turli yo'llar va metodlar majmuasini bildiradi.

Cheklanganlik deganda, tahlilda qo'llaniladigan usullar moliyaviy hisobot raqamlari bilan bog'liq, lekin ular barcha omillar va kontekstni hisobga olmaydi. Ya'ni:

-faqat moliyaviy raqamlar asosida xulosa chiqariladi;

-nomoliyaviy, strategik, bozor va makroiqtisodiy omillar nazarda tutilmaydi;

-qaror qabul qilish uchun faqat muayyan ko'rsatkichlarga ishoniladi.

5-jadval

Moliyaviy hisobot tahlilida cheklanganlikning muammoli jihatlari

№	Muammo	Cheklangan usullar sababi	Oqibatlari
1	Faqat nominal raqamlarga tayanish	Trend, koeffitsientlar va soha standartlari asosida tahlil	Real foyda va qiymatni noto'g'ri baholash; inflyatsiya, valyutalar va bozor o'zgarishlari inobatga olinmaydi
2	Nomoliyaviy faktorlar hisobga olinmaydi	Uskunalar, brend, mijozlar va ishchi kuchining sifati tahlilda ko'rsatilmaydi	Samaradorlik, raqobatdoshlik va strategik ustunlik noto'g'ri baholanadi
3	Iqtisodiy va strategik tahlil cheklangan	Faqat qarz va foyda ko'rsatkichlari qo'llaniladi	Uzoq muddatli investitsiya, loyihalar va strategiya tahlili noto'g'ri chiqadi
4	Qiyosiy tahlil qiyinlashadi	Ushbu usullar kompaniyalar va davrlar o'rtasida farqlarni to'liq aks ettirmaydi	Solishtirishda sun'iy ko'rsatkichlar paydo bo'lishi mumkin
5	Xatarlar va tendensiyalar yetarli baholanmaydi	Moliyaviy koeffitsientlar va foydadan tashqari ma'lumotlar olinmaydi	Investor va rahbariyat xato xulosalarga kelishi mumkin

Cheklangan usullar tahlilini takomillashtirish yo'llari sifatida quyidagi yo'nalishlarni tarkiblash mumkin.

Nomoliyaviy omillar bilan birga tahlil:

-ishchi kuchining samaradorligi, brend qiymati, mijozlar va bozor tendensiyalari.

Real qiymat va inflyatsiya hisobga olish:

-nominal foyda va aktivlarni real qiymatga keltirish.

Strategik va makroiqtisodiy kontekstni inobatga olish:

-soliq siyosati, valyuta kursi, bozor sharoitlari va raqobat darajasi.

Bir necha usullarni qo'llash:

-koeffitsientlar, trend tahlil, gorizontaal va vertikal tahlil, prognoz va ssenariy tahlili.

Xulosa

Moliyaviy hisobot tahlilidagi muammoli jihatlar tahlil natijalarining aniqligi va ishonchliligiga ta'sir ko'rsatadi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun hisobot sifatini oshirish, inflyatsiyani hisobga olish, nomoliyaviy omillarni qo'shish hamda zamonaviy tahlil usullaridan foydalanish zarur. Faqat shundagina moliyaviy hisobot tahlili boshqaruv qarorlarini qabul qilishda samarali vositaga aylanadi.

Moliyaviy hisobot tahlili faqat raqamlarga e'tiqod qilib amalga oshirilsa, u real iqtisodiy holat, strategik imkoniyatlar va xatarlarni to'liq ko'rsatmaydi. Samarali tahlil uchun o'tmish ma'lumotlarini real qiymat, nomoliyaviy faktorlar va makroiqtisodiy kontekst bilan birlashtirish zarur.

Jumladan, moliyaviy hisobot tahlili va undagi kamchiliklarni oldini olishda zamonaviy, yagona tahliliy yondashuvning yo'qligi ham holatni to'g'ri baholashda imkon bermayapti.

Ishonch mezonlari aniq belgilangan va chuqurlashtirilgan moliyaviy holat tahlilini amalga oshirishning zamonaviy shaklini yo'lga qo'yishdagi yondashuvlar afsuski tahlilning eng dolzarb masalasi bo'lib qolmoqda. Bu borada, menejerlar va qiziquvchilarni keng doirasi uchun moliyaviy holat tahlilining milliy va xalqaro segmentini yagona bir tizimga keltirish zarurligidan tahlilning metodologik bazisini qayta tuzib chiqish talab etilmoqda.

Metodologik asosning yagona tartibiga kelishda uning tadqiq etish birliklarini, ko'rsatkichlar tizimi, baholash indikatorlarini aniq klassifikatsiyasini tuzib zarur. Xozirgi holatda esa ularning dunyo amaliyotida yuzlab yondashuvlari va farqli jihatlarini kuzatish mumkin. To'g'ri, qaysidan ma'noda farqli jihatlarining bo'lishi tabiiydir. Biroq, bu farqli jihatlar turlicha talqinga olib kelmasligi lozim. Ayniqsa, tahliliy ko'rsatkichlarga nisbatan me'yoriy talablarning belgilanishida rivojlangan G'arb dunyosi bilan milliy iqtisodiyotdagi xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning farqli ustunliklari ob'ektni to'g'ri talqin qilishga ta'sir qilmasligi lozim.

Metodologik asos ko'p jihatdan saxo bo'yicha xuquqiy normalarining belgilanishidagi muammolar bilan ham bog'lanadi. Xukukiy normalari belgilangan, aksiyadorlik jamiyatlarining muhim samaradorlik ko'rsatkichlarini baholashdagi talablar ham uning turli korxonalarda turlicha metodika va tartiblar aniqlanishidan ham ortiqcha va hech qanday ta'sirga ega bo'lmagan tahliliy amallar amalga oshirilayotganligi ham fikrimizning isboti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Нобес К., Паркер Р. Сравнительный международный бухгалтерский учет. — 13-е изд. — Харлоу: Pearson Education, 2016.
2. Александер Д., Бриттон А., Жориссен А. Международная финансовая отчетность и анализ. — Лондон: Cengage Learning, 2011.

3. Артеменко В.Г., Астапова В.В. Анализ финансовой отчетности. Учебное пособие. – М.: ОМЕГА-Л, 2011. – 270 с.
4. Артеменко В.Г., Беллендир М.В. Финансовый анализ. – М.: Дело-Сервис, 2008. – 152с.
5. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента: Учебное пособие. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Финансы и статистика. 2010.–512 с.
6. Банк В.Р., Банк С.В., Тараскина А.В. Финансовый анализ. Учебное пособие. – М.: ТК Велби, Проспект, 2007. – 344 с.
7. Пардаев М.Қ., Исроилов Б. Иқтисодий таҳлил Т.: Иқтисод ва ҳуқуқ дунёси 2011, 452 б.
8. Pardayev M.Q., Isroilov J.I., Isroilov V.I. Iqtisodiy tahlil. O‘quv qo‘llanma. T.:Print Line Group, 2017.-533 b.
9. Рахимов М.Ю. Иқтисодиёт субъектлари молиявий ҳолатини таҳлили Т.: Иқтисод-молия. 2015, 356 б.
10. Рахимов М.Ю, Қаландарова Н.Н. Молиявий таҳлил. Т.: Иқтисод-молия. 2019, 750 б.
11. Рахимов М.Ю., Астаноккулов О.Т., Қаландарова Н.Н. Иқтисодиёт субъектлари молиявий ҳолатининг таҳлили. Т.: Иқтисод-молия 2021 й. 435 б.
12. Рахимов М.Ю., Мавланов Н.Н. Қаландарова Н. Н. Иқтисодий таҳлил. Т.: Иқтисод-молия 2021 й. 346 б.
13. Соколов Я. В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней. — М.: Финансы и статистика, 1996.
14. Ковалев В. В. Финансовый анализ. — М.: Финансы и статистика, 2013.
15. Қодиров А. А. Бухгалтерия ҳисоби ва аудит. — Т.: Фан ва технология, 2019.
16. Казакова Н.А. Финансовый анализ. Учебник. М.: Юрайт, 2018. – 470 с.
17. Кирьянова З.В., Седова Е.И. Анализ финансовой отчетности: Учебник / - 2- е изд., испр. и доп. - М.: Юрайт, 2014. - 428 с.

Bahodir Abdusalomovich Begalov,
professor, iqtisodiyot fanlari doktori,
Email: begalov@yandex.ru
Ra'no Akramovna Dadabaeva,
iqtisodiyot fanlari nomzodi, TDIU professori.

TASHKILOTLARDAGI STRATEGIYALAR VA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA JARAYONLARI

Bakhodir Abdusalomovich Begalov,
Professor, Doctor of Economic Sciences,
Email: begalov@yandex.ru
Rano Akramovna Dadabaeva,
Candidate of Economic Sciences, Professor of TSUE.

STRATEGIES AND DIGITAL TRANSFORMATION PROCESSES IN ORGANIZATIONS

Бегалов Баходир Абдусаломович,
Профессор, доктор экономических наук,
Электронная почта: begalov@yandex.ru
Дадабаева Рано Акрамовна,
Кандидат экономических наук, профессор ТГЭУ.

СТРАТЕГИИ И ПРОЦЕССЫ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В ОРГАНИЗАЦИЯХ

Annotatsiya. Raqamli transformatsiya dinamik ravishda o'zgarib borayotgan raqamli iqtisodiyotda tashkilotlarning barqaror rivojlanishida asosiy omilga aylanib bormoqda. Ushbu maqolada raqamli transformatsiya strategiyalarini ishlab chiqishning zamonaviy yondashuvlari ko'rib chiqilib, raqamli texnologiyalarni joriy etishning asosiy jarayonlari tahlil qilingan. Raqamli transformatsiyalarning muvaffaqiyatiga ta'sir qiluvchi omillar o'rganilgan. Raqamli strategiyani umumiy biznes strategiyasi va xodimlarning kompetentsiyalari bilan uyg'unlashtirish zarurligiga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya texnologiyalar, jarayonlar va inson kapitalini qamrab oluvchi tizimli yondashuvni talab qiladi.

Abstract. Digital transformation is becoming a key factor in the sustainable development of organizations in a dynamically changing digital economy. This article reviews modern approaches to developing digital transformation strategies and analyzes the main processes of implementing digital technologies. Factors influencing the success of digital transformations are studied. Particular attention is paid to the need to align the digital strategy with the overall business strategy and employee competencies. The results of the study show that digital transformation requires a systematic approach that encompasses technologies, processes, and human capital.

Аннотация. Цифровая трансформация становится ключевым фактором устойчивого развития организаций в динамично меняющейся цифровой экономике. В статье рассматриваются современные подходы к разработке стратегий цифровой трансформации и анализируются основные процессы внедрения цифровых технологий. Изучаются факторы, влияющие на успешность цифровой трансформации. Особое внимание уделяется

необходимости согласования цифровой стратегии с общей бизнес-стратегией и компетенциями сотрудников. Результаты исследования показывают, что цифровая трансформация требует системного подхода, охватывающего технологии, процессы и человеческий капитал.

Kalit so'zlar: Raqamli transformatsiya, tashkiliy strategiya, innovatsiya, raqamli texnologiyalar, biznes jarayonlari, o'zgarishlarni boshqarish, raqamli madaniyat, raqamli yetuklik.

Keywords: Digital transformation, organizational strategy, innovation, digital technologies, business processes, change management, digital culture, digital maturity.

Ключевые слова: Цифровая трансформация, организационная стратегия, инновации, цифровые технологии, бизнес-процессы, управление изменениями, цифровая культура, цифровая зрелость.

Kirish. Raqamli transformatsiya zamonaviy tashkilotlar uchun asosiy rivojlanish sohasiga aylandi. Raqamli biznes modellariga o'tish raqobatning kuchayishi, iste'molchilar xatti-harakatlaridagi o'zgarishlar va sun'iy intellekt, bulutli xizmatlar, katta ma'lumotlar va buyumlar interneti kabi texnologiyalarning jadal rivojlanishiga javob sifatida qaraladi. Biroq, raqamli transformatsiyaning muvaffaqiyati nafaqat texnologiyalarni joriy etishga, balki tashkilotning uzoq muddatli maqsadlariga mos keladigan aniq strategiyani ishlab chiqishga ham bog'liq.

Yuqori noaniqlik va tezkor texnologik innovatsiyalar muhitida tashkilotlar qiymat yaratish, jarayonlarni optimallashtirish va o'zgarishlarni boshqarishga yondashuvlarini qayta ko'rib chiqishlari kerak. Raqamli transformatsiya strategiyasi - bu raqamli vositalarni joriy etish, tashkiliy tuzilmani o'zgartirish, raqamli kompetensiyalarni mustahkamlash va innovatsion madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan tadbirlar to'plamidir. Raqamli transformatsiya jarayonlarini tahlil qilish raqamli tashabbuslarni ishlab chiqish va amalga oshirishda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan asosiy muvaffaqiyat omillari va xavflarni aniqlashga yordam beradi. Ko'pgina tashkilotlarda raqamli kompetensiyalar hamda integratsiyalashgan raqamli strategiya mavjud emasligi va biznes jarayonlarini qayta loyihalash kabi qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar, bu esa ushbu mavzuni tizimli o'rganish zarurligini keltirib chiqaradi.

Shuning uchun raqamli transformatsiya strategiyalari bo'yicha tadqiqotlar muhim amaliy ahamiyatga ega, chunki u tashkilotlarga barqaror rivojlanish modellarini yaratishga, innovatsiyalarni tezda joriy etishga va raqamli o'zgarishlarni samarali boshqarishga yordam beradi.

Tadqiqotning metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasi raqamli transformatsiya jarayonlarini har tomonlama o'rganishga qaratilgan bo'lib, bir qancha ilmiy yondashuvlar va tahlil usullariga asoslanadi. Birinchi navbatda, tahliliy yondashuv qo'llanib, raqamli transformatsiya sohasidagi zamonaviy nazariy manbalar, ilmiy maqolalar va amaliyotdagi keyslar o'rganilgan. Bu, mavjud nazariy qarashlar va innovatsion amaliy tajribalarni taqqoslash imkonini bergan.

Tadqiqotda shuningdek tizimli yondashuvdan foydalanilgan bo'lib, unga ko'ra raqamli transformatsiya faqat texnologiyalarni joriy etish bilan cheklanmay, balki tashkilotning biznes-modeli, ichki jarayonlari va inson kapitali kabi tarkibiy qismlarni qamrab oluvchi murakkab va o'zaro bog'liq tizim sifatida qaraladi. Tizimli tahlil orqali raqamli o'zgarishlarning turli sohalarga ta'siri va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik aniqlangan.

Bundan tashqari, tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil usuli qo'llanib, turli kompaniyalar va sektorlarda qo'llanilayotgan raqamli strategiyalar o'rganilgan bo'lib, ularning samaradorligi va qo'shilgan qiymati solishtirildi. Ushbu usul raqamli transformatsiyaning eng samarali mexanizmlarini aniqlash va umumlashtirish imkonini bergan.

Ma'lumotlarni tartiblash usullari orqali raqamli transformatsiyaning asosiy bosqichlari,

muvaffaqiyat omillari va asosiy vositalari belgilab chiqilgan. Shu tariqa, tanlangan metodologiya raqamli transformatsiya strategiyalarini tizimli tahlil qilish va ularning amaliy qiymatini baholash imkonini yaratadi.

Tahlil va natijalar. Strategiya tashkilot o'z qarashlari, masalalari, maqsad va vazifalarini qanday amalga oshirishini tavsiflaydi. Muayyan strategiyani tanlash o'z va-zifasini bajarish uchun tashkilotning resurslari va faoliyatini yuqoridan pastga yo'nalgan holda boshqaradi va muvofiqlashtiradi.

Strategiyani ishlab chiqish jarayonida daromadlarni oshirish, yangi mijozlarni jalb qilish va mavjud mijozlarni ushlab qolish, mijozlar sodiqligini mustahkamlash hamda yangi mahsulotlarni bozorga chiqarish uchun zarur bo'lgan vaqtni qisqartirish kabi maqsadlar keng qo'llaniladigan ustuvor yo'nalishlardir. Muqobil strategiyalarni tanlashda menejerlar har bir strategiyaning daromad va foydaga uzoq muddatli ta'sirini, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavflar darajasini, zarur resurslarning miqdori va tarkibini, shuningdek, raqobatchilarning ehtimoliy reaksiyasini har tomonlama baholashlari lozim.

Umuman olganda, strategiya tashkilot yoki uning alohida bo'linmalarining kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlari va harakatlar majmuasini belgilaydi. Korporativ strategiya esa tashkilotning uzoq muddatli rivojlanish ko'lamini va yo'nalishini, o'zgaruvchan tashqi muhit sharoitida resurslardan samarali foydalanish orqali bozor ehtiyojlari va manfaatdor tomonlar talablarini qanday qondirishini ifodalaydi.

Strategiyani ishlab chiqishning asosiy bosqichlarida mavjud muammolar aniqlanadi, tashkilotning rivojlanishning ustuvor yo'nalishlari ko'rib chiqiladi, kuchli va zaif tomonlar kompleks tahlil qilinadi. Ya'ni, avvalo tashkilotning holati baholanadi, so'ngra strategiyaning bir nechta muqobil variantlari ishlab chiqiladi va ulardan eng maqbul yo'nalish tanlanib, takomillashtiriladi.

Tashkilotning ichki jarayonlarini baholashda vaqt ko'rsatkichlari, ishlab chiqarishning moslashuvchanligi, sifat standartlariga rioya etish darajasi hamda sotuvdan keyingi xizmat ko'rsatish sifati kabi indikatorlar qo'llaniladi. Kadrlar bilan ishlash samaradorligi esa xodimlar kompetensiyasi, mehnat unumdorligi, ishga qoniqish darajasi, tashabbuskorlik hamda motivatsiya kabi mezonlar asosida baholanadi.

Shuni ta'kidlash joizki, ilgari tavsiflangan axborot tizimlarining har bir turi tashkilotlar oldida turgan muhim masalalarni hal etishda muhim ahamiyatga ega. Oxirgi o'n yillikda ushbu tizimlarning ayrim turlari kompaniyaning uzoq muddatli barqarorligi, raqobatbardoshligi va bozordagi mavqeini saqlab qolishi uchun alohida strategik ahamiyat kasb etmoqda.

Raqobatda ustunlikka erishish uchun samarali vosita sifatida qo'llaniladigan bunday axborot tizimlari strategik axborot tizimlari deb ataladi. Strategik axborot tizimlari o'z mohiyati jihatidan yuqori darajadagi menejerlar tomonidan uzoq muddatli qarorlar qabul qilishga xizmat qiladigan an'anaviy strategik boshqaruv tizimlaridan farq qiladi. Ushbu tizimlar menejmentning yuqori pog'onasi foydalanadigan qaror qabul qilish va rejalashtirish tizimlari negizida shakllanishi mumkin bo'lsa-da, ular faqat rahbariyat doirasi bilan cheklanmay, tashkilotning barcha darajalarida qo'llanishi bilan ajralib turadi. Shuningdek, strategik axborot tizimlari ko'lamining kengligi bilan ilgari ko'rib chiqilgan axborot tizimlaridan sezilarli darajada ustundir.

Strategik axborot tizimlari tashkilotning maqsadlari, mahsulot va xizmatlari, ichki jarayonlari hamda tashqi aloqalarini tubdan o'zgartirishga qodir. Bunday tizimlar kompaniya rahbariyatining boshqaruv uslubini, shuningdek, korxonaning asosiy biznes faoliyatini amalga oshirish tamoyillarini sezilarli darajada transformatsiya qiladi.

Masalan, State Street banki strategik axborot tizimlaridan foydalanish orqali o'zining an'anaviy bank xizmatlari – cheklarni qayta ishlash, depozit hisobvaraqlarini ochish va kredit berish kabi operatsiyalarini tubdan qayta ko'rib chiqdi. Natijada bank o'zaro kreditlash jamiyatlari va kredit byurolariga elektron buxgalteriya yuritish xizmatlarini, ma'lumotlarni qayta ishlash yechimlarini taqdim etishni boshladi hamda pensiya jamg'armalariga investitsiya menejrlari faoliyatini monitoring qilishda ko'maklashmoqda.

Universal, barcha holatlar uchun mos keladigan yagona strategik axborot tizimi mavjud emas. Aksincha, tashkilotning, bo'linmaning yoki sanoatning turli strategik darajalarida qo'llanishi mumkin bo'lgan ko'plab axborot tizimlari mavjud bo'lib, ularning har biri o'ziga xos vazifalarga ega. Har bir darajadagi tizim muayyan strategik maqsadlarni amalga oshirishda qo'llaniladi va ularni tahlil qilish uchun mos modellar ishlab chiqilgan.

Axborot tizimlaridan raqobat quroli sifatida samarali foydalanish uchun, avvalo, korxonalarining strategik imkoniyatlari qaysi yo'nalishlarda shakllanishi mumkinligini aniqlash zarur. Axborot-kommunikasiya texnologiyalari (AKT) nafaqat xodimlarning ish faoliyatini, balki tadbirkorlarning raqobat yuritish uslubini ham keskin o'zgartirdi. Dastlab kompyuterlar korxonalarda qo'lda bajariladigan jarayonlarni avtomatlashtirish orqali samaradorlikni oshirish vazifasini bajargan bo'lsa, bugungi kunda avtomatlashtirish axborot asrining oddiy va odatiy talabi hisoblanadi. Hozirgi kompaniyalar esa o'z faoliyatini avtomatlashtirishdan tashqari, raqobatchilardan ustunlikka erishish uchun AKTdan foydalanishning yangi, innovatsion yo'llarini topishga intilmoqda.

Ta'kidlanganidek, tashkilotlar raqobatbardosh ustunlikka erishish uchun turli strategiyalardan foydalanadilar. Eng ko'p qo'llaniladigan strategik yondashuvlar quyidagilardan iborat: afzallik mezonlari, Porterning beshta raqobat kuchi modeli va qiymat (o'sish) zanjiri. Ushbu strategiyalar iste'molchilar xatti-harakati, bozordagi raqobat kuchlari va qiymat yaratish jarayonlarini tahlil qilishga imkon beradi.

Afzallik mezonlari strategiyasi iste'molchilarning qaror qabul qilish sabablarini aniqlashga qaratilgan. Masalan, agar xaridor uchun asosiy mezon yetkazib berish tezligi bo'lsa, u tezkorlik uchun qo'shimcha to'lovga tayyor bo'ladi. Shunga muvofiq, tashkilot ushbu ustunlikni ta'minlash uchun qo'shimcha resurs sarflaydi. Iste'molchilar afzalliklarini samarali boshqarish nafaqat mijozlar uchun qulaylik yaratadi, balki biznesga ham raqobat ustunligini beradi.

Iste'molchi uchun afzalliklar: individual yondashuv, ma'lumotlar xavfsizligi va ularning afzal ko'rgan kanallari orqali muloqot qilish imkoniyati. Bu mijoz tajribasini yaxshilaydi va ularning brendga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Biznes uchun afzalliklar: marketing investitsiyalarining yuqori daromadlilikligi, mijozlarni ushlab qolish koeffitsientining oshishi va brend obro'sining mustahkamlanishi. Afzalliklarni boshqarish tizimi kompaniyaga qaysi mijoz bilan qanday kanal orqali muloqot qilishni aniq belgilash imkonini yaratadi.

Iste'molchilar xohish-istaklarini boshqarish sohasidagi eng yaxshi amaliyotlar quyidagilardan iborat:

- iste'molchilarga oqilona tanlov imkonini yaratish;
- afzalliklarni belgilash jarayonini intuitiv va tezkor qilish;
- mijoz imtiyozlaridagi o'zgarishlarga moslashuvchan javob berish;
- barcha bo'limlar o'rtasida mijozlar haqidagi ma'lumotlarni integratsiyalash.

Mazkur strategiya iste'molchilar ehtiyojlarini chuqur tushunishga asoslanadi. Afzalliklar va xatti-harakatlar bo'yicha ma'lumotlarni muntazam yig'ish, tahlil qilish va ularga operativ javob

berish daromad va mijoz sadoqatini oshiradi. Bunda faqat raqamli ma'lumotlar emas, balki mijozlar bilan bevosita muloqot, suhbatlar, fikr-mulohazalar ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mijozlarga xizmat ko'rsatish faqatgina ularning bildirgan talablariga javob berish emas balki, zamonaviy marketingda mijoz ehtiyojlarini oldindan bilish va prognoz qilish, ularga javob berish kabi muhim ahamiyatga ega. Xarid jarayonidan avval mijozning afzalliklarini aniqlash va tushunish tashkilotga yanada sifatli xizmat ko'rsatish va yuqori darajadagi mijoz tajribasini yaratish imkonini beradi.

Ko'plab mehmonxona va xizmat ko'rsatish sohaslarida mijozlarning avvalgi tashriflari asosida ularning yoqtirishlari, yoqtirmasliklari va muntazam so'rovlari qayd etilib boriladi. Masalan, restoranda ofitsiant doimiy mijozni tanirdi va odatda qaysi buyurtmani xohlashi haqida so'raydi; chakana savdo do'konida sotuvchi mijozga uning sevimli mahsulotlari sotuvga qo'yilgani haqida xabar beradi; sayyohlik agentliklari esa mijozning qaysi mehmonxonani, qaysi aviakompaniyani va samolyotda o'tirish joyini afzal ko'rishini oldindan biladi. Bu holatlar korxonalar mijozlarning afzalliklarini muntazam kuzatib borayotganini ko'rsatadi.

Mijoz afzalliklari sotuv jarayoniga bevosita ta'sir qilishini inobatga olgan holda, korxonalar bu jarayonni mijozlarga xizmat ko'rsatishning muhim tarkibiy qismi sifatida ko'rishlari lozim. Mijozning yoqtirishlari, yoqtirmasliklari va maxsus so'rovlariga moslashish ularning ehtiyojlariga mos xizmatni taqdim etishga yordam beradi. Mijoz afzalliklariga moslashuv — mijozga o'zi xohlagan narsani, o'zi xohlagan shaklda taqdim etish orqali biznes jarayonlarini soddalashtirish va "mijozlarni hayratlantirish" strategiyasini amalga oshirishdir.

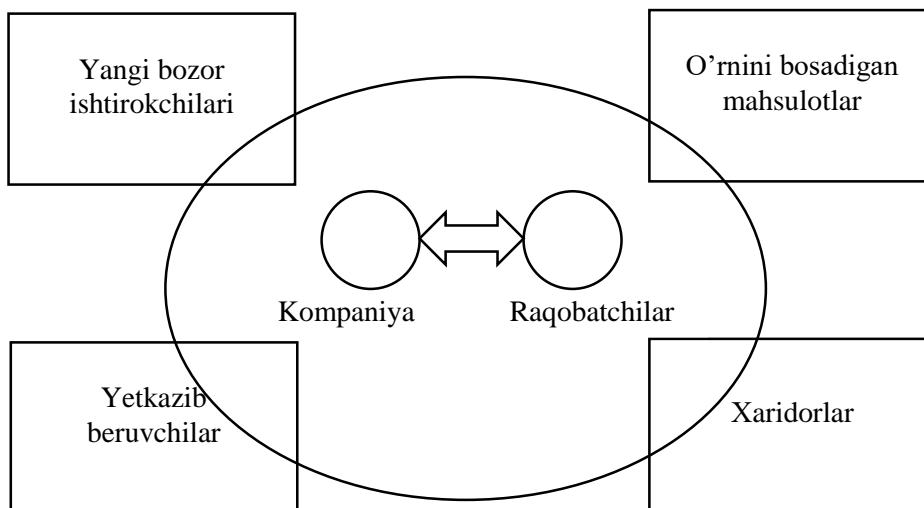
Iste'molchilarning mahsulotni tanlashdagi afzalliklari ko'pincha o'zlari anglamagan omillarga tayanadi. Korxonalar uchun esa bu jarayon alohida ilmiy tahlilni talab qiladi. Narx va mavjudlikdan tashqari, iste'molchi xohish-istaklarini bilish mahsulotni sotish ehtimolini hamda sotish hajmini prognoz qilish imkonini beradi. Afzalliklar mahsulotdan mahsulotga farq qiladi va mahsulotning har bir tarkibiy qismi bu afzalliklarga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Iste'molchi afzalliklarini aniqlashning keng qo'llaniladigan usullaridan biri bu — iste'molchilar panelini yaratishdir. Panel, odatda, demografik mezonlar asosida shakllantiriladi va kompaniyaning o'zi yoki bozor tadqiqotiga ixtisoslashgan tashkilot tomonidan boshqariladi.

Shuningdek, korxonalar boshqa turdagi afzalliklarning biznesga ta'sirini ham o'rganishi zarur. Masalan, mijozlar ko'pincha sekin yetkazib berishdan ko'ra tez yetkazib berilishini, qo'shimcha to'lovsiz bepul yetkazib berishni afzal ko'rishadi. Bu jarayon mijoz xatti-harakati, ularning ehtiyojlari va bozordagi raqobat sharoitiga mos xizmat ko'rsatish strategiyasini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Har qanday tashkilot raqobatbardosh kuchlarning beshta tarkibiy qismi tomonidan bosim ostida bo'ladi, ya'ni mavjud tashkilotlar o'rtasidagi raqobat, yangi raqobatchilar tahdidi, yetkazib beruvchilarning xarid qobiliyati, iste'molchilarning xarid qobiliyati va mahsulot o'rnini bosuvchi mahsulotlar tahdidi. Bu model M.Porter tomonidan (1980) taklif qilingan va hozirda rivojlantirib borilmoqda (1-rasm). Ushbu beshta kuchdan kelib chiqadigan tahdidni tahlil qilib, menejerlar ularning har biri atrofida strategiya ishlab chiqishi mumkin.

Raqobat tahdidlarining tarkibini ko'rib chiqamiz. Barcha firmalar yangi mahsulot va xizmatlarni joriy etish va o'z brendlarni ishlab chiqish va o'z mijozlariga xarajatlarini o'zgartirish orqali ularni jalb qilishga harakat qilib, doimiy ravishda yangi, yanada samarali ishlab chiqarish usullarini ishlab chiqayotgan boshqa raqobatchilar bilan bozor maydonini baham ko'rishadi.

1-rasm. M.Porterning raqobatchi kuchlar modeli

Bozorga yangi ishtirokchilarning kirib kelishi raqobat muhitiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Mobil ishchi kuchi va yetarli moliyaviy resurslarga ega erkin iqtisodiyot sharoitida bozorga yangi kompaniyalar doimiy ravishda kirib keladi. Ba'zi sanoatlarda kirish to'siqlari past (masalan, pitsa yoki kichik chakana savdo biznesi), boshqa sohalarda esa (kompyuter chiplarini ishlab chiqarish kabi) yuqori kapital va murakkab texnologik talablar sababli kirish ancha qiyin bo'ladi. Yangi ishtirokchilar innovatsion g'oyalar, moslashuvchan ishchi kuchi va brend tarixining yo'qligi kabi afzalliklarga ega bo'lsalar-da, ularda tajriba yetishmasligi, yuqori moliyaviy ehtiyojlar va past brend tan olinishi kabi zaifliklar ham mavjud.

Mahsulot va xizmatlarning o'rnini bosuvchilar sonining ko'pligi ham narxlar nazoratini pasaytiradi. Texnologik rivojlanish natijasida deyarli barcha sohalarda muqobil variantlar paydo bo'lmoqda: benzin o'rnida etanol, dizel o'rnida o'simlik moyi, an'anaviy elektr energiyasi o'rnida quyosh va shamol energiyasi, klassik telefoniya o'rnida Internet-aloqa, raqamli yuklab olish o'rnida musiqa oqim xizmatlari va hokazo.

Shundan kelib chiqib, korxonalarni raqamlashtirish quyidagi natijalarni beradi:

- raqamli iqtisodiyot an'anaviy sohalarni transformatsiya qiladi va yangi bozor imkoniyatlarini yaratadi;

- mijozga yo'naltirilgan yangi biznes-modellar paydo bo'ladi;
- katta ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash qiymat yaratishning asosiy manbaiga aylanadi;
- mijozlar haqidagi ma'lumotlar raqamli kompaniyalar uchun muhim aktiv bo'ladi;
- yangi mahsulotni bozorga chiqarish tezligi raqobatning asosiy mezoniga aylanadi;
- raqamli texnologiyalar biznes jarayonlarini optimallashtirish va qaror qabul qilish sifatini sezilarli oshiradi.

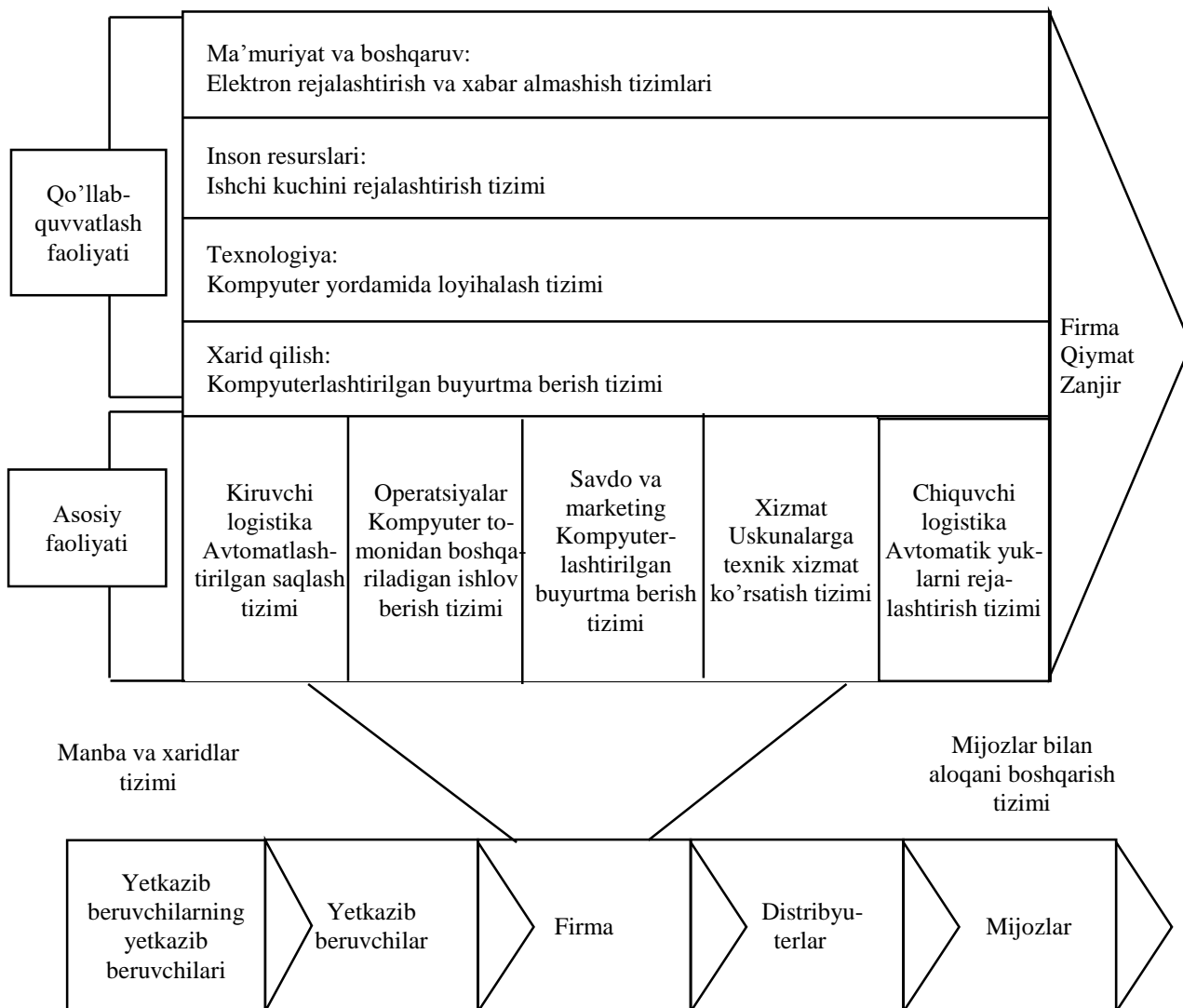
Mijozlarning bozordagi ta'siri ham kuchli bo'lishi mumkin. Agar ular raqobatchi mahsulotlarga oson o'ta olsalar yoki narxlarning shaffofligi yuqori bo'lsa, kompaniya yuqori narx belgilash imkoniyatini yo'qotadi. Masalan, onlayn darsliklar bozorida talabalarda bir nechta sotuvchilarni solishtirish imkoniyati mavjud bo'lgani uchun ular katta tanlash kuchiga ega.

Yetkazib beruvchilarning bozor qudrati ham kompaniya daromadlariga ta'sir ko'rsatadi. Agar firma bir nechta yetkazib beruvchiga ega bo'lsa, narx, sifat va yetkazib berish jadvali bo'yicha ko'proq nazoratga ega bo'ladi. Masalan, noutbuk ishlab chiqaruvchilar ko'plab komponentlar bo'yicha bir necha yetkazib beruvchilar bilan ishlaydi.

Raqobat ustunligini tushunishda mahsulot tannarxi va qiymati muhim ahamiyatga ega. Qiymat — iste'molchining mahsulot uchun to'lashga tayyor bo'lgan miqdori, tannarx esa uni ishlab chiqarish

xarajatlari. Agar narx tannarxdan yuqori bo'lsa, kompaniya foyda oladi. Shunday qilib, tashkilotning uzoq muddatli strategiyasi iste'molchi uchun qiymati ishlab chiqarish xarajatlaridan yuqori bo'lgan mahsulotlar yaratishga qaratilishi lozim.

Keling, qiymatni baholash modelini batafsil ko'rib chiqaylik. Ushbu model sizga strategiyalarni qo'llash eng muvaffaqiyatli bo'lgan va axborot tizimlari yanada samarali ishlaydigan biznes sohalarini aniqlashga imkon beradi. Tashkilotlar tomonidan taqdim etiladigan tovarlar va xizmatlar nisbatan yuqori qiymatga ega ekanligini hamma biladi. Darhaqiqat, tayyor mashinaning narxi uning tarkibiy qismlariga qaraganda ancha yuqori. Nima tufayli tayyor mahsulotning qiymati oshadi? Ishlab chiqarish jarayoni xom ashyoni tayyor mahsulotga aylantiradigan bir qator bosqichlardan iborat. M. Porter modeli ushbu barcha bosqichlarda tashkilotda chiqish mahsulotining qiymatini qanday oshirish mumkinligini ko'rsatadi. Tashkilotdagi barcha biznes-jarayonlarini asosiy va ta'minlovchilarga bo'lish mumkin (2-rasm).

2-rasm. Qiymatni oshirish zanjiri¹

Tashkilotning asosiy faoliyati uning tovar va xizmatlarini yaratish, tarqatish va mijozlarga yetkazish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Ushbu jarayonlar kiruvchi logistika, ishlab chiqarish, chiquvchi logistika, marketing va sotish hamda servis xizmatlaridan iborat. Kiruvchi logistika xom ashyo va komponentlarni qabul qilish va saqlashni, ishlab chiqarish esa ularni tayyor mahsulotga

¹ Muallif ishlanmasi

aylantirishni ta'minlaydi. Chiquvchi logistika tayyor mahsulotlarni saqlash va tarqatishga xizmat qiladi. Marketing va sotish faoliyatlari mahsulotni bozorga chiqarish va iste'molchiga yetkazishni, servis esa sotilgan mahsulotlarni qo'llab-quvvatlash va ta'mirlashni o'z ichiga oladi.

Qo'llab-quvvatlovchi jarayonlar esa asosiy faoliyatni ta'minlaydi; ularga tashkiliy boshqaruv, mehnat resurslarini rivojlantirish, texnologik innovatsiyalar va xom ashyo hamda butlovchi qismlarni xarid qilish kiradi.

Portnering qiymat zanjiri konsepsiyasiga ko'ra, barcha jarayonlar iste'molchi uchun mahsulot qiymatini oshirishga xizmat qilishi lozim. Bu yuqori sifat, past tannarx va mahsulotning o'ziga xosligi bilan namoyon bo'ladi. Mazkur jarayonlarda axborot tizimlari samaradorlikni oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va qaror qabul qilishni qo'llab-quvvatlash orqali muhim rol o'ynaydi.

Korxonaning asosiy faoliyat turlari: mahsulotni qayta ishlash, ishlab chiqarish, sotish, yetkazib berish va texnik xizmat ko'rsatishdan iborat bo'lib, ular uchun samaradorlik mezonlari mos ravishda qayta ishlash aniqligi, ishlab chiqarish samaradorligi, sotuv jarayonida mijozni jalb qilish darajasi va xizmat ko'rsatish tezligidir.

Ushbu jarayonlarni qo'llab-quvvatlashda strategik axborot tizimlaridan keng foydalaniladi. Asosiy faoliyatlar uchun saqlashning avtomatlashtirilgan tizimlari, kompyuter boshqaruvidagi ishlab chiqarish tizimlari, buyurtmalarni shakllantirish tizimlari, uskunalarga xizmat ko'rsatish modullari va yetkazib berishni rejalashtirish tizimlari qo'llaniladi. Qo'llab-quvvatlovchi faoliyatlar uchun esa elektron rejalashtirish va xabar almashish tizimlari, ish oqimini boshqarish tizimlari, kompyuter yordamida loyihalash tizimlari hamda xaridlarni avtomatlashtirish tizimlaridan foydalaniladi.

Xulosa va atkliflar. Shunday qilib, korxonani boshqarish uchun ATlari va AKTdan keng foydalanish har qanday kompaniyani bozor sharoitidagi o'zgarishlarga boshqarish va moslashuvchanligini oshirish orqali yanada raqobatbardosh qiladi. Bunday avtomatlashtirish quyidagilarga imkon beradi:

- menejerlar va mutaxassislarni yagona ma'lumotlar banki asosida iloji boricha to'liq, tezkor va ishonchli ma'lumotlar bilan ta'minlash orqali kompaniyani boshqarish samaradorligini oshirish;
- ish oqimini optimallashtirish va standartlashtirish, uning eng ko'p vaqt talab qiladigan protseduralarini avtomatlashtirish orqali ish yuritishni yaxshilash;
- axborotlarni qayta ishlash jarayonlarini avtomatlashtirish, kompaniya xodimlarining kerakli ma'lumotlarga kirishini tartibga solish va soddalashtirish orqali ishlarni bajarish xarajatlarini kamaytirish. Xodimlarning mehnat xususiyatlarini o'zgartirish, ularni odatdagi ishlarni bajarishdan xalos qilish va kasbiy muhim vazifalarga e'tibor qaratish imkoniyatini berish;
- boshqaruvning barcha darajalarida pul tushumlari va xarajatlarini ishonchli hisobga olish va nazorat qilishni ta'minlash;
- o'rta va quyi bo'g'inlarning rahbarlari o'z bo'linmalarining faoliyatini tahlil qilib, rahbariyat va tegishli bo'limlar uchun tezkor va tahliliy hisobotlarni tayyorlash;
- alohida bo'linmalar, filiallar va markaziy apparat o'rtasida ma'lumotlar almashinuvi samaradorligini oshirish;
- axborotlarni qayta ishlashning barcha bosqichlarida ma'lumotlarning to'liq xavfsizligi va yaxlitligini ta'minlash.

AKTlari ta'sirida yuzaga keladigan o'zgarishlar shu qadar keng tarqalganki, tabiiy savol tug'iladi: "aslida nima bo'lyapti?". Shubhasiz, AKTlari o'zining barcha inqilobiyligi bilan ishlab chiqarish jarayonlarini bekor qilmadi, raqobatchilarni yo'q qilmadi va qaror qabul qilish huquqini odam-dan tortib olmadi. Boshqaruv ob'ekti – kompaniya virtual bo'lib qolgan bo'lsa ham, tashqi muhit mavjud bo'lib, hatto ko'paygan bo'lsa ham, zaif tuzilgan vazifalarga yechim topish zarurati

saqlanib qoldi. Aksincha, biz axborot asridagi barcha jarayonlarning kuchayishi haqida gapirishimiz mumkin. Kompaniyani boshqarishda uskunalar to'plami o'zgardi, ammo u shu qadar o'zgardiki, u menejerlar bilan bog'liq bo'lgan barcha jarayonlarga, ya'ni rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish va nazorat qilishga ta'sir qildi.

Mahsulot qiymatini oshirish zanjiri tashkilot ichida sodir bo'layotgan jarayonlarni tavsiflaydi. Korxonada izolyatsiya qilingan muhitda yashay olmaydi. U yetkazib beruvchilar yoki iste'molchilar bo'lgan boshqa tashkilotlar bilan doimiy ravishda o'zaro aloqada harakatlanadi. Ushbu korxonalar har biri qiymat haqida o'z tushunchasiga ega. Shunday qilib, yetkazib beruvchi va iste'molchi zanjiri olinadi. Ushbu ikkita zanjirning birlashishi natijasida qiymat daraxti hosil bo'ladi. Raqobat jarayonida ko'plab tashkilotlar AKTlari va tizimlaridan yordamchi vosita sifatida foydalanadilar.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar asosida amalga oshirilgan iqtisodiy instrumentlarni samarali qo'llashning muhim natijasi korxonaning raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatiga aylandi. Bu esa korxonada muvaffaqiyati uchun muhim bo'lgan omillar haqida ma'lumotlarni o'z vaqtida olishni ta'minlaydigan to'g'ridan-to'g'ri raqamli aloqa texnologiyasini joriy qilish orqali amalga oshiriladi. Ishlab chiqarish ma'lumotlarini korxonada va uning alohida elementlari iqtisodiy holati haqidagi bilimga tezkor aylantirish ishlab chiqarish va ijtimoiy jarayonlarni boshqarish samaradorligini oshirishni ta'minlaydi. Raqamli iqtisodiyot hamkorlar va mijozlar bilan munosabatlarni o'zgartirib, yangi o'zaro hamkorlik usullarini taklif qiladi va mijozlar ehtiyojlarini hisobga olgan holda biznes-jarayonni nazorat qilishni ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abrashkin M.S. Vliyanie sifrovoy ekonomiki na razvitie promyshlennosti RF/ M. S. Abrashkin, A.A. Vershinin//Voprosy regionalnoy ekonomiki. – 2018. – № 1. – S. 3-9.
2. Begalov B.A., Abdullaev M.Q. Raqamli iqtisodiyot: darslik / B.A. Begalov, M.Q. Abdullaev. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2023. - 364 b.
3. Begalov B.A., Jukovskaya I.Ye. Metodologicheskie osnovy vliyaniya informatsionno-kommunikatsionnykh texnologiy na razvitie nacionalnoy ekonomiki. Monografiya. Tashkent, "Iqtisodiyot". 2018. – 178 s.
4. Begalov B.A., Dadabaeva R.A. "Raqamli strategiya va axborot tizimlari" / Darslik. – T.: "Iqtisodiyot", 2024. – 248 b.
5. Vayl P. sifrovaya transformatsiya biznesa. Izmenenie biznes – modeli dlya organizatsii novogo pokoleniya/P. Vayl, S.Vorner.–M.: Alpina Biznes Buks, 2019. – 201 s.
6. Golovenchik G.G. sifrovaya mirovaya ekonomika [Elektronnyy resurs]: elektron. ucheb.-metod. kompleks / G.G. Golovenchik. – Minsk: BGU, 2021.
7. Lapidus L.V. sifrovaya ekonomika: Uchebnoe posobie dlya bakalavrov i magistrorov po napravleniyam «Ekonomika» i «Menejment». – M.: RUT, 2018. - 42 s.
8. Begalov B.A., Mamadaliyev O.T., Abdusalomova N.B. The Effect Of Eco-nomic Sectors And Regions In Gross Domestic Product In Uzbekistan. Journal of Positive School Psychology 2022, Vol. 6, No. 6, 2249-2263
9. Begalov B.A., Zhukovsky A. D. High-Tech Companies are the Driver of Regional Economic Development. Advances in Economics, Business and Management Research, volume 195. Proceedings of the Second Conference on Sustainable Development: Industrial Future of Territories (IFT 2021). P. 496-500.

Pulatov Dilshod Xaqberdiyevich

iqtisod fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Byudjet-soliq ilmiy tadqiqotlari instituti direktorining birinchi o‘rinbosari

e-mail: pulatovdilshod56@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7430-3608

Nurmuxamedova Barno Ismailovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, “Moliya va moliyaviy texnologiyalar” kafedrasida, dotsenti

e-mail: b.nurmukhamedova@tsue.uz

ORCID: 0009-0001-4396-3718

GLOBAL IQTISODIYOTDA MARKAZIY BANKLAR RAQAMLI VALYUTASI (CBDC – CENTRAL BANK DIGITAL CURRENCY): VUJUDGA KELISHI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Пулатов Дилшод Хакбердиевич

доктор экономических наук, проф., первый заместитель директора Института бюджетно-налоговых научных исследований при Министерстве экономики и финансов Республики Узбекистан

e-mail: pulatovdilshod56@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7430-3608

Нурмухамедова Барно Исмаиловна

Ташкентский государственный экономический университет кафедра “Финансы и финансовые технологии”, доцент

e-mail: b.nurmukhamedova@tsue.uz

ORCID: 0009-0001-4396-3718

ЦИФРОВЫЕ ВАЛЮТЫ ЦЕНТРАЛЬНЫХ БАНКОВ (CBDC – CENTRAL BANK DIGITAL CURRENCY) В ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ: СТАНОВЛЕНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

Pulatov Dilshod Xaqberdievich

Doctor of Economics, Professor, First Deputy Director of the Institute of Budgetary and Tax Research under the Ministry of Economy and Finance of the Republic of Uzbekistan

e-mail: pulatovdilshod56@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7430-3608

Nurmukhamedova Barno Ismailovna

Tashkent State University of Economics department “Finance and financial technology”, associate professor e-mail: b.nurmukhamedova@tsue.uz

ORCID: 0009-0001-4396-3718

**CENTRAL BANK DIGITAL CURRENCY (CBDC) IN THE GLOBAL ECONOMY:
EMERGENCE AND DEVELOPMENT TRENDS**

Annotatsiya. Maqolada markaziy bank raqamli valyutalari (CBDC), ularning paydo bo'lishi va global iqtisodiyotdagi hozirgi rivojlanishi ko'rib chiqiladi. Ularni joriy etishning asosiy omillariga, jumladan, naqd pulsiz to'lovlarning o'sishi, pul oqimlari ustidan nazoratni kuchaytirish zarurati va moliyaviy xavfsizlikni oshirishga alohida e'tibor qaratilgan. CBDC keng qo'llanilayotgan yoki tajribadan o'tayotgan mamlakatlar, jumladan, yetakchi iqtisodiyotlar va rivojlanayotgan bozorlar misollari keltirilgan. Raqamli valyutalarning potensial afzalliklari va xavflari, ularning pul-kredit siyosati, moliyaviy barqarorlik, bank tizimi va xalqaro hisob-kitoblarga ta'siri baholanadi, tartibga solish, maxfiylik va kiberxavfsizlik jihatlari ham muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Markaziy bankning raqamli valyutalari, CBDC, pul-kredit siyosati, naqd pulsiz to'lovlar, bank tizimi, xalqaro hisob-kitoblar, kiberxavfsizlik, tartibga solish, iqtisodiy rivojlanish, raqamli iqtisodiyot.

Аннотация. В статье рассматриваются цифровые валюты центральных банков (CBDC), их появление и текущее развитие в мировой экономике. Особое внимание уделено причинам их внедрения, таким как рост безналичных платежей, необходимость повышения контроля над денежными потоками и укрепления финансовой безопасности. Приводятся примеры стран, где CBDC уже используются или проходят этап тестирования, включая ведущие экономики и развивающиеся рынки. Оцениваются потенциальные выгоды и риски цифровых валют, их влияние на денежно-кредитную политику, финансовую стабильность, банковскую систему и международные расчеты. Также обсуждаются аспекты регулирования, конфиденциальности и кибербезопасности.

Ключевые слова: цифровые валюты центральных банков, CBDC, денежно-кредитная политика, безналичные платежи, банковская система, международные расчеты, кибербезопасность, регулирование, экономическое развитие, цифровая экономика.

Abstract. The article discusses the digital currencies of central banks (CBDC), their appearance and current development in the global economy. Special attention is paid to the reasons for their implementation, such as the growth of non-cash payments, the need to increase control over cash flows and strengthen financial security. Examples are given of countries where CBDC is already in use or undergoing testing, including leading economies and emerging markets. The potential benefits and risks of digital currencies, their impact on monetary policy, financial stability, the banking system and international settlements are assessed. Regulatory, privacy, and cybersecurity aspects are also discussed.

Key words: digital currencies of central banks, CBDC, monetary policy, financial stability, non-cash payments, banking system, international settlements, cybersecurity, regulation, economic development, digital economy.

Kirish

Avvalo, CBDC nima? degan savolga oydinlik kiritaylik. CBDC – (inglizcha *Central Bank Digital Currency*) mamlakatning markaziy banki tomonidan emissiya qilinadigan va pul-kredit siyosatini tartibga solish maqsadida yaratilgan raqamli valyuta. Zamonaviy CBDC konsepsiyasi qisman bitkoin yoki boshqa kriptovalyutalardan ilhomlangan bo'lishi mumkin, biroq CBDCning boshqa kriptovalyutalardan asosiy farqi shundaki, u bevosita davlat tomonidan chiqariladi. Shuningdek, CBDC kriptovalyutalarga hos bo'lgan nomarkazlashganlik xususiyatiga ham ega emas.

Markaziy bankning raqamli valyutasi kriptovalyuta emas, lekin uning ayrim jihatlarini o'zida mujassam qilgan.

CBDCning yaratilish tarixi 2010-yillarning boshida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, naqd pulsiz to'lovlar hajmining ortishi hamda bitkoin kabi kriptovalyutalarning ommalashuvi sharoitida shakllana boshladi. CBDCni yaratishga oid dastlabki qadamlar turli davlatlar markaziy banklarining raqamli valyutalardan to'lov tizimlarining samaradorligini oshirish va pul oqimlari ustidan nazoratni kuchaytirish vositasi sifatida foydalanish imkoniyatlarini o'rganishlari bilan bog'liq bo'ldi.

Dunyo bo'ylab jadal rivojlanib borayotgan Markaziy bank raqamli valyutalarini joriy etish jarayonlari mamlakatlar pul-kredit va to'lov tizimlari barqarorligi va moliyaviy inklyuziya (aholining moliyaviy xizmatlardan keng foydalanish imkoniyatini oshirish)ga ta'siri ortib bormoqda.

O'zbekiston ham ko'pchilik davlatlarning markaziy banklari kabi raqamli valyutalar borasida o'rganish ishlarini olib bormoqda. Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan CBDC chiqarish yoki tijorat banklariga pul bilan ta'minlangan steyblkoinlarni chiqarishga ruxsat berish masalasi ko'rib chiqilayotganligi ushbu jarayon mamlakatimiz uchun ham dolzarb ekanligini asoslaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot markaziy banklar raqamli valyutasining (CBDC) shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va ularning global iqtisodiyotga ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida umumilmiy va iqtisodiy tahlil usullaridan foydalanildi. Xususan, nazariy tahlil usuli orqali CBDC tushunchasining ilmiy asoslari va ularning joriy etilish omillari o'rganildi. Taqqoslama tahlil metodi yordamida rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda CBDC joriy etish tajribalari solishtirildi hamda ularning o'xshash va farqli jihatlari aniqlashtirildi. Tizimli yondashuv asosida raqamli valyutalarning pul-kredit siyosati, moliyaviy barqarorlik, bank tizimi va xalqaro hisob-kitoblarga ta'siri kompleks ravishda baholandi.

Tadqiqotda, shuningdek, induksiya va deduksiya usullari qo'llanilib, empirik kuzatuvlar va nazariy xulosalar o'rtasida mantiqiy bog'liqlik ta'minlandi. Axborot manbalari sifatida xalqaro moliyaviy institutlar, markaziy banklar va ilmiy nashrlarning rasmiy ma'lumotlari hamda tahliliy hisobotlaridan foydalanildi. Olingan natijalar asosida CBDCning afzalliklari va xavf-xatarlari, shuningdek, ularni tartibga solish, maxfiylik va kiberxavfsizlik bilan bog'liq masalalar ilmiy jihatdan tahlil qilindi.

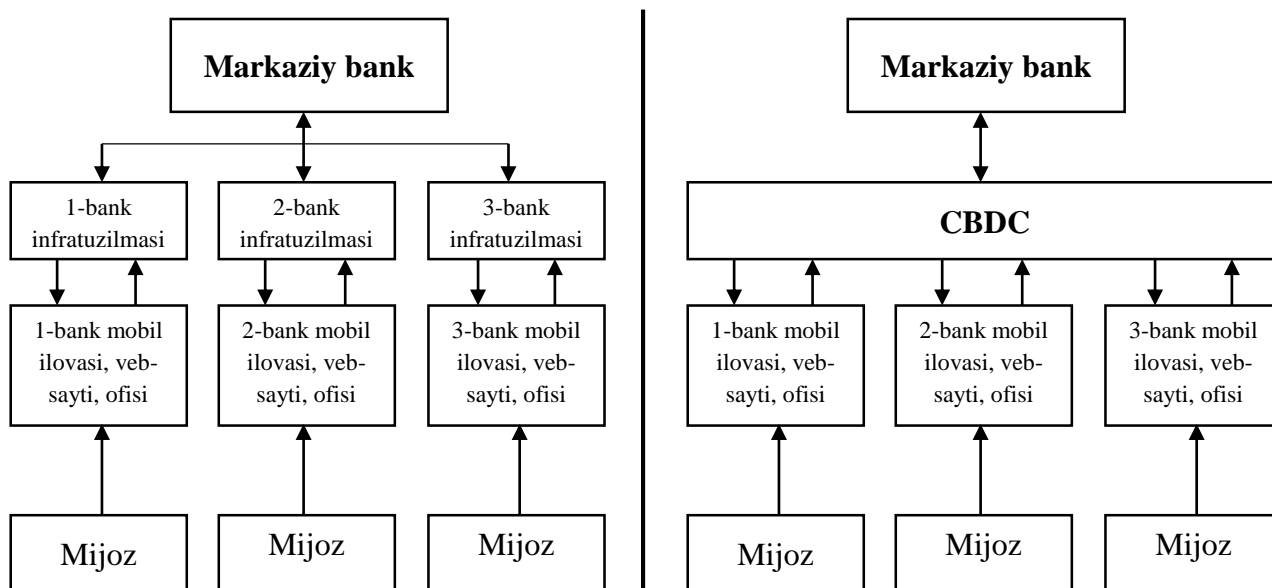
Tahlil va natijalar

CBDC yaratish bo'yicha loyihalar naqd pulsiz to'lovlar ulushining ortishi hamda moliyaviy tizimlarni modernizatsiya qilish zarurati bilan bog'liq holda sezilarli taraqqiyotga erishdi. Mohiyati jihatdan, CBDC pul evolyutsiyasining navbatdagi bosqichi bo'lib, pul oqimlari ustidan nazoratni kuchaytirish, tranzaksiyalar tezligini oshirish va ularni qayta ishlash xarajatlarini kamaytirishga qaratilgan. 2020-yillarda ushbu turdagi raqamli valyutalarga qiziqish izchil ortib bormoqda, bu esa kelajakda global moliyaviy tizimning sezilarli darajada o'zgarishiga olib kelishi mumkin.

CBDCni joriy qilish bo'yicha umumiy konsepsiya shundan iboratki, CBDC Markaziy bank tomonidan boshqariladigan hamda bank tizimidagi boshqa tijorat banklari bilan o'zaro bog'liq bo'lgan platformadir. Biz odatlangan bank tizimi tuzilmasidan farqli ravishda, CBDCni yuritish uchun tijorat banklariga qo'shimcha infratuzilma talab qilinmaydi – bu vazifani Markaziy bankning o'zi bajaradi. Tijorat banklari zimmasida faqat o'z mobil ilovasini qo'llab-quvvatlash funksiyasi

qoladi. Fuqaroda esa faqat bitta akkaunt (hisob) bo'ladi, bu uni ma'lum bir bank platformasiga bog'liq bo'lib qolishidan xalos etadi.

Quyida zamonaviy bank tizimining CBDC bank tizimidan farqlovchi chizma keltirilgan:

1-rasm. An'anaviy va CBDS-bank tizimlarining farqlari

CBDCni tartibga solish va uning xavfsizlik mexanizmlari haqida so'z borar ekan, shuni ta'kidlash joizki, markaziy banklarning raqamli valyutalari (CBDC) to'liq davlat nazorati ostida bo'lib, bu holat pul-kredit siyosatini tartibga solishning yangi mexanizmlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur mexanizmlar quyidagilardan iborat:

1. *Raqamli valyutadan foydalanish sohasini chegaralash imkoniyati.* Masalan, davlat xaridlarini amalga oshirish jarayonida mahalliy byudjetga istirohat bog'ini ta'mirlash uchun 2 mlrd so'm yo'naltirilgan taqdirda, ushbu mablag'larni shaxsiy hisobraqamlariga o'tkazish imkoni bo'lmaydi – tizim bunday tranzaksiyani avtomatik ravishda rad etadi. Bu mablag'larning manzilli sarflanishini ta'minlaydi.

2. *Bank tizimidagi valyuta hajmini to'liq nazorat qilish.* CBDC Markaziy bankka iqtisodiy jarayonlarni real vaqt rejimida monitoring qilish, pul massasini tezkor boshqarish va makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda yanada samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

3. *Foydalanuvchilarning shaxsiy smart-kontraktlar yaratish imkoniyati.* Bu shaxsiy mablag'lardan foydalanish shartlarini oldindan belgilashga imkon beradi. Masalan, ona o'z farzandiga kundalik ovqatlanish uchun 50-100 ming so'm ajratishi mumkin, biroq turli ko'ngilochar xizmatlar (kompyuter o'yinlari, turli totalizatorlar) bo'yicha tranzaksiyalarni bloklab qo'yish orqali ushbu mablag'ning maqsaddan tashqari sarflanishiga yo'l qo'ymaydi.

Bugungi kunda ushbu murakkab iqtisodiy va axborot muhitida raqamli valyuta infratuzilmasining ishonchligini ta'minlash raqamli valyutani joriy etgan mamlakatlar markaziy banklari faoliyatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bu maqsadda CBDC tizimida bir qator institutsional va texnologik xavfsizlik choralaridan foydalaniladi:

Tranzaksiyalarning Markaziy bank tomonidan tasdiqlanishi. Har bir operatsiya Markaziy bankning verifikatsiya mexanizmlaridan o'tadi. Bu tranzaksiyaning haqiqiyligini, subyektlarning identifikatsiyasini va mablag'larning qonuniy aylanishini ta'minlaydi.

Tasdiqlangan tranzaksiyalarning blokcheynga kiritilishi. CBDC arxitekturasi tranzaksiyalarni o'zgartirilmaydigan (immutable) bloklarga joylashtirish orqali ularning yaxlitligi va shaffofligini kafolatlaydi. Blokcheynga kiritilgan ma'lumotlar izchil tarzda saqlanadi va ular ustida retroaktiv o'zgarishlar kiritish imkoni mavjud emas.

Tranzaksiyalar zanjirining markazlashtirilgan boshqaruvi. CBDC tizimi Markaziy bank tomonidan to'liq nazoratda bo'lgan markazlashgan reyestruga asoslanadi. Bu tashqi kiberxavflarga, ruxsatsiz kirishlarga va tizimdagi buzilishlarga qarshi yuqori darajadagi axborot xavfsizligi choralari qo'llash imkonini beradi.

Blokcheyning texnologik xususiyatlariga asoslangan qo'shimcha himoya. Blokcheyning o'zi tranzaksiyalarni qalbakilashtirish, o'chirish yoki tahrirlash imkoniyatini deyarli yo'qqa chiqaradi. Konsensus algoritmlari, kriptografik himoya vositalari va audit izlari tizimning barqarorligini mustahkamlaydi.

Mazkur mexanizmlar CBDC infratuzilmasining ishonchliligini oshirish bilan birga, mamlakat miqyosida moliyaviy barqarorlik, axborot xavfsizligi va davlat moliyaviy siyosatining samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Dunyo mamlakatlarida markaziy banklar raqamli valyutalarini joriy etish borasida muayyan tajriba mavjud. Hozirgi kunda qator davlatlarda markaziy banklarning raqamli valyuta loyihalari faol amalga oshirilmoqda. Bir qator mamlakatlar markaziy banklar raqamli valyutalarini joriy etish sohasidagi sinov loyihalardan amaliyotda real joriy etish bosqichiga o'tgan. 2022-yilga kelib Yevro hududi davlatlari, Buyuk Britaniya va Shvetsiyani ham o'z ichiga olgan 80 dan ortiq mamlakatlar milliy CBDC joriy etish imkoniyatlarini faol o'rgana boshladi.

CBDCni ishlab chiqishda yetakchi davlatlardan biri sifatida Xitoyni ko'rsatish mumkin. 2020-yilda Xitoy raqamli yuan (e-CNY) ni tajriba-sinovdan o'tkazishni boshladi. Bu dunyodagi eng yirik CBDC loyihalaridan biri hisoblanadi. "e-CNY" – Xitoy Xalq Respublikasi markaziy banking raqamli valyutasi. Bugungi kunda Xitoyda davlat xizmatchilarining ish haqlarini to'lash jarayonida e-CNYdan foydalanilmoqda. Ushbu raqamli valyuta Xitoydagi yirik xizmat ko'rsatish platformalari bilan keng integratsiya qilingan bo'lib, oddiy fuqarolar orasida ham keng qo'llanilmoqda. Shunga qaramay, e-CNY hali mamlakat bo'ylab to'liq joriy etilmagan bo'lib, hozircha kengaytirilgan pilot bosqichida turibdi.

Yevropa davlatlaridan Shveysariyani ko'radigan bo'lsak, bu mamlakatda ulgurji CBDC (wholesale CBDC) tadqiqotlari bo'yicha yetakchi tajribalarni kuzatish mumkin. Shveysariya Milliy banki (Swiss National Bank) va Xalqaro hisob-kitoblar banki (Bank for International Settlements – BIS) innovatsiya markazi hamkorligida amalga oshirilayotgan "Helvetia loyihasi" (Project Helvetia) doirasida raqamli markaziy bank pullaridan foydalangan holda tokenlashtirilgan aktivlarni hisob-kitob qilish bo'yicha ikki bosqichli muvaffaqiyatli sinov o'tkazilgan. Uchinchi bosqichda esa chegaralar orqali o'zaro aloqadorlik (interoperabellik) va yirik to'lov amaliyotlarini tadqiq qilish rejalashtirilgan. Ushbu ulgurji CBDC raqamli valyutaning chakana modellaridan farq qiladi, chunki ular aholiga emas, balki moliya tashkilotlariga mo'ljallangan. Ular orqali taqsimlangan reyestr texnologiyasi (Distributed Ledger Technology – DLT) banklararo hisob-kitoblarda barqarorlik va samaradorlikni oshirishi isbotlanmoqda.

Rossiya Markaziy Banki tomonidan joriy etilayotgan CBDC loyihasi "Raqamli Rubl" deb nomlangan, unga birinchi bo'lib "VTB" banki ulangan. Loyihani tadqiq etish bo'yicha pilot bosqichida 13 ta bank ishtirok etgan, 2024-yilda yana 16 moliyaviy tashkilot tizimga ulandi.

"Raqamli Tenge" Qozog'iston Respublikasining CBDC loyihasi bo'lib, uni 2023-yilda muomalaga chiqarish rejalashtirilgan edi. 2023-yil 15-avgust kuni Qozog'iston Markaziy banki Oliy

auditorlik palatasi uchun raqamli teng loyahasining taqdimotini o'tkazgan. Qozog'iston Markaziy banki mamlakat moliya bozorida yangi bosqichni boshlab berdi, milliy valyutaga bog'langan yangi stejblkoin pilot loyihasi ishga tushirildi. Yangi raqamli vosita Evo (KZTE) deb nomlanib, u to'liq Qozog'iston milliy valyutasi – tengega bog'langan holda joriy etildi. Stejblkoinni mahalliy "Eurasian Bank" hamda Intebix kriptobirjasi chiqarmoqda, Solana blokcheyni esa asosiy texnologik poydevor sifatida xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, Mastercard ham loyihani xalqaro stejblkoin emitentlari bilan bog'lash orqali uni kengroq moliyaviy tizimga integratsiya qilishni maqsad qilgan.

Qozog'istonning milliy stejblkoini kriptovalyutalar va an'anaviy bank tizimi o'rtasida ko'prik vazifasini bajarishi dozim. Evo stejblkoinidan foydalanish yo'nalishlari juda keng:

- kriptovalyuta va fiat pullar o'rtasidagi aloqani kuchaytirish;
- raqamli aktivlarni ayirboshlash operatsiyalarini yengillashtirish;
- kripto-kartalar orqali tranzaksiyalarni amalga oshirish.

Loyiha mamlakatning raqamli aktivlar bozorini rivojlantirish strategiyasining muhim qismi sifatida ko'rilmogda. Bundan kutilayotgan maqsad – innovatsion moliyaviy vositalarni joriy etish orqali milliy raqamli ekotizimni shakllantirish va Qozog'istonni global raqamli moliyada yetakchi o'yinchilardan biriga aylantirish.

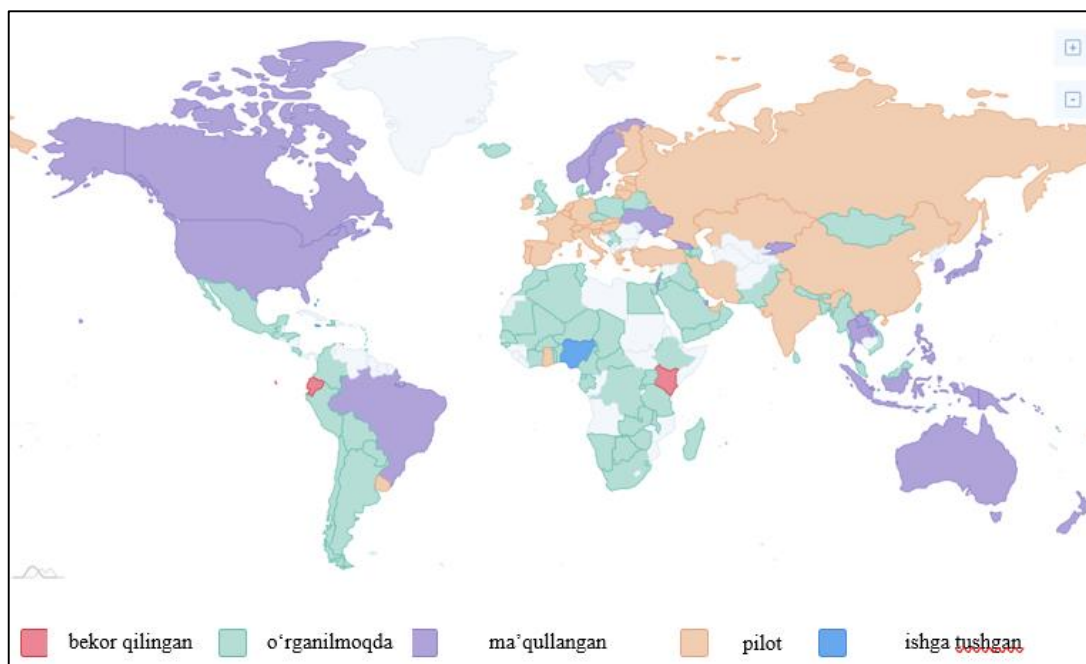
Evo texnik jihatdan Intebix va "Eurasian Bank" tomonidan chiqarilsa-da, uning ishga tushirilishi hamda tartibga solish jarayoni to'liq Markaziy bank tomonidan ta'minlanmogda. Bu esa loyihaning shaffofligi va huquqiy asoslarini kafolatlaydi.

Yangi stejblkoin piloti nafaqat mamlakatda raqamli iqtisodiyot rivojini tezlashtiradi, balki mintaqadagi kripto-moliyaviy innovatsiyalarga yangi sur'at berishi mumkin.

2022-yil 1-dekabrda Hindiston Markaziy banki raqamli rupiyani — CBDC-R ni tadbiq etishni boshlagan. Mamlakatdagi eng yirik chakana savdo tarmoqlari e-Rupee qabul qilishni yo'lga qo'ygan.

Yevropa Ittifoqi. Dastlab 2024-yilda Yevropa Ittifoqida raqamli yevro bo'yicha yakuniy qaror qabul qilinishi mumkinligi rejalashtirilgan edi. Biroq ushbu muddatdan avval – 2023-yil oktyabr oyida Yevropa Markaziy banki (YMB) 2023-yil 1-noyabrdan boshlab raqamli yevro tizimini sinovdan o'tkazish jarayoni boshlanishi va bu jarayon ikki yil davom etishini ma'lum qildi.

Dunyodagi deyarli barcha yirik markaziy banklar (taxminan 80 foizi) CBDCni tadqiq qilmoqda yoki sinovdan o'tkazmoqda, ularning yarmi esa bu borada ancha ilgari lab, tadbiq etish va keng qo'llash bosqichlariga kirgan. Bu boradagi har bir davlatning strategiyasi turlicha bo'lsa-da, ularning ko'pchiligi raqamli valyutaning chakana va ulgurji modellarini bir vaqtning o'zida o'rganmogda. Bugungi kunda mazkur moliyaviy texnologiya bilan faol ishlayotgan mamlakatlar xaritasi quyidagi ko'rinishda namoyon bo'lmoqda:

2-rasm. Markaziy banklarning raqamli valyutasi maqomi xaritasi

Xulosa va tavsiyalar

Markaziy banklarning raqamli valyutalari (CBDC) global moliyaviy tizimda muhim innovatsiya sifatida namoyon bo'lmoqda. Ularning afzalliklari quyidagilarda namoyon bo'ladi: moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini kengaytirish, tranzaksion xarajatlarni kamaytirish, pul-kredit siyosatining samaradorligini oshirish.

Biroq, ushbu imkoniyatlar bilan bir qatorda jiddiy xavf-xatarlar ham mavjud. Ma'lumotlarning maxfiyligi bilan bog'liq muammolar, moliyaviy barqarorlikka ehtimoliy tahdidlar va texnik infratuzilmaga bo'lgan yuqori talablar shular jumlasidandir.

CBDCni muvaffaqiyatli joriy etish ularning ijobiy ta'sirini maksimallashtirish va salbiy oqibatlarni minimallashtirish uchun muvozanatli, chuqur tahlil qilingan yondashuvni talab etadi.

CBDCning asosiy maqsadlari – narxlarning barqarorligi, pul-kredit siyosati ta'sirchanligini ta'minlash va ommaviy ishonchni mustahkamlashdan iborat. Shu bilan birga, CBDCning amal qilishi amaldagi inflyatsiyaga qarshi siyosatni (inflation targeting) yoki amaldagi to'lov tizimlari barqarorligini buzmasligi kerak. U naqd pul va tijorat banklari pullarini to'liq almashtirish emas, balki ularni to'ldiruvchi vosita bo'lish uchun mo'ljallangan. Shuningdek, CBDC orqali markaziy bank likvidlikni va foiz stavkalari kanalini samarali nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasida steyblkoinlarni chiqarish bo'yicha sinov loyihasi Istiqbolli loyihalar milliy agentligi bilan tashkil etiladigan tartibga solish qumdoni doirasida amalga oshirilishi belgilangan. Sinov natijalari asosida aholining raqamli valyutalarga talabi o'rganiladi. "Chunki raqamli valyutalar bo'yicha yuqori kutilmalar mavjud. Dunyo tajribasiga ko'ra, agar mamlakatda to'lov tizimi yaxshi rivojlangan bo'lsa, qo'shimcha to'lovlar ahamiyatga ega bo'lmay qolishi mumkin. Shuning uchun avval test o'tkazib, keyin amaliy natijasini ko'ramiz".

Markaziy bank o'z raqamli valyutasini chiqarish haqida o'ylashi kerak, chunki u aholi va biznesning chakana to'lovlari, Markaziy bank va banklar o'rtasidagi operatsiyalar hamda Markaziy bankning boshqa davlatlar bilan tranzaksiyalarida qo'llanilishi mumkin.

Mavzuni o'rganish asosida O'zbekistonda CBDCni joriy etish bo'yicha quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. *Institutsional-huquqiy bazani mustahkamlash.* O‘zbekiston CBDCni ishlab chiqish va joriy etishda dastlab huquqiy infratuzilmani modernizatsiya qilishi zarur, jumladan:

- raqamli valyutaning maqomi va huquqiy statusini aniq belgilash,
- Markaziy bank vakolatlarini kengaytirish,
- smart-kontraktlar, raqamli identifikatsiya va data-xavfsizlik bo‘yicha me‘yoriy normalarni ishlab chiqish.

BRICS va Yevropa Ittifoqi tajribasidan kelib chiqib, huquqiy asoslarni oldindan shakllantirish loyiha samaradorligini oshiradi.

2. *CBDCni joriy etish bo‘yicha Pilot loyihani bosqichma-bosqich joriy etish.* Raqamli valyuta katta ko‘lamdagi moliyaviy innovatsiya bo‘lgani uchun uni to‘g‘ridan-to‘g‘ri umummilliy darajada tatbiq etish xavf-xatarlarni kuchaytirishi mumkin. Shu sabab, dastlab davlat xizmatlari to‘lovlarida, keyin banklararo hisob-kitoblarda, so‘ngra cheklangan miqyosdagi aholi segmentlarida pilot tajribalarni o‘tkazish tavsiya etiladi.

Rossiya, Xitoy va Hindistonning pilot tajribasi shundan dalolat beradiki, bosqichma-bosqich yo‘llanish CBDCning xavfsiz va barqaror joriy etilishini ta‘minlaydi.

3. *Banklar va fintex-kompaniyalar bilan chuqur integratsiya.* O‘zbekistonning moliya bozori oxirgi yillarda faol raqamlashtirilmoqda. CBDC samarali ishlashi uchun tijorat banklari, to‘lov tizimlari, fintex xizmatlari bilan texnik integratsiya zarur. Xitoy tajribasi ko‘rsatganidek, keng platformaviy integratsiya raqamli valyutaning aholiga tez kirib borishini ta‘minlaydi.

4. *Axborot xavfsizligi va maxfiylik mexanizmlarini kuchaytirish.* CBDC joriy etilishi bilan ma‘lumotlar oqimi keskin ortadi. Shu sabab:

- blokcheyn asosidagi markazlashtirilgan reyestrni muhofaza qilish;
- maxfiylikni ta‘minlash bo‘yicha kuchaytirilgan kriptografik mexanizmlar;
- cyber-xavfsizlikning uch pog‘onali tizimi joriy etilishi maqsadga muvofiq.

Rossiya va Yevropa Ittifoqi shu masalalarni eng muhim ustuvor yo‘nalish sifatida belgilab qo‘ygan.

5. *Aholi va biznes uchun CBDCning afzalliklarini targ‘ib qilish.* Yangi moliyaviy texnologiya joriy etilishida aholining ishonchi muhim rol o‘ynaydi. Shu bois: oddiy va tushunarli axborot kampaniyalari, namoishga mo‘ljallangan platformalar, bank xizmatlari markazlarida amaliy ko‘rsatmalar berib boorish muhim ahamiyatga ega. CBDC bo‘yicha savodxonlik yuqori bo‘lsa, tizimning qabul qilinishi ham tezlashadi.

6. *Transchegaraviy to‘lovlar bo‘yicha mintaqaviy hamkorlikni kuchaytirish.* O‘zbekiston tashqi savdo jarayonida Xitoy, Rossiya va Qozog‘iston bilan faol hamkorlik qiladi. Shu munosabat bilan BRICS yoki Yevroosiyo platformalari kabi CBDC asosidagi transchegaraviy to‘lov yo‘nalishlari, Markaziy Osiyo davlatlari uchun yagona blokcheyn-to‘lov mexanizmi O‘zbekiston uchun strategik ahamiyat kasb etadi. Bu tashqi savdo xarajatlarini kamaytirib, tezkorlikni oshiradi.

Umuman olganda, markaziy bank raqamli valyutalarini joriy etish global moliyaviy tizimda sifat jihatdan yangi bosqichni boshlab bermoqda. Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatmoqdaki, CBDC:

- to‘lov infratuzilmasining samaradorligini oshiradi;
- tranzaksion xarajatlarni kamaytiradi;
- pul-kredit siyosatining manevr imkoniyatlarini kengaytiradi;
- budjet operatsiyalarini shaffoflashtiradi va raqamlashtiradi;
- moliyaviy inklyuzivlikni kuchaytiradi.

Shu bilan birga, maxfiylik, texnik xatarlar, bank tizimi barqarorligi va kiber-xavfsizlik bilan bog‘liq risklar mavjud bo‘lib, ularni boshqarish puxta tahlil va to‘g‘ri strategiyani talab qiladi.

O‘zbekiston uchun CBDCni joriy etish nafaqat ichki moliyaviy tizimni modernizatsiya qiladi, balki mintaqaviy va xalqaro to‘lov integratsiyasidagi o‘rnini mustahkamlaydi. Muvozanatli, bosqichma-bosqich va ilmiy asoslangan yondashuv CBDCning mamlakat iqtisodiy barqarorligiga ijobiy hissa qo‘shishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan manbalar:

1. Термины, общая история, события [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Цифровая_валюта_центрального_банка.
2. Информация о «Цифровом Рубле»: сайт банка ВТБ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.vtb.ru/articles/finansovaya-gramotnost/chto-takoe-cifrovoy-rubl/>.
3. Сегодняшний статус цифровых валют Центрального Банка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cbdctracker.org/>.
4. Диаграмма банка международных расчётов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.bis.org/index.htm/>.
5. Информация о цифровом рубле [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.cbr.ru/fintech/dr/>.
6. БРИКС в сфере CBDC [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://digitalbankbrics.com/home-ru/home-default/sozдание-cbdc>.
7. O‘zbekistonda steyblkoinlar sinov tartibida joriy etilishi mumkin. [Электронный ресурс] – Режим доступа: O‘zbekistonda steyblkoinlar sinov tartibida joriy etilishi mumkin – Timur Ishmetov – Spot.
8. Pulatov Dilshod Haqberdiyevich, Ulug‘ova Maftunabonu To‘lqinovna. Rasmiy rivojlanish yordami (official development assistance, oda) orqali O‘zbekistonda davlat moliyasini boshqarish (PUBLIC FINANCIAL MANAGEMENT, PFM) tizimini takomillashtirish. MUHANDISLIK VA IQTISODIYOT 2025-yil, dekabr. № 12-son. 24-bet. <https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=9026156213652527646&btnI=1&hl=ru>
9. Dilshod Pulatov, Gulzara Kaxharova. XORIJ TAJRIBASI ASOSIDA O‘ZBEKISTONDA DAVLAT AKTIVLARI BO‘YICHA INTERAKTIV MA’LUMOTLAR BAZASINI YARATISH ORQALI BUDJET XARAJATLARINI TAHLIL QILISH IMKONIYATLARINI KENGAYTIRISH. MUHANDISLIK VA IQTISODIYOT 2025-yil, dekabr. № 12-son. 989-bet. <https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=10467001680098841808&btnI=1&hl=ru>
10. Pulatov, Dilshod. ISSUES IN DEVELOPMENT OF STATE FINANCIAL CONTROL IN UZBEKISTAN. Perspectives of Innovations, Economics & Business, Volume 2, 2009 www.pieb.cz. <https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=12705978966325535035&btnI=1&hl=ru>

Mamajonov Akramjon Turg'unovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor, "Buxgalteriya hisobi va audit" kafedrasini mudiri. Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti. ORCID 0000-0002-7092-9873. mat69@mail.ru

O'ZBEKISTON SHAROITIDA MOLIYAVIY HISOBOTNING ZARURIYATI VA USLUBIY ASOSLARI

Мамажонов Акрамжон Тургунович кандидат экономических наук, профессор, заведующий кафедрой «Бухгалтерский учет и аудит». Андижанский институт сельского хозяйства и агротехнологий. ORCID 0000-0002-7092-9873. mat69@mail.ru

НЕОБХОДИМОСТЬ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В УСЛОВИЯХ УЗБЕКИСТАНА

Mamajonov Akramjon Turgunovich – *Doctor of Philosophy in Economics, Associate Professor, Head of the Department "Accounting and Auditing". Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnologies. ORCID 0000-0002-7092-9873 mat69@mail.ru*

THE NECESSITY AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF FINANCIAL REPORTING IN THE CONTEXT OF UZBEKISTAN

Annotatsiya: Ushbu maqolada moliyaviy hisobotning joriy qilingan xalqaro va milliy standartlari asosida zaruriyati va uslubiy jihatlari tahlil qilinadi. MHXSga o'tish jarayonida moliyaviy hisobotning tarkibi, maqsadi va tushunchasiga doir yangicha yondashuvlar, shuningdek, tadbirkorlik sub'ektlari uchun buxgalteriya hisobining milliy standartlari (BHMS) va MHXS talablari asosida moliyaviy hisobot tayyorlash tartiblari qiyosiy baholanadi. Maqolada, shuningdek, yangi normativ-huquqiy hujjatlar – "Moliyaviy hisobotni taqdim etish va hisob siyosati" (1-sonli BHMS) va "Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish muddatlari hamda ularning tarkibi va mazmuni to'g'risidagi nizom" asosida moliyaviy hisobotni tayyorlashning amaliy jihatlari yoritib beriladi.

Tayanch so'zlar: moliyaviy hisobot, MHXS, BHMS, xalqaro standartlar, konseptual asos, buxgalteriya balansi, taqdim etish.

Abstract: This article analyzes the necessity and methodological aspects of financial reporting based on current international and national standards. The transition to IFRS requires new approaches to the concept, purpose and composition of financial reporting, as well as comparative assessment of the procedures for preparing financial statements by business entities in accordance with National Accounting Standards (NAS) and IFRS requirements. The article also highlights the practical aspects of preparing financial statements based on new regulatory documents - "Presentation

of Financial Statements and Accounting Policy" (NAS No. 1) and "Regulations on the deadlines for submission of financial statements and their composition and content".

Keywords: financial reporting, IFRS, NAS, international standards, conceptual framework, balance sheet, presentation.

Аннотация: В данной статье анализируются необходимости и методологические аспекты финансовой отчетности на основе действующих международных и национальных стандартов. В процессе перехода на МСФО рассматриваются новые подходы к понятию, цели и составу финансовой отчетности, а также проводится сравнительная оценка процедур подготовки финансовой отчетности субъектами предпринимательства в соответствии с требованиями Национальных стандартов бухгалтерского учета (НСБУ) и МСФО. В статье также освещаются практические аспекты подготовки финансовой отчетности на основе новых нормативно-правовых документов - «Представление финансовой отчетности и учетная политика» (НСБУ №1) и «Положение о сроках представления финансовой отчетности и их составе и содержании».

Ключевые слова: финансовая отчетность, МСФО, НСБУ, международные стандарты, концептуальная основа, бухгалтерский баланс, представление.

Kirish

Iqtisodiy islohotlarning “yangi bosqich”ga olib chiqilishi, xorijiy investitsiyalarni jalb etish, erkin iqtisodiy zonalar faoliyatining kengayishi O‘zbekiston tadbirkorlik sub’ektlarining xalqaro iqtisodiy maydonida faol ishtirokini taqozo etmokka. Bunday sharroitda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) asosida ishonchli, taqqoslana oladigan va tushunarli moliyaviy axborotni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da xorijiy kapitalni jalb qilish, sanoat ishlab chiqarish hajmini oshirish kabi ustuvor vazifalar belgilanganligi vaziyatning dolzarbligini yanada orttirmokda. Hisobotni xalqaro standartlarga mos ravishda shakllantirish xalqaro kapitalga sherik bo‘lishning zaruriy shartidir. Shu bilan birga, respublikamizda buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot xalqaro standartlarga muvofiqlashtirilmokka va yangi normativ-huquqiy baza shakllantirilmokka.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Moliyaviy hisobot tushunchasiga xalqaro va milliy standartlarda, hamda turli olimlar tomonidan turlicha yondashuvlar mavjud. MHXS doirasida, “Umumiy maqsaddagi moliyaviy hisobot... tashkilotdan o‘zlarining muayyan axborot ehtiyojlariga javob beradigan hisobot tayyorlashini talab etish imkoniyatiga ega bo‘lmagan foydalanuvchilarning ehtiyojlarini qondirishga mo‘ljallangan moliyaviy hisobotdir”. O‘zbekiston me‘yoriy-huquqiy hujjatlarida esa moliyaviy hisobot “buxgalteriya hisobi sub’ektlarining hisobot sanasidagi moliyaviy holati, hisobot davridagi faoliyatining moliyaviy natijasi va pul mablag‘larining harakati to‘g‘risidagi tizimlashtirilgan axborotdan iboratdir” deb ta’riflanadi.

Iqtisodiy adabiyotlarda mazkur tushunchaga turli yondashuvlar mavjud. V.Kovaleva moliyaviy hisobotning asosiy maqsadi korxonaning moliyaviy holati va uning o‘zgarishi to‘g‘risidagi ma’lumotlarni ishonchli va to‘liq taqdim etish ekanligini ta’kidlasa, A.Suvorov uning ijobiy tomonlariga e’tibor qaratadi. S.Tashnazarov esa, moliyaviy hisobot “umume’tirof etilgan qoidalar asosida tashkilotning moliyaviy holati, uning moliyaviy-iqtisodiy faoliyati natijalari hamda pul mablag‘lari harakatiga doir haqqoniy va sifatli axborotlarni o‘zida mujassamlashtirgan tizim”

ekanligini ta'kidlaydi. R.Entoni va J.Ris esa, moliyaviy hisobotning asosiy shakllari – buxgalteriya balansi, foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot va pul mablag'larining harakati to'g'risidagi hisobot ekanligini ko'rsatadi.

Hozirgi vaqtda o'ta zamonaviy vaziyat 2024-2025 yillarda qabul qilingan yangi normativ-huquqiy hujjatlarni, jumladan, "Moliyaviy hisobotni taqdim etish va hisob siyosati" to'g'risidagi 1-sonli BHMS va "Moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etish uchun konseptual asos"ni tahlil qilishni taqozo etmokda.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotning uslubiy asosini solishtirma-tahliliy, mantiqiy va normativ-huquqiy tahlil metodlari, shuningdek, ma'lumotlarni umumlashtirish va jadvallash usullari tashkil etadi. Tahlil ob'ekti sifatida MHXS (IFRS) va O'zbekiston Respublikasining buxgalteriya hisobining milliy standartlari (BHMS), shuningdek ularning amaldagi normativ-huquqiy hujjatlardagi aks etishi olingan. Tahlilning asosiy manbalari sifatida rasmiy ro'yxatdan o'tgan me'yoriy hujjatlar – vazirlik buyruqlari va ularga ilovalardan foydalanildi. Moliyaviy hisobot tushunchasi va uning tarkibini aniklashda qiyosiy uslub qo'llanib, MHXS va BHMS talablaridagi o'xshashlik va farqlar aniklandi. Natijalarni tashkil etish va bayon etish uchun jadval va tahlil usullaridan foydalanildi.

Natija va muhokama

Moliyaviy hisobotning normativ-huquqiy asoslaridagi yangi o'zgarishlar. 2024-2025 yillarda moliyaviy hisobot soxasida sezilarli normativ islohotlar amalga oshirildi, ular bu sohadagi yondashuvlarni yanada xalqaro tajribaga yaqinlashtirdi. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirining 2024 yil iyun oyidagi buyrug'iga muvofiq "Moliyaviy hisobotni taqdim etish va hisob siyosati" to'g'risidagi 1-sonli BHMS tasdiqlandi, u 2025 yil 1 yanvardan kuchga kirdi. Ushbu standart moliyaviy hisobotni tuzish va taqdim etishning asosiy tamoyillarini, shuningdek uning tarkibini belgilaydi.

Ushbu buyruqga ilova etilgan "Moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etish uchun konseptual asos" esa tadqiqotchilar, auditorlar va foydalanuvchilar uchun muhim dastur vazifasini o'taydi, chunki u moliyaviy hisobotni tayyorlashning nazariy asoslarini – maqsad, tamoyillar va elementlarni tan olish va baholash qoidalarini belgilaydi. Ya'ni, nafaqat "qanday?" (standart), balki "nima uchun?" va "qanday asosda?" (konsepsiya) savollariga javob beriladi.

2024 yil noyabr oyida esa "Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish muddatlari hamda ularning tarkibi va mazmuni to'g'risidagi nizom" qabul qilindi. Ushbu nizom tadbirkorlik sub'ektlari tomonidan tayyorlanadigan yillik moliyaviy hisobotning anik shakllarini va ularni taqdim etish muddatlarini belgilaydi. Mazkur nizom ham 2025 yil 1 yanvardan amal qiladi.

Diqqatga sazovor jihat shundan iboratki, qonunchilikda ham yangi o'zgarishlar ko'zda tutilmokda. "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi qonuni "Buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot to'g'risida"gi qonun deb nomlanishi, moliyaviy hisobotning mustaqil ahamiyatini ta'kidlaydi. Yangi tahrirda moliyaviy hisobotning asosiy tamoyillari – uzluksizlik, ishonchlik, aniqlik va taqqoslanuvchanlik alohida keltirilishi belgilangan.

Moliyaviy hisobotning tarkibiga doir talablarning rivojlanishi. Moliyaviy hisobotning tarkibiga doir yangi talablar uning axborot berish qobiliyatini oshirishga qaratilgan. 1-sonli BHMSga muvofiq yillik moliyaviy hisobotlar to'plami quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak: buxgalteriya balansi, moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot, xususiy kapital to'g'risidagi hisobot, pul oqimlari to'g'risidagi hisobot va moliyaviy hisobotlarga izohlar. Izohlar erkin shaklda taqdim etilishi mumkin, lekin ular qonunda ko'rsatilgan majburiy ma'lumotlarni, shu jumladan tashkilotni moliyalashtirish

manbalari va risklarni boshqarish, foydalanuvchilar qaror qabul qilishi uchun muhim bo‘lgan boshqa axborotlarni o‘z ichiga olishi kerak.

MHXSga muvofiq tayyorlangan hisobotlar uchun tarkib biroz farq qiladi va anik ilovalarda keltirilgan shakllarga amal qilinishi kerak. Ular: moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobot, foyda yoki zarar va boshqa umumlashgan daromad to‘g‘risidagi hisobot, xususiy kapitaldagi o‘zgarishlar to‘g‘risidagi hisobot, pul mablag‘lari harakati to‘g‘risidagi hisot (bilvosita usul) va izohlardan iborat.

Qiyoslash uchun keltirilgan 1-jadvalda xalqaro standart va O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligida moliyaviy hisobot shakllarining o‘zaro mosligi ko‘rsatilgan.

1-jadval.

Moliyaviy hisobot shakllarining xalqaro va milliy darajada taqqoslanishi¹

№	MHXS talablari (IFRS)	O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi talablari
1	Hisobot davri oxiriga moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobot	Buxgalteriya balansi
2	Hisobot davri uchun foyda yoki zarar va boshqa umumlashgan daromad to‘g‘risidagi hisobot	Moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot
3	Hisobot davri uchun xususiy kapitaldagi o‘zgarishlar to‘g‘risidagi hisobot	Xususiy kapital to‘g‘risidagi hisobot
4	Hisobot davri uchun pul mablag‘lari harakati to‘g‘risidagi hisobot	Pul oqimlari to‘g‘risidagi hisobot
5	Ahamiyatli hisob siyosati va boshqa tushuntirish ma’lumotlaridan iborat izohlar	Izohlar, hisob-kitoblar va tushuntirishlar

Yangi normativ hujjatlar moliyaviy hisobotning maqsadini ancha kengaytirganligini qayd etish lozim. Konseptual asosga ko‘ra, moliyaviy hisobot quyidagilar uchun axborot manbai bo‘lishi kerak: investitsiya va kreditlar berish bo‘yicha qarorlar qabul qilish; tashkilotning kelgusi pul oqimini baholash; boshqaruv organlarining ishini baholash. Bu esa, ilgari faqat “o‘tmishdagi voqealar natijasi” sifatida qaralgan moliyaviy hisobotning rolini “kelgusi haqida prognoz qilish” vositasiga aylantirmokda.

MHXSga o‘tish jarayoni: amaliy jihatlar va qiyinchiliklar. Prezidentning 2020 yil 24 fevraldagi PQ-4611-sonli qaroriga muvofiq, aksiyadorlik jamiyatlari, tijorat banklari, sug‘urta tashkilotlari va yirik soliq to‘lovchilar 2021 yil 1 yanvardan MHXS asosida buxgalteriya hisobi yurita boshladi. Yangi qonun loyihasida esa “jamoatchilik manfaatlarini ko‘zlovchi tashkilotlar” tushunchasi kiritilishi va ular uchun ham MHXSni qo‘llash maqsadida buxgalteriya hisobi yuritish tashkil etishi nazarda tutilmoqda.

Biroq, ikkita hisob tizimini (BHMS va MHXS) parallel ravishda yuritish amaliyotchi buxgalterlar uchun ma’lum qiyinchiliklarni keltirib chiqarmokda. Shuningdek, MHXSning talablariga muvofiq hisob siyosatini ishlab chiqish, aktivlar va majburiyatlarning to‘g‘ri baholanishi, izohlarni to‘liqlik darajasida taqdim etish kabi masalalarda xalqaro tajribani o‘zlashtirish zarur. Tashkilotlar rahbariyati uchun MHXS asosidagi hisobotlarni tahlil qilish va ular asosida strategik qarorlar qabul qilish malakasini oshirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmokda.

¹ Муаллиф томонидан тузилган

Xulosa

O‘zbekistonda moliyaviy hisobotning zaruriyati va uslubiy asoslari tez o‘zgarib turgan normativ-huquqiy muhitda shakllanimakda. 2024-2025 yillarda qabul qilingan “Moliyaviy hisobotni taqdim etish va hisob siyosati” to‘g‘risidagi 1-sonli BHMS, “Moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etish uchun konseptual asos” va “Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish muddatlari hamda ularning tarkibi va mazmuni to‘g‘risidagi nizom” kabi hujjatlar bu yo‘naltidagi keng qamrovli islohotning boshilanishini belgilamokda.

Ushbu islohotlar moliyaviy hisobotning maqsadini kengaytirib, uni faqat o‘tmish hodisalar aksi emas, balki kelajakdagi pul oqimlarini baholash va investitsiya qarorlarini qabul qilish uchun asosga aylantirmokda. Moliyaviy hisobotning tarkibi yangi standartlarda anik va batafsil belgilangan bo‘lib, bu esa xalqaro tajribaga yaqinlashuvni ta‘minlaydi.

O‘zbekiston iqtisodiyotining jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvi, xorijiy investitsiyalarni jalb etish va ishonchli iqtisodiy sheriklik munosabatlarini barpo etish maqsadida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosidagi shakllanishi muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Endigina kuchga kirayotgan normativ bazaning samaradorligi va amaliyotdagi muammolar uning amalga oshirilishi va monitoring jarayonida ochiq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va moliya vazirining 2024 yil 14 iyundagi 130-sonli “Moliyaviy hisobotni taqdim etish va hisob siyosati” to‘g‘risidagi buyrug‘i.
2. O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va moliya vazirining 2024 yil 14 iyundagi 131-sonli “Moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etish uchun konseptual asosni tasdiqlash haqida”gi buyrug‘i.
3. O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va moliya vazirining 2024 yil 8 oktyabrdagi 181-sonli “Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish muddatlari hamda ularning tarkibi va mazmuni to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi buyrug‘i.
4. “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonunda nimalar o‘zgaradi. Buxgalter.uz ma‘lumotnomasi.
5. Kovaleva V. Buxgalteriya (moliyaviy) hisobotlarining asosiy maqsadi va tamoyillari // Moliyaviy tahlil. – 2019. – № 3.
6. Tashnazarov S. Moliyaviy hisobot: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Moliya, 2021.
7. Entoni R., Ris J. Buxgalteriya hisobi: asoslar va tahlil. – 12-nashr. – 2020.

Yangibayev Sirojiddin Juramurodovich, PhD.
Dean of the faculty of IJDP, Tashkent State University
of Economics
Email: s.yangiboev@tsue.uz

**IMPROVING THE STATE INVESTMENT POLICY IN THE AGRARIAN SECTOR OF
THE ECONOMY**

Янгибоев Сирожиддин Джурамуродович
Декан факультета МСУФ, Ташкентского
государственного экономического университета
Email: s.yangiboev@tsue.uz

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИНВЕСТИЦИОННОЙ
ПОЛИТИКИ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ ЭКОНОМИКИ**

Yangiboyev Sirojiddin Juramurodovich, i.f.f.d.
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti IJDP
fakulteti dekani

**IQTISODIYOTNING SEKTORIDA DAVLAT INVESTITSIYA SIYOSATINI
TAKOMILLASHTIRISH**

Abstrakt. Mazkur maqolada O‘zbekiston agrar sektorida davlat investitsiya siyosatining hozirgi holati tahlil qilinadi, asosiy muammolar aniqlanadi hamda investitsiyalar samaradorligini oshirishga qaratilgan siyosiy chora-tadbirlar taklif etiladi. Xususan, “yashil” texnologiyalarni joriy etish, loyihalarni baholash mexanizmlarini takomillashtirish hamda xususiy sektor ishtirokini rag‘batlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratiladi.

Tayanch so‘zlar: davlat investitsiya siyosati; qishloq xo‘jaligi sektori; qishloq xo‘jaligini rivojlantirish; davlat investitsiyalari samaradorligi; irrigatsiya va suv resurslarini boshqarish; qishloq xo‘jaligi infratuzilmasi; barqaror qishloq xo‘jaligi.

Аннотация. В данной статье рассматривается текущее состояние государственной инвестиционной политики в аграрном секторе Узбекистана, выявляются ключевые проблемы и предлагаются меры политики, направленные на повышение эффективности инвестиций. Особое внимание уделяется внедрению зелёных технологий, совершенствованию механизмов оценки проектов и стимулированию участия частного сектора.

Ключевые слова: государственная инвестиционная политика; аграрный сектор; развитие сельского хозяйства; эффективность государственных инвестиций; ирригация и управление водными ресурсами; сельскохозяйственная инфраструктура; устойчивое сельское хозяйство.

Abstract. This article examines the current state of public investment policy in the agrarian sector of Uzbekistan, identifies key challenges, and proposes policy measures aimed at improving investment efficiency. Special attention is given to the introduction of “yashil” (green) technologies, enhancement of project evaluation mechanisms, and stimulation of private sector participation.

Key words: state investment policy; agrarian sector; agricultural development; public investment efficiency; irrigation and water management; agricultural infrastructure; sustainable agriculture.

INTRODUCTION

The agrarian sector plays a vital role in Uzbekistan's economy, serving as a foundation for food security, employment, export potential, and balanced regional development. In recent years, the government has implemented extensive reforms aimed at modernizing agricultural production, improving water management systems, introducing water-saving technologies, and strengthening rural infrastructure. The effectiveness of these reforms is closely linked to the quality and efficiency of state investment policy.

The agrarian sector remains one of the key pillars of national economic development, particularly in countries with strong dependence on agriculture for employment, food security, and regional stability. In Uzbekistan, agriculture accounts for a significant share of GDP, provides livelihoods for a large portion of the population, and contributes to the country's export potential. As global economic and environmental conditions evolve, the need for a more efficient and strategically oriented state investment policy in the agrarian sector becomes increasingly important.

In recent years, the government has undertaken substantial reforms aimed at modernizing agricultural production, improving irrigation and land-reclamation systems, promoting technological innovation, and strengthening rural infrastructure. Despite these efforts, several limitations such as outdated irrigation networks, uneven regional development, and limited private sector involvement—continue to constrain investment efficiency. These challenges highlight the necessity of revising and enhancing the mechanisms through which public investments are planned, allocated, and monitored.

Improving the state investment policy in the agrarian sector is therefore essential for ensuring sustainable agricultural growth, increasing productivity, and strengthening the overall resilience of the sector. A more effective investment strategy can help accelerate modernization, attract private capital, support innovation, and enhance the competitiveness of agricultural value chains. This study examines the current state of public investment in agriculture, identifies key problems, and proposes policy recommendations to improve investment effectiveness in Uzbekistan's agrarian sector.

LITERATURE REVIEW

The role of state investment policy in agricultural development has been widely studied in economic literature. Scholars emphasize that public investment is a key factor in increasing productivity, improving rural infrastructure, and supporting long term modernization of the agrarian sector. Delgado et al. (1998) argue that public investment in irrigation, rural roads, and market infrastructure creates strong positive spillover effects by increasing agricultural output and improving livelihoods in rural areas. Fan and Rao (2003) also highlight that government spending on agricultural research, extension services, and irrigation generates some of the highest returns among public expenditures in developing countries.

A significant part of the literature focuses on institutional effectiveness and the allocation of public resources. Dorward, Kydd, and Poulton (2008) state that government intervention produces better outcomes when investment decisions are based on transparent criteria and supported by strong monitoring institutions. Weak governance may lead to inefficient use of public funds, low investment returns, and limited participation of private investors. These issues are especially notable in countries where agriculture faces challenges such as water scarcity, outdated equipment, and low technological adoption.

Irrigation and water management are considered critical components of effective agricultural investment policy. Rosegrant and Evenson (1995) show that investments in water infrastructure significantly increase productivity in regions with limited water resources. In the case of Central Asia,

Mukhamedova and Pomfret (2019) note that inefficient irrigation systems and high water losses reduce the impact of public investment, which demonstrates the need for modernization of water management technologies.

Private sector involvement is another important theme in the literature. According to World Bank reports (2020), public private partnership models can improve investment efficiency by mobilizing additional financial resources and ensuring better service delivery. However, Byerlee and De Janvry (2009) warn that poorly designed incentives may distort market mechanisms and fail to attract stable private capital.

In recent years, the literature has also focused on digitalization and innovation in agriculture. Research by Klerkx, Jakku, and Labarthe (2019) indicates that digital solutions such as precision farming, remote monitoring, and data based decision making can significantly increase productivity and reduce resource waste. Successful implementation of these innovations requires targeted public investment in digital infrastructure and training programs.

METHODOLOGY SECTION

This study uses a qualitative research approach based on the analysis of academic literature, policy documents, and official statistics. The research consists of three main steps.

First, theoretical and empirical sources on public investment and agricultural development were reviewed to establish the conceptual basis of the study. Second, international experiences in managing state investments in agriculture were examined to identify practices that may be relevant for Uzbekistan. Third, government reports and national statistics were analyzed to assess current investment trends in Uzbekistan's agrarian sector and identify key challenges.

The findings from these steps were compared and synthesized to develop practical recommendations for improving the effectiveness of state investment policy in the agrarian sector.

PROBLEM STATEMENT AND RESEARCH OBJECTIVES

Despite significant government investment, the agrarian sector in Uzbekistan continues to face challenges such as inefficient allocation of resources, outdated irrigation and production technologies, limited private sector participation, and uneven regional development. These challenges reduce the effectiveness of public investment and constrain the sector's potential to contribute to sustainable economic growth, food security, and export development. There is a need to evaluate current investment practices and develop policy measures to enhance the efficiency and impact of state investment in the agrarian sector.

Table 1. Public Investment in Uzbekistan's Agrarian Sector (Basic Capital, 2021–2025)

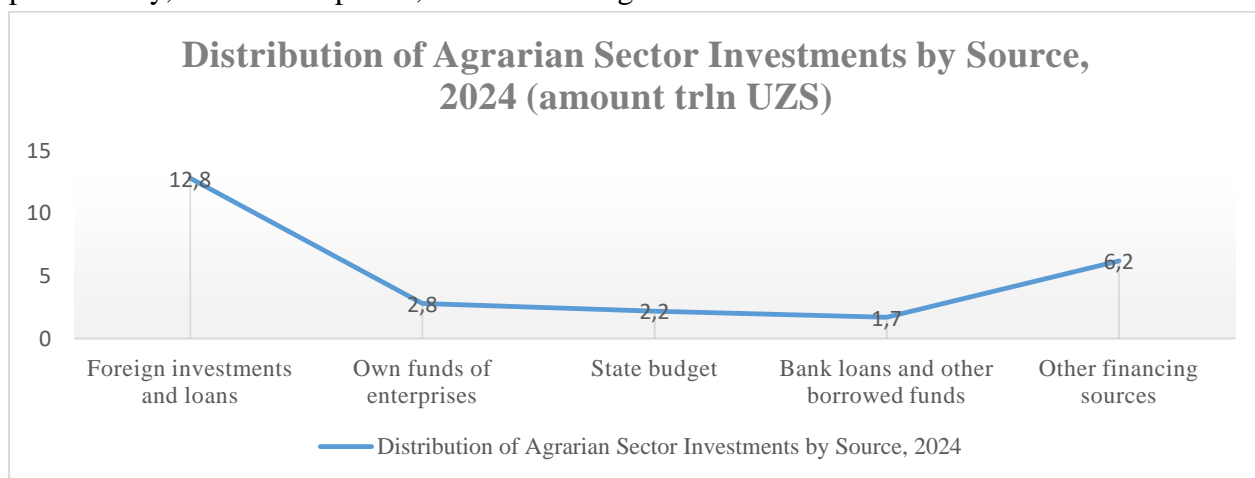
N	Year	Investment in Agriculture, Forestry & Fisheries (Basic Capital)
1.	2021 (Jan–Sep)	11.4 trillion UZS
2.	2022 (Jan–Sep)	11.3 trillion UZS
3.	2023 (Jan–Sep)	10.2 trillion UZS
4.	2024 (Jan–Sep)	18.2 trillion UZS
5.	2025 (Jan–Sep)	39.2 trillion UZS

Table 1 presents the amount of public investment allocated to the agrarian sector in Uzbekistan over the period from 2021 to 2025, measured in trillion Uzbek soms (UZS). The agrarian sector in

this context includes agriculture, forestry, and fisheries. The table provides a clear view of trends in government spending and highlights significant fluctuations in investment levels over time.

From 2021 to 2023, investment amounts remained relatively stable, ranging from 10.2 to 11.4 trillion UZS, reflecting steady but moderate government support for the sector. In 2024, there is a notable increase to 18.2 trillion UZS, suggesting intensified government efforts to modernize agriculture and support rural development. The data for 2025 shows a further significant rise to 39.2 trillion UZS, which may reflect new strategic investment programs, accelerated infrastructure development, and increased allocation to irrigation, mechanization, and technological modernization.

This table is important for understanding the scope and scale of state investment, providing context for analyzing investment efficiency, policy effectiveness, and priority areas for further development in Uzbekistan’s agrarian sector. It also serves as a baseline for comparing public investment with private sector contributions and for assessing the impact of investment on productivity, rural development, and economic growth.

The figure above presents the overall distribution of public investment in Uzbekistan’s agrarian sector in 2024, measured in trillion Uzbek soms (trln UZS). It visualizes the total funding allocated to agriculture, forestry, and fisheries from all sources combined. The chart provides a clear picture of the financial structure of the sector and helps to understand the scale and priorities of state and private investments. This representation supports analysis of investment efficiency, sectoral development, and policy planning in Uzbekistan’s agrarian economy.

CONCLUSION

This study analyzed the state investment policy in Uzbekistan’s agrarian sector, examining its current structure, funding sources, and challenges. The findings show that public investment plays a crucial role in modernizing agriculture, improving infrastructure, and supporting rural development. Foreign investments constitute a significant portion of total funding, while domestic contributions and state budget allocations also play important roles. Despite these efforts, challenges remain, including inefficient allocation of resources, limited private sector participation, and outdated technology in certain areas.

To enhance the effectiveness of state investment, it is recommended to focus on institutional reforms, modernization of irrigation and production technologies, promotion of public–private partnerships, and support for innovation and digitalization. A more efficient allocation of resources and increased coordination between public and private actors will contribute to sustainable growth, higher productivity, and stronger rural development in Uzbekistan

References

1. Byerlee, D., & De Janvry, A. (2009). *Agriculture for Development: Toward a New Paradigm*. Washington, DC: World Bank.
2. Delgado, C., Rosegrant, M., Steinfeld, H., Ehui, S., & Courbois, C. (1998). *Livestock to 2020: The Next Food Revolution*. Food, Agriculture, and the Environment Discussion Paper 28. IFPRI.
3. Dorward, A., Kydd, J., & Poulton, C. (2008). *Institutions, Markets, and Agricultural Development: Lessons from Sub-Saharan Africa*. *Food Policy*, 33(4), 299–305.
4. Fan, S., & Rao, N. (2003). *Public Spending in Developing Countries: Trends, Determination, and Impact*. EPTD Discussion Paper 99. IFPRI.
5. Klerkx, L., Jakku, E., & Labarthe, P. (2019). *A Review of Social Science on Digital Agriculture, Smart Farming, and Agriculture 4.0: New Contributions and a Future Research Agenda*. *NJAS – Wageningen Journal of Life Sciences*, 90–91, 100315.
6. Mukhamedova, F., & Pomfret, R. (2019). *Agricultural Water Use and Policy in Central Asia: Uzbekistan Case Study*. *Central Asian Survey*, 38(2), 235–253.
7. Rosegrant, M., & Evenson, R. (1995). *Agricultural Productivity and Investment in Water Infrastructure*. International Food Policy Research Institute.
8. World Bank. (2020). *Uzbekistan: Agribusiness and Rural Development Overview*. Washington, DC: World Bank.
9. State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics (Stat.uz). (2024). *Investments in Agriculture, Forestry, and Fisheries*. Retrieved from <https://stat.uz>

Чекулаева Кристина

к.э.н., доцент Навоийский государственный горно-технологический университет

<https://orcid.org/0009-0005-5728-220X>

cka22@mail.ru

**КОРПОРАТИВНАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ БИЗНЕСА КАК
МЕХАНИЗМ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН**

Kristina Chekulaeva

PhD, assoc. professor of Navoi State University of Mining and Technologies

<https://orcid.org/0009-0005-5728-220X>

cka22@mail.ru

**CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS AS A MECHANISM OF
SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY OF THE REPUBLIC
OF UZBEKISTAN**

Chekulayeva Kristina

Navoiy davlat konchilik-texnologiya universiteti dotsent, i.f.n,

<https://orcid.org/0009-0005-5728-220X>

cka22@mail.ru

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MILLIY IQTISODIYOTINING BARQAROR
RIVOJLANISH MEKANIZMI SIFATIDA BIZNESNING KORPORATIV IJTIMOIIY
MAS’ULIYATI**

Аннотаци: В статье рассматриваются особенности становления и развития корпоративной социальной ответственности в Узбекистане в контексте устойчивого роста и внедрения ESG-принципов. Проанализированы ключевые тенденции в области интеграции КСО в стратегическое управление предприятиями, представлены лучшие практики ведущих промышленных компаний страны. Особое внимание уделяется институциональной роли государства, культурным и социальным факторам, а также влиянию международных стандартов на трансформацию корпоративного поведения. На основе эмпирических данных и ESG-отчётности сделан вывод о положительной динамике КСО в Узбекистане и её влиянии на повышение инвестиционной привлекательности, экологической устойчивости и социальной стабильности.

Ключевые слова: корпоративная социальная ответственность, устойчивое развитие, ESG-принципы, промышленность, стратегия, социальная политика, экологическая устойчивость, человеческий капитал, стратегическое управление, прозрачность и подотчётность.

Annotation. The article examines the features of the formation and development of corporate social responsibility in Uzbekistan in the context of sustainable growth and the implementation of ESG principles. The key trends in the integration of CSR into the strategic management of enterprises are analyzed, and the best practices of the country's leading industrial companies are presented. Special attention is paid to the institutional role of the state, cultural and social factors, as well as the impact of international standards on the transformation of corporate behavior. Based on empirical data and ESG reporting, a conclusion has been drawn about the positive dynamics of CSR in Uzbekistan and its impact on increasing investment attractiveness, environmental sustainability and social stability.

Keywords: corporate social responsibility, sustainable development, ESG principles, industry, strategy, social policy, environmental sustainability, human capital, strategic management, transparency and accountability.

Annotatsiya: Maqolada O'zbekistonda korporativ ijtimoiy mas'uliyatning (KIM) shakllanishi va rivojlanish xususiyatlari barqaror iqtisodiy o'sish hamda ESG tamoyillarini joriy etish kontekstida ko'rib chiqilgan. Korxonalarining strategik boshqaruviga KIMni integratsiya qilish sohasidagi asosiy tendensiyalar tahlil qilingan, mamlakatning yetakchi sanoat kompaniyalarining eng yaxshi amaliyotlari taqdim etilgan. Davlatning institutsional roli, madaniy va ijtimoiy omillar, shuningdek xalqaro standartlarning korporativ xulq-atvor transformatsiyasiga ta'siri masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Empirik ma'lumotlar va ESG-hisobotlar asosida O'zbekistonda KIM rivojlanishining ijobiy dinamikasi hamda uning investitsiyaviy jozibadorlikni oshirish, ekologik barqarorlik va ijtimoiy barqarorlikka ta'siri haqida xulosa qilingan.

Tayanch so'zlar: korporativ ijtimoiy mas'uliyat, barqaror rivojlanish, ESG tamoyillari, sanoat, strategiya, ijtimoiy siyosat, ekologik barqarorlik, inson kapitali, strategik boshqaruv, shaffoflik va hisobdorlik.

Введение

В течение последних лет во всем мире меняются отношения между государственными структурами, гражданским обществом и бизнесом — зарождаются новые формы взаимодействия, основанные на добровольных и взаимовыгодных связях. Одним из таких инновационных подходов является **корпоративная социальная ответственность (КСО)** — добровольная система отношений, которая выходит за рамки формальных обязательств, предполагая активное участие бизнеса в решении общественных и экологических задач. В современных условиях **социальная ответственность компании становится ключевым фактором её репутационной составляющей**. Инвестиции в социальные программы, обеспечение гарантий для сотрудников, а также гарантии качества и безопасности продукции напрямую способствуют формированию благоприятной социальной среды. Это, в свою очередь, обеспечивает компании долгосрочную устойчивость и финансовую стабильность [1].

Воздействие КСО на устойчивость бизнеса проявляется в нескольких аспектах. Во-первых, поддержка социальных инициатив повышает доверие сотрудников и лояльность клиентов, что способствует снижению текучести кадров и укреплению клиентской базы. Во-вторых, компания, демонстрирующая заботу о работниках и обществе, получает доступ к более качественным ресурсам и возможностям сотрудничества с государством и инвесторами. В-третьих, высокий уровень социальной ответственности минимизирует риски, связанные с репутацией, привлечением внимания общественности или негативными реакциями со стороны стейкхолдеров.

Это, в свою очередь, оказывает влияние не только на внутреннюю устойчивость самой компании, но и на социально-экономическое развитие региона и страны в целом. Реализуя КСО-программы, предприятия инвестируют в инфраструктуру, образование, здравоохранение, охрану окружающей среды и развитие местных сообществ. Такие инициативы способствуют повышению качества жизни населения, формированию устойчивых трудовых ресурсов, снижению уровня социального напряжения и стимулированию предпринимательской активности. В результате создаются благоприятные условия для роста человеческого капитала, повышения инвестиционной привлекательности территорий и укрепления социального партнёрства между бизнесом, государством и обществом. Таким образом, корпоративная социальная ответственность становится неотъемлемым элементом устойчивого развития как отдельных компаний, так и страны в целом.

Особенно актуальна эта тема для Узбекистана — страны, активно реализующей стратегию устойчивого роста и интеграции международных целей в национальные приоритеты. Так, согласно Стратегии «Uzbekistan-2030» и Национальной рамочной программе устойчивого развития, правительство Узбекистана ориентируется на достижение ЦУР ООН к 2030 году, стимулируя внедрение ESG-подходов и развитие внутренней ESG-инфраструктуры¹.

Цель исследования - проанализировать роль и значение корпоративной социальной ответственности бизнеса как ключевого фактора устойчивого развития экономики регионов и Узбекистана в целом.

Обзор литературы

В научной литературе корпоративная социальная ответственность рассматривается как комплексная концепция, изучаемая рядом исследователей. Одними из первых теоретиков были Г. Боуэн (Bowen, 1953), акцентировавший внимание на социальной роли бизнеса и А. Кэрролл (Carroll, 1991), разработавшая модель многоуровневой ответственности [2,3]. Процесс эволюции и систематизации концепций КСО анализировался в работах Д. Виндзора [4] (Windsor, 2001), который выделял различные подходы к пониманию ответственности бизнеса. М. Ван Марревийк [5] (Van Marrewijk, 2003) в своих исследованиях акцентировал внимание на развитии интегративных моделей КСО и их взаимосвязи с устойчивым развитием. Стоит также отметить исследования М. Портера и М. Крамера, которые ввели концепцию создания совместной ценности (Creating Shared Value), расширив тем самым понимание роли КСО как инструмента конкурентного преимущества и развития общества [6].

Среди российских исследователей, активно изучающих вопросы формирования и развития концепции корпоративной социальной ответственности, выделяется М.Г. Авилова (Avilova, 2016), которая сосредоточила своё внимание на анализе теоретических основ КСО и практических аспектах внедрения социальных инициатив в компаниях, а также вклад в развитие теории КСО внесла также М.В. Бикеева, чьи работы охватывают широкий спектр вопросов, связанных с социальной ответственностью бизнеса (Bikeeva, 2012; 2017) [7,8].

В Узбекистане концепция устойчивого развития занимает центральное место в стратегии реформ, проводимых под руководством президента Шавката Мирзиёева. Основой этих реформ служат ценности человеческого достоинства, прав и свобод, а также новый подход взаимодействия «человек — общество — государство». В национальной научной

¹ <https://strategy.gov.uz>

литературе активное продвижение принципов корпоративной социальной ответственности и устойчивого развития в бизнес-среде страны осуществляется такими специалистами, как М. Шарипова, Д. Юсупов. Их исследования способствуют формированию культуры социальной ответственности и интеграции соответствующих практик в корпоративную деятельность Узбекистана.

Методология исследования

В рамках настоящего исследования использован ряд научных методов, позволяющих обеспечить комплексный и объективный подход к анализу корпоративной социальной ответственности как инструмента устойчивого развития. Применялись общенаучные методы — анализ, синтез, индукция, дедукция и обобщение, а также специальные методы: статистическое наблюдение, группировка и сводка статистических данных. Методологическая база исследования опирается на труды отечественных и зарубежных ученых в области КСО, а также на работы, посвящённые вопросам социально-экономического развития и трансформации корпоративных стратегий в условиях устойчивого развития. Исследование сочетает элементы теоретического анализа с изучением прикладных аспектов реализации КСО в практике промышленных предприятий. Для повышения научной обоснованности результатов были использованы методы контент-анализа, сравнительного анализа международных и национальных практик, а также системный подход, позволивший рассмотреть КСО как интегральный элемент социально-экономической политики государства и корпоративного управления.

Анализ и обсуждение результатов

Корпоративная социальная ответственность в современном научном и практическом понимании рассматривается как добровольная, системно интегрированная деятельность, направленная на учет экологических, социальных и управленческих аспектов в стратегии и операционных процессах компании. Согласно международному стандарту **ISO 26000**, КСО определяется как практика, ориентированная на минимизацию негативного воздействия и усиление позитивного вклада в устойчивое развитие работников, общества и окружающей среды².

Современное понимание КСО выходит за рамки репутационных или этических соображений, приобретая характер полноценного стратегического ресурса. Согласно концепции «создания общей ценности» (**Creating Shared Value**), предложенной М. Портером и М. Крамером, социальная ответственность бизнеса может способствовать не только повышению конкурентоспособности, но и параллельному улучшению социально-экономических условий в регионах деятельности компании [6]. В данном контексте КСО рассматривается как инвестиция в устойчивость, а не как затратная статья.

Реализация принципов КСО позволяет формировать несколько видов нематериального капитала:

- **социальный капитал** — укрепление доверительных отношений с сотрудниками, партнёрами и местными сообществами;
- **репутационный капитал** — формирование позитивного имиджа компании и устойчивых конкурентных преимуществ;
- **институциональная устойчивость** — обеспечение прозрачности, соблюдение этических норм и ответственное взаимодействие со всеми заинтересованными сторонами.

² <https://iso26000.info/iso-26000-an-introduction>

Одним из ключевых элементов эффективной реализации КСО является системная работа с **стейкхолдерами** — сотрудниками, инвесторами, клиентами, государственными структурами и гражданским обществом. Выявление их интересов и ожиданий, а также учет этих факторов при разработке и внедрении социальных программ, способствует формированию устойчивой и доверительной модели взаимодействия между бизнесом и обществом.

Компании, реализующие социально значимые проекты в сферах образования, здравоохранения, экологии и инфраструктурного развития, вносят вклад в повышение качества жизни населения, содействуют созданию новых рабочих мест и формированию устойчивых территориальных сообществ. Эти процессы, в свою очередь, усиливают инвестиционную привлекательность регионов, укрепляют социальную стабильность и создают основу для долгосрочного экономического роста как на региональном, так и на национальном уровнях.

Следует отметить, что КСО как источник конкурентных преимуществ, стоит отметить, что результаты ряда исследований подтверждают прямую зависимость между уровнем социальной активности компании и лояльностью потребителей. Так, организации с наименьшими показателями КСО вызывают готовность к покупке их продукции лишь у 11,9% покупателей. В то же время компании со средним уровнем социальной ответственности получают поддержку 46,9% клиентов. Лидеры в сфере КСО могут рассчитывать на положительное отношение со стороны 91,4% потребителей, готовых выбрать именно их продукцию. Социальная активность компании также оказывает существенное влияние на инвестиционную привлекательность. По данным Reputation Capital Group³, повышение показателя КСО на 5 баллов в системе Global RepTrak увеличивает желание инвестировать в компанию на 7,7%. В целом, высокий уровень социальной ответственности способствует формированию доверия у 80,8% потребителей и стимулирует покупательскую активность у 83,9% из них.

В то время как в развитых странах КСО уже давно стала неотъемлемой частью стратегического управления, то в Узбекистане эта концепция пока находится на стадии становления. Тем не менее, за последние годы наблюдается активное развитие института корпоративной социальной ответственности. Важным этапом стало проведение в 2019 году первого национального форума по КСО, организованного Торгово-промышленной палатой совместно с посольством Республики Корея, где была подчеркнута роль ответственного бизнеса как драйвера устойчивого роста.

Следующим важным шагом на пути к системному подходу стало издание в 2021 году первого национального ESG-отчёта — уникального для Центральной Азии документа, в котором обобщены усилия страны в области экологического, социального и корпоративного управления. Этот шаг стал символом перехода от спонтанных CSR-инициатив к устойчивой стратегии, согласованной с глобальными стандартами устойчивого развития.

На уровне государственной политики принципы КСО интегрированы в Стратегию «Узбекистан–2030», утверждённую Президентом Ш. Мирзиёевым. Документ подчеркивает важность социально ориентированной модели бизнеса для достижения устойчивого роста, регионального развития и повышения инвестиционной привлекательности [9].

³ <https://reputationcapital.blog/>

Анализ практик КСО в частном секторе показывает растущую вовлечённость компаний в реализацию программ социальной и экологической направленности. Отмечается стремление бизнеса не только соблюдать формальные требования, но и формировать устойчивый имидж, укреплять доверие среди заинтересованных сторон и развивать долгосрочные партнёрские отношения. При этом особое внимание уделяется учёту культурных и институциональных особенностей национального контекста, а также роли государства в стимулировании КСО [10].

Таким образом, развитие корпоративной социальной ответственности в Узбекистане демонстрирует устойчивую динамику, отражающую как глобальные тенденции, так и национальные приоритеты устойчивого и равноправного роста.

Растущий интерес к КСО в Узбекистане подтверждается не только на уровне государственной политики, но и через конкретные действия бизнеса. Всё больше компаний начинают осознавать значимость прозрачности и подотчётности перед заинтересованными сторонами, включая сотрудников, клиентов, инвесторов и общественность. Одним из ключевых инструментов в этом процессе становится подготовка корпоративных отчётов по устойчивому развитию и КСО.

Хотелось отметить, в этой области можно выделить компанию АО «Узметкомбинат», которая начала публично раскрывать информацию об экологической и социальной ответственности, включая стандарты GRI (Global Reporting Initiative). В отчете отражены меры компании по сокращению выбросов, повышению энергоэффективности, поддержке местных сообществ и обеспечению безопасных условий труда. В 2023 году предприятие прошло международную климатическую оценку CDP, получив рейтинг «С», а уже в 2024 году — повысило его до уровня «В», что свидетельствует о переходе к климатическому менеджменту и опережении как глобальных, так и отраслевых средних показателей. В рамках природоохранных мероприятий в течение одного года было реализовано 41 экологическое действие, включая 14 мероприятий по охране водных ресурсов, 14 — по защите атмосферного воздуха и 13 — по сохранению флоры и земель. Кроме того, по результатам национального рейтинга открытости среди 103 государственных и корпоративных организаций за 2023 год, «Узметкомбинат» получил 77,5 балла, что соответствует «зелёному» уровню — наивысшей категории прозрачности и подотчётности [12].

Другим ярким примером является АО «Узбекнефтегаз», чья стратегия устойчивого развития включает регулярную публикацию ESG-отчётов. Компания делает акцент на снижении негативного воздействия на окружающую среду, переходе к «зелёным» технологиям, а также инвестировании в развитие человеческого капитала. В отчётах также освещаются корпоративные благотворительные проекты, поддержка образования и медицины.

С экологической точки зрения, наблюдается устойчивая тенденция к снижению выбросов в атмосферу за период 2021–2024 годов (см. рис.1), что свидетельствует о последовательной реализации природоохранной политики и внедрении современных экологических стандартов. В 2024 году нормативный уровень выбросов, установленный для предприятий государственной системы, составлял 142,3 тыс. тонн, однако фактический объём выбросов оказался значительно ниже — 73,1 тыс. тонн. Это означает, что объём выбросов был сокращён на 69,2 тыс. тонн, что эквивалентно снижению на 48,6 % относительно установленной нормы.

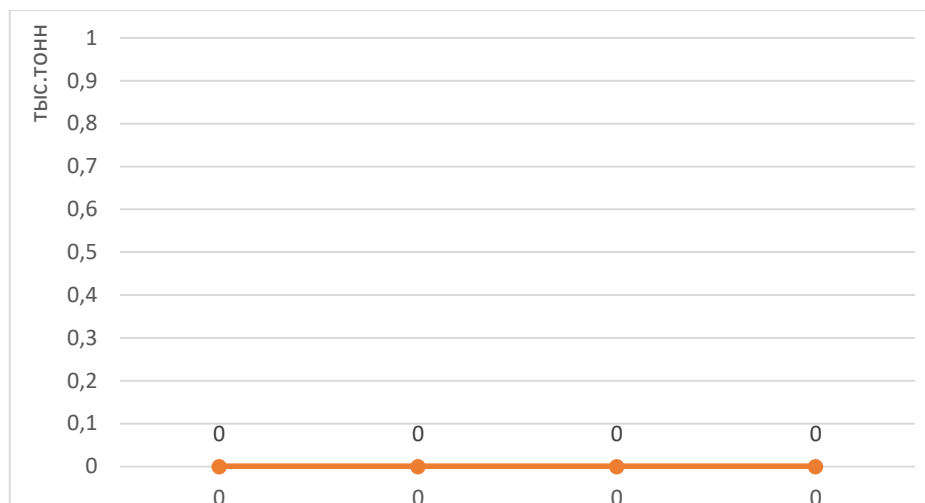

Рис.1 Показатели атмосферных выбросов в контексте реализации ESG-инициатив АО «Узбекнефтегаз»⁴

Такая динамика указывает на переход от формального подхода к экологической ответственности к практическим мерам по управлению экологическими рисками, что подтверждает стремление АО «Узбекнефтегаз» к устойчивому развитию и снижению углеродного следа. Кроме того, значительный прогресс был также достигнут в сокращении сбросов сточных вод. В прошлом году установленный экологический норматив составлял 11,5 миллиона кубометров, фактический показатель составил 4,3 миллиона кубометров. Это означает снижение на 7,2 миллиона кубометров, или 62,6 процента.

Помимо экологических показателей, важным аспектом устойчивого развития компании является управление человеческими ресурсами. В этом контексте снижение текучести кадров на предприятии играет ключевую роль, отражая эффективность корпоративной политики в области социального партнёрства и условий труда. Как показано на рисунке 2, за период с 2021 по 2023 год наблюдается тенденция к снижению текучести, что свидетельствует об улучшении условий труда, эффективности мероприятий по мотивации и удержанию сотрудников, что способствует укреплению стабильности и корпоративной культуры предприятия.

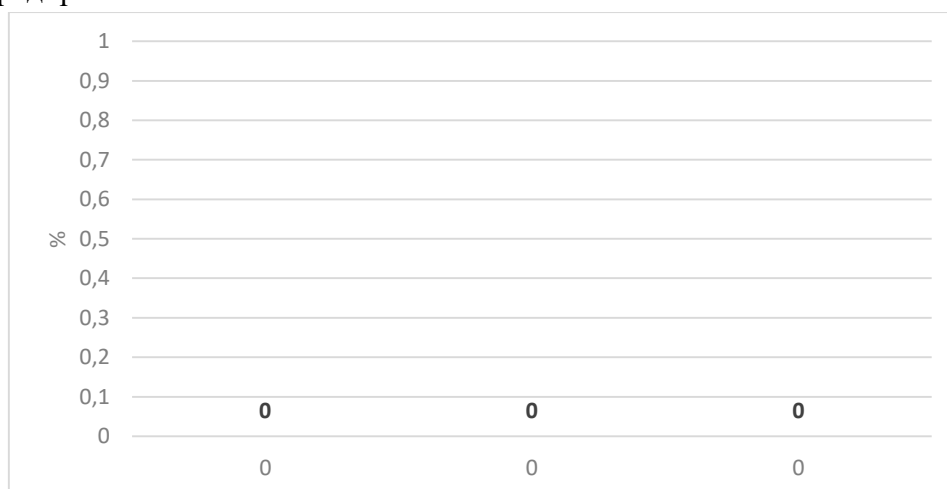

Рис.2 Динамика текучести кадров на АО «Узбекнефтегаз»

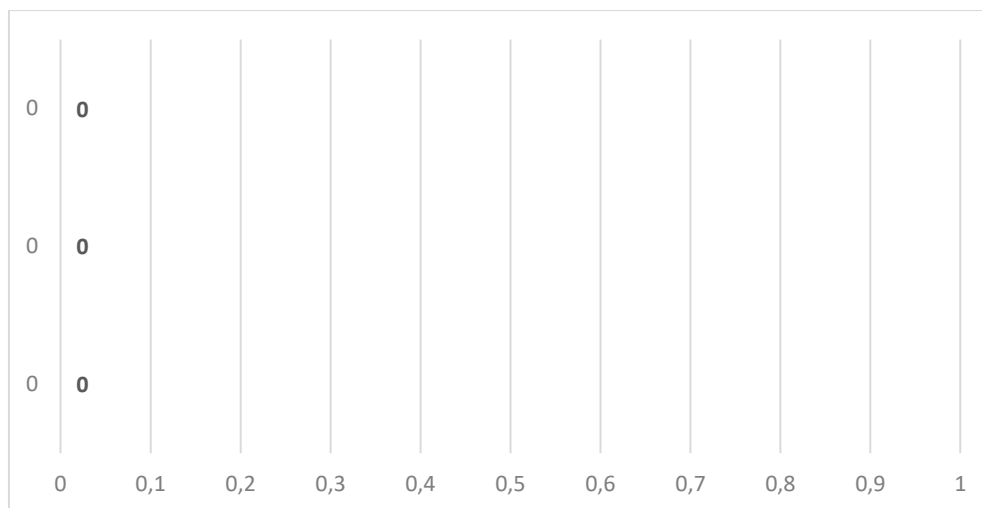
⁴ Источник: составлено автором на основе Отчета об устойчивом развитии АО «Узбекнефтегаз»

Социальные и управленческие инициативы компании охватывают широкий спектр направлений, включая поддержку равных возможностей, повышение квалификации персонала и реализацию благотворительных проектов. В 2023 году приоритетом социальной политики стало развитие кадрового потенциала через обучение и повышение квалификации: обучение прошли 9 155 сотрудников, из которых 2 007 — руководители и специалисты, а 7 148 — рабочие. Особое внимание уделялось международному опыту — 232 специалиста повысили квалификацию в зарубежных учебных заведениях и компаниях. Кроме того, социальные и управленческие инициативы охватывали поддержку равных возможностей и благотворительные проекты. В 2023 году компания организовала спортивные турниры по различным видам спорта, наградив победителей призами и дипломами. В рамках президентской программы поддержки женщин 12 сотрудниц получили абонементы на занятия йогой. Также были выделены средства — 64,7 млн сумов — на учебные принадлежности для детей из 64 малообеспеченных семей, а 369 молодым семьям с низким доходом оказана материальная помощь в размере 141,3 млн сумов. Кроме этого, в 2023 год компания получила 75,1 балла по индексу открытости, что соответствует «зелёному» уровню — наивысшей категории прозрачности и подотчётности компании. Эти меры демонстрируют комплексный и системный подход компании к социальной ответственности и поддержке уязвимых групп населения.

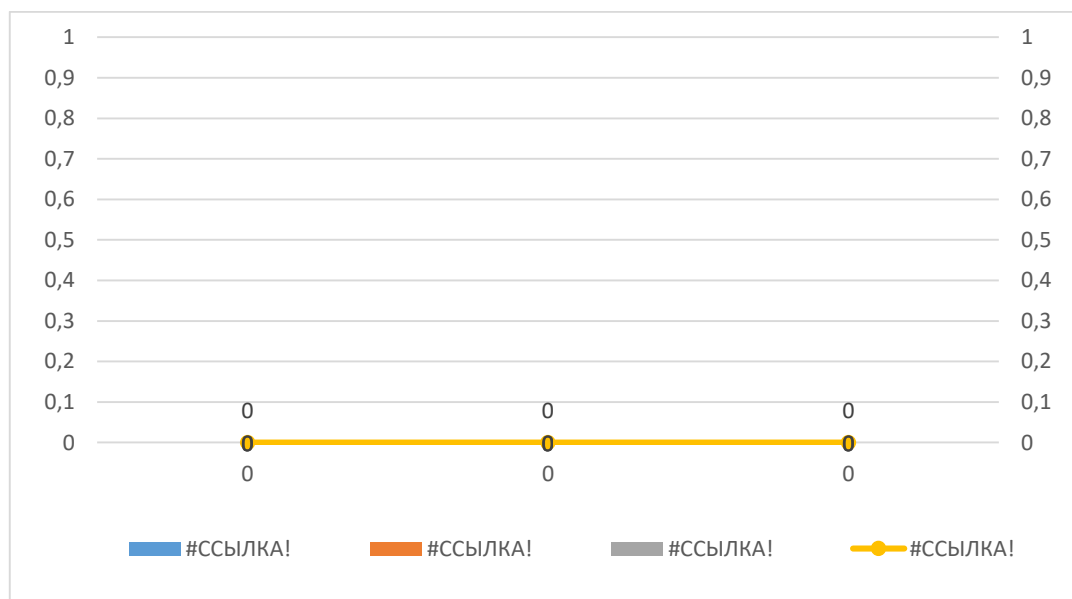
В дополнение к рассмотренным ранее предприятиям, *АО Навоийский горно-металлургический комбинат (АО НГМК)* является важным примером активного развития корпоративной социальной ответственности и ESG-инициатив в Узбекистане. Компания регулярно публикует отчёты в соответствии с международными стандартами ESG и GRI, стремясь интегрировать принципы устойчивого развития в стратегию бизнеса и уделяя внимание экологическим, социальным и управленческим аспектам деятельности.

В процессе наращивания производственного потенциала АО НГМК приоритетное внимание уделяется вопросам экологической устойчивости. В 2024 году потребление энергии из возобновляемых источников составило 58,9 тыс. ГДж, продемонстрировав рост более чем на 83% по сравнению с предыдущим периодом. Это подтверждает целенаправленную работу предприятия по снижению углеродного следа. Значимым достижением стало также повторное использование 27 352 тыс. м³ сточных вод для производственных и ирригационных нужд. В развитие водоохранных мер летом 2024 года была утверждена Программа по рациональному использованию водных ресурсов на 2024–2030 годы. В рамках её реализации планируется сократить забор пресной воды на 36 млн м³, что эквивалентно экономии порядка 176 млрд сумов.

С другой стороны, в период с 2022 по 2024 год объём выбросов загрязняющих веществ в атмосферу увеличился на 26,3% (рис.3), что может восприниматься как фактор, оказывающий давление на экологическую репутацию компании.

Рис.3 Общие выбросы АО НГМК в атмосферу, тонн⁵

Однако необходимо учитывать, что данный рост выбросов в атмосферу АО НГМК находится в прямой зависимости от роста производственной деятельности (рис. 4.) — в частности, увеличения объёмов добычи руды, её переработки и выпуска готовой продукции. Тем не менее, даже при расширении масштабов производства, уровень выбросов остаётся в пределах установленных нормативов, что свидетельствует о высокой эффективности природоохранных мероприятий. Это стало возможным благодаря модернизации технологического оборудования, внедрению систем очистки и рациональному использованию ресурсов.

Рис. 4. Динамика производственных показателей и объёмов эмиссии загрязняющих веществ в атмосферный воздух АО НГМК⁶

В дополнение к этим мерам следует отметить, что в соответствии со Стратегией развития Республики Узбекистан АО НГМК реализует проект «Яшил Макон», направленный на озеленение посредством высадки саженцев деревьев и кустарников. В 2024 году было высажено около 460 тысяч плодовых и декоративных растений, из которых более 300 тысяч

⁵ Источник: составлено автором на основе Отчета об устойчивом развитии АО «НГМК»

⁶ Источник: составлено автором на основе Отчета об устойчивом развитии АО «НГМК»

— в весенний период и около 160 тысяч — осенью. Эта инициатива существенно способствует укреплению экологической устойчивости предприятия и улучшению состояния окружающей среды. Таким образом, АО «НГМК» подтверждает свой системный и ответственный подход к управлению экологическими рисками, обеспечивая гармоничный баланс между промышленным развитием и охраной природы.

В рамках реализации корпоративной социальной ответственности АО НГМК осуществляет широкий спектр инициатив, направленных на поддержку образования, занятости и социальной интеграции. Комбинат направил 91 млн долларов США на спонсорскую помощь и благотворительные инициативы, включая поддержку образовательных учреждений, домов-интернатов, организаций инвалидов, учреждений культуры и спорта, а также строительство социально значимой инфраструктуры — школ, больниц и оздоровительных центров.

Особое внимание уделяется стратегическому развитию человеческого капитала. На цели обучения и повышения квалификации сотрудников было направлено 1,91 млн долларов США. В течение отчётного периода 312 работников проходили обучение в вузах Республики Узбекистан, а 51 специалист повысил квалификацию за рубежом. В результате доля обученного персонала составила 32 % от общей численности работников в 2024 году, что свидетельствует о системном подходе к развитию внутренних компетенций.

Кроме того, наблюдается устойчивая положительная динамика в сфере кадровой стабильности (см. рис. 5), что может рассматриваться как индикатор роста удовлетворённости персонала условиями труда и свидетельство эффективности реализуемой кадровой стратегии.

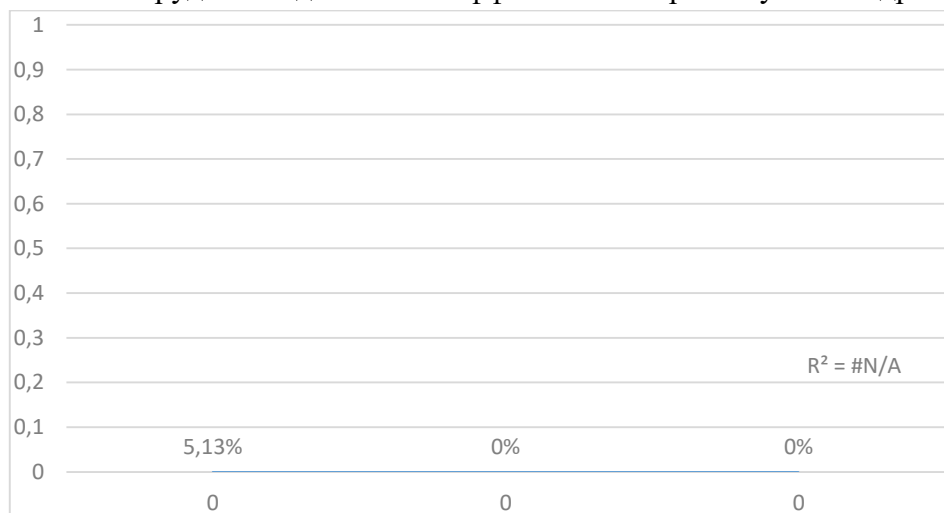

Рис. 5. Динамика текучести кадров в АО НГМК

Представленный на рисунке график отражает снижение уровня текучести кадров в АО НГМК за период 2022–2024 годов. Линейный тренд с высоким коэффициентом детерминации ($R^2 = 0,861$) подтверждает наличие устойчивой позитивной тенденции. Такая тенденция может свидетельствовать о повышении уровня удовлетворённости сотрудников условиями труда, укреплении внутрикорпоративной культуры и эффективности реализуемой кадровой политики предприятия. Снижение текучести кадров особенно важно в контексте долгосрочной стратегии устойчивого развития, так как способствует сохранению профессионального потенциала и снижению издержек, связанных с адаптацией новых работников.

Значимым результатом реализации последовательной ESG-стратегии и социальной политики АО НГМК стало получение в 2025 году корпоративного ESG-рейтинга, присвоенного международным рейтинговым агентством Sustainable Fitch. Компании был установлен уровень '3' по пятибалльной шкале, где 1 означает минимальный уровень ESG-рисков, с совокупной оценкой 51 балл из 100 возможных. Такой уровень соответствует усреднённым показателям для горнодобывающей отрасли, что объясняется объективными отраслевыми факторами: высокой нагрузкой на окружающую среду, значительным потреблением природных ресурсов и образованием производственных отходов. Тем не менее, АО НГМК стало первым предприятием горнодобывающего сектора Узбекистана, получившим публичный ESG-рейтинг, что подчёркивает его лидирующие позиции в области устойчивого развития, а также стремление к прозрачности, подотчётности и соответствию международным стандартам ответственного ведения бизнеса.

Алмалыкский горно-металлургический комбинат (АГМК) продолжает укреплять свои позиции в качестве одного из лидеров по внедрению ESG-практик в Узбекистане и Центральной Азии. В рамках трансформационной программы на предприятии создан специализированный проектный офис, отвечающий за реализацию ESG-инициатив, цифровизацию и международное рейтинговое сопровождение.

Существенные результаты достигнуты в сфере экологической устойчивости. Так, по сравнению с предыдущим годом, комбинату удалось сократить объём водозабора на 8 млн м³, снизить образование промышленных отходов на 11 % и уменьшить выбросы загрязняющих веществ в атмосферу на 50,89 тыс. тонн, а также общее энергопотребление предприятия сократилось на 17 % по отношению к предыдущему году.

Кроме того, в рамках национальной программы «Яшил макон» комбинатом реализована масштабная программа, высадка 328 тыс. деревьев вдоль центральных дорог и на территориях махаллей города Алмалык, что способствует улучшению экологической обстановки и формированию более благоприятного климата в регионе.

Социальное направление деятельности также занимает центральное место в корпоративной политике АГМК. В предыдущем году предприятием было создано 130 рабочих мест для лиц из социально уязвимых категорий населения. Кроме того, финансирование обучения получили 272 студента, что способствует повышению квалификации и развитию кадрового потенциала региона. В общей сложности на развитие местных сообществ было инвестировано 315 млрд сумов. Особое внимание уделено развитию социальной инфраструктуры — на реконструкцию дошкольного образовательного учреждения № 33 «Эртак» направлено 6,4 млрд сумов⁷, что значительно улучшает качество образования и условия для воспитания детей. В сфере корпоративного управления уровень текучести кадров в АГМК на протяжении нескольких лет стабильно удерживается на уровне около 0,9 %, что отражает высокую удовлетворённость сотрудников условиями труда и эффективность кадровой политики предприятия.

Хотелось отметить, что в 2025 году международное рейтинговое агентство Sustainable Fitch присвоило АО «Алмалыкскому горно-металлургическому комбинату» ESG-рейтинговый уровень «3» с общей оценкой 56 баллов из 100, что является высшим показателем среди горнодобывающих предприятий страны. Оценка отражает сбалансированную стратегию устойчивого развития компании, эффективное управление

⁷ Отчет об устойчивом развитии АО «АГМК»

экологическими и социальными рисками, а также высокий уровень корпоративного управления, несмотря на присущие горно-металлургическому сектору экологические вызовы.

Внедрение принципов КСО и стратегий устойчивого развития в промышленном секторе оказывает всё более заметное воздействие на социально-экономическую трансформацию Узбекистана. Благодаря усилиям крупнейших предприятий, реализующих ESG-инициативы, страна демонстрирует позитивную динамику по ряду ключевых макроэкономических, экологических и социальных показателей. Эти изменения отражают не только повышение внутренней эффективности компаний, но и укрепление устойчивости страны в целом.

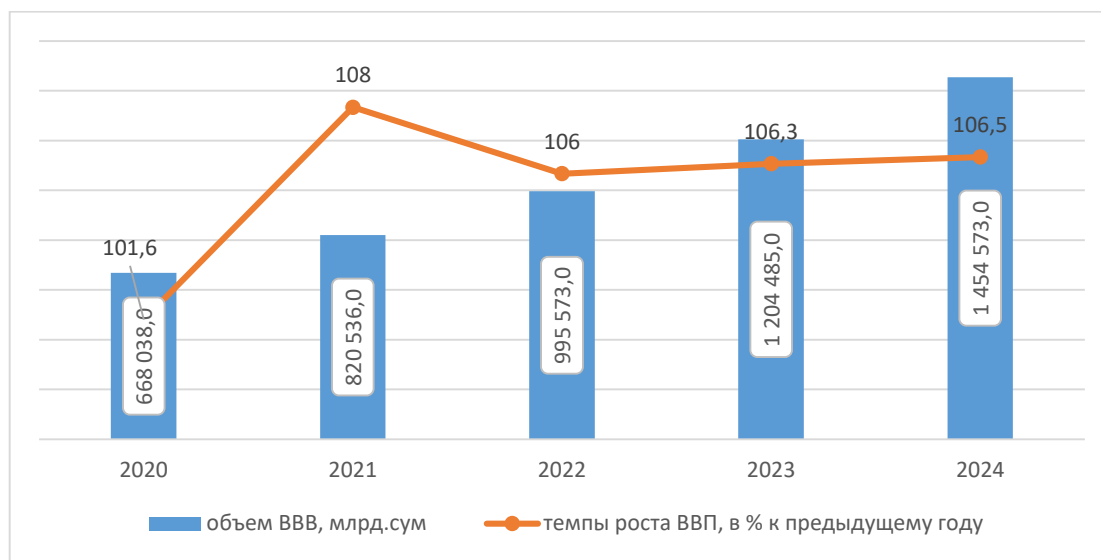

Рисунок 6. Динамика роста ВВП Узбекистана в 2020–2024 гг.

Одним из наиболее показательных аспектов является укрепление экономической стабильности, что подтверждается положительными темпами роста валового внутреннего продукта в стране. Как видно на рисунке 6, за последние годы ВВП Узбекистана стабильно увеличивается, что свидетельствует об улучшении экономической ситуации и активном внедрении устойчивых бизнес-практик. Существенную роль в данном процессе играют инвестиции в модернизацию производственных мощностей, повышение энергоэффективности и активное внедрение экологически чистых технологий.

Дополнительным фактором устойчивости стало сокращение уровня безработицы: с 10,5 % в 2020 году он снизился до 5,8 % в 2024 году, что свидетельствует о росте занятости населения и создании новых рабочих мест. Повышение занятости населения напрямую влияет на уровень благосостояния и способствует социальной стабильности в стране.

Важной задачей устойчивого развития остаётся снижение негативного влияния на окружающую среду. За период с 2020 по 2024 год объём загрязняющих выбросов в атмосферу сократился с 924,4 до 763,2 тыс. тонн. Это снижение более чем на 160 тыс. тонн обусловлено модернизацией промышленных объектов, переходом к более экологичным производственным циклам и реализацией национальных природоохранных программ. Стремление к снижению углеродного следа также поддерживается государственной политикой: Узбекистан ратифицировал Парижское соглашение и обязался сократить удельные выбросы парниковых газов на 10 % к 2030 году по сравнению с уровнем 2010 года. Кроме того, в стратегических планах до 2026 года предусмотрено повышение энергоэффективности экономики на 20 % и сокращение на 20% выброса вредных газов за счёт перехода «зелёной» экономики. Следует

отметить, что стратегический национальный проект «Яшил макон» стал флагманской инициативой в области озеленения территории страны и укрепления экологической безопасности. В рамках проекта в 2024 году были высажены 80 миллионов саженцев деревьев и кустарников, что свидетельствует о формировании партнёрской модели взаимодействия между государством, бизнесом и обществом в решении экологических задач.

В социальной сфере особое внимание уделяется вопросам повышения доступности и качества образования. Проведённые в последние годы реформы позволили существенно расширить охват дошкольным образованием: к 2022 году данный показатель достиг 84,2 % против менее чем 30 % шесть лет назад. На период до 2030 года в планах — достижение стопроцентного охвата дошкольным обучением и увеличение числа образовательных учреждений до 56 тысяч. Такие цели становятся достижимыми не только за счёт государственной поддержки, но и благодаря активному участию бизнеса в образовательных инициативах в рамках КСО-стратегий.

Принятые в Узбекистане меры по обеспечению устойчивого развития подтверждаются их признанием на международном уровне. Согласно недавно опубликованному отчету Sustainable Development Report 2025, Узбекистан занял 62-е место в глобальном рейтинге реализации Целей устойчивого развития среди 193 стран, улучшив свою позицию на 19 пунктов по сравнению с предыдущим годом. Это показывает успешную интеграцию КСО и ESG-принципов в национальную стратегию развития, а также о соответствии глобальным требованиям прозрачности и ответственности бизнеса. В совокупности, эти факторы создают прочную основу для дальнейшего устойчивого роста, повышения качества жизни населения и усиления международного сотрудничества.

Таким образом, внедрение КСО и устойчивых практик на уровне промышленных предприятий оказывает на долгосрочное влияние на социально-экономическое развитие страны. Повышение качества жизни населения, улучшение экологической обстановки, снижение безработицы, укрепление инвестиционного климата и международное признание устойчивого прогресса — всё это свидетельствует о формировании в Узбекистане новой модели роста, в которой социальная ответственность бизнеса становится важнейшим элементом государственной и общественной стратегии.

Выводы.

Несмотря на положительную динамику в реализации Целей устойчивого развития в Узбекистане, сохраняются ряд системных ограничений, препятствующих их полному и эффективному выполнению [13]:

Во-первых, наблюдается низкий уровень интеграции ЦУР в региональные и отраслевые стратегии развития. Несмотря на рост интереса к устойчивому развитию, ЦУР остаются недостаточно внедрёнными в локальные планы и программы, что ограничивает их практическое влияние.

Во-вторых, слабая координация между государственными органами и заинтересованными сторонами. Недостаток взаимодействия и сотрудничества между ведомствами, бизнес-сообществом и гражданским обществом затрудняет разработку и реализацию комплексных КСО-инициатив.

В-третьих, существенным ограничением является ограниченное финансирование и отсутствие комплексных механизмов управления ресурсами. Недостаток выделяемых

бюджетных средств и компетенций препятствует масштабированию и устойчивому развитию программ КСО.

В-четвертых, слабые механизмы мониторинга и оценки результатов, что обуславливает отсутствием единых стандартов и инструментов для измерения эффективности, затрудняет анализ достигнутых целей и корректировку стратегий.

В-пятых, важным препятствием является недостаточный уровень информированности и активного участия предприятий в интеграции принципов КСО и ЦУР, что обусловлено отсутствием унифицированных нормативно-правовых актов и методологических стандартов, регламентирующих требования к корпоративной деятельности в контексте устойчивого развития на национальном уровне.

Таким образом, преодоление перечисленных ограничений требует комплексного подхода, направленного на углубление интеграции Целей устойчивого развития в национальные и отраслевые стратегии, разработку эффективных механизмов финансирования и мониторинга, а также формирование нормативно-правовой базы, стимулирующей участие частного сектора в достижении устойчивого развития. Это обеспечит устойчивое развитие и позволит максимизировать эффект реализуемых программ и инициатив.

Для обеспечения устойчивого продвижения принципов КСО и эффективной реализации ЦУР в Узбекистане рекомендуется применять следующие меры:

- разработать национальные методологические рекомендации по подготовке нефинансовой отчетности, основанные на международных стандартах (GRI, SASB, CDP), что обеспечит сопоставимость и достоверность корпоративных данных;

- усилить институциональную координацию путём создания межведомственных платформ и консультативных советов, включающих представителей бизнеса, органов власти и гражданского общества, что позволит повысить эффективность реализации КСО и ESG-инициатив;

- совершенствование систем мониторинга и оценки, внедрив цифровые инструменты и унифицированные индикаторы для регулярного отслеживания ключевых показателей в области ЦУР, включая создание единого электронного реестра КСО-инициатив и ESG-показателей крупных предприятий на принципах открытых данных, что обеспечит общественный контроль и позволит формировать сравнительные ESG-рейтинги.;

- внедрить систему экономических стимулов (налоговые льготы, преференции, субсидии) для компаний, демонстрирующих высокие результаты в области социальной и экологической ответственности;

- формировать региональные стратегии устойчивого развития с участием всех заинтересованных сторон, включая органы местного самоуправления, бизнес и население, что обеспечит адаптацию КСО-инициатив к местным условиям и повысит их эффективность.

В заключение, хотелось отметить, что реализация указанных мер создаст основу для прозрачного и ответственного взаимодействия между государством, бизнесом и обществом. Это взаимодействие повысит ответственность и прозрачность действий всех участников, а также обеспечит объединение усилий для достижения Целей устойчивого развития. В результате будет создана благоприятная среда для устойчивого социально-экономического роста, сохранения природных ресурсов и улучшения качества жизни населения.

Список использованной литературы:

1. Вавилина А.В., Комарова Т.В. (2019) Корпоративная социальная ответственность как элемент бизнес-стратегии компании // *Лидерство и менеджмент*. – Том 6. – № 4. – С. 425-436. doi: 10.18334/lim.6.4.4131
2. Bowen H.R. (1953). *Social Responsibilities of the Businessman*. - Классическая работа, положившая начало теории КСО.
3. Carroll A. B. (1991). *The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders*. — Модель многоуровневой КСО, экономической, юридической, этической и филантропической ответственности. - Статья в журнале *Business Horizons*/
4. Windsor D. (2001). *The Future of Corporate Social Responsibility*. — Обзор эволюции концепции КСО и перспектив развития. - Статья в журнале *International Journal of Organizational Analysis*.
5. Van Marrewijk M. (2003). *Concepts and Definitions of CSR and Corporate Sustainability: Between Agency and Communion* // Анализ теоретических основ КСО и корпоративной устойчивости. -Статья в *Journal of Business Ethics*
6. Porter M.E., Kramer M.R. (2011). *Creating Shared Value: How to Reinvent Capitalism—and Unleash a Wave of Innovation and Growth*. — Концепция создания совместной ценности как новой стратегии КСО.
7. Авилова М.Г. (2016) Корпоративная социальная ответственность в России: тенденции, проблемы, решения // *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. - с. 1–5.
8. Бикеева М.В. Теория корпоративной социальной ответственности в условиях европейской интеграции // *Экономические исследования и разработки, электронный ресурс, журнал edrj.ru*.
9. В.А. Islamov, Z.K. Ataniyazova. (2024). "Uzbekistan-2030" strategy: role of corporate social responsibility (CSR). <https://doi.org/10.5281/zenodo.12155756>
10. Raimbaev A. (2007) *Corporate Social Responsibility among SMEs in Uzbekistan*. - сборнике *New Perspectives on Corporate Social Responsibility*/
11. https://uza.uz/ru/posts/ao-uzbekneftegaz-znachitelno-snizhen-uroven-vybrosov-v-okruzhayuschuyu-sredu_685140?utm
12. АО «Узметкомбинат». (2024). Отчёт об устойчивом развитии за 2023 год. Получено с <https://uzmetkombinat.uz/sustainability-report-2023>
13. Отчет “Достижение целей в области устойчивого развития: быстрая комплексная оценка основных национальных документов по планированию политики в области развития Республики Узбекистан”
https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-01/RIA%20Report_Uzbekistan_RU.docx_.pdf
14. Глобальные лидеры в области КСО — 2018. [Электронный ресурс]. URL: <https://reputationcapital.blog/2017/09/globalnye-lidery-v-oblasti-kso-2017>.

Xudaynazarova Dilnoza Gafurovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instiuti
mustaqil tadqiqotchisi
ORCID: 0009-0001-1083-2762

**FARMASEVTIKA KORXONALARIDA RAQAMLI MARKIROVKALASH
JARAYONLARIGA OID XARAJATLAR BUXGALTERIYA HISOBINI
TAKOMILLASHTIRISH**

Khudaynazarova Dilnoza Gafurovna
Samarkand Institute of Economics and Service
Independent Researcher
ORCID: 0009-0001-1083-2762

**IMPROVEMENT OF COST ACCOUNTING FOR DIGITAL MARKING PROCESSES IN
PHARMACEUTICAL ENTERPRISES**

Худайназарова Дильноза Гафуровна
Самаркандский институт экономики и сервиса
Независимый исследователь
ORCID: 0009-0001-1083-2762

**УЛУЧШЕНИЕ УЧЕТА ЗАТРАТ ДЛЯ ПРОЦЕССОВ ЦИФРОВОЙ
МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИХ
ПРЕДПРИЯТИЯХ**

Annotatsiya. Mazkur maqolada farmasevtika korxonalarida bugungi kunda amalga oshirilayotgan raqamli markirovkalash jarayonlari hamda ushbu jarayonlar natijasida korxonada sarflanayotgan xarajatlarning buxgalteriya hisobini yuritishning zaruriyati, raqamli markirovkalash jarayonlariga oid xarajatlarning buxgalteriya hisobida yoritilishi masalalari aks ettirilgan. Qolaversa, farmasevtika korxonalarida buxgalteriya hisobida ushbu tarmoq korxonalarida amaliyoti natijalaridan foydalanilgan holda yangi schyotlar rejasi tavsiya etilgan bo'lib, ushbu schyotlar rejasi amaliy misollar orqali buxgalteriya yozuvlarida qo'llanilishi tartibi ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: farmasevtika korxonalarida, raqamli markirovkalash jarayonlari buxgalteriya hisobi, raqamli markirovkalash xarajatlari buxgalteriya hisobi, boshqaruv hisoboti, moliyaviy hisobot, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari.

Kirish. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, "2050 yilga borib, 60 va undan katta yoshdagi dunyo aholisi ikki barobarga oshib, 2,1 milliardga yetishi kutilmoqda. Bu yalpi ichki mahsulot ulushi sifatida sog'liqni saqlash xarajatlarini oshiradi"¹. Bu borada olib borilgan tadqiqot ishlari shuni ko'rsamoqdaki, jahon farmasevtika korxonalarida tomonidan amalga oshirilayotgan xarajatlarning hajmi yildan-yilga oshib bormoqda. Axborot manbalariga ko'ra 2025 yilda farmasevtika tarmoqlari sub'ektlari tomonidan amalga oshirilgan xarajatlarning 1,6 trillion AQSh dollari tashkil etishi ko'zda

¹ <https://www.zs.com/insights/pharmaceutical-trends-2025-outlook-ai-supplychain-and-beyond>

tutilgan bo‘lib, bu yillik o‘rtacha 3-6 foiz o‘shish sur‘atini tashkil qilmoqda². Bunga mos ravishda jahonda farmasevtika bozori ham o‘shib bormoqda. Jumladan, jahonda farmasevtika bozorining hajmi “2025 yilda 1,77 trillion AQSh dollarini tashkil etib, 2034 yilda 3,03 trillion AQSh dollaridan oshib ketishi prognoz qilinmoqda”³. Yillik o‘shish sur‘ati (CAGR) formulasi va hisob-kitobiga ko‘ra 2025 yildan 2034 yilgacha yillik o‘rtacha o‘shish 6,15 foizni tashkil etadi.

Osiyo mamlakatlarida ham farmasevtika bozori “2025 yilga borib 248,8 milliard AQSh dollariga yetishi kutilmoqda. Markaziy Osiyo, jumladan, O‘zbekiston mintaqaviy farmasevtika bozorida salmoqli o‘rinni egallaydi”⁴. Butun dunyoda ro‘y berayotgan ushbu jarayonlar asosida aytish joiz bo‘ladiki, farmasevtika korxonalarini faoliyatini optimallashtirish, ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiyalash orqali ichki va tashqi bozorni sifatli farmasevtika mahsulotlari bilan ta‘minlash, ta‘minot, ishlab chiqarish va sotish xarajatlarini nazorat qilish va ularni boshqarish, ishlab chiqarish hajmini oshirish orqali farmasevtika mahsulotlari tannarxini pasaytirishga erishish, xarajatlarga oid axborotlarni hisobotlarida aks ettirish tartib-qoidalarini takomillashtirish orqali buxgalteriya hisobotlarining shaffofligini oshirish barcha mamlakatlarda dolzarb hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi. Dastavval, tadqiqot ishimizda mamlakatimizda bugungi raqamli iqtisodiyot sharoitida raqamli markirovkalash tizimiga oid mavjud adabiyotlar tadqiqi amalga oshirildi. Jumladan, N.Otajanov quyidagicha tomonidan quyidagicha izohlangan: “raqamli markirovka – bu mahsulotning haqiqiylikni tasdiqlaydigan, uning aylanishini kuzatish imkonini beruvchi innovatsion axborot tizimidir. U iste‘molchi ishonchini oshirish, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va davlat byudjeti tushumlarini oshirishga xizmat qiladi”⁵.

O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksiga muvofiq, “Raqamli markirovkali mahsulotlarning chakana savdosini amalga oshiruvchi tadbirkorlik sub‘ektlariga hisoblangan va to‘lanishi lozim bo‘lgan foyda solig‘i yoki aylanmadan olinadigan soliq yoxud yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan to‘lanadigan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i summalarini tadbirkorlik sub‘ektlari uchun markirovkani o‘qish qurilmalarini sotib olish bilan bog‘liq xarajatlar summasiga, biroq bitta qurilma uchun bazaviy hisoblash miqdorining to‘rt baravaridan ko‘p bo‘lmagan miqdorda kamaytirish huquqi 2027 yil 1 yanvarga qadar bo‘lgan davr uchun beriladi”⁶. Shuningdek, ushbu kodeksning 227-1-moddasida raqamli markirovkalash qoidalarini buzish korxonalarida soliq jarimalariga olib kelinishiga oid tartiblar ishlab chiqilgan. Qolaversa, ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 166-moddasida ham raqamli markirovkalash qoidalarini buzishning oqibatlariga oid tartiblar keltirilgan⁷.

Normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan tartibga muvofiq, farmasevtika korxonalarida raqamli markirovkalash jarayonlarini amalga oshirishdan asosiy maqsad bu “Raqamli markirovkalangan mahsulotlarning harakat zanjirini to‘liq kuzatib borish orqali yashirin ishlab chiqarish va kontrafakt mahsulotlar muomalasiga chek qo‘yish”⁸ bo‘lib hisoblanadi. Shuning uchun, farmasevtika korxonalarida ishlab chiqarilgan mahsulotlar toki ular iste‘mol qilinmaguncha

² <https://intuitionlabs.ai/articles/pharmaceutical-market-analysis-trends>

³ <https://www.precedenceresearch.com/pharmaceutical-market>

⁴ <https://proximaresearch.com/uz/ru/novosti/rol-uzbekistana-na-farmaczevticheskoy-rynke-azii/>

⁵ Otajanov N. Raqamli markirovkalash tizimining mohiyati va iqtisodiy ahamiyati // Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. 2025. 10-son. 310-319-b.

⁶ O‘zbekiston Respublikasining Soliq Kodeksi (yangi tahriri). Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 31.12.2019 y., 02/19/SK/4256-son.

⁷ O‘zbekiston Respublikasining ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi. 22.09.1994.

⁸ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Majburiy raqamli markirovkalash tizimi samaradorligini oshirishga qaratilgan qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori. 2025 yil 23 may. PQ-190.

nazorat ostida bo‘ladi. Chunki, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Majburiy raqamli markirovkalanishi lozim bo‘lgan mahsulotlar ro‘yxatini kengaytirish bo‘yicha tajriba loyihalarini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qaroriga muvofiq, farmasevtika mahsulotlari majburiy raqamli markirovkalash joriy etiladigan mahsulotlar ro‘yxati⁹ga kiritilgan bo‘lib, ushbu mahsulotlar harakatining davlat tomonidan doimiy nazoratda ekanligini belgilab beradi. Bu esa, tarmoq sub’ektlarining yana bir o‘ziga xos xususiyatlarini ochib beradi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Farmasevtika korxonalarida raqamli markirovkalash jarayonlariga oid xarajatlar buxgalteriya hisobini takomillashtirish bo‘yicha olib borilgan tadqiqot ishida ilmiy abstraksiyalash, iqtisodiy tahlil, monografik kuzatuv, qiyoslash, induksiya va deduksiya kabi tadqiqot usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Farmasevtika korxonalarida raqamli markirovkalash jarayoni bo‘yicha amalga oshirilgan operatsiyalar quyida keltirilgan jadvalda o‘z aksini topgan:

1-jadval.

Farmasevtika korxonalarida raqamli markirovkalash jarayonlari bo‘yicha xo‘jalik operatsiyalari va ularning buxgalteriya hisobi yozuvlarida aks ettirilishi¹⁰

2025 yil oktyabr oyi holatida

№	Xo‘jalik operatsiyalari mazmuni	Xo‘jalik operatsiyalariga buxgalteriya yozuvlari		Xo‘jalik operatsiyalari miqdori, so‘mda
		Debet	Kredit	
1.	Raqamli markirovkalash jarayolari uchun “CRPT Turon” MChJ tomonidan 68 so‘mdan 1 570 582 dona markirovka shtrix kodlari xarid qilindi.	2110	6990	106 799 576
2.	Raqamli markirovkalash jarayolarida band bo‘lgan jami xodimlarga ish haqi hisoblandi.	2110	6710	64 107 000
3.	Raqamli markirovkalash jarayolarida band bo‘lgan jami xodimlarga hisoblangan ish haqidan ijtimoiy soliq hisoblandi.	2110	6510	7 692 840
4.	Materiallar omboridan etiketka, kimyoviy moddalar, spirt kabi materiallar raqamli markirovkalash jarayolariga topshirildi.	2110	1010	10 344 600
5.	Raqamli markirovkalash jarayolarida foydalaniladigan binoga amortizatsiya hisoblandi.	2110	0220	1 068 233
6.	Raqamli markirovkalash jarayolarida foydalaniladigan “DataMatrix” uskunasiga amortizatsiya hisoblandi.	2110	0230	9 130 485
7.	Raqamli markirovkalash jarayolarida foydalaniladigan “Prolistovatel”	2110	0230	12 914 614

⁹ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Majburiy raqamli markirovkalalanishi lozim bo‘lgan mahsulotlar ro‘yxatini kengaytirish bo‘yicha tajriba loyihalarini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. 2021 yil 20 may. 322-son.

¹⁰ Tadqiqotlar asosida muallif ishlanmasi.

	uskunasiga amortizatsiya hisoblandi.			
8.	Raqamli markirovkalash jarayolarini dasturlash uchun olingan "Dasturiy-apparat majmuasi"ga amortizatsiya hisoblandi.	2110	0510	3 556 754
9.	Raqamli markirovkalash jarayolari bo'yicha elektro-energiya to'lovlari hisoblandi.	2110	6990	7 020 000
10.	Raqamli markirovkalash jarayonlari yakunlanib, natijada 1 570 582 dona farmasevtika mahsulotlari kodlandi hamda ularning tannarxi shakllantirildi. Raqamli markirovkalash kodlari asosiy ishlab chiqarish jarayoniga topshirildi.	2010	2110	222 634 102

Yuqorida farmasevtika korxonalarining amaliy ma'lumotlari asosida tadqiq etilgan buxgalteriya hisobi jarayonlaridan xulosa qilib aytish mumkinki, farmasevtika korxonalarida raqamli markirovkalash jarayonlari bir qancha o'zga xos xususiyatlarga ega. Jumladan, raqamli markirovkalash jarayonlari bo'yicha xarajatlarni faqatgina bitta schyot orqali buxgalteriya hisobida qayd etish buxgalteriya hisobi axborotlarining naflilik darajasini pasaytirib qo'yadi. Bu esa, farmasevtika korxonalarida boshqaruv xodimlarining korxonada xarajatlarini to'liq nazorat qilishlariga, ularning tezkor va aniq qarorlar qabul qilishlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Yuqorida keltirilgan tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, farmasevtika korxonalarida raqamli markirovkalash jarayoniga doir xo'jalik operatsiyalarini buxgalteriya hisobida aks ettirish bo'yicha quyidagi ilmiy tavsiyalarni ishlab chiqdik:

2-jadval.

Farmasevtika korxonalarida raqamli markirovkalash jarayonlari buxgalteriya hisobini yuritish bo'yicha tavsiyalar¹¹

Schyotlar tartib raqami	Schyotlar nomi
9450	Farmasevtika mahsulotlarini sotish va ularning sifati bilan bog'liq nazorat tadbirlari xarajatlarini hisobga oluvchi schyotlar
9451	Raqamli markirovkalash xizmatlariga markirovka shtrix kodlarining sarflanishi
9452	Raqamli markirovkalash xizmatlari bilan bog'liq ish haqi
9453	Raqamli markirovkalash xizmatlari bilan bog'liq ish haqi bo'yicha ijtimoiy soliq
9454	Raqamli markirovkalash xizmatlari bilan bog'liq moddiy xarajatlar
9455	Raqamli markirovkalash xizmatlari bilan bog'liq amortizatsiya xarajatlari
9456	Raqamli markirovkalash xizmatlari bilan bog'liq kommunal to'lovlari
9457	Raqamli markirovkalash xizmatlari bilan bog'liq boshqa xarajatlar

Farmasevtika korxonalarida raqamli markirovkalash jarayoniga doir operatsiyalarni buxgalteriya hisobida aks ettirish hamda ularning buxgalteriya hisobini yuritish bo'yicha biz tomonimizdan ishlab chiqilgan ushbu tavsiyalarimiz farmasevtika mahsulotlari sifati ustidan to'liq

¹¹ Tadqiqotlar asosida muallif ishlanmasi.

nazorat o'rnatishga, xarajatlarni to'g'ri boshqarishga, ularning buxgalteriya hisobini to'g'ri yuritishga xizmat qiladi.

Tadqiqotlar davomida yuqorida biz tomonimizdan ishlab chiqilgan buxgalteriya hisobi schyotlar rejasining farmasevtika tarmoqlarida qo'llanilishini korxonada amaliy misollari orqali tavsiya etamiz:

3-jadval.

Farmasevtika korxonasida raqamli markirovkalash jarayonlari bo'yicha xo'jalik operatsiyalarini buxgalteriya hisobi yozuvlarida aks ettirishga oid tavsiyalar¹²

2025 yil oktyabr oyi holatida

№	Xo'jalik operatsiyalari mazmuni	Xo'jalik operatsiyalariga buxgalteriya yozuvlari		Xo'jalik operatsiyalari miqdori, so'mda
		Debet	Kredit	
1.	Raqamli markirovkalash jarayolari uchun "CRPT Turon" MChJ tomonidan 68 so'mdan 1 570 582 dona markirovka shtrix kodlari xarid qilindi.	9451	6990	106 799 576
2.	Raqamli markirovkalash jarayolarida band bo'lgan jami xodimlarga ish haqi hisoblandi.	9452	6710	64 107 000
3.	Raqamli markirovkalash jarayolarida band bo'lgan jami xodimlarga hisoblangan ish haqidan ijtimoiy soliq hisoblandi.	9453	6510	7 692 840
4.	Materiallar omboridan etiketka, kimyoviy moddalar, spirt kabi materiallar raqamli markirovkalash jarayolariga topshirildi.	9454	1010	10 344 600
5.	Raqamli markirovkalash jarayolarida foydalaniladigan binoga amortizatsiya hisoblandi.	9455	0220	1 068 233
6.	Raqamli markirovkalash jarayolarida foydalaniladigan "DataMatrix" uskunasi amortizatsiya hisoblandi.	9455	0230	9 130 485
7.	Raqamli markirovkalash jarayolarida foydalaniladigan "Prolistovatel" uskunasi amortizatsiya hisoblandi.	9455	0230	12 914 614
8.	Raqamli markirovkalash jarayolarini dasturlash uchun olingan "Dasturiy-apparat majmuasi"ga amortizatsiya hisoblandi.	9455	0510	3 556 754
9.	Raqamli markirovkalash jarayolari bo'yicha elektro-energiya to'lovlari hisoblandi.	9456	6990	7 020 000

¹² Tadqiqotlar asosida muallif ishlanmasi.

Biz tomonimizdan tavsiya etilgan xo‘jalik operatsiyalari farmasevtika korxonalarida raqamli markirovkalash jarayonlari bo‘yicha buxgalteriya hisobini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Yuqorida farmasevtika korxonalarida tadqiq etilgan buxgalteriya hisobi jarayonlaridan quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

Birinchidan, farmasevtika korxonalarida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, mazkur tarmoqda faoliyat ko‘rsatayotgan sub’ektlarda raqamli markirovkalash jarayonlari bo‘yicha amalga oshirilgan barcha turdagi xarajatlar alohida, ya’ni 2110-“O‘zida ishlab chiqarilgan yarim tayyor mahsulotlar” buxgalteriya hisobi schyotida jamlanib, hisobot oyida ishlab chiqarilgan barcha turdagi farmasevtika mahsulotlari tannarxiga olib borilgan.

Ikkinchidan, normativ-huquqiy hujjatlarga muvofiq, farmasevtika korxonalarida raqamli markirovkalash jarayonlarining asosiy maqsadi bu korxonalar va tashkilotlar o‘rtasida farmasevtika mahsulotlarining “qonuniy aylanishi”, ya’ni “qonuniy sotilishi” yoki yana boshqacha qilib aytganda “sotish jarayonlari ustidan nazorat o‘rnatish” jarayonlarini ta’minlash bo‘lib hisoblanadi. Boshqacha qilib aytganda, raqamli markirovkalash jarayonlariga oid xarajatlar farmasevtika korxonalarida “nazorat tadbirlari xarajatlari” guruhiga kiradi. Shuning uchun, bizning fikrimizcha, ushbu jarayonlar bo‘yicha xarajatlar farmasevtika mahsulotlari tannarxiga olib borilmay, balki raqamli markirovkalash jarayonlari bo‘yicha xarajatlar korxonaning davr xarajatlariga olib borilishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Uchinchidan, tadqiqotlar davomida qilingan ushbu ilmiy xulosalar farmasevtika korxonalarida raqamli markirovkalash jarayonlari buxgalteriya hisobini to‘g‘ri tashkil etishga, ushbu jarayonlar bo‘yicha xarajatlarni to‘g‘ri boshqarishga, ularning natijalarini buxgalteriya hisobotlarida aniq aks ettirishga va eng asosiysi farmasevtika korxonalarida ishlab chiqariladigan tayyor mahsulotlar tannarxini pasaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining Soliq Kodeksi (yangi tahriri). Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 31.12.2019 y., 02/19/SK/4256-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi. 22.09.1994.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Majburiy raqamli markirovkalash tizimi samaradorligini oshirishga qaratilgan qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori. 2025 yil 23 may. PQ-190.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Majburiy raqamli markirovkalanishi lozim bo‘lgan mahsulotlar ro‘yxatini kengaytirish bo‘yicha tajriba loyihalarini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. 2021 yil 20 may. 322-son.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016 yil 13 aprel, O‘RQ-404-son.
6. Otajanov N. Raqamli markirovkalash tizimining mohiyati va iqtisodiy ahamiyati // Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. 2025. 10-son. 310-319-b.
7. Boronov B.F. Yog‘-moy sanoati mahsulotlari va ularni ishlab chiqarish bosqichlari tasnifi. // Iqtisodiyot va ta’lim. – Toshkent, 2022. - № 5. 247-253-betlar.
8. Boronov B.F., Axmedov M.A., and Xudaynazarova D.G. "Korxonalarda daromadlar va xarajatlarni boshqa umumlashgan daromadlar to‘g‘risidagi hisobotda aks ettirish masalalari" *Ekonomika i sotsium*, no. 3-2 (118), 2024, pp. 547-556.

9. Farkhodovich, Boronov Bobur. "IMPROVEMENT OF FINANCIAL STATEMENTS FOR FINANCIAL ASSETS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN." *GWALIOR MANAGEMENT ACADEMY*: 77.

10. Bakhramovich, Urazov Komil, and Boronov Bobur Farkhodovich. "METHODOLOGICAL ASPECTS OF REVENUE ACCOUNTING IN OIL INDUSTRY ENTERPRISES." *GWALIOR MANAGEMENT ACADEMY* 25: 53.

11. <https://www.zs.com/insights/pharmaceutical-trends-2025-outlook-ai-supplychain-and-beyond>

12. <https://intuitionlabs.ai/articles/pharmaceutical-market-analysis-trends>

13. <https://www.precedenceresearch.com/pharmaceutical-market>

14. <https://proximaresearch.com/uz/ru/novosti/rol-uzbekistana-na-farmaczevticheskomyrnyke-azii/>

Boboxoʻjayeva Fotima Qaxramonovna,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
mustaqil tadqiqotchisi.
bibikhon@rambler.ru

**BANK MARKETINGI: MIJOZLARGA YOʻNALTIRILGAN YONDASHUV VA
RAQAMLI TRANSFORMATSIYA**

Бобохужаева Фотима Кахрамоновна,
Ташкентский государственный экономический
университет, независимый исследователь.
bibikhon@rambler.ru

**БАНКОВСКИЙ МАРКЕТИНГ: КЛИЕНТООРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД И
ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ**

Bobokhujaeva Fotima Kakhramonovna,
Tashkent State University of Economics,
Independent Researcher.
bibikhon@rambler.ru

**BANK MARKETING: CUSTOMER-ORIENTED APPROACH AND DIGITAL
TRANSFORMATION**

Annotatsiya

Mazkur tezisda bank marketingining zamonaviy moliya bozoridagi oʻrni va ahamiyati tadqiq etilgan. Bozor iqtisodiyoti sharoitida banklar faoliyatida marketing yondashuvlarining roli kuchayib borayotgani, ayniqsa raqobat muhitining keskinlashuvi va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi bank marketingi strategiyalarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirayotgani asoslab berilgan. Tadqiqot jarayonida bank marketingining asosiy elementlari, jumladan bank mahsulotlari va xizmatlari, narx siyosati, tarqatish kanallari hamda kommunikatsiya vositalarining samaradorligi tahlil qilingan. Shuningdek, mijozlarga yoʻnaltirilgan yondashuv va raqamli marketing instrumentlaridan foydalanish banklarning raqobatbardoshligini oshirishdagi muhim omil sifatida yoritilgan. Tezis xulosalarida bank marketingini strategik boshqaruv vositasi sifatida rivojlantirish bank tizimining barqaror faoliyatini taʼminlashga xizmat qilishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Tayanch soʻzlar: bank marketingi, bank xizmatlari, marketing strategiyasi, raqobatbardoshlik, mijozlarga yoʻnaltirilgan yondashuv, raqamli marketing, moliya bozori.

Аннотация

В данной тезисной работе исследуется роль и значение банковского маркетинга в современной финансовой системе. Обосновано, что в условиях рыночной экономики, усиления конкурентной среды и активного развития цифровых технологий возрастает значимость маркетинговых подходов в деятельности банков. В ходе исследования проанализированы основные элементы банковского маркетинга, включая банковские продукты и услуги, ценовую политику, каналы продвижения и коммуникационные инструменты. Особое внимание уделено клиентоориентированному подходу и использованию

цифровых маркетинговых инструментов как важным факторам повышения конкурентоспособности банков. В выводах тезиса обоснована необходимость развития банковского маркетинга как стратегического инструмента управления, обеспечивающего устойчивое функционирование банковской системы.

Ключевые слова: банковский маркетинг, банковские услуги, маркетинговая стратегия, конкурентоспособность, клиентоориентированный подход, цифровой маркетинг, финансовый рынок.

Annotation

This thesis examines the role and significance of bank marketing in the modern financial system. It substantiates that under conditions of a market economy, increasing competition, and the rapid development of digital technologies, the importance of marketing approaches in banking activities has substantially increased. The study analyzes the main elements of bank marketing, including banking products and services, pricing policy, distribution channels, and communication tools. Particular attention is paid to a customer-oriented approach and the use of digital marketing instruments as key factors in enhancing banks' competitiveness. The conclusions emphasize the necessity of developing bank marketing as a strategic management tool that ensures the sustainable functioning of the banking system.

Keywords: bank marketing, banking services, marketing strategy, competitiveness, customer-oriented approach, digital marketing, financial market.

Kirish

Bank marketingi zamonaviy moliya tizimida banklarning raqobatbardoshligini ta'minlash, mijozlar ehtiyojlarini chuqur anglash va barqaror moliyaviy rivojlanishga erishishda muhim strategik vosita hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida banklar nafaqat moliyaviy resurslarni jalb qiluvchi va taqsimlovchi institut sifatida, balki mijozlarga yo'naltirilgan xizmatlar majmuasini taklif etuvchi faol subyekt sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu jihatdan bank marketingi bank faoliyatining barcha bosqichlarini qamrab oluvchi, bozor kon'yunkturasi moslashuvchanlikni ta'minlovchi va uzoq muddatli raqobat ustunligini shakllantiruvchi muhim boshqaruv konsepsiyasiga aylanmoqda.

Bank marketingining asosiy maqsadi – bank va mijoz o'rtasida uzoq muddatli, o'zaro manfaatli munosabatlarni shakllantirishdan iborat. Ushbu maqsadga erishishda marketing tadqiqotlari muhim o'rin tutadi. Marketing tadqiqotlari orqali banklar mijozlarning ehtiyojlari, moliyaviy xulq-atvori, xizmatlardan foydalanish motivlari va qoniqish darajasini aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Natijada bank mahsulotlari va xizmatlari taklifi yanada aniqlashtiriladi, marketing qarorlari esa intuitiv emas, balki tahliliy asosda qabul qilinadi.

So'nggi yillarda O'zbekiston moliya tizimida bank sektorining iqtisodiy rivojlanishdagi roli sezilarli darajada oshib bormoqda. Raqobat muhitining kuchayishi, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi hamda mijozlarning moliyaviy xulq-atvoridagi o'zgarishlar banklar faoliyatida marketing boshqaruvining yangi yondashuvlarini joriy etishni taqozo etmoqda.

An'anaviy bank marketingi ko'proq mahsulot va xizmatlarni ilgari surishga qaratilgan bo'lsa, zamonaviy sharoitda u mijoz ehtiyojlari – bank strategiyasi – moliya bozori talablari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlovchi kompleks boshqaruv mexanizmiga aylanmoqda. Shu jihatdan bank marketingini "mijoz ↔ bank ↔ moliya bozori" parallel tizimi asosida rivojlantirish dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

Mazkur maqolada bank marketingini ushbu parallel yondashuv asosida takomillashtirishning nazariy asoslari, funksional mexanizmlari hamda raqamli transformatsiya sharoitidagi ustuvor yo'nalishlari tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Bank marketingi nazariyasi va amaliyoti bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu yo'nalish moliya bozorida banklarning raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim strategik omil hisoblanadi. Xususan, marketing konsepsiyalarining bank faoliyatiga moslashtirilishi xizmatlar bozorining rivojlanishi bilan bevosita bog'liqdir.

F. Kotler va K. Keller tomonidan ishlab chiqilgan marketing menejmenti nazariyasida mijoz ehtiyojlariga yo'naltirilgan yondashuv zamonaviy marketingning asosiy tamoyili sifatida talqin qilinadi. Mualliflarning fikricha, xizmatlar sohasida, jumladan bank tizimida marketing faqat sotuvni rag'batlantirish emas, balki uzoq muddatli mijozlar bilan munosabatlarni shakllantirish mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi.

Mahalliy iqtisodchi olimlar — Omonullayev Sh.Q. va Raximov J.Q. tadqiqotlarida bank marketingi bank strategiyasining ajralmas qismi sifatida qaraladi. Ular marketing faoliyatining samaradorligi bank mahsulotlarining moslashuvchanligi, tarif siyosatining shaffofligi hamda xizmat ko'rsatish sifati bilan chambarchas bog'liqligini asoslab bergan.

Shuningdek, Jurayev Sh. tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda bank marketingi strategiyalarini ishlab chiqishda bozor kon'yunkturasi, raqobat muhiti va regulyator talablari kompleks hisobga olinishi zarurligi ta'kidlanadi. Uning ilmiy qarashlariga ko'ra, marketing qarorlarining bir tomonlama emas, balki ko'p tomonlama tizim asosida qabul qilinishi bank faoliyatining barqarorligini ta'minlaydi.

So'nggi yillarda xorijiy ilmiy manbalarda bank marketingining raqamli transformatsiya bilan uzviy bog'liqligi alohida yo'nalish sifatida o'rganilmoqda. Tadqiqotchilar Big Data, sun'iy intellekt va CRM tizimlarining joriy etilishi banklarning mijozlar bilan aloqalarini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqayotganini qayd etadilar.

Shu bilan birga, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bank marketingini "mijoz – bank – moliya bozori" o'zaro integratsiyalashgan parallel tizim sifatida kompleks tadqiq etish masalasi yetarli darajada yoritilmagan. Mazkur holat ushbu maqolada taklif etilayotgan yondashuvning ilmiy yangiligini belgilab beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot jarayonida bank marketingining zamonaviy rivojlanish tendensiyalarini aniqlash va parallel model asosida tahlil qilish maqsadida kompleks ilmiy metodlardan foydalanildi.

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli yondashuv, mantiqiy tahlil va taqqoslama usullari qo'llanildi. Bank marketingining funksional yo'nalishlari mijoz ehtiyojlari, bank strategiyasi va moliya bozori sharoitlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik asosida o'rganildi.

Tahliliy metodlar yordamida bank marketingining asosiy elementlari — mahsulotlar, narx siyosati, tarqatish kanallari va kommunikatsiya vositalarining o'zaro uyg'unligi baholandi. Shuningdek, mavjud ilmiy manbalar va normativ-huquqiy hujjatlar kontent-tahlil usuli orqali chuqur o'rganildi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish – bank marketingi nazariy asoslarini aniqlash uchun;
taqqoslama tahlil – an'anaviy va raqamli marketing yondashuvlarini solishtirish maqsadida;
mantiqiy umumlashtirish – parallel marketing modelining konseptual asoslarini shakllantirishda;

abstraktlashtirish va tizimlashtirish – bank marketingining funksional mexanizmlarini aniqlashda.

Mazkur metodologik yondashuv tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligini ta'minlab, bank marketingini strategik boshqaruv vositasi sifatida baholash imkonini berdi.

Asosiy qism

1. Bank marketingining zamonaviy iqtisodiy mohiyati

Bank marketingi — bu bank faoliyatini bozor talablariga moslashtirish, mijozlar ehtiyojlarini aniqlash va ular asosida moliyaviy xizmatlar tizimini shakllantirishga qaratilgan strategik boshqaruv jarayonidir.

Zamonaviy bank marketingi quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

- mijoz markazli yondashuvning ustuvorligi;
- xizmatlarning individuallashtirilishi;
- raqamli kanallar orqali marketing kommunikatsiyasi;
- uzoq muddatli munosabatlarga yo'naltirilganlik.

Natijada bank marketingi faqat reklama yoki sotuv vositasi emas, balki bankning umumiy rivojlanish strategiyasini belgilovchi boshqaruv instrumentiga aylanmoqda.

2. "Mijoz ↔ bank ↔ moliya bozori" parallel marketing modeli

Bank marketingini takomillashtirishda muhim jihatlardan biri — marketing qarorlarini bir tomonlama emas, balki uch tomonlama parallel tizim asosida qabul qilishdir.

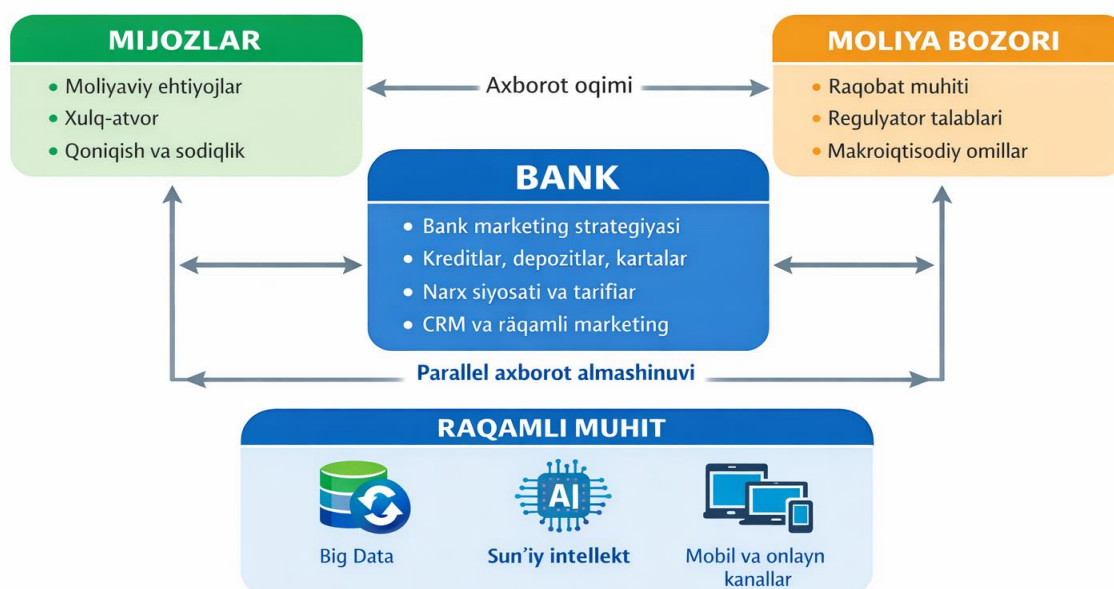
Ushbu model quyidagi elementlardan iborat:

Mijoz — ehtiyojlar, moliyaviy xulq-atvor, ishonch va qoniqish manbai;

Bank — mahsulotlar, xizmatlar, tariflar va strategik qarorlar markazi;

Moliya bozori — raqobat, regulyator talablari va makroiqtisodiy omillar muhiti.

Parallel modelda ushbu uch element o'rtasida doimiy axborot almashinuvi mavjud bo'lib, bu bank marketingi strategiyasining moslashuvchanligini ta'minlaydi.

1-rasm. Mijoz talabi ↔ Bank strategiyasi ↔ Moliya bozori sharoiti

Mazkur yondashuv banklarga marketing qarorlarini bozor sharoitiga tezkor moslashtirish imkonini beradi.

3. Bank marketingida asosiy funksional yo‘nalishlar

Bank marketingi quyidagi asosiy yo‘nalishlar orqali amalga oshiriladi:

№	Marketing yo‘nalishi	Mazmuni
1	Bank mahsulotlari	Kredit, depozit, karta, masofaviy xizmatlar
2	Narx siyosati	Foiz stavkalari, tariflar, komissiyalar
3	Tarqatish kanallari	Filial, mobil banking, internet banking
4	Kommunikatsiya	Reklama, PR, raqamli marketing
5	Mijozlar bilan munosabat	CRM, sodiqlik dasturlari
6	Raqamli texnologiyalar	Big Data, AI, analitika

Jadvaldan ko‘rinadiki, zamonaviy bank marketingida raqamli instrumentlar marketing samaradorligini oshiruvchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

4. Raqamli transformatsiya sharoitida bank marketingi

Raqamli texnologiyalar bank marketingining mazmunini tubdan o‘zgartirdi. Bugungi kunda banklar quyidagi raqamli vositalardan keng foydalanmoqda:

CRM tizimlari orqali mijozlar bazasini segmentlash;

Big Data asosida mijoz xulq-atvorini tahlil qilish;

sun‘iy intellekt yordamida individual moliyaviy takliflar ishlab chiqish;

mobil ilovalar orqali real vaqt rejimida marketing kommunikatsiyasi.

Bu jarayonlar bank marketingining samaradorligini oshirib, mijozlar bilan barqaror va ishonchli munosabatlarni shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Natija va muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy moliya bozorida bank marketingining samaradorligi an‘anaviy yondashuvlardan voz kechib, mijozlarga yo‘naltirilgan va raqamli transformatsiyaga asoslangan boshqaruv mexanizmlarini joriy etish bilan bevosita bog‘liqdir.

O‘rganishlar natijasida aniqlanishicha, bank marketingini faqat mahsulotni ilgari surish vositasi sifatida qo‘llash raqobat sharoitida yetarli samara bermaydi. Aksincha, marketing qarorlarini “mijoz ↔ bank ↔ moliya bozori” parallel modeli asosida qabul qilish bank faoliyatining moslashuvchanligini sezilarli darajada oshiradi.

Mazkur model doirasida:

mijoz ehtiyojlari marketing strategiyasining boshlang‘ich nuqtasiga aylanadi;

bank ichki resurslari va xizmat imkoniyatlari strategik markaz vazifasini bajaradi;

moliya bozori sharoitlari marketing qarorlarini cheklovchi va yo‘naltiruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan marketing faoliyati banklarga mijoz xulq-atvorini real vaqt rejimida tahlil qilish, individual takliflar ishlab chiqish va xizmatlar sifatini oshirish imkonini bermoqda. Bu esa mijozlar sodiqligining mustahkamlanishiga va bank imijining yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Muhokamalar natijasida aniqlanganki, parallel marketing modeli banklarda strategik qarorlar qabul qilish jarayonini tizimlashtiradi, marketing risklarini kamaytiradi hamda uzoq muddatli raqobat ustunligini shakllantirish imkonini yaratadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari bank marketingini zamonaviy sharoitda faqat operatsion emas, balki strategik boshqaruv darajasiga ko‘tarish zarurligini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bank marketingini "mijoz ↔ bank ↔ moliya bozori" parallel yondashuvi asosida tashkil etish banklarning raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur model quyidagi ustunliklarni ta'minlaydi:

marketing qarorlarining moslashuvchanligini kuchaytiradi;

mijoz ehtiyojlariga tezkor javob berish imkonini yaratadi;

bank xizmatlari sifatini oshiradi;

raqamli transformatsiya jarayonini jadallashtiradi.

Shu bois banklarga marketing strategiyasini ishlab chiqishda parallel yondashuvga asoslangan kompleks boshqaruv mexanizmini joriy etish, marketing tadqiqotlarini doimiy ravishda olib borish hamda raqamli marketing instrumentlaridan samarali foydalanish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kotler F. Marketing-menedjment. – M.: Piter, 2020.

2. Omonullayev Sh.Q., Raximov J.Q. Marketing: nazariya va amaliyot. – T.: Iqtisod, 2021.

3. Jurayev Sh. Marketing strategiyalari va ularni banklarda qo'llash. – T.: Ilm va taraqqiyot, 2022.

4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlari, 2023.

5. Philip Kotler, Kevin Lane Keller. Marketing Management. – Pearson Education, 2019.

Uzakova Umida RuziyevnaToshkent davlat transport universiteti tayanch
doktoranti (DSc)**QURILISH MATERIALLARI ISHLAB CHIQUVCHI KORXONALARDA
BOSHQARUV MEKANIZMLARINI RAQAMLASHTIRISH ASOSIDA
SAMARADORLIKNI OSHIRISH****Узакова Умида Рузиевна**Базовой докторант (DSc) Ташкентского
государственного транспортного университета**ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ПО
ПРОИЗВОДСТВУ СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ НА ОСНОВЕ
ЦИФРОВИЗАЦИИ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ****Uzakova Umida Ruziyevna**Doctoral Researcher (DSc) at Tashkent State Transport
University, Email:lassie2323@gmail.com**ENHANCING MANAGEMENT EFFICIENCY IN CONSTRUCTION MATERIALS
MANUFACTURING ENTERPRISES THROUGH THE DIGITALIZATION OF
MANAGEMENT MECHANISMS****Annotatsiya**

Mazkur maqolada qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarda boshqaruv mexanizmlarini raqamlashtirish orqali ishlab chiqarish va boshqaruv samaradorligini oshirish masalalari tadqiq etilgan. Tadqiqotda raqamli texnologiyalarning boshqaruv jarayonlariga integratsiyalashuvi, axborot oqimlarini optimallashtirish hamda qarorlar qabul qilish tezligi va sifati bilan bog'liq jihatlar tizimli tahlil qilingan. Ilmiy adabiyotlar sharhi asosida mazkur yo'nalishda mavjud yondashuvlar umumlashtirilib, sanoat korxonalari, xususan, qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi subyektlar faoliyatiga xos bo'lgan muammolar aniqlangan. Tadqiqot metodologiyasi doirasida tizimli, funksional va iqtisodiy-statistik tahlil usullaridan foydalanilgan. O'rganish natijalari asosida qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalar uchun raqamlashtirilgan boshqaruv mexanizmi modeli taklif etilib, uning joriy etilishi natijasida erishiladigan iqtisodiy va tashkiliy samaralar asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari korxonalar boshqaruv tizimini modernizatsiya qilishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Аннотация

В данной статье исследуются вопросы повышения производственной и управленческой эффективности на предприятиях по производству строительных материалов на основе цифровизации механизмов управления. В рамках исследования проведён системный анализ интеграции цифровых технологий в управленческие процессы, оптимизации информационных потоков, а также факторов, влияющих на скорость и качество принятия управленческих решений. На основе обзора научной литературы обобщены существующие подходы в данной области и выявлены проблемы, характерные для деятельности

промышленных предприятий, в частности предприятий по производству строительных материалов. В методологии исследования использованы системный, функциональный и экономико-статистический методы анализа. По результатам исследования предложена модель цифровизированного механизма управления для предприятий по производству строительных материалов, а также обоснованы экономические и организационные эффекты от её внедрения. Полученные результаты могут быть использованы при модернизации систем управления предприятий.

Abstract

This article examines the issues of improving production and management efficiency in construction materials manufacturing enterprises through the digitalization of management mechanisms. The study provides a systematic analysis of the integration of digital technologies into management processes, optimization of information flows, and factors influencing the speed and quality of managerial decision-making. Based on a review of scientific literature, existing approaches in this field are generalized, and specific problems inherent in industrial enterprises, particularly construction materials manufacturers, are identified. The research methodology employs system-based, functional, and economic-statistical analysis methods. As a result of the study, a digitalized management mechanism model for construction materials manufacturing enterprises is proposed, and the expected economic and organizational effects of its implementation are substantiated. The research findings can be applied in the modernization of enterprise management systems.

Tayanch so‘zlar: boshqaruv mexanizmi, raqamlashtirish, qurilish materiallari sanoati, samaradorlik, raqamli boshqaruv, ishlab chiqarish jarayoni.

Ключевые слова: механизм управления, цифровизация, промышленность строительных материалов, эффективность, цифровое управление, производственный процесс.

Keywords: management mechanism, digitalization, construction materials industry, efficiency, digital management, production process.

Kirish

Hozirgi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonolari faoliyatining raqobatbardoshligini ta'minlash, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va boshqaruv samaradorligini oshirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalar iqtisodiyotning strategik tarmoqlaridan biri bo'lib, ularning samarali faoliyati investitsion muhitni yaxshilash, infratuzilma rivoji va qurilish sohasining barqaror o'sishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. [1, 3, 6]

So'nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirishga bo'lgan ehtiyojni kuchaytirmoqda. Raqamlashtirilgan boshqaruv mexanizmlari korxonalarda ma'lumotlar almashinuvini tezlashtirish, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, ishlab chiqarish jarayonlarini real vaqt rejimida monitoring qilish va asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi. Biroq, qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarda raqamli texnologiyalarni boshqaruv tizimiga joriy etish jarayoni ko'plab tashkiliy, texnik va iqtisodiy muammolar bilan kechmoqda. [2, 4, 5]

Ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, boshqaruv mexanizmlarini raqamlashtirish masalalari asosan umumiy sanoat yoki xizmat ko'rsatish sohalari doirasida o'rganilgan bo'lib, qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan kompleks yondashuvlar yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Shu bois, mazkur sohada boshqaruv mexanizmlarini raqamlashtirishning samaradorlikka ta'sirini chuqur tahlil qilish hamda amaliyotga yo'naltirilgan ilmiy takliflar ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi. [9, 10, 14]

Mazkur tadqiqotning maqsadi qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarda boshqaruv mexanizmlarini raqamlashtirish orqali samaradorlikni oshirish yo'llarini ilmiy asoslashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun boshqaruv mexanizmlarining nazariy asoslarini tahlil qilish, raqamlashtirish darajasini baholash mezonlarini ishlab chiqish hamda raqamlashtirilgan boshqaruv mexanizmi modelini taklif etish vazifalari belgilandi. [8, 11]

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

So'nggi yillarda boshqaruv mexanizmlarini raqamlashtirish masalalari iqtisodiyot va menejment fanlarida ustuvor tadqiqot yo'nalishlaridan biriga aylandi. Xorijiy ilmiy adabiyotlarda raqamli transformatsiya sanoat korxonalarining strategik boshqaruv tizimini takomillashtirish, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish hamda operatsion jarayonlarni optimallashtirishning muhim omili sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotchilar raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish orqali axborot asimmetriyasini kamaytirish, qarorlar qabul qilish jarayonini tezlashtirish va boshqaruv xarajatlarini qisqartirish imkoniyatlarini asoslab berganlar. [4, 5, 8]

Xususan, sanoat korxonalarida raqamli texnologiyalardan foydalanishga oid ilmiy ishlarda ERP, CRM, SCM kabi integratsiyalashgan axborot tizimlarining boshqaruv samaradorligiga ta'siri keng yoritilgan. Ushbu tadqiqotlarda raqamlashtirish ishlab chiqarish jarayonlarining shaffofligini oshirishi, rejalashtirish va nazorat funksiyalarini kuchaytirishi hamda strategik qarorlar qabul qilish sifatini yaxshilashi ta'kidlanadi. Shu bilan birga, raqamli boshqaruv mexanizmlarining samaradorligi korxonaning tashkiliy tuzilmasi, kadrlar salohiyati va institutsional muhit bilan uzviy bog'liq ekanligi qayd etilgan. [2, 7]

MDH mamlakatlari va O'zbekiston olimlarining ilmiy tadqiqotlarida boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish masalalari asosan iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va korxonalarni modernizatsiya qilish nuqtayi nazaridan o'rganilgan. Ayrim ishlarda sanoat korxonalarida raqamli texnologiyalarni joriy etishning tashkiliy-iqtisodiy jihatlari yoritilgan bo'lsa-da, qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarining texnologik xususiyatlari, ishlab chiqarish siklining murakkabligi va resurslar intensivligini hisobga olgan kompleks boshqaruv mexanizmlari yetarli darajada tahlil qilinmagan. [9, 10, 14]

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjud tadqiqotlarning aksariyatida raqamlashtirish alohida boshqaruv funksiyalari yoki axborot tizimlari doirasida ko'rib chiqilgan bo'lib, ularni yagona boshqaruv mexanizmi sifatida integratsiyalashgan holda baholash masalasi chetda qolgan. Ayniqsa, qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarda raqamlashtirilgan boshqaruv mexanizmlarining samaradorlikka ta'sirini aniqlash, baholash mezonlarini ishlab chiqish va amaliy model taklif etish bo'yicha ilmiy bo'shliq mavjud. Mazkur holat ushbu tadqiqotning dolzarbligini yanada oshiradi. [4, 9, 15]

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot jarayonida qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarda boshqaruv mexanizmlarini raqamlashtirishning samaradorlikka ta'sirini aniqlash maqsadida kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi tizimli, funksional va iqtisodiy yondashuvlarning uyg'unligiga asoslangan bo'lib, u boshqaruv jarayonlarini yaxlit tizim sifatida o'rganish imkonini beradi. [10, 11]

Tadqiqotda, avvalo, tizimli yondashuv asosida qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarining boshqaruv mexanizmlari tarkibiy elementlari aniqlanib, ularning o'zaro bog'liqligi va funksional vazifalari tahlil qilindi. Funksional yondashuv orqali rejalashtirish, tashkil etish, rag'batlantirish va nazorat kabi boshqaruv funksiyalarining raqamlashtirish darajasi baholandi. [1, 7]

Iqtisodiy-statistik tahlil usullari yordamida raqamli texnologiyalarni joriy etish natijasida erishilgan ishlab chiqarish hajmi, mehnat unumdorligi, xarajatlar va foyda ko'rsatkichlaridagi o'zgarishlar o'rganildi. Shuningdek, taqqoslash usuli asosida raqamlashtirish darajasi turlicha bo'lgan korxonalar faoliyati solishtirilib, boshqaruv samaradorligidagi farqlar aniqlashtirildi. [13, 15]

Tadqiqot jarayonida ekspert baholash usulidan ham foydalanilib, soha mutaxassislari fikrlari asosida raqamlashtirilgan boshqaruv mexanizmlarining afzalliklari va cheklovlari aniqlab olindi. Olingan natijalar asosida qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalar uchun raqamlashtirilgan boshqaruv mexanizmini joriy etish modeli ishlab chiqildi hamda uning iqtisodiy va tashkiliy samaradorligi baholandi. [9, 14]

Natijalar va muhokama

Tadqiqot natijalari qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarda boshqaruv mexanizmlarini raqamlashtirish jarayoni murakkab, ko'p omilli va kontekstga bog'liq ekanligini ko'rsatdi. O'rganilgan korxonalar misolida aniqlanishicha, raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasi va boshqaruv samaradorligi o'rtasida doim ham to'g'ridan-to'g'ri va mutanosib bog'liqlik mavjud emas. Ushbu holat mavjud ilmiy adabiyotlarda keng tarqalgan "raqamlashtirish boshqaruv samaradorligini avtomatik oshiradi" degan qarashni qayta ko'rib chiqish zaruratini yuzaga keltiradi. [4, 5]

Empirik kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, ayrim qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarda zamonaviy axborot tizimlari, jumladan, hisob va rejalashtirish dasturlari mavjud bo'lsa-da, ularning boshqaruv qarorlariga real ta'siri cheklangan. Bu holat ko'pincha raqamli texnologiyalar boshqaruv jarayonlarining mavjud tashkiliy tuzilmasiga moslashtirilmasdan, alohida texnik yechim sifatida joriy etilishi bilan izohlanadi. Natijada, raqamlashtirish boshqaruv mexanizmlarini soddalashtirish o'rniga, aksincha, axborot yuklamasini oshirishi va qarorlar qabul qilish jarayonini murakkablashtirishi mumkin. [2, 7]

Tahlillar davomida aniqlanishicha, raqamlashtirishning ijobiy ta'siri, avvalo, boshqaruv mexanizmlarining funksional yaxlitligi ta'minlangan hollarda namoyon bo'ladi. Xususan, ishlab chiqarish, moliya va ta'minot jarayonlari bo'yicha raqamli ma'lumotlar yagona platformada integratsiyalashmagan korxonalarda boshqaruv qarorlarining sifatli tahlili imkoniyati cheklangan. Bu esa strategik rejalashtirish jarayonida qisqa muddatli operatsion maqsadlarning ustun kelishiga va uzoq muddatli rivojlanish strategiyasining yetarli darajada shakllanmasligiga olib keladi. [9, 10]

Ilmiy bahs nuqtayi nazaridan muhim jihat shundaki, raqamlashtirishning samaradorlikka ta'siri uning qaysi boshqaruv darajasida ustuvor amalga oshirilishiga bevosita bog'liq. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarda raqamlashtirish ko'pincha operatsion darajada, ya'ni ishlab chiqarish jarayonlarini hisobga olish va nazorat qilish doirasida cheklanib qolmoqda. Biroq strategik va taktik darajalarda raqamli tahlil va prognozlash mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi raqamlashtirishning umumiy samaradorligini pasaytiradi. [1, 8]

Tadqiqot doirasida raqamlashtirish darajasi va boshqaruv samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlikni baholash maqsadida shartli ravishda uchta guruh korxonalar ajratildi: raqamlashtirish darajasi past, o'rta va yuqori bo'lgan korxonalar. Taqqoslash natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamlashtirish darajasi o'rta bo'lgan korxonalarda ayrim ko'rsatkichlar yaxshilangan bo'lsa-da, kompleks samaradorlik faqat raqamlashtirish boshqaruv mexanizmlarining barcha elementlari bilan integratsiyalashgan hollarda ta'minlanadi. Bu esa raqamlashtirishning chegaraviy samaradorligi mavjudligini ko'rsatadi.

Raqamlashtirish darajasi va boshqaruv samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlik (mantiqiy baholash)

Ko'rsatkichlar	Raqamlashtirish darajasi past	Raqamlashtirish darajasi o'rta	Raqamlashtirish darajasi yuqori
Rejalashtirish aniqligi	Past	O'rtacha	Yuqori
Axborot almashinuvi tezligi	Sekin	Nisbatan tez	Real vaqt rejimida
Qarorlar qabul qilish sifati	Subyektiv	Qisman asoslangan	Analitik asoslangan
Resurslardan foydalanish	Samarasiz	Qisman samarali	Optimal
Boshqaruv xarajatlari	Yuqori	O'rtacha	Qisqargan
Umumiy samaradorlik	Past	Beqaror	Barqaror yuqori

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, raqamlashtirish darajasi past bo'lgan korxonalarda boshqaruv jarayonlarining samarasizligi asosan axborot almashinuvidagi uzilishlar va subyektiv qarorlar ustunligi bilan izohlanadi. Raqamlashtirish darajasi yuqori bo'lgan korxonalarda esa qarorlar qabul qilish jarayonining analitik asoslanganligi va resurslardan foydalanishning optimallasuvi kuzatiladi. Bu holat raqamlashtirishning samaradorlikka ta'siri uning integratsiyalashgan darajasiga bog'liqligini tasdiqlaydi. [4, 9]

Shuningdek, tadqiqot natijalari raqamlashtirishning inson omiliga bog'liqligini ham ochib berdi. Raqamli boshqaruv mexanizmlarini joriy etishda xodimlarning raqamli savodxonligi, boshqaruv madaniyati va o'zgarishlarga tayyorlik darajasi muhim rol o'ynaydi. Ayrim hollarda, texnologik jihatdan rivojlangan tizimlarning joriy etilishi xodimlar tomonidan yetarli darajada qabul qilinmaganligi sababli ularning amaliy samarasi past bo'lib qolmoqda. Bu esa raqamlashtirish jarayonini faqat texnik emas, balki tashkiliy va ijtimoiy-iqtisodiy transformatsiya sifatida ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi. [11, 14]

Natijalarni muhokama qilish jarayonida aniqlangan yana bir muhim jihat — raqamlashtirishning institutsional sharoitlarga bog'liqligidir. Qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarda ichki reglamentlar, boshqaruv vakolatlarining taqsimlanishi va qarorlar qabul qilish mexanizmlarining markazlashuv darajasi raqamli boshqaruv tizimlarining samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Agar raqamli axborotlar asosida qabul qilingan qarorlar amalda tashkiliy jihatdan qo'llab-quvvatlanmasa, raqamlashtirish faqat formal xarakter kasb etib qoladi. [10, 12]

Tadqiqot natijalari asosida shuni ta'kidlash mumkinki, raqamlashtirilgan boshqaruv mexanizmlarining samaradorligi ma'lum bir chegaraga ega bo'lib, ularning chegaraviy samaradorligi mavjud. Ya'ni, raqamlashtirish darajasi oshgan sari boshqaruv samaradorligi ham mutanosib ravishda oshib boradi degan qarash har doim ham o'zini oqlamaydi. Aksincha, raqamli texnologiyalarni boshqaruv mexanizmlarining strategik va institutsional elementlari bilan uyg'unlashtirish orqaligina barqaror ijobiy natijalarga erishish mumkin. [3, 5]

Ushbu natijalar ilgari o'tkazilgan ilmiy tadqiqotlar bilan qiyosiy tahlil qilinganda, mazkur tadqiqot raqamlashtirish va boshqaruv samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlikni yanada chuqurroq va tanqidiy nuqtayi nazardan yoritib berganini ko'rsatadi. Ayniqsa, qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalar misolida raqamlashtirishning boshqaruv mexanizmlariga integratsiyalashuvi masalasida mavjud ilmiy bo'shliqni to'ldirishi bilan mazkur tadqiqotning ilmiy ahamiyati oshadi. [4, 15]

Raqamlashtirilgan boshqaruv mexanizmining mantiqiy modeli (tavsif)

Taklif etilayotgan mantiqiy model qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarda boshqaruv mexanizmlarini raqamlashtirishni uch darajali tizim asosida amalga oshirishni nazarda tutadi: strategik, taktik va operatsion darajalar. Modelning asosiy mantiqi shundan iboratki, raqamli texnologiyalar ushbu darajalar o'rtasida uzluksiz axborot oqimini ta'minlashi va qarorlar qabul qilish jarayonini analitik jihatdan qo'llab-quvvatlashi lozim. [2, 7, 10]

Modelga ko'ra, operatsion darajada ishlab chiqarish jarayonlari, resurslar harakati va xarajatlar real vaqt rejimida raqamli platformalar orqali monitoring qilinadi. Ushbu ma'lumotlar taktik darajada rejalashtirish va nazorat funksiyalarini amalga oshirishda foydalaniladi. Strategik darajada esa raqamli tahlil natijalari korxonaning uzoq muddatli rivojlanish yo'nalishlarini belgilash va investitsion qarorlar qabul qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur modelning ilmiy yangiligi shundaki, u raqamlashtirishni alohida axborot tizimlari yig'indisi sifatida emas, balki boshqaruv mexanizmlarining funksional va institutsional elementlari bilan uzviy bog'langan yagona tizim sifatida talqin qiladi. Model amaliyotga joriy etilganda boshqaruv qarorlarining asoslanganligi oshishi, resurslardan foydalanish samaradorligi yaxshilanishi va korxonaning raqobatbardoshligi mustahkamlanishi kutiladi. [1, 8]

Taklif etilayotgan raqamlashtirilgan boshqaruv mexanizmi modeli

Tadqiqot natijalari asosida qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalar uchun raqamlashtirilgan boshqaruv mexanizmi modeli taklif etildi. Mazkur model sanoat korxonalarida boshqaruv jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirishga yo'naltirilgan bo'lib, strategik, taktik va operatsion boshqaruv darajalarini o'zaro uzviy bog'langan yagona tizim sifatida shakllantirishni nazarda tutadi. Modelning konseptual asosi shundan iboratki, raqamli texnologiyalar boshqaruv jarayonlarida yordamchi vosita emas, balki qarorlar qabul qilishning asosiy axborot va tahliliy bazasi sifatida xizmat qilishi lozim. [4, 9]

Taklif etilayotgan model doirasida boshqaruvning har bir darajasi uchun raqamlashtirishning aniq funksional vazifalari belgilangan. Xususan, operatsion darajada ishlab chiqarish jarayonlari, resurslar harakati va xarajatlar real vaqt rejimida raqamli platformalar orqali monitoring qilinadi. Taktik darajada ushbu ma'lumotlar asosida rejalashtirish, muvofiqlashtirish va nazorat funksiyalari amalga oshiriladi. Strategik darajada esa raqamli tahlil natijalari korxonaning uzoq muddatli rivojlanish yo'nalishlarini belgilash, investitsion qarorlar qabul qilish va raqobatbardoshlikni oshirishda qo'llaniladi. [5, 10]

Taklif etilayotgan model quyidagi asosiy tarkibiy elementlardan iborat:

- boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirishni ta'minlovchi integratsiyalashgan axborot platformalari, ular ishlab chiqarish, moliya va logistika jarayonlari bo'yicha yagona axborot maydonini shakllantiradi;
- ishlab chiqarish va moliyaviy ko'rsatkichlarni real vaqt rejimida monitoring qilish tizimi, bu esa tezkor nazorat va og'ishlarni aniqlash imkonini beradi;
- qarorlar qabul qilishni qo'llab-quvvatlovchi analitik vositalar, jumladan, iqtisodiy tahlil, prognozlash va variantlar asosida baholash mexanizmlari;

- tashkiliy tuzilma va kadrlar salohiyatini raqamli boshqaruv talablariga moslashtirish mexanizmlari, xodimlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish va boshqaruv madaniyatini takomillashtirishga qaratilgan choralar.

Modelni joriy etish bosqichlari izchil va tizimli yondashuv asosida amalga oshirilishi lozim. Dastlab, korxonaning amaldagi boshqaruv tizimi va raqamlashtirish darajasi diagnostika qilinib, mavjud muammolar va cheklovlar aniqlanadi. Keyingi bosqichda raqamlashtirish darajasini baholash mezonlari ishlab chiqilib, ustuvor yoʻnalishlar belgilanadi. Shundan soʻng raqamli texnologiyalar boshqaruv funksiyalari bilan integratsiyalashgan holda bosqichma-bosqich joriy etiladi.

Mazkur modelni amaliyotga tatbiq etish natijasida boshqaruv qarorlarining aniqligi va tezligi oshishi, resurslardan foydalanish samaradorligi yaxshilanishi hamda ishlab chiqarish jarayonlarining shaffofligi taʼminlanishi kutiladi. Shu bilan birga, model qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarda raqamlashtirish jarayonini fragmentar emas, balki kompleks boshqaruv mexanizmi sifatida amalga oshirish imkonini beradi. Bu esa korxonalarining barqaror rivojlanishini taʼminlash va raqobatbardoshligini oshirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. [1, 11]

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarda boshqaruv mexanizmlarini raqamlashtirish ishlab chiqarish va boshqaruv samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Biroq raqamli texnologiyalarning joriy etilishi faqat texnik yangilanish bilan cheklanib qolmasdan, boshqaruv tizimining tashkiliy, iqtisodiy va institutsional elementlari bilan kompleks yondashuv asosida integratsiyalashgan taqdirda yuqori natija beradi. Aynan shunday yondashuv axborot oqimlarini optimallashtirish, qarorlar qabul qilish jarayonining tezligi va asoslanganligini oshirish hamda operatsion xarajatlarni qisqartirish imkonini beradi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarda raqamlashtirish darajasi va boshqaruv samaradorligi oʻrtasidagi bogʻliqlik toʻgʻridan-toʻgʻri chiziqli xarakterga ega emas. Raqamli texnologiyalarni fragmentar joriy etish kutilgan samarani bermasligi mumkin. Shu bois, raqamlashtirishni strategik, taktik va operatsion boshqaruv darajalarida uygʻunlashtirilgan holda amalga oshirish zarurligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Mazkur tadqiqotda taklif etilgan raqamlashtirilgan boshqaruv mexanizmi modeli qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarining texnologik jarayonlari, resurslar intensivligi va boshqaruv xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqildi. Modelni amaliyotga joriy etish natijasida boshqaruv qarorlarining aniqligi va tezligi oshishi, resurslardan foydalanish samaradorligi yaxshilanishi hamda ishlab chiqarish jarayonlarining shaffofligi taʼminlanishi kutiladi. Bu esa korxonalarining barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari sanoat korxonalarida, xususan, qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi subyektlarda boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish boʻyicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda foydalanilishi mumkin. Shuningdek, mazkur xulosalar keyingi ilmiy tadqiqotlarda raqamlashtirilgan boshqaruv mexanizmlarining samaradorligini baholash, ularni turli sanoat tarmoqlari sharoitida moslashtirish va takomillashtirish uchun metodologik asos boʻlib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Porter M.E. Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance. – New York: Free Press, 1985. – 557 p.
2. Davenport T.H. Process innovation: Reengineering work through information technology. – Boston: Harvard Business School Press, 1993. – 337 p.

3. Brynjolfsson E., McAfee A. The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies. – New York: W.W. Norton & Company, 2014. – 306 p.
4. Vial G. Understanding digital transformation: A review and a research agenda // Journal of Strategic Information Systems. – 2019. – Vol. 28, No. 2. – P. 118–144.
5. Kane G.C., Palmer D., Phillips A.N., Kiron D., Buckley N. Strategy, not technology, drives digital transformation // MIT Sloan Management Review. – 2015. – Vol. 14, No. 1.
6. Tapscott D. The digital economy: Promise and peril in the age of networked intelligence. – New York: McGraw-Hill, 1996. – 342 p.
7. Hammer M., Champy J. Reengineering the corporation: A manifesto for business revolution. – New York: Harper Business, 2009. – 223 p.
8. Шваб К. Четвёртая промышленная революция. – М.: Эксмо, 2017. – 208 с.
9. Ивашковская И.В. Цифровая трансформация корпоративного управления // Вестник Московского университета. Серия 6: Экономика. – 2020. – № 4. – С. 3–19.
10. Клейнер Г.Б. Системная экономика: методология и практика. – М.: Наука, 2011. – 504 с.
11. Друкер П. Эффективное управление. – М.: Вильямс, 2018. – 320 с.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi Farmoni. – Toshkent, 2020.
13. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Sanoat va qurilish materiallari ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari. – Toshkent, 2021–2024 yu.
14. Saidova G.X. Sanoat korxonalarida boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2021. – № 5.
15. Karimov N.R. Industrial management efficiency in the context of digital transformation // Economics and Innovative Technologies. – 2022. – No. 3.

Ruzimuradov Shuxrat Xusanovich

iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki bo'lim
boshlig'i

Email: ruzimuradov@cbu.uz

NAQD PULSIZ HISOB-KITOB TIZIMLARI XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH**Рузимурадов Шухрат Хусанович**

доктор философии (PhD) по экономическим
наукам,

Начальник отдела Центрального банка
Республики Узбекистан

Email: ruzimuradov@cbu.uz

ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ СИСТЕМЫ БЕЗНАЛИЧНЫХ РАСЧЁТОВ**Ruzimuradov Shukhrat Khusanovich**

doctor of philosophy (PhD) in economics,

Head of Department, Central Bank of the Republic
of Uzbekistan

Email: ruzimuradov@cbu.uz

ENSURING THE SECURITY OF CASHLESS PAYMENT SYSTEMS

Annotatsiya: Naqd pulsiz hisob-kitoblar to'lov tizimlaridan foydalangan holda amalga oshiriladi. Naqd pulsiz hisob-kitoblar ko'lamini kengaytirish va foydalanuvchilarni mazkur to'lovlarga bo'lgan ishonchni oshirishda to'lov tizimlaridagi axborotlarning xavfsizligini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Agarda, to'lov tizimlaridagi axborotlarning xavfsizligi ta'minlanmasa, mijozga tegishli bo'lgan ma'lumotlarni asossiz tarzda ommaga oshkor etilishi bilan bir qatorda, unga tegishli bo'lgan pul mablag'larini «boshqa shaxslar» tomonidan noqonuniy tarzda o'zlashtirib olish imkoniyat mavjud bo'ladi. Shuning uchun ham naqd pulsiz hisob-kitoblarning xavfsizligini ishonchli darajada ta'minlash, bugungi kunning muhim masalardan biri hisoblanadi.

Tayanch so'zlar: to'lov tizimlari, naqd pulsiz hisob-kitoblarga doir axborotlarni almashish, naqd pulsiz hisob-kitoblarga doir axborotlarning himoyasi va xavfsizligi.

АННОТАЦИЯ Безналичные расчёты осуществляются с использованием платёжных систем. Обеспечение безопасности информации в платёжных системах имеет важное значение для расширения масштабов безналичных расчётов и повышения доверия пользователей к данным видам платежей. В случае если безопасность информации в платёжных системах не будет обеспечена, наряду с необоснованным раскрытием данных, принадлежащих клиенту, может возникнуть возможность незаконного присвоения его денежных средств «иными лицами». Поэтому надёжное обеспечение безопасности безналичных расчётов является одной из актуальных задач сегодняшнего дня.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: платёжные системы, обмен информацией связанной с безналичными расчётами, защита и безопасность информации относящейся к безналичным расчётам.

ANNOTATION: Cashless payments are carried out through the use of payment systems. Ensuring the security of information within these payment systems is of crucial importance for expanding the scope of cashless transactions and increasing users' trust in such payments. If the security of information in payment systems is not ensured, there is a risk of unauthorized disclosure of client-related data, as well as the possibility of illegal appropriation of the client's funds by third parties. Therefore, the reliable provision of security in cashless settlements constitutes one of the pressing challenges of the present day.

KEYWORDS: payments systems, exchange of information related to cashless payments, protection and security of information pertaining to cashless payments.

Kirish

Bugungi kunda axborot texnologiyalari jiddat bilan rivojlanib bormoqda. Axborot texnologiyalarini rivojlanib borayotganligi barcha javhalarni, shu jumladan, iqtisodiyotni raqamlashtirish va rivojlantirish uchun ham keng imkoniyatlar eshigini ochib bermoqda. Bu xususida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev quyidagilarni ta'kidlagan: *"Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi. Zero, bugun dunyoda barcha sohalarga axborot texnologiyalari chuqur kirib bormoqda"* [1; 1-b.].

Haqiqatan ham bugungi kunda hayotimizni axborot texnologiyalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Bu o'z navbatida, to'lov tizimlaridan foydalangan holda naqd pulsiz hisob-kitoblarni amalga oshirish uchun barcha zaruriy sharoitlarni yaratib bermoqda. Shuning uchun ham hisob-kitoblarni naqd pulsiz tarzda amalga oshirishning ustuvorligi hamda mazkur hisob-kitob usullaridan foydalanuvchilarning soni ortib bormoqda.

Indoneziyalik tadqiqotchi ushbu masala yuzasidan quyidagilarni qayd etgan: *"Hozirgi vaqtda texnologik taraqqiyot jadal rivojlanmoqda va moliyaviy texnologiyalar ham bundan mustasno emas. Moliyaviy texnologiyalarning rivojlanishi to'lov tizimlarining o'zgarishiga, bu o'z navbatida, naqd puldagi hisob-kitoblardan naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimiga o'tilishiga olib keldi"* [2].

Bu yerda shuni alohida ta'kidlash joizki, insoniyat o'zining ko'p yillik taraqqiyoti davrida naqd pulsiz hisob-kitoblarga qaraganda yanada qulayroq va samaraliroq bo'lgan boshqa bir hisob-kitob usullarini bugungi kunga qadar yaratmagan. Biroq, biz ilmiy izlanishlar olib borish jarayonlarida shunday xulosaga kyeldikki, moliyaviy texnologiyalar va elektron fayl ko'rinishidagi axborotlar eng muhim manba va omilga aylangan bugungi kunda, naqd pulsiz hisob-kitoblarning ommaviyligini ta'minlash uchun avvalo, mazkur hisob-kitoblarga doir axborotlarning himoyasi va foydalanilayotgan to'lov tizimining xavfsizligiga alohida e'tibor qaratilishi zarur.

Agarda, naqd pulsiz hisob-kitoblarning tashkil etishda yuqorida qayd etilgan himoya va xavfsizlik masalalarini ijobiy hal etilishi – naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimiga bo'lgan ishonchni oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Shuning uchun ham har qanday naqd pulsiz hisob-kitob tizimlarini tashkil etilishi va ularning samarali faoliyat yuritishlarida, himoya va xavfsizlikni ta'minlash eng muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimi – barcha davlatlarda ham internet tarmog'ining ajralmas bir bo'lagi hisoblanadi. Har qanday naqd pulsiz hisob-kitoblarga doir elektron fayl ko'rinishidagi

axborotlar internet tarmog'idagi maxsus dasturlarda shakllantiriladi, tasdiqlanadi, tegishli manzillarga jo'natiladi va ma'lum muddat mobaynida belgilangan tartibda saqlanadi. Ushbu jarayonlarning barchasida naqd pulsiz hisob-kitoblarga doir axborotlar himoyasini va to'lov tizimlari xavfsizligini ta'minlash uchun - naqd pulsiz hisob-kitoblarni tashkil etish masalasiga tizimli tarzda yondashuv talab etiladi.

Shuning uchun ham Rossiyalik olim o'z ilmiy ishida: *“Naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimi – murakkab mexanizmdir, shuning uchun u aniq tamoyillar asosida ishlashi kerak. Naqd pulsiz hisob-kitoblarning yagona tamoyillarini shakllantirishda, mazkur hisob-kitoblarning mohiyati, huquqiy usuli, xatarlarni minimallashtirish, sub'yektlar tomonidan nazorat qilish va boshqarish, xavfsizligi va amaliyotni ishonchligi, to'lov shaklini tanlash imkoniyatlari muhim”* ekanligini ta'kidlagan [3].

Ushbu olim tomonidan bildirilgan fikr va mulohazalar uchun izoh talab etilmaydi. Chunki, unda naqd pulsiz hisob-kitoblarga taalluqli bo'lgan asosiy va muhim yo'nalishlar, shu jumladan to'lov tizimining xavfsizligi masalasi ham o'z ifodasini topgan.

Bu yerda shuni alohida ta'kidlash joizki, naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimini samarali faoliyat yuritishi uchun – avvaldan rejalashtirilgan xarajatlardan tashqari, kutilmagan (fors – major) holatlarni ro'y berishi bilan bog'liq bo'lgan moliyaviy xarajatlarni amalga oshirilishi mumkinligi ham nazarda tutilishi lozim. Buni, Ruminiyalik mutaxassis quyidagicha ifodalaydi: *“Naqd pulsiz hisob-kitoblar turli hisobvaraqlar o'rtasida pul mablag'larini o'tkazishni, shuningdek, firibgarlik bilan bog'liq bo'lgan, profilaktika choralari va nazoratni amalga oshirishga doir xarajatlar uchrab turishi tufayli moliyaviy xavfni ham o'zida namoyon etadi* [4].

Haqiqatan ham naqd pulsiz hisob-kitob tizimlari orqali bir qancha tranzaksiyalar amalga oshirilishi, mazkur hisob-kitoblar orqali aylanayotgan mablag'lar umumiy summasini ham juda salmoqli ekanligi barchamizga ma'lum. Shuning uchun ham naqd pulsiz hisob-kitob tizimlariga tinimsiz “hujum”lar amalga oshirib kelinayotganligi hech kimga sir emas. Shu sababdan ham to'lov tizimlarining bir necha bosqichli himoya “qo'rg'oni”ni yanada mustahkamlash, naqd pulsiz hisob-kitoblarga doir axborotlar xavfsizligini ta'minlash bugungi kunning eng muhim masalalaridan biridir.

Bu xususida, mutaxassislar quyidagilarni ta'kidlashgan: *“Hozirgi vaqtda bank xizmatlaridan turli chekka joylardan, jumladan, uy terminallari va ofis kompyuterlari orqali foydalanish mumkin... Bank xizmatlari turlarining ko'pligi (birinchi navbatda, ushbu bank va uning mijozlari o'rtasida naqd pulsiz to'lovlarni amalga oshirish imkoniyatiga taalluqlidir...), bu bank mijozlari sonini sezilarli darajada ko'payishiga va natijada bank daromadini ham oshishiga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, bankning axborotlarni avtomatlashtirilgan tarzda qayta ishlash tizimi ham tashqaridan, ham bankning o'z xodimlari orasidan yomon niyatli tajovuzkorlarni jalb qiladigan bankning eng zaif joylaridan biriga aylanib qolmoqda”* [5; 166-167-b.].

Demak, axborot texnologiyalari kundan-kunga rivojlanib borayotgan bir paytda bank tizimining, shu jumladan, naqd pulsiz hisob-kitob tizimlarining xavfsizligini ta'minlash masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Bank tizimi bugungi kunda o'zining xavfsizligini ishonchli tarzda ta'minlashi uchun himoya va xavfsizlik masalalarida xakerlar, tajovuzkorlarga qaraganda ancha oldinda yurishlari lozim bo'ladi.

Bugungi kunda banklar tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlarni masofadan turib, maxsus dasturlar yordamida, elektron fayl ko'rinishidagi axborotlarni almashish asosida amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratilgan. Bu o'z navbatida, to'lov tizimlari va elektron fayl ko'rinishidagi axborotlar xavfsizligiga alohida e'tibor qaratishni talab etadi. Bank tizimi uchun xavfsizlik masalasi qnchalik muhim ahamiyatga ega ekanligini mutaxassislar quyidagicha bayon etishgan: *“Elektron bank tizimi keng omma uchun mo'ljallanmagan maxfiy axborotlarni saqlaydi va qayta ishlaydi.*

Ushbu axborotlarni soxtalashtirish (o'zgartirish) yoki hatto ularni tarqalib ketishi bank yoki uning mijozlari uchun jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Shu sababli, elektron bank tizimlari nisbatan yopiq bo'lib, maxsus dasturiy ta'minot nazorati ostida ishlaydi va ularning xavfsizligini ta'minlashga katta e'tibor beriladi" [5; 171-b.].

Bank tizimi himoyasiga katta e'tibor qaratilishining asosiy maqsadi to'lov tizimlari orqali amalga oshirilgan naqd pulsiz hisob-kitoblarga doir hamda bank hisobvaraqlarida turgan maablag'lar to'g'risidagi elektron fayl qo'rinishidagi axborotlarning dahlsizligini ta'minlashdir. Xorijiy olimlar bu borada, o'z mulohazalarini quyidagicha ta'kidlashgan: *"Moliyaviy axborotlarning elektron o'zlash bilan bog'liq muammo shundaki, agar kimdir yetarlicha ehtiyot bo'lmasa, ushbu axborotlarni xakerlar ushlab qolishi va noqonuniy to'lovlarni amalga oshirish yoki pul mablag'larini yechib olish uchun ishlatilishi mumkin"* [6; 647-b.].

Naqd pulsiz hisob-kitoblarni amalga oshirishga xizmat qiluvchi to'lov tizimlarini xavfsizligini hamda to'lov tizimlaridagi elektron fayl ko'rinishidagi axborotlarning himoyasini ta'minlash masalasi muhim ahamiyatga ega bo'lganligi uchun ham hattoki, Xalqaro valyuta fondi mutaxassislari ham ushbu masalaga alohida e'tibor qaratgan holda, quyidagilarni ta'kidlashgan: *"To'lov tizimini takomillashtirish markazlashtirilgan rejali iqtisodiyotdan bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan mamlakatlarda Markaziy banklar faoliyatini isloh qilishning asosiy vazifasidir. To'lov tizimining oldingi tuzumdagi roli uning bozor iqtisodiyotidagi rovidan tubdan farq qilganligi sababli, eski tizimni samarali, ishonchli va xavfsiz tizimga aylantirish juda muhimdir. Bunday o'zgarish bozor iqtisodiyotiga mos keluvchi pul-kredit instrumentlari orqali pul muomalasini tartibga solishni osonlashtirish uchun ham, moliya tizimi va iqtisodiyotning real sektorini samarali to'lov xizmatlari bilan ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega"* [7; 3-b.].

Yuqorida olimlar, mutaxassislar tomonidan bildirilgan mulohazalardan ko'rinib turibdiki, mamlakatda naqd pulsiz hisob-kitob tizimlarini qay darajada samarali faoliyat yuritishlari – to'lov tizimlarining xavfsizligiga va mazkur tizimdagi axborotlarning himoyalashiga bevosita bog'liq ekan. Chunki, foydalanuvchilarni to'lov tizimlariga bo'lgan ishonchi, iqtisodiyotda pul mablag'larining asosiy qismini naqd pulsiz ko'rinishda, uzluksiz harakatini ta'minlashda muhim omillardan biri hisoblanadi. Albatta, foydalanuvchilarning bunday ishonchini qozonish uchun xakkerlardan har qanday "hujumi"da ham to'lov tizimlarining xavfsizligi va undagi axborotlarni himoyasi so'zsiz ta'minlanishi lozim bo'ladi. Demak, to'lov tizimi doimo o'zining himoya "qo'rg'oni" nimaga qodir ekanligini amalda to'liq namoyon etishi talab etiladi.

Agarda, to'lov tizimining xavfsizligi va undagi (*amalga oshirilgan naqd pulsiz hisob-kitoblarga va hisobvaraqlarda saqlanayotgan pul mablag'lariga doir*) axborotlarni himoyalashga yetarli darajada e'tibor qaratilmasa, naqd pulsiz hisob-kitoblarni ommaviylashtirish va ko'lamini kengaytirish yuzasidan amalga oshirilgan har qanday jozibador tadbirlar ham hych qachon kutilgan natijani byermaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Naqd pulsiz hisob-kitoblar orqali iqtisodiyotda aylanayotgan pul mablag'larini tahlil qilishga bag'ishlangan ilmiy izlanishlarimiz dastlabki bosqichida naqd pulsiz hisob-kitoblarning joriy holatiga doir elektron fayl ko'rinishidagi axborotlarni qayta ishlashda tahlil va sintez hamda guruhlash usullaridan foydalanilgan.

Ushbu axborotlarni qayta ishlashning ikkinchi bosqichida taqqoslash, induksiya va deduksiya, ekspert baholash usullari yordamida qiyosiy tahlil amalga oshirildi. Shuningdek, tadqiqotlarmizda solishtirma va tizimli tahlil usullaridan kyeng foydalanildi. Natijada, xo'jalik sub'yektlari o'rtasida amalga oshirilgan naqd pulsiz hisob-kitoblarning joriy holatini aks ettiruvchi elektron fayl

ko‘rinishidagi axborotlarni yagona bazasini shakllantirish, ularni tartiblangan, ixchamlashtirilgan holda maxsus jadvalga joylashtirish hamda ushbu jadvaldagi ma‘lumotlar asosida iqtisodiyotda harakatlanayotgan pul mablag‘larini turli kesimlarda tahlil qilish hamda tartibga solishda – hisob-kitob tizimlari xavfsizligini va mazkur tizimdagi elektron fayl ko‘rinishidagi axborotlarning himoyasini ishonchli tarzda ta‘minlash muhim ahamiyatga ega ekanligi ham asoslab berilgan.

Natija va muhokama.

Olib borilgan ilmiy tadqiqotlarimiz natijasi shuni ko‘rsatmoqdiki, naqd pulsiz hisob-kitoblarning joriy holatini tahlil qilish imkoniyatini yaratishda – mazkur hisob-kitoblar amalga oshiriladigan to‘lov tizimlarini va unda saqlanayotgan elektron fayl ko‘rinishidagi axborotlarning dahlsizligi ta‘minlanishi asosiy masalalardan biri ekan.

Barchamizga ma‘lumki, O‘zbekiston Respublikasida naqd pulsiz hisob-kitoblarni amalga oshirishda *memorial order*, *to‘lov topshiriqnomasi*, *to‘lov talabnomasi*, *akkreditivga ariza* va *inkasso topshiriqnomalaridan* foydalaniladi.

Markaziy bankning 2025 yil sentyabr oyidagi statistik byulletenida to‘lov tizimi orqali amalga oshirilgan naqd pulsiz hisob-kitoblarga doir quyidagi ko‘rsatkichlar keltirilgan.

1-jadval.

Banklararo to‘lov tizimi orqali amalga oshirilgan hisob-kitoblar summasi (mlrd.so‘m)

Foydalanilgan to‘lov hujjatlari nomlari	2024 yilning yanvar-sentyabr oylarida	2025 yilning yanvar-sentyabr oylarida	Farqi (+; -)
Memorial order	3 708 821	5 686 840	1 978 019
To‘lov topshiriqnomasi	1 427 204	2 226 052	798 848
To‘lov talabanomasi	1 347	1 102	-245
Akkeriditivga ariza	8	1	-7
Inkassa topshiriqnomasi	6 620	6 389	-231
Jami:	5 144 000	7 920 384	2 776 384

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2025 yil sentyabr oyidagi statistik byulleteni ma‘lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

Mazkur jadval ma‘lumotlari tahlili shuni ko‘rsatmoqdiki, 2025 yilning yanvar-sentyabr oylarida banklararo to‘lov tizimi orqali amalga oshirilgan naqdpulsiz hisob-kitoblarning summasi 2024 yilning mos davriga nisbatan **2 776 384 mlrd. so‘mga** yoki **54 foizga** oshgan.

Biroq, naqd pulsiz hisob-kitoblar faqat banklararo naqd pulsiz hisob-kitoblar bilan chegaralanib qolmaydi. Chunki, bir bankning bo‘linmalari o‘rtasidagi va bank bo‘linmasi ichidagi naqd pulsiz hisob-kitoblar ham mavjud.

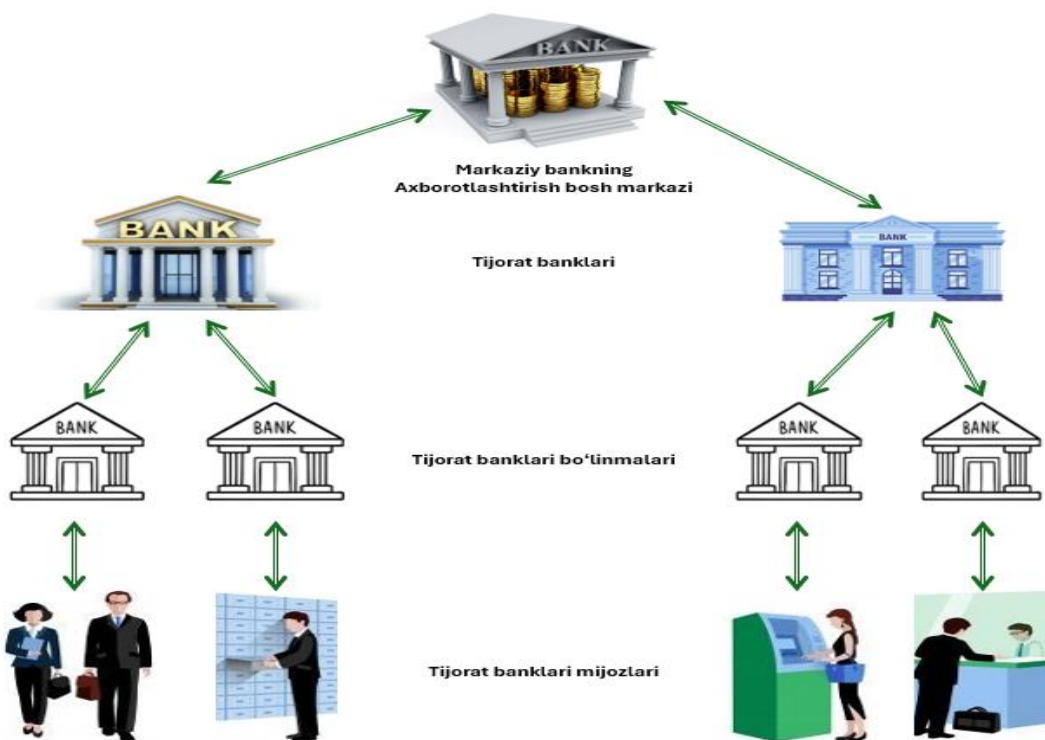
Yuqorida keltirilgan raqamlar va bildirilgan mulohazalarga tayangan holda to‘lov tizimlari orqali amalga oshirilgan naqd pulsiz hisob-kitoblarning summasi yildan-yilga oshib borayotganligidan ta‘kidlashimiz mumkin. Bu o‘z navbatida, to‘lov to‘lovlariga yuklatilgan mas‘uliyat ham oshib borayotganligidan dalolat bermoqda.

Shuning uchun ham naqd pulsiz hisob-kitoblar amalga oshiriladigan to‘lov tizimlarini va ushbu tizimda saqlanayotgan axborotlarni xavfsizligi ishonchli tarzda ta‘minlashga alohida e‘tibor qaratilishi shart. Agarda, to‘lov tizimlari xavfsizligi va undagi axborotlarning ishonchli himoyasi ta‘minlanmasa, naqd pulsiz hisob-kitoblarni amalga oshirish to‘g‘risida mulohazalar yuritish ham o‘rinsiz bo‘lib qoladi. Shuningdek, bunday vaziyatda amalga oshirilgan naqd pulsiz hisob-kitoblarga

doir elektron fayl ko‘rinishidagi axborotlarning yagona bazaga jamlash va belgilangan tartibda qayta ishlash imkonsiz orzuga aylanab qoladi.

Yuqorida qayd etganimizdek, naqd pulsiz hisob-kitob tizimlarida elektron fayl ko‘rinishidagi axborotlarni shakllantirish va ularni almashish bevosita internet tarmog‘i yordamida amalga oshirilayotganligi uchun ham mazkur tizimlarni samarali faoliyat yuritishlari va ulardagi axborotlarni but saqlanishi uchun ham xavfsizligi birinchi darajali masalaga aylanmoqda.

Bugungi kunda respublikamizda naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimi samarali faoliyat yuritishi uchun Markaziy bank va tijorat banklari yagona tizimga quyidagi rasmda keltirilgan ko‘rinishda o‘zaro bog‘langan.

1-rasm. O‘zbekistonda naqd pulsiz hisob-kitoblarga doir elektron fayl ko‘rinishidagi axborotlarni aylanish sxemasi

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankinging cbu.uz cayti ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

Yuqoridagi 1-rasmdan ko‘rishimiz mumkinki, respublikamizda naqd pulsiz hisob-kitoblarga doir elektron fayl ko‘rinishidagi axborotlarni aylanishi bir necha bosqichlarni o‘z ichiga oladi. To‘lov tizimining xavfsizligini va undagi elektron fayl ko‘rinishidagi axborotlarning himoyasini ta’minlash masalasi bo‘yicha yuqorida ta’kidlagan fikrlarimiz, ushbu bosqichlarning barchasiga bir xil darajada taalluqlidir. Demak, to‘lov tizimining eng yuqori va eng quyi bug‘ini uchun ham xavfsiz va himoya masalalariga doir talablar bir xil o‘rnatilgan.

Bunda, ushbu tizimdan foydalanuvchilarni identifikatsiya qilish va har bir foydalanuvchiga faqat unga berilgan vakolat doirasiga taalluqli bo‘lgan axborotlardan foydalanish uchun imkoniyatlar yaratilgan. Demak, to‘lov tizimiga norasmiy tarzda tizimga ulanish, undagi axborotlarni o‘zgartirish yoki tarqatish bo‘yicha ham qat’iy cheklovlar o‘rnatilgan.

Biz, xo‘jalik yurituvchi sub’yektlar o‘rtasida amalga oshirilgan naqd pulsiz hisob-kitoblarga doir elektron fayl ko‘rinishidagi axborotlardan foydalangan holda iqtisodiyotda mazkur hisob-kitoblar orqali aylanayotgan mablag‘larni mamlakat hududlari bo‘yicha mutanosibligini imkon qadar ta’minlash masalasi ustida ilmiy tadqiqotlar olib borishni o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘yganmiz.

Buni uchun esa, to'lov tizimidagi amalga oshirilgan naqd pulsiz hisob-kitoblarga doir elektron fayl ko'rinishidagi axborotlardan foydalanish uchun belgilangan tartibda ruxsat olishimiz talab etiladi.

To'lov tizimlarida naqd pulsiz hisob-kitoblardan foydalanuvchi barcha yuridik va jismoniy shaxslarga doir ma'lumotlar, ularga tomonidan amalga oshirilgan naqd pulsiz hisob-kitoblarga doir hamda ularga tegishli bo'lgan pul mablag'lari qoldiqlari to'g'risidagi axborotlar saqlanar ekan – ushbu axborotlarni sir saqlanishi hamda xavfsizligi va himoyasini ta'minlashini juda ahamiyatlidir.

Endi, xorijiy davlatlardagi holatga e'tibor qaratadigan bo'lsak, Markaziy bankning **cavna.com** saytida quyidagi rasm keltirilgan.

2-rasm. Xorijiy davlatlarda moliyaviy sektorga qilingan kiberhujumlar dinamikasi

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankning maxsus sayti:

<https://www.canva.com/design/DAG1eum7omc/mqCsdpGaZjFm2D8g1SxB4w/edit>

Yuqoridagi 2-rasmda qayd etilgan ko'rsatikichlar xorijiy davlatlarda ham moliyaviy sektorga ya'ni, to'lov tizimlariga nisbatan amalga oshirilgan kiberhujumlar soni yildan yilga oshirib borayotganligini ko'rsatmoqda. Jumladan, bunday kiberhujumlar soni 2023 yilda 2022 yilga nisbatan 38 foizga oshgan bo'lsa, 2024 yilda 2023 yilga nisbatan 25 foizga oshgan.

Demak, to'lov tizimini xavfsizligini va undagi axborotlar himoyasini ta'minlash masalasi bugungi kunda xalqaro miqsyodagi masalalardan biri ekan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan ushbu masalaga alohida e'tibor qaratilgan holda “O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining axborot xavfsizligi va kiberxavfsizligiga doir minimal talablar to'g'risidagi nizom” ishlab chiqilib, Adliya vaziriligida 2025 yilning 18-avgustida 3669-son bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi, ushbu maqolada ko'tarilgan masalani bugungi kunda qanchalik dolzarb ekanligini yaqqol ifodasidir.

Xulosa.

Xo'jalik sub'yektlari o'rtasida amalga oshirilgan naqd pulsiz hisob-kitoblar joriy holatiga doir elektron fayl ko'rinishidagi axborotlarning yagona bazasini shakllantirilishi va axborotlarni bir necha bosqichlarda qayta ishlab, iqtisodiyotda mazkur hisob-kitoblar orqali aylanayotgan mablag'larning imkon qadar mutanosibligini ta'minlash masalasida ilmiy izlanishlar olib borishimiz uchun – to'lov tizimida xavfsizlik masalasi ijobiy hal etilgan hamda bizga maxkur tizimdagi axborotlardan belgilangan tartibda foydalanish uchun imkoniyatlar yaratib berilishi lozim bo'ladi.

Shuningdek, to'lov tizimining ishonchli ekanligi undan foydalanuvchi mijozlar uchun juda muhimdir. Bu yerda to'lov tizimining ishonchli ekanligi deganda, xavfsizlik masalalaridan tashqari, mijozlarga ushbu tizimdan foydalanish uchun yaratib berilgan shart-sharoit va boshqa qulayliklar ham inobatga olinmoqda. Chunki, mijozlar ishonchini qozona olmagan to'lov tizimi samarali faoliyat yurita olmaydi. Bu xususida xorijiy olimlar quyidagilarni ta'qidlashgan: “Pul ko'chirish usuli bilan

bog'liq bo'lgan xizmatlarning jozibadorligiga, o'ziga xos xususiyatlariga ishonchlilik, samaradorlik, arzon narxlardagi va tranzaksiyalarni sifatli ro'yxatdan o'tkazish kiradi... Shunday qilib, bankning to'lov xizmatlarini ko'rsatishda ishtirok etishining minimal sharti, uning o'z mijozlaridan to'lovlarni deyarli har qanday shaklda qabul qilishga tayyor bo'lishidir" [8].

Haqiqatan ham bugungi axborot texnologiyalari jiddat bilan rivojlanib borayotgan bir paytda, xo'jalik sub'yektlari o'rtasida amalga oshirilgan naqd pulsiz hisob-kitoblar joriy holatini aks ettiruvchi elektron fayl ko'rinishidagi axborotlarni yagona bazaga to'liq jamlashni va ularni bir necha bosqichlarda qayta ishlashni imkoniyati yaratilmasa, mazkur hisob-kitoblar orqali aylanayotgan mablag'larning mutanosibligini ta'minlash masalasi ustida ilmiy izlanishlarni olib borilishi kutilgan natijani bermaydi.

Shuning uchun ham bugungi kunda har qanday makroiqtisodiy muammo ustida ilmiy izlanishlar olib borilishida, avvalo uning joriy holatini aks ettiruvchi axborotlardan keng foydalanish asosiy masalalardan biri hisoblanadi.

Bu yerda yana bir shunday muhim xulosani chiqarishimiz mumkinki, naqd pulsiz hisob-kitoblarni tahlil qilish, bu faqat bankdagi bir hisobvaraqdan ikkinchi bir hisobvaraqqa pul mablag'lari ko'chirib berish jarayonini yoki hisob-kitob qanday shakl, usul yordamida amalga oshirilganligini o'rganib chiqish bilan cheklanmaydi.

Shuning uchun ham biz, o'z ilmiy izlanishlarimizning dastlabki bosqichidayoq xo'jalik sub'yektlari o'rtasida amalga oshirilgan naqd pulsiz hisob-kitoblar joriy holatiga doir elektron fayl ko'rinishidagi axborotlarning yagona bazasini shakllantirish hamda mazkur ko'p sonli axborotlarni turli kesim va qirqimlarda qayta ishlash lozim degan xulosaga kelganmiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "Fan va turmush" jurnali, 2020 yil 1-2-soni.
2. Shochrul Rohmatul Ajija. "The influence of non-cash payment transactions on economic growth in 5 asean countries". JIET (Jurnal Ilmu Ekonomi Terapan) Vol. 8 No. 2 (2023): 276-286.
https://www.researchgate.net/publication/376317242_The_Influence_of_Non-Cash_Payment_Transactions_on_Economic_Growth_in_5_ASEAN_Countries
3. P.V. Semikova "Sovershenstvovaniye sistema beznalichnykh raschetov v Rossiyskoy Federatsii" Spetsialnost 08.00.10 «Finansy, deneznoye obrashcheniye i kredit» AVTOREFERAT dissertatsii na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata ekonomicheskix nauk.
<https://new-disser.ru/avtoreferats/01002626490.pdf>
4. Cristina Balteanu. "Study On Usage Behaviour Regarding Non-Cash Payment Instruments". Annals - Economy Series, Constantin Brancusi University, Faculty of Economics, vol. 6, pages 46-53, December. 2018 y.
https://www.utgjiu.ro/revista/ec/pdf/2018-06/05_Balteanu.pdf
5. V.Gaykovich, A.Pershin "Bezopasnost elektronnykh bankovskix sistem", Moskva: "Yedinaya yevropa", 1994 g., 364 str.
6. Kiduell D.S., Peterson R.L., Blekuell D.U. "Finansovyye instituty, rynki i dengi", Sankt-Peterburg: "Piter", 2000 g., 752 str.
7. Pod redaksiyey Bryusa D. Sammersa. Mejdunarodnyy valyutnyy fond. "Platejnaya sistema: struktura, upravleniye i kontrol". 1994 g.
<https://doi.org/10.5089/9781557754783.071>
8. Gans D. Blomshteyn u Bpyus D. Sammepc. "Bannovckoe delo i platejnaya cistema". 1995
<https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781557754783/9781557754783.xml>

Mahsutaliyev Abdusalom Hasanovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti, iqtisod fanlari nomzodi

Ma'sudjonov Ozodbek Turobjon o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Andijon fakulteti Bank ishi yunalish talabasi

masudjonovozodbek@gmail.com

OLIV TA'LIM TIZIMIDA BOSHQARUV KADRLARINING MOLIVAVIY RESURSLARDAN SAMARALI FOYDALANISH.

Махсуталиев Абдусалом Хасанович

доцент Ташкентского государственного экономического университета, кандидат экономических наук.

Масуджонов Озодбек Туробжон угли

студент направления «Банковское дело» Андижанского факультета, Ташкентского государственного экономического университета.

masudjonovozodbek@gmail.com

EFFECTIVE USE OF FINANCIAL RESOURCES BY MANAGEMENT PERSONNEL IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM.

Mahsutaliyev Abdusalom Hasanovich

Associate Professor of Tashkent State University of Economics, PhD in Economics.

Ma'sudjonov Ozodbek Turobjon o'g'li — Student of the Banking program at the Andijan Faculty of Tashkent State University of Economics.

masudjonovozodbek@gmail.com

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ УПРАВЛЕНЧЕСКИМИ КАДРАМИ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

ANNOTATSIYA

Mazkur ilmiy maqolada oliy ta'lim tizimida boshqaruv kadrlarining moliyaviy resurslardan samarali foydalanish masalalari tahlil qilinadi. Oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish, byudjet va byudjetdan tashqari mablag'lardan oqilona foydalanish, shuningdek, boshqaruv kadrlarining moliyaviy savodxonligini oshirish orqali ta'lim sifati va raqobatbardoshligini kuchaytirish imkoniyatlari o'rganiladi. Tadqiqot davomida moliyaviy resurslarni rejalashtirish, taqsimlash va nazorat qilish mexanizmlarining ahamiyati ochib beriladi hamda ularni samarali boshqarish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim tizimi, moliyaviy resurslar, boshqaruv kadrlar, moliyaviy boshqaruv, samaradorlik.

АННОТАЦИЯ

В данной научной статье анализируются вопросы эффективного использования финансовых ресурсов управленческими кадрами в системе высшего образования. Рассматриваются пути совершенствования финансового управления в высших учебных заведениях, рационального использования бюджетных и внебюджетных средств, а также повышения финансовой грамотности управленческих кадров с целью улучшения качества и конкурентоспособности образования. В ходе исследования раскрывается значение механизмов планирования, распределения и контроля финансовых ресурсов, а также разрабатываются предложения и рекомендации по их эффективному управлению.

Ключевые слова: система высшего образования, финансовые ресурсы, управленческие кадры, финансовое управление, эффективность.

ABSTRACT

This scientific article analyzes the issues of effective utilization of financial resources by management personnel in the higher education system. The study examines ways to improve financial management in higher education institutions, ensure rational use of budgetary and extra-budgetary funds, and enhance the financial literacy of management staff in order to increase the quality and competitiveness of education. The research highlights the importance of planning, allocation, and control mechanisms of financial resources and develops recommendations for their effective management.

Keywords: higher education system, financial resources, management personnel, financial management, efficiency.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqobat kuchayib borayotgan sharoitda oliy ta'lim tizimini barqaror rivojlantirish, ta'lim sifati va samaradorligini oshirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda oliy ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish hamda ta'lim jarayonini zamonaviy talablarga mos ravishda tashkil etishda moliyaviy resurslardan oqilona va samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, mazkur jarayonlarda boshqaruv kadrlarining moliyaviy boshqaruv sohasidagi bilim va ko'nikmalari hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, boshqaruv kadrlarining moliyaviy qarorlar qabul qilishdagi mas'uliyati, byudjet va byudjetdan tashqari mablag'larni rejalashtirish hamda ularning maqsadli sarflanishini ta'minlash masalalarida ayrim muammolar saqlanib qolmoqda. Jumladan, moliyaviy resurslardan foydalanishda strategik yondashuvning yetarli darajada shakllanmagani, nazorat mexanizmlarining sustligi hamda boshqaruv kadrlarining moliyaviy savodxonligi bilan bog'liq kamchiliklar tizim samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu nuqtayi nazardan, oliy ta'lim tizimida boshqaruv kadrlarining moliyaviy resurslardan samarali foydalanish masalalarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan amaliy takliflar ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish, boshqaruv kadrlarining moliyaviy kompetensiyalarini rivojlantirish hamda moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish yo'llari o'rganiladi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda oliy ta'lim tizimi sharoitida boshqaruv kadrlarining moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga ta'sir etuvchi omillar tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi hamda milliy tajribaga tayangan holda amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Oliy ta'lim tizimida moliyaviy resurslardan samarali foydalanish va boshqaruv kadrlarining ushbu jarayondagi o'rni masalalari iqtisodiy va pedagogik yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlarda muhim o'rin egallab kelmoqda. O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda sohaviy tadqiqotlarda moliyaviy boshqaruv masalalari keng yoritilgan. Xususan, oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy resurslarni boshqarish masalalari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari va Vazirlar Mahkamasi qarorlarida ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Mazkur hujjatlarda oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligini kengaytirish, byudjet va byudjetdan tashqari mablag'lardan maqsadli hamda samarali foydalanishni ta'minlash, shuningdek, moliyaviy nazorat va shaffoflikni kuchaytirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, pedagogika va ta'lim menejmenti yo'nalishidagi adabiyotlarda oliy ta'lim tizimida boshqaruv faoliyatini samarali tashkil etish masalalari yoritilib, moliyaviy resurslardan foydalanish ta'lim sifati va ilmiy faoliyat natijadorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishi qayd etilgan. Mazkur ishlarda ta'lim muassasalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda boshqaruv kadrlarining yetakchilik qobiliyati va innovatsion yondashuvlari muhim omil sifatida baholanadi.

Tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim tizimida moliyaviy resurslardan samarali foydalanish masalasi yetarli darajada o'rganilgan bo'lsa-da, aynan boshqaruv kadrlarining moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni tizimli ravishda tahlil qilish hamda ularni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar nisbatan kam uchraydi. Shu sababli mazkur maqolada mavjud ilmiy ishlardan farqli ravishda boshqaruv kadrlarining moliyaviy resurslardan samarali foydalanishdagi roli chuqurroq o'rganilib, milliy tajribaga asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratiladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi – boshqaruv kadrlarining moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va ularni tizimli tahlil qilishdir.

Tadqiqot quyidagi metodologik yondashuvlar asosida amalga oshirildi:

Tahliliy-metodik usul – mavjud adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalari moliyaviy faoliyati bo'yicha statistik ma'lumotlar o'rganildi. Bu orqali moliyaviy resurslarni boshqarishning mavjud holati va samaradorlik darajasi aniqlangan.

Solishtirma tahlil usuli – turli oliy ta'lim muassasalari tajribasi, moliyaviy boshqaruv amaliyotlari va boshqaruv kadrlarining faoliyat usullari solishtirildi. Bu metod yordamida samarali boshqaruv strategiyalari va kamchiliklar aniqlanadi.

So'rovnomalar va intervyu usullari – boshqaruv kadrlarining moliyaviy savodxonligi, qarorlar qabul qilishdagi yondashuvlari va moliyaviy resurslardan foydalanish amaliyoti aniqlash uchun oliy ta'lim muassasalari rahbarlari va moliyaviy bo'lim xodimlari orasida so'rovnomalar o'tkazildi.

Tizimli tahlil usuli – yig'ilgan ma'lumotlar asosida moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar aniqlanib, ularning o'zaro bog'liqligi baholandi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, u nafaqat moliyaviy resurslarni boshqarish mexanizmlarini o'rganadi, balki boshqaruv kadrlarining samarali foydalanishga ta'sir etuvchi kompetensiyalarini tizimli yondashuv asosida tahlil qiladi. Shu bilan birga, milliy tajribaga tayangan holda oliy ta'lim muassasalari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy resurslardan samarali foydalanish ta'lim sifati oshirish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish va muassasaning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim omil

hisoblanadi. Bu jarayonda boshqaruv kadrlarining moliyaviy boshqaruv sohasidagi bilim va ko'nikmalari, qarorlar qabul qilishdagi tajribasi va mas'uliyati hal qiluvchi rol o'ynaydi. Moliyaviy resurslarni rejalashtirish jarayoni muassasaning strategik maqsadlari bilan bog'liq bo'lib, boshqaruv kadrlariga quyidagi vazifalarni bajarishni talab qiladi:

- Byudjet va byudjetdan tashqari mablag'larni aniq maqsadlar bo'yicha taqsimlash;
- Har bir fakultet va bo'limning moliyaviy ehtiyojlarini baholash;
- Resurslarni oqilona sarflash va samaradorlikni prognoz qilish.

Nazariy jihatdan, moliyaviy resurslarni samarali rejalashtirish boshqaruv kadrlarining strategik qarorlar qabul qilish qobiliyati va moliyaviy savodxonligi bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bilan birga, rejalashtirish jarayoni muassasa faoliyatining barcha bo'limlarida shaffof va tizimli bo'lishi lozim.

Moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini ta'minlash uchun nazorat mexanizmlari hamda baholash tizimi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon ikki yo'nalishda amalga oshiriladi:

- Ichki nazorat** – muassasa ichida moliyaviy operatsiyalarni monitoring qilish, har bir bo'limning byudjetdan foydalanish samaradorligini baholash;
- Tashqi nazorat** – Vazirlar Mahkamasi, moliya vazirligi yoki auditorlik tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladigan tekshiruvlar.

Tizimli nazorat va baholash orqali moliyaviy resurslardan foydalanishdagi kamchiliklar aniqlanadi va ularni bartaraf etish choralari ishlab chiqish mumkin.

Oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv kadrlarining moliyaviy resurslardan samarali foydalanishdagi roli juda katta. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, moliyaviy savodxonlik va strategik yondashuvga ega bo'lgan boshqaruv kadrlari resurslarni samarali rejalashtirish va maqsadli sarflash imkoniyatini oshiradi (Karimov, 2019). Shu sababli, oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv kadrlarining malakasini oshirish, seminarlar va treninglar orqali moliyaviy qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, moliyaviy resurslarni samarali boshqarish nafaqat ta'lim sifati va ilmiy faoliyat natijadorligini oshiradi, balki muassasaning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashga ham xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, boshqaruv kadrlarining malakasini oshirish va moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish oliy ta'lim tizimining samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida namoyon bo'ladi.

Oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv kadrlarining moliyaviy qarorlar qabul qilish jarayoni muassasaning iqtisodiy barqarorligi va ta'lim sifatiga bevosita ta'sir qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, boshqaruv kadrlarining malakasi, moliyaviy savodxonligi va strategik yondashuvi resurslardan foydalanish samaradorligini belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi (Aliyev, 2020; Karimov, 2019).

Hozirgi kunda O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv kadrlari quyidagi yo'nalishlarda moliyaviy qarorlar qabul qiladilar:

- Byudjet rejalashtirish va taqsimlash** – fakultetlar va bo'limlar faoliyati uchun mablag'lar ajratish, byudjetdan tashqari mablag'larni samarali yo'naltirish.
- Moliyaviy monitoring va nazorat** – mablag'larning maqsadli sarflanishini ta'minlash va kamchiliklarni aniqlash.
- Investitsion va rivojlanish loyihalari uchun mablag'larni ajratish** – ilmiy tadqiqotlar va infratuzilma ob'ektlarini rivojlantirishga resurslarni yo'naltirish.

Amaliy tajribadan ko'rinib turibdiki, boshqaruv kadrlarining qaror qabul qilishdagi asosiy kamchiligi **strategik yondashuv yetishmasligi** va **moliyaviy tahlil ko'nikmalari yetarli emasligi** bilan

bog‘liq. Shu sababli, muassasalar samaradorligini oshirishda boshqaruv kadrlarini doimiy ravishda malaka oshirishga yo‘naltirish zarur.

Tadqiqot natijalari asosida boshqaruv kadrlarining moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish bo‘yicha quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

Moliyaviy savodxonlikni oshirish – boshqaruv kadrlari uchun maxsus treninglar, seminarlar va malaka oshirish kurslarini tashkil etish; moliyaviy tahlil, byudjet tuzish va monitoring bo‘yicha bilimlarni chuqurlashtirish.

Strategik rejalashtirishni joriy etish – muassasada moliyaviy resurslarni uzoq muddatli maqsadlar bilan bog‘lab, samaradorlikni oshiruvchi strategik moliyaviy qarorlar qabul qilish.

Nazorat mexanizmlarini takomillashtirish – ichki audit tizimini rivojlantirish, moliyaviy jarayonlarni shaffof va tizimli monitoring qilish, byudjetdan samarali foydalanish ko‘rsatkichlarini aniqlash.

Innovatsion yondashuvni tatbiq etish – moliyaviy qarorlar qabul qilishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, moliyaviy ma‘lumotlarni raqamlashtirish va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarini joriy etish.

Ushbu tavsiyalarni amalga oshirish orqali oliy ta‘lim muassasalarida boshqaruv kadrlarining moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligi sezilarli darajada oshadi, ta‘lim sifati yaxshilanadi va muassasaning iqtisodiy barqarorligi ta‘minlanadi.

XULOSA

Oliy ta‘lim tizimida boshqaruv kadrlarining moliyaviy resurslardan samarali foydalanishi nafaqat muassasaning iqtisodiy barqarorligini, balki ta‘lim va ilmiy faoliyat sifatini belgilovchi muhim omil ekanligi aniqlandi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish boshqaruv kadrlarining malakasi, moliyaviy savodxonligi va strategik qarorlar qabul qilish qobiliyatiga bevosita bog‘liq. Shunday ekan, boshqaruv kadrlarining malakasini oshirish, moliyaviy boshqaruv bo‘yicha doimiy trening va seminarlar tashkil etish oliy ta‘lim muassasalarida samaradorlikni oshirishning eng muhim yo‘llaridan biri hisoblanadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, moliyaviy resurslarni rejalashtirish va nazorat qilish tizimi tizimli va shaffof bo‘lsa, byudjet va byudjetdan tashqari mablag‘lar maqsadli va samarali ishlatiladi. Bu esa nafaqat muassasa faoliyatining barqarorligini ta‘minlaydi, balki talabalarga sifatli ta‘lim berish imkonini oshiradi.

Shaxsiy fikrim shuki, boshqaruv kadrlarining moliyaviy resurslardan samarali foydalanishdagi roli yetarli darajada qadrlanmayapti. Agar boshqaruv jarayonlariga ilmiy yondashuv va innovatsion usullarni yanada kuchaytirsak, oliy ta‘lim muassasalarining moliyaviy va ta‘limiy samaradorligi sezilarli darajada oshishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, mazkur masala bilan tizimli shug‘ullanish har bir oliy ta‘lim muassasasi uchun ustuvor vazifa bo‘lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR

1. Mahsutaliyev Abdusalom (Toshkent-2025) “Oliy ta‘lim muassasalari boshqaruv kadrlarida strategik qarorlar qabul qilish kompetensiyasini shakllantirish”
2. Aliyev, S. (2020). *Oliy ta‘lim muassasalarida moliyaviy boshqaruvning samaradorligi*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
3. Mirzaeva, G. (2018). *Boshqaruv kadrlarining moliyaviy resurslardan foydalanish kompetensiyasi*. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Ta‘lim vazirligi nashriyoti.
4. Karimov, T. (2019). *Moliyaviy resurslarni rejalashtirish va nazorat tizimlari*. Toshkent: Iqtisodiyot va Menejment Universiteti nashriyoti.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 18-iyundagi PF-6013-sonli farmoni. *Oliy ta’lim tizimini rivojlantirish strategiyasi.* Lex.uz.
<https://lex.uz/docs/4845674>
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 12-maydagi 258-sonli qarori. *Oliy ta’lim muassasalarida byudjet va byudjetdan tashqari mablag‘lardan samarali foydalanish tartibi.* Lex.uz.
<https://lex.uz/docs/4512345>
7. Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi rasmiy sayti. *Oliy ta’lim muassasalarida moliyaviy boshqaruv va nazorat bo‘yicha metodik qo‘llanmalar.* Edu.uz.
<https://edu.uz/>
8. Davlat statistika qo‘mitasi rasmiy sayti. *Oliy ta’lim tizimi faoliyatiga oid moliyaviy ko‘rsatkichlar.* Stat.uz.
<https://stat.uz/>

Erkinxojiev Ismoiljon Ikromjon o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

mustaqil izlanuvchisi

ismoiljon.erkinkhojiev@gmail.com

**AGROBIZNES LOYIHALARINI MOLIALASHTIRISHNING ZAMONAVIY
USULLARI**

Эркинхожиев Исмоилжон Икромжон угли

Ташкентского государственного экономического

университета соискатель

ismoiljon.erkinkhojiev@gmail.com

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ ПРОЕКТОВ АГРОБИЗНЕСА

Erkinkhojiev Ismoiljon

Tashkent state university of economics

researcher

ismoiljon.erkinkhojiev@gmail.com

MODERN METHODS OF FINANCING AGRIBUSINESS PROJECTS

Annotatsiya. *Maqolada davlat tomonidan agrobiznes loyihalarini moliyalashtirish zarurligi, agrobiznes loyihalarini qo'llab-quvvatlashdagi o'rni va agrar sohada raqobatbardoshligini oshirish haqida fikrlar yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *agrobiznes, kredit, subsidiya, sug'urta, tijorat banklari, loyiha, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, qishloq xo'jaligi.*

Аннотация. *В статье рассматривается необходимость государственного финансирования проектов в сфере агробизнеса, его роль в поддержке таких проектов и повышении конкурентоспособности в сельскохозяйственном секторе.*

Ключевые слова: *agrobiznes, кредитование, субсидирование, страхование, коммерческие банки, проект, государственная поддержка, сельское хозяйство.*

Abstract. *The article examines the need for government funding for agribusiness projects, its role in supporting such projects and increasing competitiveness in the agricultural sector.*

Keywords: *agribusiness, lending, subsidies, insurance, commercial banks, project, government support, agriculture.*

Kirish

Agrobiznes bu bozor iqtisodiyotining qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi va uning mahsulotlarini chuqur qayta ishlash, sotish, saqlash, taqsimlash bilan bog'liq sohasi hisoblanadi. Jahonda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, ekologik muammolar keskinlashayotgan sharoitda sohada unumdorlikni oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash maqbul darajasiga yetkazish jarayonida agrobiznesni rivojlantirish va tashkiliy-iqtisodiy rag'batlantirishning samaradorligini oshirishga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Dunyo mamlakatlarida agrobiznesni yanada samarali, raqobatbardosh qilish, xomashyo ishlab chiqarishdagi

qaramlikni bartaraf etish, ishchi kuchi ko'nikmalarni rivojlantirish, innovatsiyalar va texnologiyalar transferini o'z ichiga olgan yuqori samarali ish o'rinlarini qo'llab-quvvatlash talab qilinmoqda. Bugungi kunda jahonda agrobiznesni rivojlantirishda samarali tashkiliy-iqtisodiy rag'batlantirish samaradorligini oshirish mexanizmlarini joriy qilish dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Xorij mamlakatlarida agrar sohani samarali rivojlantirish muammolariga bag'ishlangan ilmiy-tadqiqotlar tarkibida agrobiznesni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini taokimillashtirish masalalariga ustuvor ahamiyat qaratilmoqda. Bu borada iqlim, biologik xilma xillik, qashshoqlik, oziq-ovqat yetishmasligi kabi muammolarning ilmiy yechimlarini asoslash, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, mahsulotlarning isrof bo'lishini oldini olish, yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar yetishtirishning samarali mexanizmlarini yaratish to'g'risida ilmiy-tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Yangi O'zbekistonda makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy o'sishni ta'minlash sharoitida qishloq xo'jalik mahsulotlarini ishlab chiqarishni rag'batlantirish orqali hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston – 2030 strategiyasida har bir tumanda agrar sohadagi ilm va innovatsiyalar, yangicha yondashuvlar, zamonaviy agrotexnik tadbirlarni amalga oshirishga ko'maklashuvchi markazlarni tashkil qilish, qishloq xo'jaligi mahsulotlari va chorvani sug'urta qilish tizimini isloh qilish, alohida sug'urta jamg'armasini tashkil etish va unga 100 mln.dollarni jalb qilish, dehqon va fermerlarga sug'urta mukofotining 50 foizini subsidiyalash tizimini joriy qilish bo'yicha aniq ustuvor vazifalar belgilab berilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Xorij davlatlarining iqtisodchi olimlaridan xususan, agrobiznes loyihalarini moliyalashtirishning zamonaviy usullarini takomillashtirish borasidagi yirik tadqiqotlar va nazariy ishlanmalar yetakchi iqtisodchilardan Gibson, D. Miller, Maatooft Ali Re, Tajeddini Kayhan, Y.Shumpeter, B.Wingwon, A.L.Fruhling, K.Siau, H.Sulistyo, Siyamtinah, O.Takhumova, Schumpeter, A.Joseph, A.Smithlarning tadqiqotlarida o'rganilgan.

Mamlakatimiz iqtisodchi olimlaridan Doschanov.T.D, Ruzmetov.B.R, Abdullaev.I.S, Sauxanov.J, Gulyamov.S.S, Shodiev.T.Sh, Abdullaev.Y.A, Yo'ldoshev.M, Yusupov.M.S, Bobokulov.N.A, Rashitova.N, D.S.Ashurova kabilarning ilmiy ishlarini alohida qayd etish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot metodologiyasining asosini agrobiznes loyihalarini moliyalashtirishning zamonaviy usullari bo'yicha tadqiqot olib borgan yetakchi mahalliy va xorijiy iqtisodchilarning ishlari tashkil etadi. Nazariy kuzatish, ilmiy abstraksiya va qiyosiy tahlil, statistik, monografik kuzatuv va boshqa tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Natija va muhokama

O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining ma'lumotlariga ko'ra 2025-yilning yanvar–sentabr oylarida qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot (xizmat)larining umumiy hajmi 366 216,0 mlrd so'mni, shu jumladan, dehqonchilik va chorvachilik, ovchilik va ushbu sohalarda ko'rsatilgan xizmatlar - 356 406,4 mlrd so'mni, o'rmon xo'jaligi – 7 408,0 mlrd so'mni, baliqchilik xo'jaligi - 2 401,6 mlrd so'mni tashkil qildi. Yetishtirilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmi 352 689,4 mlrd so'mni yoki 2024-yilning mos davriga nisbatan 104,0 % ni, shu jumladan, dehqonchilik mahsulotlari 159 110,7 mlrd so'mni (105,9 %), chorvachilik mahsulotlari 193 578,7 mlrd so'mni (102,1 %) tashkil qildi. Hududlar kesimida qishloq xo'jaligi mahsulotlarining eng yuqori hajmi Samarqand (42 933,3 mlrd so'm), Qashqadaryo (34 301,1 mlrd so'm), Toshkent (34 264,5 mlrd so'm) va Farg'ona (33 689,1 mlrd so'm) viloyatlarida qayd etildi. Aksincha, kam hajmga ega hududlarga Qoraqalpog'iston Respublikasi (11 415,4 mlrd so'm), Sirdaryo (11 453,1 mlrd so'm) va

Navoiy (16 633,7 mlrd so‘m) viloyatlarini keltirib o‘tish mumkin. Yuqori o‘sish sur‘atlari Farg‘ona (107,0 %), Jizzax (105,9 %), Sirdaryo (105,6 %) va Toshkent (104,9 %) viloyatlarida qayd etildi. Andijon (100,8 %), Qashqadaryo (101,9 %), Surxondaryo (102,1 %) viloyatlarida esa aksincha o‘sish sur‘atlari pastligi kuzatildi.

O‘zbekiston Respublikasi agrobiznes faoliyatini rivojlantirish va moliyalashtirish uchun davlat moliyaviy yordami, ya’ni bilvosita davlat yordami (soliq imtiyozlarini taqdim etish), bevosita davlat yordami (byudjetdan ajratmalar, byudjet kreditlari) shakllarda amalga oshiriladi. Quyidagilar qishloq xo‘jaligini davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning asosiy yo‘nalishlari hisoblanadi:

- agrar sohada tovar ishlab chiqaruvchilarni subsidiyalar, grantlar, kompensatsiyalar shaklida bevosita byudjetdan qo‘llab-quvvatlash, bunda mablag‘lar turdosh tarmoqlarga yo‘naltirilgan, shuningdek, tovar ishlab chiqaruvchilarning to‘lov qobiliyatini oshirish va ularning investitsion jozibadorligini oshirish, agrosanoat majmui tovar ishlab chiqaruvchilarining mavsumiy xarajatlari uchun imtiyozli shartlarda qisqa muddatli naqd kredit berishni qo‘llab-quvvatlash;

- agrar soha korxonalar va tashkilotlarini uzoq muddatli lizing asosida mashinasozlik mahsulotlari bilan ta‘minlashni davlat tomonidan qo‘llab quvvatlash; muayyan sohalarda ixtisoslashtirilgan davlat tomonidan qo‘llab quvvatlash: fermerlikni rivojlantirish, ehtiyot qismlarning mavsumiy zaxiralarini, urug‘lik va veterinariya preparatlarining markazlashtirilgan fondlarini yaratish va boshqalar;

- agrar sohaga kapital qo‘yilmalarni, shuningdek markazlashtirilgan va markazlashmagan maqsadli dasturlar doirasidagi investitsiyalarni davlat tomonidan qaytarilmaydigan moliyalashtirish, tanlov asosida amalga oshiriladigan maqsadli dasturlar doirasida investitsiyalarni qaytarib olinmasdan moliyalashtirish, shuningdek jalb qilingan investitsiya kreditlari bo‘yicha davlat kafolatlarini berish.

Bizningcha, ushbu muammolarni o‘rganishda agrobiznes loyihalarini davlat tomonidan tartibga solish vositalarini shartli ravishda ikki guruhga ajratish lozim:

- 1) qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi samaradorligini oshirish vositalari;
- 2) qishloq aholisining ijtimoiy xavfsizligini ta‘minlash va qishloq joylarining ijtimoiy va ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirish vositalari.

Bu guruhlarga ko‘ra, qishloq xo‘jaligini davlat tomonidan tartibga solish vositalarini quyidagicha belgilash mumkin:

- qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilari uchun maxsus soliq rejimlarini o‘rnatish;

- qishloq va shaharlarda sotib olish, saqlash, qayta ishlash va sotish, davlat ehtiyojlari uchun mahsulot, xom ashyo va oziq-ovqat;

- qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, xomashyo va oziq-ovqat mahsulotlarining ayrim turlariga minimal va maksimal narxlarni belgilash;

- qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, xomashyo va oziq-ovqat mahsulotlarining importi va eksportini tarif va tarifsiz tartibga solish, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, xom ashyo va oziq-ovqat mahsulotlari eksportini qo‘llab-quvvatlash;

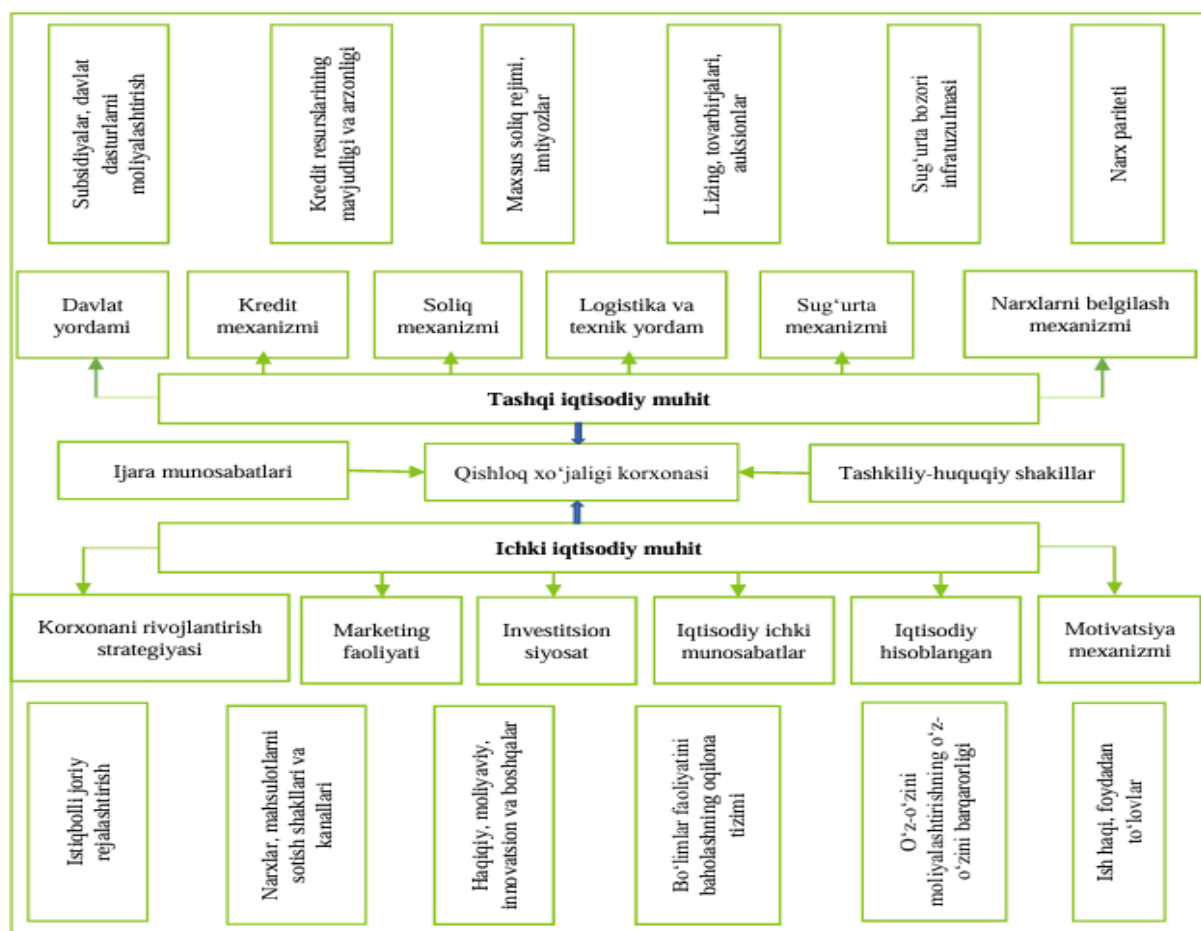
- qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilariga va agrooziq-ovqat sektorining boshqa subyektlariga subsidiyalar, subvensiyalar, kafolatlar va kompensatsiyalar berish, byudjetdan moliyalashtirishning boshqa shakllari;

- agrooziq-ovqat sohasida ilmiy-texnikaviy taraqqiyotni va innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish va boshqalar.

Bugungi kunda ishlab chiqarish resurslarini taqsimlashning to'g'ri variantini aniqlash bilan bir qatorda agrobiznes faoliyatining muhim elementi ularning narx strategiyasini amalga oshirish vositalarini aniqlashdir. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorida korxonalaridan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotib olishda o'z shartlarini talab qiladigan vositachilarning sezilarli qismi mavjud.

Shuni ta'kidlash kerakki, sotib olish narxlari haqiqiy narxlardan sezilarli darajada past. Agrar sohani rivojlanishini ta'minlashning tashkiliy iqtisodiy mexanizmi samaradorligini oshirishda kreditlash va boshqa bank xizmatlari, risklarni sug'urtalash, qarz va garov bozorlari, investitsiyalar bo'yicha vositachilik xizmatlari, qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish muhim rol o'ynaydi. Kreditlashning past darajada rivojlanishi kreditlash, garov bazasini shakllantirish mexanizmlari va boshqa kafolat turlarining yo'qligi bilan bog'liq. Tashkiliy-iqtisodiy mexanizmning sug'urta kabi muhim tarkibiy qismi sug'urta tartiblari va o'zaro sug'urtani tashkil etish mexanizmlari standartlashtirilmaganligi sababli yetarli darajada samarali rivojlanmayapti.

Agrar soha korxonalarining iqtisodiy mexanizmida ikkita tashqi va ichki iqtisodiy quyi tizimni ajratib ko'rsatish kerak. Tashqi iqtisodiy muhit davlat tuzilmalari va qishloq xo'jaligi korxonalari (narx siyosati va savdo ekvivalenti, soliq tizimi, moliya-kredit mexanizmi, sug'urta tizimi) o'rtasida shakllanadi va faoliyat ko'rsatadi, butun iqtisodiyotning agrar sohaga va har bir agrar soha korxonasiga uning mustaqil tarkibiy qismi sifatida ta'sir qiladi. O'z navbatida, ichki iqtisodiy muhit korxonaning tashkiliy-huquqiy shaklini, biznesni rejalashtirishni, ijara munosabatlarini, iqtisodiy hisob-kitoblarni o'z ichiga oladi. Ya'ni, iqtisodiy mexanizmni tartibga solish deb ataladigan sohalar, ya'ni: tashqi va ichki muhit nuqtai nazaridan ko'rib chiqish kerak (1-rasm).

1-rasm. Agrobiznes korxonalari faoliyati samaradorligini ta'minlashning iqtisodiy mexanizmi

Xulosa

Xulosa qilib aytish mumkinki, global moliyaviy beqarorlikni kuchayishi sharoitida agrobiznes loyihalarini moliyalashtirishning barqarorligini ta'minlash barcha tomonlama yondashuvni talab qiladi. Bunda:

- agrobiznes loyihalarini shakllanishiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar, uni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlari, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish va bozor infratuzilmasining ahamiyati asoslandi. Shu bilan birga, global oziq-ovqat xavfsizligi sharoitida agrobiznes faoliyatini innovatsion yondashuvlar orqali rivojlantirish zaruratini keltirib chiqaradi.

- agrobiznes loyihalarini moliyalashtirishda faqatgina an'anaviy bank kreditlari yoki davlat subsidiyalariga tayanish bilan cheklanib qolmaslik kerak. Moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish orqali moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirish zarur. Bunda agrar sohada veksellar, obligatsiyalari, faktoring kabi muqobil moliyaviy vositalarni joriy etish va rivojlangan mamlakatlar, xususan AQSh, Koreya, Germaniya tajribalarini o'rganish va moslashtirish zarur.

- agrobiznes va oziq-ovqat yo'nalishidagi qo'shilgan qiymat zanjirini yaratishga qaratilgan loyihalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash maqsadida xorijiy moliya institutlarning mablag'larini jalb etish hisobidan imtiyozli, uzoq muddatli (eng kamida 10 yilgacha) kreditlar ajratish.

- agrar sohada eksport qiluvchi korxonalarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash maqsadida Davlatning maxsus jamg'armalari resurslari hisobidan tijorat banklariga qishloq xo'jaligi mahsulotlarini eksport qiluvchi korxonalariga eksport bilan bog'liq savdo operatsiyalarini amalga oshirish uchun moliyaviy resurslar ajratish.

- agrar sohada yuqori sifatli, raqobatbardosh qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirishni moliyaviy qo'llab-quvvatlash maqsadida organik mahsulotlar yetishtirish uchun xalqaro darajada tan olinadigan sertifikatlarga ega korxonalariga ijaraga berilgan yer uchastkalari uchun yer solig'ini 50 foiz pasaytirilgan stavkada to'lash, shuningdek paxta va g'alla yetishtiruvchi xo'jaliklarni moliyaviy rag'batlantirish uchun ekin maydonlarini sug'orishda qayta tiklanuvchi energiya manbalari va ko'chma generatorlar kabi uskunalarni sotib olish xarajatlarini subsidiyalashni yo'lga qo'yish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Эргашев, Р.А. Управление инвестиционным процессом в АПК: дис...канд. экон. наук: 08.00.05 / Р.А. Эргашев. – Душанбе, 1997. – 163 с.

2. Ораев.В.А. Qishloq xo'jaligida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish va tashkiliy-iqtisodiy rag'batlantirish samaradorligi (Qoraqalpog'iston Respublikasi misolida): iqt. fan. bo'y. fals. dokt (PhD) diss. avtoref. – N.: 2025. – 53 b.

3. Ларинина, Т. И, Бармина, Е. А. Направления и перспективы государственной поддержки АПК в Кировской области // Общество. Наука. Инновации (НПК-2019). – Киров: Вятский государственный университет, 2019. – С. 290-294.

4. Пильникова.И. Ф., Тизякова. М. А. Источники финансирования сельскохозяйственных предприятий // Молодежь и наука. – 2018. – № 4. – С. 107.

5. Erkinxojiyev.I.I. Agrar sohani rivojlantirishda davlat tomonidan moliyaviy qo'llab-quvvatlashning mohiyati va ahamiyati. O'zbekiston qishloq va suv xo'jaligi jurnali.№ 7-son.2025yil.58-60 betlar.

6. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining rasmiy statistik ma'lumotlari. <https://stat.uz/uz/>

Moyliyev Murod Baxtiyorovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

tayanch doktoranti

moyliyev.murod.mm.70@gmail.com

**SUG'URTA KOMPANIYALARINING MOLİYAVIY BARQARORLIGINI
TA'MINLASHDA INVESTITSİYALARNI JOYLASHTIRISH VA AKTIVLARNI
BOSHQARISH MEKANIZMINING O'RNI**

Мойлиев Мурод Бахтиёрович

Базовый докторант

Ташкентский государственный экономический
университет

moyliyev.murod.mm.70@gmail.com

**РОЛЬ МЕХАНИЗМОВ РАЗМЕЩЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ И УПРАВЛЕНИЯ
АКТИВАМИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ
СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ**

Moyliyev Murod Bakhtiyorovich

PhD Student (Doctoral Researcher)

Tashkent State University of Economics

moyliyev.murod.mm.70@gmail.com

**THE ROLE OF INVESTMENT ALLOCATION AND ASSET MANAGEMENT
MECHANISMS IN ENSURING THE FINANCIAL STABILITY
OF INSURANCE COMPANIES**

Аннотация: Мақоллада sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda investitsiyalarni joylashtirish va aktivlarni boshqarish mexanizmlarining o'rni tahlil qilingan. Tadqiqotda investitsiya portfeli tarkibi va aktivlarni boshqarish samaradorligining likvidlik, daromadlilik hamda risklar muvozanatiga ta'siri o'rganilgan. O'zbekiston sug'urta bozori misolida investitsiya faoliyatining amaldagi holati baholanib, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan ilmiy xulosalar berilgan.

Калит so'zlar: sug'urta kompaniyalari, moliyaviy barqarorlik, investitsiyalarni joylashtirish, aktivlarni boshqarish, investitsiya portfeli, likvidlik, daromadlilik, risklarni boshqarish, to'lovga layoqatlilik, sug'urta bozori.

Аннотация: В статье проанализирована роль механизмов размещения инвестиций и управления активами в обеспечении финансовой устойчивости страховых компаний. В исследовании рассмотрено влияние структуры инвестиционного портфеля и эффективности управления активами на ликвидность, доходность и баланс рисков. На примере страхового рынка Узбекистана дана оценка текущего состояния инвестиционной деятельности и сформулированы научные выводы, направленные на укрепление финансовой устойчивости.

Ключевые слова: страховые компании, финансовая устойчивость, размещение инвестиций, управление активами, инвестиционный портфель

Abstract: The article analyzes the role of investment allocation and asset management mechanisms in ensuring the financial stability of insurance companies. The study examines the impact of the investment portfolio structure and asset management efficiency on liquidity, profitability, and risk balance. Based on the example of the insurance market of Uzbekistan, the current state of investment activity is assessed, and scientific conclusions aimed at strengthening financial stability are presented.

Keywords: insurance companies, financial stability, investment allocation, asset management, investment portfolio

KIRISH

Bugungi kunda sug'urta kompaniyalari moliya bozorining muhim institutlaridan biri bo'lib, ularning moliyaviy barqarorligi sug'urta tizimining uzluksiz faoliyat yuritishini ta'minlaydi. Sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda sug'urta zaxiralari va o'z mablag'larini samarali boshqarish, xususan, investitsiyalarni oqilona joylashtirish va aktivlarni boshqarish mexanizmini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Sug'urta kompaniyalari faoliyatining o'ziga xos jihati shundaki, ular sug'urta mukofotlari hisobidan vaqtincha bo'sh pul mablag'larini shakllantiradi va ushbu mablag'larni investitsiya faoliyatiga yo'naltiradi. Investitsiya portfelining to'g'ri shakllantirilishi likvidlik, daromadlilik va xavflilik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi hamda kompaniyaning to'lovga qobiliyati va moliyaviy barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, sug'urta kompaniyalarida investitsiyalarni joylashtirish va aktivlarni boshqarish mexanizmining amaldagi holatini tahlil qilish, uning moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi o'rnini aniqlash bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi. Mazkur maqolada ushbu masala sug'urta bozori va alohida sug'urta kompaniyalari misolida tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash masalasi iqtisodiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo'lib, ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlarda investitsiya faoliyati va aktivlarni boshqarish mexanizmi asosiy omillardan biri sifatida e'tirof etiladi. Xususan, xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar sug'urta kompaniyalarining to'lovga qobiliyati, likvidligi va daromadlilikini ta'minlashda investitsiya portfelining tarkibi va risklarni boshqarish mexanizmlariga alohida e'tibor qaratganlar. Xorijiy olimlar, jumladan, K. Harrington, G. Niehaus, E. Vaughan va M. Skipperlarning ilmiy ishlarida sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligi sug'urta zaxiralarning yetarliligi, aktivlar sifati va investitsiyalarni diversifikatsiyalash darajasi bilan chambarchas bog'liq ekanligi asoslab berilgan.[1-3] Ularning tadqiqotlarida aktivlarni boshqarishda xavfsizlik, likvidlik va daromadlilik tamoyillariga rioya etish sug'urta kompaniyalari barqaror faoliyatining muhim sharti sifatida ko'rsatib o'tiladi.

Rossiyalik olimlar I.T. Balabanov, V.D. Bazilevich, L.A. Orlanova va A.N. Romanovlarning ilmiy ishlarida sug'urta kompaniyalarining investitsiya siyosati moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning muhim instrumenti sifatida tahlil qilingan. Ular sug'urta kompaniyalari aktivlarini joylashtirishda davlat qimmatli qog'ozlari, bank depozitlari va real aktivlar o'rtasidagi optimal nisbatni shakllantirish zarurligini ta'kidlaydilar.

Bektemirov A. B., Taniyev I. X., Sobirov N. X. va Ruzibayeva N. X. muallifligidagi "Sug'urta ishi" darsligida esa sug'urta tashkilotlarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash mexanizmlari sifatida ustav kapitali va o'z mablag'lari yetarliligi mexanizmi, sug'urta zaxiralarni shakllantirish mexanizmi, qayta sug'urtalash mexanizmi, investitsiya faoliyati va aktivlarni joylashtirish mexanizmini keltirgan.[4]

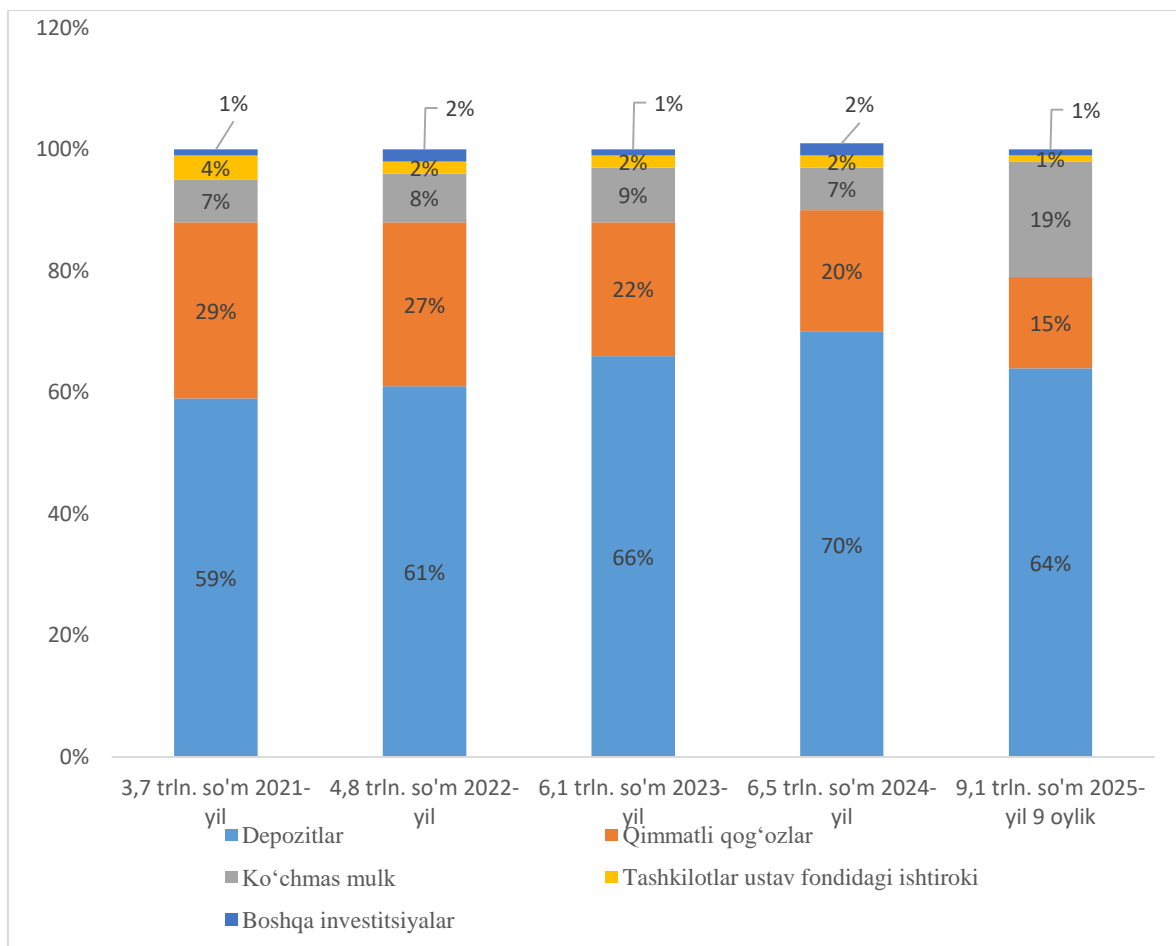
G. Jumayeva, R. Djalilov va R. Rashidovlarning “Sug‘urta nazariyasi va amaliyoti” darsligida sug‘urta tashkilotlarining moliyaviy barqarorligini ta’minlash mexanizmlari sifatida zaxira fondlarini tashkil etish mexanizmi, qayta sug‘urtalash mexanizmi, investitsiya mexanizmi hamda davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlari yoritib berilgan.[5]

Tadqiqot metodologiyasi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta’minlashda investitsiyalarni joylashtirish va aktivlarni boshqarish mexanizmining o‘rnini aniqlashdir. Tadqiqotda nazariy va empirik metodlar qo‘llanilib, sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlarini tahlil qilish, investitsiya faoliyati va aktivlarni boshqarish mexanizmlarining samaradorligini baholash imkoniyati yaratildi. Tadqiqot davomida aktivlar va investitsiyalarning o‘sish dinamikasi, portfel tarkibi, uzoq va qisqa muddatli investitsiyalar, asosiy vositalar va boshqa aktivlar o‘rtasidagi bog‘liqlik, shuningdek moliyaviy barqarorlikni ta’minlashdagi roli tahlil qilindi. Qiyosiy va trend tahlili metodlari yordamida investitsiya faoliyati va aktivlarni boshqarish mexanizmlari kompaniyaning likvidligi, to‘lovga qobiliyati, daromadlilik va risk darajasi bilan bog‘liqligi o‘rganildi. Tadqiqot natijalari asosida sug‘urta kompaniyalarida investitsiyalarni diversifikatsiyalash, aktivlarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish va moliyaviy barqarorlikni oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Shu bilan metodologiya sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta’minlashda investitsiya va aktivlarni boshqarish mexanizmini tizimli tahlil qilish imkonini beradi.

Natija va muhokama.

2024 yil yakuni bo‘yicha sug‘urta kompaniyalarining investitsiya portfeli 6,4% ga o‘sib, jami 6,54 trillion so‘mni tashkil etdi. Investitsiyalarning katta qismi bank depozitlariga yo‘naltirilgan bo‘lib, ularning hajmi 2024 yilda 13,5% ga oshib, 4,58 trillion so‘mga yetdi. Shu yilning oxirida qimmatli qog‘ozlarga kiritilgan mablag‘lar esa 1 303,76 milliard so‘mni tashkil etib, sug‘urta tashkilotlarining umumiy investitsiyalaridagi ulushi 19,9% ni tashkil qildi, shuningdek, boshqa investitsion yo‘nalishlar ham mavjud. 1-rasmda sug‘urta kompaniyalarining investitsiyalari tasvirlangan. 2024 va 2025 yillarining 9 oylik ko‘rsatkichlarini solishtirganda, investitsiya portfelining tuzilmasida sezilarli o‘zgarishlar kuzatiladi. Agar 2024 yilda portfeldagi asosiy qism depozitlar hisobiga (69%) shakllangan bo‘lsa, 2025 yilda ushbu ulush 64% ga kamaygan. Bu esa investitsiya strategiyasining diversifikatsiyalashuvi kuchayganini va kapitalning boshqa yo‘nalishlarga yo‘naltirilganini bildiradi. Umuman olganda, sug‘urta kompaniyalarining investitsiya portfeli tahlili shuni ko‘rsatadiki, 2021-2024-yillarda ularning investitsiya strategiyasi asosan konservativ yo‘nalishga - ya’ni bank depozitlari va past riskli aktivlarga qaratilgan bo‘lgan. Biroq, 2025-yilning 9 oylik yakunlariga ko‘ra, portfel tarkibida muvozanatli diversifikatsiyaga o‘tish jarayoni sezilarli darajada kuchaygan. Jumladan, depozitlarning ulushi kamayib, ko‘chmas mulk investitsiyalarining hissasi oshgani sug‘urta kompaniyalarining uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash va investitsiya daromadlilikini oshirishga qaratilgan strategik yo‘nalishlarini aks ettiradi. Shu bilan birga, tahlil shuni ko‘rsatadiki, ushbu davrda investitsiya siyosati moliyaviy barqarorlikni ta’minlash, likvidlikni saqlash va risklarni minimallashtirish prinsiplari asosida shakllangan. Kelajakda esa portfelni yanada diversifikatsiya qilish, xususan qimmatli qog‘ozlar bozoridagi ishonchli va yuqori daromadli vositalar ulushini oshirish kompaniyalarning uzoq muddatli moliyaviy samaradorligini kuchaytirishi mumkin.

1-rasm. Sug'urta tashkilotlarning investitsiyalari. (foizda) [6]

2021-2025-yillar davomida sug'urta kompaniyalarining investitsiya faoliyatida nafaqat miqdoriy o'sish, balki tarkibiy o'zgarishlar ham kuzatilgan. Shu davrda umumiy investitsiya hajmi 2021-yilda 3,7 trillion so'mdan 2024-yilda 6,5 trillion so'mga, 2025-yilning 9 oylik yakunlariga ko'ra esa 9,1 trillion so'mga yetib, sug'urta kompaniyalarining investitsiya salohiyati sezilarli darajada kengayganini ko'rsatadi. Portfel tarkibining tahlili shuni ko'rsatadiki, bank depozitlari butun davr davomida asosiy yo'nalish bo'lib qolmoqda; 2021-yilda ulushi 59% ni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda 70% gacha oshgan, bu esa kompaniyalar past riskli va yuqori likvidlikka ega aktivlarga ustuvor ahamiyat berayotganini bildiradi. Shu bilan birga, 2025-yilning 9 oylik ko'rsatkichlarida depozitlarning ulushi 64% ga tushgan, bu esa portfelni diversifikatsiya qilishga intilishni kuchaytirganini ko'rsatadi.

Qimmatli qog'ozlarga kiritilgan investitsiyalar ulushi esa tahlil qilinayotgan davrda izchil kamaygan; 2021-yildagi 29% dan 2025-yilning 9 oyligida 15% gacha tushgan, bu sug'urta kompaniyalarining bozor risklariga ehtiyotkor yondashuvini va fond bozorida noaniqlik sharoitida kapitalni saqlash strategiyasini aks ettiradi. Shu bilan birga, ko'chmas mulk investitsiyalari alohida e'tiborga loyiq o'zgarishlarni ko'rsatadi: 2021-2024-yillarda ulushi 7-9% oralig'ida nisbatan barqaror bo'lsa, 2025-yil 9 oyligida 19% ga oshgan, bu esa real aktivlarga, xususan uzoq muddatli va inflyatsiyaga nisbatan barqaror instrumentlarga bo'lgan qiziqishning kuchayganini bildiradi. Ustav fondidagi ishtirok va boshqa investitsiyalar esa butun davr mobaynida past darajada qolgan; ustav fondidagi ulush 2021-yilda 4% bo'lgan bo'lsa, keyingi yillarda 1-2% oralig'ida shakllangan, bu esa sug'urta kompaniyalarining yuqori riskli va past likvidlikka ega investitsiyalarga ehtiyotkor siyosatini ko'rsatadi.

Xulosa

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda investitsiyalarni joylashtirish va aktivlarni boshqarish mexanizmi muhim rol o'ynaydi. 2021–2025-yillar davomida sug'urta kompaniyalarining investitsiya portfeli sezilarli o'sish va tarkibiy o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Asosiy mablag'lar bank depozitlarida saqlanishiga qaramay, portfelni diversifikatsiyalashga qaratilgan jarayonlar kuchaydi, qimmatli qog'ozlar va ko'chmas mulk kabi boshqa yo'nalishlarga kapital yo'naltirildi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, past riskli va yuqori likvid aktivlarga ustuvor ahamiyat berish sug'urta kompaniyalarining barqaror faoliyatini ta'minlashga yordam beradi. Shu bilan birga, real aktivlar va uzoq muddatli investitsiyalarga qiziqishning oshishi kompaniyalarning inflyatsiya va bozor risklariga nisbatan ehtiyotkor siyosat olib borayotganini ko'rsatadi. Ustav fondidagi ishtirok va boshqa yuqori riskli yo'nalishlarning past darajada qolishi esa kapitalni saqlash va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan strategiyaning uzluksizligini tasdiqlaydi. Shunday qilib, investitsiyalarni joylashtirish va aktivlarni samarali boshqarish mexanizmi sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda markaziy ahamiyatga ega bo'lib, kompaniyalar portfel tarkibini diversifikatsiyalash va xavf-xatarlarni optimallashtirish orqali to'lovga qobiliyat va likvidlikni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Harrington, S. E., & Niehaus, G. R. (2003). *Risk Management and Insurance*
2. Vaughan, E., & Vaughan, T. (1995). *Essentials of Insurance: A Risk Management Perspective*.
3. Harrington, S. E. (2005). *Capital Adequacy in Insurance and Reinsurance*. In *Capital Adequacy beyond Basel: Banking, Securities, and Insurance*. Oxford University Press.
4. **Bektemirov, A. B., Taniyev, I. X., Sobirov, N. X., & Ruzibayeva, N. X. (2022).** *Sug'urta ishi* [O'quv qo'llanma]. Samarqand.
5. **Jumayeva, G., Djalilov, R., & Rashidov, R. (2019).** *Sug'urta nazariyasi va amaliyoti* [O'quv qo'llanma]. Toshkent.
6. Istiqbolli loyihalar milliy agentligi rasmiy sayti.

Xayitboyeva Laylo OybekovnaToshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil
izlanuvchisi,E-mail: l.khayitboeva@tsue.uz

ORCID: 0009-0007-8983-9265

**STRATEGIK BOSHQARUV HISOBINING ZAMONAVIY USULLARI: KORXONALAR
AMALIYOTIDA QO‘LLANILISHI VA TAKOMILLASHTIRISH TAVSIYALARI****Хайитбоева Лайло Ойбековна,**независимый исследователь, Ташкентский
государственный экономический университет.E-mail: l.khayitboeva@tsue.uz**СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЁТА:
ПРИМЕНЕНИЕ НА ПРАКТИКЕ****Laylo O. Khayitboyeva**, independent researcher,

Tashkent State University of Economics. E-mail:

l.khayitboeva@tsue.uz**ПРЕДПРИЯТИЙ И РЕКОМЕНДАЦИИ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ
MODERN METHODS OF STRATEGIC MANAGEMENT ACCOUNTING: ENTERPRISE
APPLICATION AND IMPROVEMENT RECOMMENDATIONS**

Annotatsiya: Maqolada strategik boshqaruv hisobining zamonaviy usullari (ABC, target/kaizen costing, funksional qiymat tahlili, benchmarking, BSC, EVA) korxonalar amaliyotida qo‘llash mexanizmi hamda ularni budjetlash va KPI bilan integratsiyalash bo‘yicha takomillashtirish tavsiyalari bayon etiladi. Adabiyotlar tahlili va amaliy diagnostika natijasida ma‘lumotlar parchalanishi, xarajat drayverlari tahlilining yetishmasligi va budjet–KPI uzviyligining sustligi asosiy to‘siqlar ekani ko‘rsatildi. Taklif etilgan integratsiyalashgan model korxonada “ma‘lumot → usul → nazorat → qaror” zanjirini yo‘lga qo‘yish orqali tannarxni pasaytirish va marjani oshirishga xizmat qiladi.

Tayanch so‘zlar: strategik boshqaruv hisobi, ABC, target costing, kaizen costing, funksional qiymat tahlili, benchmarking, BSC, EVA, budjetlash, ERP.

Аннотация: В данной статье рассматриваются современные методы стратегического управленческого учёта (ABC, target/kaizen costing, функционально-стоимостной анализ, benchmarking, BSC, EVA) и возможности их применения на предприятиях. На основе систематического обзора источников и практико-ориентированной диагностики показано, что ключевые ограничения внедрения связаны с фрагментацией данных, слабым анализом драйверов затрат и разрывом между бюджетированием и KPI. Предложена интегрированная модель совершенствования, объединяющая центры ответственности, ERP-бюджетирование, методы калькулирования и стратегические KPI (BSC–EVA). Реализация модели позволяет повысить прозрачность затрат, ускорить управленческие решения и обеспечить управляемое снижение себестоимости.

Ключевые слова: стратегический управленческий учёт, ABC, target costing, kaizen costing, функционально-стоимостной анализ, benchmarking, BSC, EVA, бюджетирование, ERP.

Abstract: The paper examines modern methods of strategic management accounting (ABC, target/kaizen costing, functional value analysis, benchmarking, BSC, EVA) and their applicability in enterprise practice. A systematic review and practice-oriented diagnostics indicate that adoption barriers include data fragmentation, weak cost-driver analytics, and poor alignment between budgeting and KPI systems. An integrated improvement model is proposed, combining responsibility centers, ERP-based budgeting, advanced costing techniques, and strategic performance metrics (BSC–EVA). The model increases cost transparency, supports faster decision-making, and enables managed cost reduction aimed at margin growth.

Keywords: strategic management accounting, activity-based costing, target costing, kaizen costing, functional value analysis, benchmarking, balanced scorecard, EVA, budgeting, ERP.

ВВЕДЕНИЕ

Рост конкуренции и давление на маржинальность усиливают роль инструментов управления, позволяющих снижать себестоимость на стратегическом горизонте. Стратегический управленческий учёт (СУУ) расширяет традиционный управленческий учёт за счёт ориентации на цепочку ценности, анализ конкурентов и факторов, формирующих структуру затрат.¹

Во многих организациях данные о затратах формируются преимущественно для целей финансовой отчётности и налогообложения, тогда как управленческие решения требуют аналитики драйверов затрат, процессной детализации и оценки влияния затрат на долгосрочную рентабельность. Это снижает качество решений по ассортименту, ценообразованию и инвестициям в эффективность.²

Цель статьи — обосновать практические рекомендации по внедрению современных методов СУУ и их интеграции в единый управленческий контур «данные → методы → контроль → решения».

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

В исследованиях стратегический управленческий учёт связывается с анализом цепочки ценности и стратегическим управлением затратами. Цепочка ценности позволяет рассматривать затраты по стадиям создания ценности и выявлять источники конкурентного преимущества.³

ABC (activity-based costing) повышает точность распределения накладных расходов через выделение активностей и драйверов. Target costing задаёт целевую себестоимость исходя из рыночной цены и целевой маржи; kaizen costing обеспечивает планомерное снижение затрат через непрерывные улучшения после запуска продукта.⁴

¹Bromwich, M. (1990). The case for strategic management accounting. *Accounting, Organizations and Society*, 15(1–2), 27–46.

²Johnson, H.T. & Kaplan, R.S. (1987). *Relevance Lost: The Rise and Fall of Management Accounting*. Boston: Harvard Business School Press.

³Porter, M.E. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. New York: Free Press.

⁴Cooper, R. & Kaplan, R.S. (1988). Measure costs right: make the right decisions. *Harvard Business Review*, 66(5), 96–103.

BSC (balanced scorecard) связывает стратегию с системой показателей и инициатив, а EVA (economic value added) измеряет создание стоимости с учётом стоимости капитала и полезна для оценки эффективности подразделений и проектов.⁵

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методология включает: (1) систематический обзор источников по СУУ и современным методам калькулирования; (2) сравнительный анализ инструментов по критериям применимости, требований к данным и ожидаемого эффекта; (3) разработку интегрированной модели внедрения, учитывающей центры ответственности, бюджетирование и KPI.⁶

Таблица 1.

Современные методы стратегического управленческого учёта и ожидаемый эффект

Метод	Суть	Условия внедрения	Эффект
ABC	Затраты по активностям/драйверам	Процессная модель, данные	Сокращение потерь, точный калькул.
Target costing	Целевая себестоимость от рынка	Совм. работа R&D/маркетинг	Оптимизация конструкции
Kaizen costing	Непрерывное улучшение	Культура улучшений, стандарты	Постоянное снижение затрат
ФВА	Функции ↔ затраты	Декомпозиция функций	Рост ценности при тех же затратах
Benchmarking	Сравнение с лучшими	Доступ к метрикам	Быстрое внедрение практик
BSC	Стратегия → KPI → инициативы	KPI-карта, владельцы	Согласование целей/действий
EVA	Прибыль – стоимость капитала	WACC и корректные данные	Ориентация на создание стоимости

Источник: составлено автором на основе обобщения научных источников.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Анализ показывает, что наибольший эффект достигается при комплексном внедрении методов СУУ, когда данные (ERP), бюджеты и KPI образуют единый контур управления. На практике часто наблюдаются три разрыва: (1) между учётом и процессами; (2) между бюджетом и фактом; (3) между показателями и мотивацией.⁷

⁵Kaplan, R.S. & Norton, D.P. (1996). The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. Boston: Harvard Business School Press.

⁶Tranfield, D., Denyer, D. & Smart, P. (2003). Towards a methodology for developing evidence-informed management knowledge by means of systematic review. British Journal of Management, 14(3), 207–222.

⁷Anthony, R.N. & Govindarajan, V. (2007). Management Control Systems. 12th ed. Boston: McGraw-Hill/Irwin.

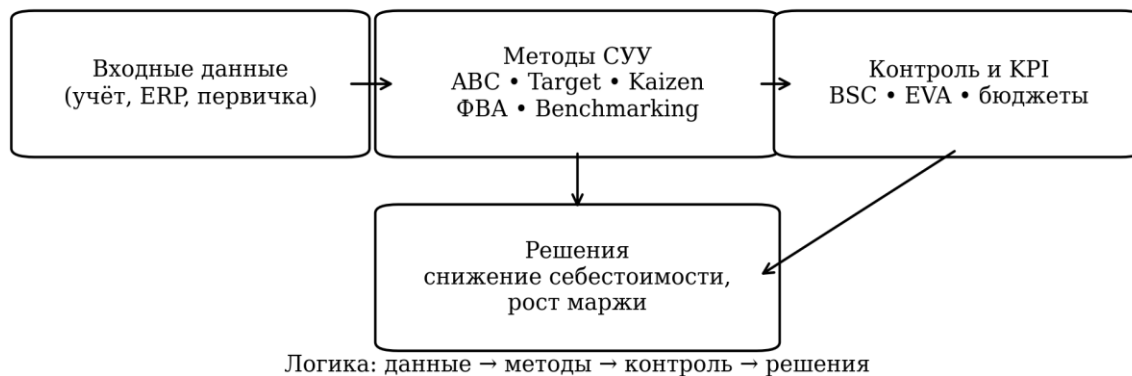

Рисунок 1. Интеграция данных, методов СУУ и KPI (концептуальная схема)

Источник: составлено автором.

Рекомендуемая логика внедрения включает четыре этапа:

- 1) Диагностика: инвентаризация статей затрат, карта процессов, выявление драйверов.
- 2) Организация: центры ответственности, регламенты контроля отклонений, лимиты.
- 3) Методы: пилот ABC на ключевых процессах; target costing на стадии проектирования; kaizen costing в производстве.
- 4) Контроль: BSC-карта KPI + EVA для подразделений/проектов; ERP-бюджетирование и BI-мониторинг отклонений.

Ожидаемые эффекты включают повышение прозрачности накладных расходов, снижение не ценностных активностей, усиление дисциплины бюджетирования и ускорение управленческих решений. Для закрепления результата важно связать KPI и мотивацию руководителей центров ответственности с показателями эффективности затрат и созданием стоимости.⁸

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Современные методы стратегического управленческого учёта дают предприятиям инструменты управляемого снижения себестоимости и роста маржинальности, однако их результативность зависит от зрелости данных, процессной модели и управленческого контура «бюджет–KPI–мотивация». Наиболее практичным является интегрированный подход, объединяющий ABC/target/kaizen, ФБА и benchmarking с BSC–EVA и ERP/BI-аналитикой. Реализация предложенной модели позволяет перейти от фрагментарного контроля статей затрат к управлению драйверами затрат и созданием ценности в цепочке бизнес-процессов. В результате повышается прозрачность затрат, ускоряется цикл план–факт–анализ–коррекция и формируются предпосылки для устойчивого повышения конкурентоспособности предприятия.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Abdugʻaniev, A.A. (2003). Boshqaruv hisobini tashkil etish muammolari va ularning yechimlari. Toshkent: TMI.
2. Anthony, R.N. & Govindarajan, V. (2007). Management Control Systems. 12th ed. Boston: McGraw-Hill/Irwin.

⁸Otley, D. (1999). Performance management: a framework for management control systems research. Management Accounting Research, 10(4), 363–382.

3. Bromwich, M. (1990). The case for strategic management accounting. *Accounting, Organizations and Society*, 15(1–2), 27–46.
4. Chenhall, R.H. (2003). Management control systems design within its organizational context. *Accounting, Organizations and Society*, 28(2–3), 127–168.
5. Cooper, R. & Kaplan, R.S. (1988). Measure costs right: make the right decisions. *Harvard Business Review*, 66(5), 96–103.
6. Cooper, R. & Slagmulder, R. (1997). *Target Costing and Value Engineering*. Portland: Productivity Press.
7. Drury, C. (2015). *Management and Cost Accounting*. 9th ed. Andover: Cengage Learning.
8. Hansen, D.R., Mowen, M.M. & Guan, L. (2009). *Cost Management: Accounting and Control*. 6th ed. Mason, OH: South-Western Cengage.
9. Horngren, C.T., Datar, S.M. & Rajan, M. (2015). *Cost Accounting: A Managerial Emphasis*. 15th ed. Boston: Pearson.
10. IMA (2008). *Value Chain Analysis for Assessing Competitive Advantage. Statement on Management Accounting*. Montvale, NJ: IMA.
11. Johnson, H.T. & Kaplan, R.S. (1987). *Relevance Lost: The Rise and Fall of Management Accounting*. Boston: Harvard Business School Press.
12. Kaplan, R.S. & Norton, D.P. (1996). *The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action*. Boston: Harvard Business School Press.
13. Langfield-Smith, K. (2008). Strategic management accounting: how far have we come in 25 years? *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 21(2), 204–228.
14. Monden, Y. (1995). *Cost Reduction Systems: Target Costing and Kaizen Costing*. Portland: Productivity Press.
15. Otley, D. (1999). Performance management: a framework for management control systems research. *Management Accounting Research*, 10(4), 363–382.
16. Porter, M.E. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. New York: Free Press.
17. Roslender, R. & Hart, S.J. (2003). In search of strategic management accounting. *Management Accounting Research*, 14(3), 255–279.
18. Shank, J.K. & Govindarajan, V. (1993). *Strategic Cost Management: The New Tool for Competitive Advantage*. New York: Free Press.
19. Stewart, G.B. (1991). *The Quest for Value: A Guide for Senior Managers*. New York: HarperBusiness.
20. Tranfield, D., Denyer, D. & Smart, P. (2003). Evidence-informed management knowledge via systematic review. *British Journal of Management*, 14(3), 207–222.

Zunnunov Lazizxon Olimxon O'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,

Moliyaviy hisob va hisobot kafedrası tayanch doktoranti

MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI SHAKILLANISH TARIXI VA NAZARIY-HUQUQIY MEXANIZMLARI

Zunnunov Lazizkhon

Tashkent State University of Economics,

Fundamental Doctoral Student, Department of Financial
Accounting and Reporting

HISTORY OF THE FORMATION OF INTERNATIONAL FINANCIAL ACCOUNTING STANDARDS AND THEORETICAL AND LEGAL MECHANISMS

Зуннунов Лазизхон

Ташкентский государственный экономический
университет,

Аспирант-исследователь, кафедра финансового учета
и отчетности

ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ФИНАНСОВОГО УЧЕТА И ТЕОРЕТИЧЕСКИХ И ПРАВОВЫХ МЕХАНИЗМОВ

***Annotatsiya.** Moliyaviy hisobot xo'jalik yurituvchi subyektning moliyaviy holati, moliyaviy natijalari va pul oqimlari to'g'risida foydalanuvchilarga axborot taqdim etuvchi asosiy axborot manbai hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy hisobotning ahamiyati ayniqsa ortib, u investorlar, kreditorlar, davlat organlari va boshqa manfaatdor tomonlar tomonidan iqtisodiy qarorlar qabul qilishda tayanch axborot sifatida foydalaniladi. Shu sababli moliyaviy hisobotning sifati, ishonchliligi va solishtiriluvchanligi muhim nazariy va amaliy masalaga aylangan [1].*

***Kalit so'zlar:** moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS), kapital bozor, soliq va ma'muriy nazorat, investor, moliyaviy hisobot foydalanuvchilari, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari kengashi, MHXSni tartibga soladigan asosiy mexanizmlar.*

***Аннотация.** Финансовая отчетность является основным источником информации, предоставляющим пользователям сведения о финансовом положении, финансовых результатах и движении денежных средств хозяйствующего субъекта. В условиях рыночной экономики значение финансовой отчетности существенно возрастает, поскольку она используется инвесторами, кредиторами, государственными органами и другими заинтересованными сторонами в качестве ключевой информационной базы при принятии экономических решений. В связи с этим вопросы качества, надежности и сопоставимости финансовой отчетности приобретают особую теоретическую и практическую значимость [1].*

***Ключевые слова:** международные стандарты финансовой отчетности (МСФО), рынок капитала, налоговый и административный контроль, инвестор, пользователи*

финансовой отчетности, совет по международным стандартам финансовой отчетности, основные механизмы регулирования МСФО.

Abstract. *Financial reporting is the primary source of information that provides users with data on the financial position, financial performance, and cash flows of an economic entity. Under market economy conditions, the importance of financial reporting significantly increases, as it is used by investors, creditors, government authorities, and other stakeholders as a key information base for making economic decisions. Therefore, the quality, reliability, and comparability of financial reporting have become important theoretical and practical issues [1].*

Keywords: *international financial reporting standards (IFRS), capital market, tax and administrative control, investor, users of financial statements, International Accounting Standards Board, key mechanisms for regulating IFRS.*

ASOSIY QISM

An'anaviy milliy buxgalteriya hisobi tizimlari ko'p hollarda soliq va ma'muriy nazorat ehtiyojlariga yo'naltirilgan bo'lib, investorlar uchun zarur bo'lgan iqtisodiy axborotni to'liq aks ettira olmagan. Natijada turli mamlakatlarda tuzilgan moliyaviy hisobotlar o'rtasida sezilarli farqlar yuzaga kelgan va bu holat kapital bozorlarida axborot asimmetriyasini kuchaytirgan. Mazkur muammo moliyaviy hisobotni xalqaro miqyosda uyg'unlashtirish zaruratini yuzaga keltirdi va MHXSning shakllanishiga asos bo'ldi [2].

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) — bu xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan tuziladigan moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etishning yagona, prinsiplarga asoslangan qoidalar tizimi bo'lib, u moliyaviy axborotni foydalanuvchilar uchun tushunarli, solishtiriladigan va ishonchli shaklda aks ettirishga qaratilgan. MHXSning asosiy maqsadi moliyaviy hisobot foydalanuvchilariga iqtisodiy qarorlar qabul qilish uchun foydali bo'lgan axborotni taqdim etishdan iborat [3].

MHXSning iqtisodiy mohiyati, avvalo, iqtisodiy mazmunning huquqiy shakldan ustunligi tamoyiliga asoslanadi. Bu yondashuvga ko'ra, xo'jalik operatsiyalari ularning hujjatdagi rasmiy shakliga emas, balki real iqtisodiy mohiyatiga ko'ra moliyaviy hisobotda aks ettiriladi [1]. Mazkur tamoyil moliyaviy axborotning haqqoniyligini oshirib, hisobotdan foydalanuvchilarning real iqtisodiy holatni to'g'ri baholashiga xizmat qiladi.

MHXSning iqtisodiy mohiyati xorijiy ilmiy adabiyotlarda keng tadqiq qilingan. Ray Ball MHXSni bozor iqtisodiyotining institutsional elementi sifatida baholab, uning asosiy vazifasi kapital bozorlarida axborot asimmetriyasini kamaytirish ekanligini ta'kidlaydi [4]. Uning fikricha, sifatli moliyaviy hisobot bo'lmasa, kapital bozorlari samarali ishlamaydi.

C. Nobes va R. Parker o'z tadqiqotlarida MHXSni milliy buxgalteriya tizimlarining cheklanganligini bartaraf etuvchi mexanizm sifatida ko'rib, MHXS investorlar ehtiyojlariga yo'naltirilganligi bilan ajralib turishini ilmiy asoslaydi [2]. Ularning ta'kidlashicha, MHXSning prinsiplarga asoslanganligi uni turli iqtisodiy va huquqiy muhitlarda qo'llash imkonini beradi.

M. Barth, W. Landsman va M. Lang tomonidan olib borilgan empirik tadqiqotlar MHXSni qo'llagan korxonalarda moliyaviy hisobot sifati yuqori ekanligini ko'rsatadi [5]. Xususan, ushbu mualliflar MHXS asosida tuzilgan hisobotlarda foyda ko'rsatkichlarining axborot qiymati yuqoriroq ekanini ilmiy jihatdan isbotlagan.

O'zbekiston olimlaridan S.N. Tashnazarov va A.S. Djumanov MHXSni milliy buxgalteriya hisobi tizimini modernizatsiya qiluvchi muhim nazariy-uslubiy asos sifatida baholab, uning joriy etilishi moliyaviy axborot sifatini oshirishga xizmat qilishini ta'kidlaydi [10].

Moliyaviy hisobot va MHXSning iqtisodiy yo‘nalishi

Mezon	Milliy buxgalteriya hisobi	MHXS
Asosiy maqsad	Soliq va nazorat	Investorlar uchun axborot
Yondashuv	Qoidaga asoslangan	Prinsiplarga asoslangan
Iqtisodiy mazmun	Cheklangan	Ustuvor
Solishtiriluvchanlik	Past	Yuqori

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy hisobot va MHXS tushunchasi zamonaviy bozor iqtisodiyotida faqat hisob-kitob vositasi emas, balki iqtisodiy qarorlar qabul qilishni ta‘minlovchi muhim axborot instituti hisoblanadi. MHXSning iqtisodiy mohiyati moliyaviy axborotni global miqyosda uyg‘unlashtirish, investorlar ishonchini mustahkamlash va kapital bozorlarining samarali ishlashini ta‘minlashga qaratilgan bo‘lib, u zamonaviy buxgalteriya hisobi nazariyasining ajralmas qismiga aylangan.

Shunday qilib moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarining (MHXS) vujudga kelishi jahon iqtisodiyotida XX asrning ikkinchi yarmida yuz bergan chuqur institutsional va iqtisodiy o‘zgarishlar bilan bevosita bog‘liqdir. Xalqaro savdo hajmining kengayishi, transmilliy kompaniyalar sonining ortishi va kapital bozorlarining globallashuvi turli mamlakatlarda tuzilgan moliyaviy hisobotlarning bir-biridan keskin farqlanishi muammosini yuzaga keltirdi. Mazkur holat investorlar va kreditorlar uchun moliyaviy axborotni solishtirishni murakkablashtirib, xalqaro moliyaviy axborotni uyg‘unlashtirish zaruratini keltirib chiqardi.

1960–1970-yillarda AQSh, Buyuk Britaniya va Yevropa mamlakatlarida faoliyat yuritgan yirik auditorlik va buxgalteriya professional tashkilotlari xalqaro darajada yagona buxgalteriya standartlarini ishlab chiqish tashabbusi bilan chiqdi. Natijada 1973-yilda Buyuk Britaniya va Irlandiya, AQSh, Kanada, Avstraliya, Germaniya, Fransiya, Yaponiya va Niderlandiya professional tashkilotlari tomonidan International Accounting Standards Committee (IASC) tashkil etildi [3]. IASCning asosiy vazifasi xalqaro buxgalteriya standartlarini ishlab chiqish va ularni jahon amaliyotida joriy etishdan iborat bo‘ldi.

IASC faoliyati davomida 1973–2000-yillar oralig‘ida International Accounting Standards (IAS) nomi bilan tanilgan 41 ta standart ishlab chiqildi. Ushbu standartlar asosan umumiy tavsiyaviy xarakterga ega bo‘lib, ularning qo‘llanilishi ko‘proq ixtiyoriy asosda amalga oshirildi. Shunga qaramay, IAS standartlari xalqaro buxgalteriya hisobini uyg‘unlashtirish yo‘lida muhim dastlabki bosqich vazifasini bajardi [3].

2001-yilda xalqaro buxgalteriya hisobi tizimida muhim institutsional islohot amalga oshirildi va IASC o‘rniga International Accounting Standards Board (IASB) tashkil etildi. IASBning tashkil etilishi MHXS rivojlanishida sifat jihatidan yangi bosqichni boshlab berdi. Aynan shu davrdan boshlab yangi standartlar International Financial Reporting Standards (IFRS) nomi ostida ishlab chiqila boshlandi [1]. IASB faoliyati mustaqil, professional va jamoatchilik manfaatlariga yo‘naltirilgan institut sifatida shakllantirildi.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari kengashi (IASB)

MHXSning asosiy tartibga soluvchi subyekti — Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari kengashi (International Accounting Standards Board – IASB) hisoblanadi. IASB:

- yangi IFRS va IAS standartlarini ishlab chiqadi;
- mavjud standartlarga o‘zgartirishlar kiritadi;

- standartlarning rasmiy talqinlarini tasdiqlaydi.

IASB IFRS Foundation tarkibida faoliyat yuritadi va mustaqil professional organ hisoblanadi. Shu sababli MHXS davlat tomonidan emas, balki xalqaro professional standartlashtirish mexanizmi orqali tartibga solinadi.

IASB tomonidan ishlab chiqilgan IFRS standartlari prinsiplarga asoslangan yondashuvi, iqtisodiy mazmunning huquqiy shakldan ustunligi hamda investorlar ehtiyojlariga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Bu esa MHXSni global kapital bozorlarida keng tan olinishi va qo'llanilishiga zamin yaratdi. Xususan, 2005-yildan boshlab Yevropa Ittifoqida birjada ro'yxatdan o'tgan barcha kompaniyalar uchun MHXS asosida moliyaviy hisobot tuzish majburiy etib belgilandi [7].

Xalqaro ilmiy adabiyotlarda MHXSning tarixiy rivoji keng tahlil qilingan. C. Nobes MHXS evolyutsiyasini milliy hisob tizimlari o'rtasidagi farqlarni qisqartirishga qaratilgan institutsional jarayon sifatida baholaydi [8]. Uning fikricha, IASdan IFRSga o'tish jarayoni xalqaro moliyaviy hisobotni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqdi.

Ray Ball esa MHXSning rivojlanishini kapital bozorlarining ehtiyojlari bilan izohlab, IASBning tashkil etilishi moliyaviy hisobotlarning investorlar uchun axborot qiymatini oshirganini ta'kidlaydi [4]. Uning fikricha, MHXSning global miqyosda joriy etilishi moliyaviy bozorlar samaradorligini oshirishga xizmat qilgan.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarining kelib chiqishi va tarixiy rivojlanish bosqichlari ularning shakllanishi global iqtisodiy ehtiyojlar bilan bevosita bog'liq ekanini ko'rsatadi. Biroq MHXSning xalqaro miqyosda keng qo'llanilishi va amaliyotda izchil tatbiq etilishi faqatgina standartlarning ishlab chiqilishi bilangina cheklanmay, balki ularni mustahkam huquqiy va institutsional asoslar bilan ta'minlashni ham talab etadi. Shu sababli MHXS rivojlanishining mantiqiy davomi sifatida ularning huquqiy asoslari va normativ tartibga solish mexanizmlarini o'rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS/IFRS) birgina hujjat yoki bitta qonun bilan emas, balki xalqaro professional institutlar, konseptual hujjatlar va milliy qonunchilik majmui orqali tartibga solinadi. Ularning tartibga solinish mexanizmi ko'p bosqichli va kompleks xarakterga ega.

2-jadval

MHXSni tartibga soladigan asosiy mexanizmlar

MHXSni tartibga soladigan asosiy mexanizmlar					
1. IASB va IFRS Foundation (xalqaro daraja)	2. MHXS Konseptual asosi (nazariy-metodologik daraja)	3. IFRS, IAS va IFRIC talqinlari (normativ daraja)	4. Audit tizimi (ISA) — bilvosita nazorat	5. Milliy qonunchilik — majburiylik darajasini belgilovchi omil	6. Professional mulohaza va prinsiplarga asoslangan yondashuv

Mazkur ko'p bosqichli tartibga solish tizimi MHXSni global moliyaviy hisobot amaliyotining asosiy instituti sifatida shakllantiradi.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini ishlab chiqish va joriy etish bilan shug'ullanuvchi asosiy tashkilot IFRS Foundation hisoblanadi. Ushbu fond MHXSning mustaqilligi,

shaffofligi va yuqori sifatini ta'minlash maqsadida tashkil etilgan bo'lib, uning faoliyati maxsus Konstitutsiya bilan tartibga solinadi [1]. IFRS Foundation standartlarni ishlab chiqish jarayonida siyosiy va tijorat bosimlaridan holi bo'lish tamoyiliga amal qiladi.

MHXSni bevosita ishlab chiqish vakolati International Accounting Standards Board (IASB)ga yuklatilgan. IASB professional va mustaqil organ sifatida faoliyat yuritib, standartlarni ishlab chiqishda ochiq muhokamalar, ekspert xulosalari va manfaatdor tomonlar bilan maslahatlashuv (due process) mexanizmidan foydalanadi [3]. Mazkur yondashuv MHXSning huquqiy jihatdan puxta va amaliyotga mos bo'lishini ta'minlaydi.

MHXSning xalqaro huquqiy maqomi ularning bevosita majburiy kuchga ega emasligi bilan tavsiflanadi. Standartlar o'z-o'zidan xalqaro shartnoma yoki qonun hisoblanmaydi, biroq ular milliy qonunchilik orqali majburiy yoki ixtiyoriy tarzda joriy etiladi [6]. Shu bois MHXSning real huquqiy kuchi ularni milliy darajada tan olish va qo'llash mexanizmlariga bog'liq bo'ladi.

Milliy darajada MHXSning huquqiy asoslari davlatning normativ-huquqiy hujjatlari orqali belgilanadi. Ko'plab mamlakatlarda MHXSni qo'llash parlament qonunlari, hukumat qarorlari yoki moliya vazirliklarining me'yoriy hujjatlari asosida tartibga solinadi. Masalan, Yevropa Ittifoqida 2002-yilda qabul qilingan 1606/2002-sonli Nizom asosida 2005-yildan boshlab birjada ro'yxatdan o'tgan barcha kompaniyalar uchun MHXS majburiy etib belgilangan [7]. Ushbu hujjat MHXSning huquqiy kuchini ta'minlashda muhim tarixiy bosqich hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida ham MHXSni joriy etish va qo'llashning huquqiy asoslari shakllantirilgan. Xususan, "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonunda va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi PQ-4611-sonli "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarorida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlar asosida tuzish imkoniyati belgilangan bo'lib, Prezident farmonlari va hukumat qarorlari orqali MHXSni bosqichma-bosqich joriy etish choralari ko'rilmogda [9]. Bu holat MHXSning milliy buxgalteriya tizimiga integratsiyalashuvini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. IFRS Foundation. Conceptual Framework for Financial Reporting. London, 2018.
2. Nobes C., Parker R. Comparative International Accounting. Pearson Education, 2018.
3. IASB. International Financial Reporting Standards.
4. Ball R. IFRS: Pros and Cons for Investors. Accounting and Business Research, 2006.
5. Barth M., Landsman W., Lang M. Accounting Quality after IFRS. Journal of Accounting Research, 2008.
6. Elliott B., Elliott J. Financial Accounting and Reporting. Pearson, 2019.
7. EU Regulation No. 1606/2002.
8. Nobes C. The Survival of International Differences under IFRS. Accounting and Business Research.
9. "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonunda va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi PQ-4611-sonli "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori
10. Tashnazarov S.N., Djumanov A.S. MHXS va milliy buxgalteriya hisobi. Toshkent.

Хамдамов Баҳром Касимович
Ташкентский государственный
Экономический университет, профессор,
доктор экономических наук
Аминов Шовкат Уктам угли
АО "ИнФинБанк" Главный офис,
Помощник председателя правления
Email: shovkataminov2@gmail.com
Тел: +998 91 955 19 00
ORCID:0009-0003-3608-2343

**ПРОБЛЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА НА СОВРЕМЕННОМ
ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА**

Хамдамов Баҳром Касимович
Ташкент давлат иқтисодиёт университети,
профессор, иқтисод фанлари доктори
Аминов Шовкат Ўктам ўгли
АЖ “ИнФинБанк”, Бош офис,
Бошқарув Раиси ёрдамчиси
Email: shovkataminov2@gmail.com
Тел: +998 91 955 19 00
ORCID:0009-0003-3608-2343

**ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИНИНГ МАВЖУД РИВОЖЛАНИШ
БОСҚИЧИДА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ МУАММОЛАРИ**

Hamdamov Bakhrom Kasimovich
Tashkent State Economic university
professor, doctor of economics
Aminov Shovkat Uktam ugli
“InFinBank” JSC, Head Office,
Assistant to the Chairman of the Board
Email: shovkataminov2@gmail.com
Phone: +998 91 955 19 00
ORCID:0009-0003-3608-2343

**ACCOUNTING CHALLENGES AT THE CURRENT STAGE OF ECONOMIC
DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN**

В статье раскрываются вопросы возникающих основных проблем бухгалтерского учета в Узбекистане таких как учет в цифровой экономике в условиях применения криптовалют, переход на МСФО, организационные вопросы учета, подготовка квалифицированных кадров.

Ключевые слова: клиринговые операции, крипто биржа, технология блокчейн, биткоин, альткойн, майнинг и форжинг, аккредитив, хеш-суммы, финансовая отчетность, кассовый метод, метод начисления, международные стандарты финансовой отчетности, международные финансы, национальные стандарты бухгалтерского учета, международные стандарты бухгалтерского учета.

Мақолада Ўзбекистонда вужудга келаётган бухгалтерия ҳисоби муаммолари очиб берилган, жумладан рақамли иқтисодиёт шароитида ҳисоб ва унинг асосий қисми крептовалюта ҳисоби, ҳисобнинг ташкилий масалалари, МҲХС га ўтиш, малакали кадрлар тайёрлаш масалари ўрганилган.

Таянч сўзлар: клиринговые операции, криптобиржа, блокчейн технологияси, биткоин, альткойн, майнинг ва форжинг, аккредитив, хеш-суммы, финансовая отчетность, молиявий ҳисобот, касса усули, ҳисоблаш усули, молиявий ҳисобот халқаро стандартлари, халқаро молия, бухгалтерия ҳисоби миллий стандартлари, бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари.

В статье раскрываются вопросы возникающих основных проблем бухгалтерского учета в Узбекистане таких как учет в цифровой экономики в условиях применения криптовалют, переход на МСФО, организационные вопросы учета, подготовка квалифицированных кадров.

The article reveals issues related to emerging key accounting problems in Uzbekistan, such as accounting in the digital economy in the context of cryptocurrency use, transition to IFRS, organizational accounting issues, and training of qualified personnel.

Key words: clearing operations, crypto-exchange, blocking, bitcoin, altkome, mining and forging, letter of credit, hash-sums, financial reporting, cash method, accrual method, international financial reporting standards, international finance, national accounting standards, international accounting standards accounting.

Введение

Широкомасштабные реформы в системе бухгалтерского учета в Узбекистане связаны с проводимыми в республике экономическими реформами, таких как:

- Переход на цифровую экономику.
- Фискальная политика.
- Образовательная политика.

Учет в цифровой экономике.

Поэтапная реализация реформ в области бухгалтерского учета и финансовой отчетности осуществленные за годы независимости в Республике Узбекистан стали основанием для привлечения инастранных инвестиций в экономику. Основные мероприятия были направлены для совершенствования методологической и нормотивно-правовой базы бухгалтерского учета в реальном секторе. Однако, методологические приёмы учета и проведение контроля в цифровой экономики пока не изучены и требует развитие параллельно с развитием данного сегмента экономики

В Узбекистане поставлена начало развития нового экономического сегмента - цифровой экономики. Соответствующее постановление № П.П -3832 “О мерах по развитию цифровой экономики в Республике Узбекистан” подписан Президентом 3 июля 2018 года. В соответствии с постановлением деятельность на рынке крипто активов в Узбекистане с 1 октября будет лицензирована, а технология блокчейн внедрена с 2021 года в деятельность

госорганов страны. В частности, программа предусматривает создание правовых основ реализации крипто активов на локальных и международных крипто биржах.

С данным беспрецедентным революционным документом, открывающим двери цифровой экономике, блокчейну и крипто бизнесу, имеются все шансы повышения конкурентоспособности и экономического роста страны.

Ключевой особенностью цифровой экономики и её составляющий крипто валют является отсутствие какого-либо внутреннего или внешнего администратора что диктует особые условия для ведения бухгалтерского учета и аудита.

В Узбекистане поэтапная реализация реформ в области бухгалтерского учета и финансовой отчётности осуществленные за годы независимости в Республике Узбекистан стали основанием для привлечения иностранных инвестиций в экономику. Основные мероприятия были направлены для совершенствования методологической и нормотивно-правовой базы бухгалтерского учета в реальном секторе. Однако, методологические приёмы учета и проведение контроля в цифровой экономики пока не изучены и требует развитие параллельно с развитием данного сегмента экономики.

Анализ литературы

Разработка методологических приемов бухгалтерского учета начинается с объектов учета. В цифровой экономики основным компонентом объекта учета является криптовалюта. В Википедия приводит следующую информацию о криптовалюте [7].

Криптовалюта — разновидность цифровой валюты, создание и контроль за которой базируются на криптографических методах. Как правило, учёт криптовалют децентрализованы [5]. Функционирование данных систем основано на таких технологиях как блокчейн, направленный ациклический граф, консенсусный реестр (ledger) и др [4]. Информация о транзакциях обычно не шифруется и доступна в открытом виде. Для обеспечения неизменности базы цепочки блоков транзакций используются элементы криптографии (цифровая подпись на основе системы с открытым ключом, последовательное хеширование). Термин закрепился после публикации статьи о системе Биткойн «Crypto currency» (Криптографическая валюта), опубликованной в 2011 году в журнале Forbes ([Crypto Currency](#) // Forbes.) Сам же автор биткойна, как и многие другие, использовал термин «электронная наличность» (англ. electronic cash).

Иногда новая криптовалюта появляется как ответвление (**форк**) от другой криптовалюты за счёт изменения параметров, что делает их несовместимыми. При этом обе криптовалюты могут иметь общую историю транзакций до момента разделения. Эмиссия разных криптовалют может происходить через майнинг, форжинг или **ICO**. Об экономической сути и юридическом статусе криптовалют ведутся дискуссии. В разных странах криптовалюты рассматриваются как платёжное средство, специфичный товар, могут иметь ограничения в обороте (например, запрет операций с ними для банковских учреждений).

Технология криптовалют исходит из того, что в сети нет доверенного узла — того, чьи действия гарантированно истинны и кто может подтвердить корректность чужих операций (задача византийских генералов). Впервые эта проблема была решена в системе «Биткойн» за счёт искусственного усложнения внесения изменений в реестр истории операций. Для хранения данных транзакции объединяются в блоки, из которых формируется непрерывная цепочка (блокчейн). Непрерывность обеспечивается не столько нумерацией, сколько включением в текущий блок хеш-суммы предыдущего блока, что не позволяет изменить информацию в блоке без изменения хешей во всех последующих блоках. Все хеши отвечают

определённым требованиям, выполнение которых требуется много времени либо очень дорого. Истинной считается только самая длинная цепочка. В разных криптовалютах право сформировать очередной блок получает выполнивший определённую работу (Proof-of-work), имеющий некоторую сумму на счету (Proof-of-stake), предоставивший некоторые ресурсы (Proof-of-space) либо за основу берётся иная процедура, которую легко проверить, но сложно выполнить или подделать.

Как правило, в криптовалютах разработчики изначально оговаривают верхний предел общего объёма эмиссии. Однако у некоторых криптовалют, таких как PPCoin, Novacoin, Sifcoin и других, отсутствует фиксированный верхний предел общего объёма эмиссии и возможна как эмиссия, так и демиссия (путём обязательного уничтожения фиксированной суммы в каждой транзакции).

Большинство криптовалют обеспечивают псевдонимность — все транзакции между всеми адресами общедоступны, но нет данных о владельцах адресов. Однако личность владельца может быть установлена, если становится известна дополнительная информация. В ZeroCash изложена возможность заменить псевдонимность на анонимность[6].

Криптография для конфиденциальных платежей начала использоваться с 1990 года в системе DigiCash Дэвида Чома, компания которого обанкротилась в 1998 году. Эта платёжная система была централизованной.

Впервые термин «криптовалюта» начал использоваться после появления платёжной системы «Биткойн», которая была разработана в 2009 году человеком или группой людей под псевдонимом Сатоши Накамото. Позже появились форки: Namecoin (децентрализованная DNS для регистрации внутри доменной зоны .bit), Litecoin (использует хеширование scrypt), PPCoin (использует гибридный механизм proof-of-work/proof-of-stake, не имеет верхнего предела объёма эмиссии), Novacoin (аналогична PPCoin, но использует scrypt) и множество других.

До июля 2013 года программное обеспечение всех криптовалют, кроме Ripple, базировалось на открытом исходном коде системы «Биткойн». С июля 2013 года стали появляться иные платформы, которые помимо криптовалюты поддерживают различную инфраструктуру — биржевую торговлю, магазины, мессенджеры и прочее. К таким криптоплатформам относятся: BitShares, Mastercoin, Nxt. Анонсируются и другие платформы.

Все криптовалюты, появившиеся после Биткойна — называются Альткойнами (от англ. Altcoin, alternative coin). Первые альткойны появились в 2011 году: Litecoin и Namecoin. Их разработчики стремились преодолеть ряд проблем, свойственных Биткойну (например, Litecoin обладает более высокой скоростью транзакций) или использовать технологию блокчейна в других областях (Namecoin разрабатывался для построения альтернативных корневым DNS-серверов).

Многие альткойны по своей сути очень похожи на Биткойн, имеют сходные характеристики и для работы с ними может использоваться то же оборудование, что и для Биткойна. Но некоторые криптовалюты имеют существенные отличия. Ethereum за счёт использования «умных контрактов» превратился в крипто-платформу. Ещё сильнее независимость от Биткойна видна в Ripple, которая фактически является централизованной системой. Ряд криптовалют, например Dash, сделали акцент на усилении анонимности.

По состоянию на 2015 год, около 400 альткойнов являлись «мёртвыми», их стоимость была равна нулю.

Существуют различные способы приобретения криптовалют. Новые (эмитированные) количества распределяются по изначально оговоренным процедурам, специфичным для

каждой из криптовалют (майнинг, форжинг, ICO). Майнинг и форжинг направлены на построение блокчейна: создатели новых блоков награждаются некоторым количеством эмитированной криптовалюты. При этом обычно не существует иного пути поступления в оборот новых партий криптовалюты. ICO является способом привлечения финансирования через продажу партий новой криптовалюты, которые изначально были сгенерированы и принадлежали организатору ICO. Затем остальные желающие могут получить выпущенную криптовалюту от тех, кто ей уже владеет — в обмен на обычные деньги, либо в обмен на предоставленные товары или услуги, либо в качестве пожертвований или как займ. Обмен можно проводить непосредственно между заинтересованными лицами без посредников или с помощью какой-либо из многочисленных площадок обмена цифровых валют.

Вопросы развития бухгалтерского учета и аудита в Республике Узбекистан в условиях цифровой экономики должны развиваться вместе с использованием и развитием криптовалют. Для этого следует ускорить разработку национальных стандартов финансовой отчетности и стандартов аудита на основе последних достижений международной практики. Разработать и принять совершенствованные методологические и нормотивно-правовые базы бухгалтерского учета в реальном секторе.

Методология исследования.

Как известно, для открытия депозитных счетов до востребования в национальной валюте субъектами предпринимательства (как с образованием, так и без образования юридического лица) в банк представляются большой перечень документов. Например, заявление на открытие счета; копия свидетельства о государственной регистрации; карточка с образцами подписей и оттиска печати. Банк обязан заключить договор банковского счета с любым клиентом, обратившимся в данный банк с предложением открыть счет в соответствии с банковскими правилами:

- Принимать и зачислять денежные средства, поступающие на расчетный счет;
- выполнять распоряжения организации о перечислении и выдаче сумм со счета;
- проводить другие операции, предусмотренные банковскими правилами и договорами.

Организация периодически получает из банка «Выписку с расчетного счета» с приложенными к ней платежными документами, на основании которых были получены денежные средства от других организаций или перечислены средства со счета.

Выписка с расчетного счета является регистром аналитического учета и служит основанием для бухгалтерских записей.

Выписка содержит: начальные и конечные остатки на расчетном счете; суммы операций по поступлению и перечислению средств и номера расчетных счетов клиентов. Бухгалтерия проверяет выписку и при обнаружении ошибки сообщает об этом банку.

Денежные средства организации учитываются на активном синтетическом счете 5110 «Расчетный счет».

Счет 5110 «Расчетный счет» предназначен для обобщения информации о наличии и движении денежных средств в валюте Республики Узбекистан на расчетных счетах организации, открытых в кредитных организациях.

Однако, ключевой особенностью криптовалют является отсутствие какого-либо внутреннего или внешнего администратора. Поэтому банки, налоговые, судебные и иные государственные или частные органы не могут воздействовать на транзакции каких-либо участников платёжной системы. Передача криптовалют необратима — никто не может

отменить, заблокировать, оспорить или принудительно (без приватного ключа) совершить транзакцию но участники сделки могут добровольно временно взаимно блокировать свои криптовалюты в качестве залога или установить, что для завершения/отмены сделки требуется согласие всех (или произвольных дополнительных) сторон.

Выводы и предложения

Для обобщения информации о наличии и движении криптовалют в системе учета и отчетности в Республики Узбекистан следует включить счет 5310 «Криптовалюта» в НСБУ № 21. «План счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов и инструкция по его применению».

Отражение криптовалюты в бухгалтерском учете зависит от способа приобретения, то есть:

- После приобретения за реальные деньги, Дт 5310 Кт 5110, 5210;
- после самостоятельного майнинга, то есть при генерации криптовалюты Дт 5310 Кт 9300
- при расчетах с контрагентами, оплате Дт 6010 Кт Дт 5310
- полученные в качестве оплаты за товары и услуги. Дт 5310 Кт 4010

По мере роста популярности блокчейн-технологии, многие субъекты, которым не хватает новых знаний будут нуждаться в объективном аудите. Кроме применения процедур аудита денежных средств при аудит операций с криптовалютами следует учесть следующие факторы:

- оценить бизнес-сценарии применения блокчейн и проанализировать потребности заинтересованных лиц;
- проанализировать риски и обеспечить прозрачность процесса их устранения;
- оценить криптографические средства, на базе которых работает система;
- изучить конкретные особенности устройства сети, принципы создания отчетов и системы контроля в рамках решения на основе технологии блокчейн;
- провести текущие проверки для оценки эффектов, производимых любыми системными изменениями.

Фискальная политика.

Следует создать систему стимулирующую ренивестирование прибыли, что повлечет увеличению уставного капитала предприятия и развитию бизнеса, повышению предложения и увеличению рабочих мест.

Кроме того следует отметить что это приведёт к выпуску новых акций и дивиденды можно будет выплачивать в виде акций. Это мера будет способствовать развитию рынка ценных бумаг в Республике Узбекистан. По нашему мнению следует учесть то что “акции выданные вместо дивидендов не должны облагаться налогом.”

Принятие новой налоговой концепции способствует принятию бухгалтерских стандартов международного уровня в государственном секторе.

Цели применения бухгалтерских стандартов международного уровня в государственном секторе следующие:

1. Интеграция в мировое экономическое сообщество.
 2. МСФО в государственном секторе будет служить основанием для разработки и применения НСБУ в государственном секторе.
 3. Обеспечение своевременного учета и контроля над государственными финансами.
- С переходом учета в МСФО в государственном секторе должны найти свои

положительные решения следующие вопросы:

- жесткая и иерархическая системы учета в масштабах всей бюджетной сферы;
- единое оформление документов и единый порядок информационного обмена;
- централизованный контроль и обязательное использование типовых форм бухгалтерской записей;
- отсутствие независимого аудита в государственном секторе;
- слабая система контроля законодательной власти над государственными финансами.

Вышеприведенные проблемы усиливаются с расширением вопросов внебюджетных доходов в бюджетных организациях, которые требуют неотлагательного введения учета на основе МСФО в государственном секторе. Так как назрел вопрос и о налогообложении внебюджетных поступлений в бюджетных организациях который должен способствовать стимулированию увеличения такого вида доходов.

Образовательная политика.

Согласно приоритетным направлениям вопрос о учете, контроле и аудите приобретает особенно высокий общественный статус и что требует решения некоторых созревающих вопросов подготовки специалистов с высшим образованием в области учета и аудита.

Подготовка бакалавров и магистров имеет ряд положительных особенностей. Это индивидуальный подход к оценке знаний каждого студента и получение двухуровневое образование. Присоединение к Болонскому процессу стали основой реформ в сфере высшего образования Узбекистана. Характерной тенденцией реформирования высшего образования в настоящее время является реализация новых образовательных стандартов подготовки кадров высшей квалификации. Проводимые реформы оказали существенное влияние на изменение учебной, методической, научной и кадровой деятельности высших учебных заведений страны.

Изменения, которые произошли в подготовке кадров по специальности «Бухгалтерский учет и аудит» как одной из наиболее многочисленных среди других вузовских специальностей экономических факультетов высших учебных заведений неопределимы.

Одна из наиболее массовых профессий — это профессия бухгалтера и аудитора. Сегодня она занимает первое место не только в рейтингах наиболее популярных профессий, но и является достаточно распространенной среди прочих специальностей экономической квалификации. По конъюнктурным соображениям эта профессия является престижной. Потребности современного общества в высококвалифицированных специалистах данного направления существенны. Кроме того, нельзя не подчеркнуть и общественную значимость данной профессии. От уровня квалификации и соблюдения высоких этических принципов бухгалтеров и аудиторов во многом зависит соблюдение экономических интересов хозяйствующих субъектов, органов государственной власти, акционеров, инвесторов и других участников рыночных отношений. Качественный учет и аудит является основой информационной и экономической безопасности страны.

В феврале 1999 г. 16-й сессией Межправительственной рабочей группы экспертов по международным стандартам учета и отчетности, проходившей в Женеве, были приняты рекомендации в отношении национальных требований к квалификации профессиональных бухгалтеров. Рекомендации включали типовую программу учебной подготовки профессиональных бухгалтеров. Было также решено, что рекомендации будут время от времени пересматриваться, с тем чтобы их содержание соответствовало современным требованиям.

Советом по торговле и развитию Организации Объединенных Наций в октябре 2003 г. была принята новая, пересмотренная Типовая программа учебной подготовки бухгалтеров, в разработке которой принимали участие эксперты Ассоциации дипломированных присяжных бухгалтеров, Организации дипломированных главных бухгалтеров Канады, Европейской Комиссии, Института дипломированных бухгалтеров Шотландии, Польского совета по стандартам бухгалтерского учета, Международной федерации бухгалтеров и представителей научных кругов и международных бухгалтерских фирм, выступавших в своем личном качестве.

Немаловажным является также тот факт, что профессия бухгалтера и аудитора имеет международное признание и международную координацию, о чем свидетельствует принятое постановление Президента Республики Узбекистан от 19.09.2018 года «О мерах по дальнейшему развитию аудиторской деятельности в Республике Узбекистан» где отмечается, что за прошедшие годы в стране сформирована нормативно-правовая и методологическая база аудита, а также внедрена упрощенная и бессрочная система лицензирования аудиторской деятельности, что позволило создать рынок аудиторских услуг и обеспечить вступление отечественных аудиторских организаций в крупные международные сети аудиторских компаний.

В то же время, как отмечается в постановлении, ряд проблем и недостатков препятствует дальнейшему развитию аудиторской деятельности и повышению значимости аудиторских услуг для принятия управленческих решений и повышения качества корпоративного управления, в числе которых:

-первое, низкий уровень доверия к аудиторским организациям, а также рассмотрение аудиторской проверки как излишней и обременительной административной процедуры, а не как гаранта подтверждения достоверности финансовой отчетности;

-второе, имеющиеся ограничения и практика проведения конкурсов по отбору аудиторских организаций нередко способствуют недобросовестной конкуренции, в том числе ценовой, вследствие чего снижаются качество аудиторских услуг и достоверность аудиторских заключений;

-третье, действующая система специальной подготовки и повышения квалификации аудиторов носит формальный характер, не обеспечивает необходимый уровень профессиональной подготовки и качества аудиторских услуг, в том числе в соответствии с международными стандартами аудиторской деятельности, что приводит к падению престижа профессии аудитора;

-четвертое, отсутствует эффективная система внешнего контроля качества работы аудиторских организаций, что при ограниченности мер правового воздействия лицензирующего органа не позволяет оперативно реагировать на факты оказания некачественных аудиторских услуг и недобросовестные действия аудиторов;

-пятое, неполное соответствие национальных стандартов аудиторской деятельности общепризнанным международным стандартам аудита, что не обеспечивает формирование у иностранных инвесторов понимания достоверности финансовой отчетности отечественных предприятий.[4].

В постановлении отмечается, что аудиторские организации осуществляют аудиторскую деятельность исключительно на основе международных стандартов аудита, издаваемых Международной федерацией бухгалтеров.

Одним из основных целей вышеуказанного постановления заключалась в том, чтобы обратить внимание на дисциплины, которыми должен овладеть будущие специалисты обучающиеся в высших учебных заведениях по специальности бухгалтерский учет и аудит, для того чтобы стать профессиональным бухгалтером.

В Узбекистане в условиях перехода на рыночную модель хозяйствования также был разработан государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования по специальности «Бухгалтерский учет и аудит», соответствующий международным образовательным учебным программам в данной области получения знаний и являющийся одним из приоритетных проектов развития образования в республике. Подготовка данного образовательного стандарта стала лишь одним из направлений более широких усилий по установлению квалификационных критериев для профессиональных бухгалтеров, выполнение которых позволит им более эффективно и качественно обслуживать глобальную экономику.

К сожалению, сложившаяся тенденция упразднения специальности «Аудит» и отсутствие специального направления бакалавриата в соответствии с государственным образовательным стандартом не способствуют реализации поставленных ранее задач по подготовке квалифицированных специалистов в данной области.

Для привлечения молодежи в аудиторскую профессию, в частности, обеспечение активного сотрудничества профессиональных общественных объединений с соответствующими высшими образовательными учреждениями предлагается создание нового направления бакалавриата и включить в классификатор образования направление «Аудит (по отраслям и сферам)».

Учебные планы по подготовки бухгалтеров и аудиторов должны отвечать требованиям бизнес среды. В последнее время Узбекистан более тесно включается в мировое сообщество, где стали заметно меняться принципы ведения бизнеса. Раньше основной целью деятельности компании являлось получение максимально возможной суммы прибыли. Однако в современных условиях этого все чаще становится недостаточно. Успех компаний стал в значительной мере зависеть от того, насколько принципы ее работы отвечают концепции устойчивого развития. А в последней, как известно, важное место занимают финансовые аспекты ее деятельности.

Вместе с тем устойчивость развития компании в значительной мере зависит от происходящих изменений в реальной стоимости ее бизнеса. Все это потребовало помимо всего прочего внесения принципиальных изменений в подходы формированию отчетности компаний и её аудита. Возникла необходимость по-новому взглянуть на многие вещи и прежде всего на вопросы использования в учете и отражения в отчетности информации о справедливой стоимости активов, обязательств, капитала.

В настоящее время, к сожалению, действующий порядок учета и отчетности приводит к тому, что исчисляемая в их системе величина чистых активов, как правило, значительно отличается от реальной стоимости бизнеса компании. Одна из основных причин, хотя заметим не единственная, состоит в том, что целый ряд активов и обязательств отражается в них по первоначальной стоимости. В интересах дела следовало бы изменить данную ситуацию и перейти на МСФО.

Кроме того исходя из соображений, что в Узбекистане аудиторские организации будут осуществлять аудиторскую деятельность исключительно на основе международных стандартов аудита, а так же запросов современного бизнеса и различных групп пользователей

информации, содержащейся в финансовой отчетности предприятий (организаций), система учета и отчетности должна осуществляться на основе МСФО. Все это требует проведения комплексного анализа и мониторинга реализации учебных планов и программ в области бухгалтерского учета и аудита, а также принять меры по дальнейшему их совершенствованию и внедрению инновационных методов обучения.

Распределение учебного времени между отдельными циклами в действующем стандарте имели существенные изъяны, так как не отвечали потребностям современной практики. В данном стандарте почти пятая часть учебного времени бакалавра, в том числе специализирующегося в области бухгалтерского учета, анализа и аудита, были отведены на дисциплины гуманитарного, социального и математического цикла, что в последнем варианте значительно сократилась. В зарубежных вузах в странах с развитой рыночной экономикой их удельный вес в рабочих учебных планах по подготовке данных специалистов, как правило, гораздо меньше.

Следует отметить так же о реформирование системы подготовки магистров, в том числе по направлениям «Бухгалтерский учет» и «Аудит». Вопрос требует решения о применении мировой практики по подготовки магистров на двухуровневой основе:

- магистр менеджер, бизнес администратор (Master of Business Administration);
- магистр науки (Master of Science).

Некоторые аспекты передовой мировой практики внедрены в системе высшего образования в Республики Узбекистан. В Академии Государственного управления при Президенте и Банковско-финансовой академии готовят магистров менеджеров управления. В филиалах зарубежных ВУЗов аккредитованных в Узбекистане так же существует двухуровневая система магистратуры. Укрепление межвузовские связи по профилю «Бухгалтерский учет и аудит» осуществление более полной координации и кооперацию по созданию современных учебно-методических комплексов по учебным дисциплинам, прежде всего профилирующим, в частности по разработке деловых игр, кейсов, измерительных материалов для оценки знаний студентов, лабораторных практикумов, базирующихся на современных IT-технологиях, тренажеров и многое другое будет способствовать дальнейшему развитию подготовки специалистов в области учета и аудита.

Особенностями образовательных программ по специальностям «Учет и аудит» являются:

- инновационность – включение предметов, соответствующих современному уровню и тенденциям развития бухгалтерского учета и аудита, изучающих передовые технологии, направления деятельности бухгалтеров и аудиторов;
- междисциплинарность - изучение смежных модулей, формирующих знания в области экономики, финансов, права и др;
- гибкость - формирование компетенций с учетом потребностей работодателя как непосредственного заказчика;
- практикоориентированность - обучение на производстве и выполнение магистерских диссертаций на предприятиях.

Подводя итоги можно отметить что рассматриваемый вопросы являются важным звеном в внедрение в систему образовательных стандартов подготовки бухгалтеров и аудиторов и будет регулирующим в этой сфере деятельности отечественным структурам те участки, где необходимо внести изменения, чтобы сблизить нашу практику с международной.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Закон Республики Узбекистан «О бухгалтерском учете» 2016год
13 апреля.
2. П.П -3832 от 3 июля 2018 года. “О мерах по развитию цифровой экономики в Республике Узбекистан”
3. НСБУ № 21 «План счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов и инструкция по его применению» Министерства финансов Республики Узбекистан от 9 сентября 2002 года № 103
4. Постановление Президента Республики Узбекистан от 19.09.2018 года «О мерах по дальнейшему развитию аудиторской деятельности в Республике Узбекистан»
5. Алексей Лагутенков [Крипто валюты. Правила применения](#) // [Наука и жизнь](#). — 2018. — № 2. — С. 22—26.
6. Рисс В. И. [К вопросу о коллективных валютах или частных деньгах](#) // Экономика, управление, и право: инновационное решение проблем. — 2017. — С. 21—23.
7. [This is Huge: Gold 2.0 — Can code and competition build a better Bitcoin?](#), New Bitcoin World, 26-05-2013
8. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Крипто валюта](https://ru.wikipedia.org/wiki/Крипто_валюта)
9. www.gov.uz
10. www.lex.uz
11. www.mf.uz

Aminov Shovkat O'ktam o'g'li
"InFinBank" AJ Bosh ofisi,
Boshqaruv raisining yordamchisi
Email: shovkataminov2@gmail.com
ORCID:0009-0003-3608-2343

BUXGALTERIYA HISOBIDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA: SUN'IY INTELLEKT VA MASHINALI O'RGANISH TEXNOLOGIYALARINING AMALIY QO'LLANILISHI

Аминов Шовкат Уктам угли
АО "ИнФинБанк" Головной офис,
Помощник председателя правления
Email: shovkataminov2@gmail.com
ORCID:0009-0003-3608-2343

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ В БУХГАЛТЕРСКОМ УЧЕТЕ: ПРАКТИЧЕСКОЕ ПРИМЕНЕНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И МАШИННОГО ОБУЧЕНИЯ

Aminov Shovkat Uktam ugli
"InFinBank" JSC Head Office,
Assistant to the Chairman of the Board
Email: shovkataminov2@gmail.com
ORCID:0009-0003-3608-2343

DIGITAL TRANSFORMATION IN ACCOUNTING: PRACTICAL APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND MACHINE LEARNING TECHNOLOGIES

Annotatsiya

Raqamli o'zgarish butun dunyoda, shu jumladan O'zbekistonda ham hisobchilar kasbini sezilarli darajada o'zgartirib kelmoqda. Sun'iy intellekt va mashinali o'rganish (ML) texnologiyalari moliyaviy ma'lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish va ulardan foydalanish usulini jadallik bilan o'zgartirmoqda. Ushbu maqolada buxgalteriya hisobida sun'iy intellekt va mashinali o'rganishning amaliy qo'llanilishi o'rganilib, uchta muhim yo'nalishga e'tibor qaratilgan: avtomatlashtirilgan buxgalteriya hisobi, xatolarni aniqlash va bashorat qilish. Avtomatlashtirilgan tizimlar hisob-fakturalarni qayta ishlash, ish haqi va hisob-kitoblar kabi takrorlanuvchi operatsiyalarni avtomatlashtiradi, qo'l mehnati va operatsion xarajatlarni kamaytiradi, samaradorlik va miqyoslilikni oshiradi. Mashinali o'rganish (ML) algoritmlari yordamida esa xatolarni aniqlash real vaqt rejimida qoidabuzarliklar, firibgarlik va noto'g'ri ma'lumotlarni aniqlash orqali moliyaviy yaxlitlikni yaxshilashga erishiladi, muvofiqlik va audit jarayonlarini kuchaytiriladi. Bashoratli tahlil yordamida esa pul oqimlarini prognozlash, daromad tendensiyalari va xarajatlar qonuniyatlari haqida mazmunli ma'lumot berishga erishiladi, bu esa yaxshiroq qaror qabul qilish va turli xil ssenariylarni rejalashtirish imkonini beradi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt va mashinali o'rganish (ML) texnologiyalari buxgalterlarni almashtirmasdan, balki to'ldiradi va ularga tranzaksiyalarni qayd etuvchilardan strategik maslahatchilarga aylanish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt (AI), Mashinaviy o'rganish (ML), Raqamli o'zgartirish, Avtomatlashtirilgan hisob, Xatolarni aniqlash, Prognozlash / Bashoratli tahlil, ERP tizimlari, Raqamli O'zbekiston 2030.

Аннотация

Цифровая трансформация существенно меняет профессию бухгалтера во всем мире, в том числе и в Узбекистане. Технологии искусственного интеллекта и машинного обучения (ML) стремительно меняют способ обработки, анализа и использования финансовой информации. В данной статье рассматривается практическое применение искусственного интеллекта и машинного обучения в бухгалтерском учете, с акцентом на трех важных областях: автоматизированный бухгалтерский учет, выявление и прогнозирование ошибок. Автоматизированные системы автоматизируют повторяющиеся операции, такие как обработка счетов-фактур, заработная плата и расчеты, снижают ручной труд и операционные расходы, повышают эффективность и масштабируемость.

С помощью алгоритмов машинного обучения (ML) достигается улучшение финансовой целостности путем выявления нарушений, мошенничества и дезинформации в режиме реального времени, усиления процессов соответствия и аудита. С помощью прогнозного анализа можно прогнозировать денежные потоки, давать содержательную информацию о тенденциях доходов и закономерностях расходов, что позволяет лучше принимать решения и планировать различные сценарии.

Результаты показывают, что технологии искусственного интеллекта и машинного обучения (ML) не заменяют, а дополняют бухгалтеров и позволяют им превратиться из тех, кто фиксирует транзакции, в стратегических консультантов.

Ключевые слова: Искусственный интеллект (ИИ), Машинное обучение (ML), Цифровое преобразование, Автоматизированный учет, Выявление ошибок, Прогнозирование / Прогнозный анализ, ERP-системы, Цифровой Узбекистан 2030.

Abstract

The digital transformation is significantly changing the profession of accountants worldwide, including in Uzbekistan. Artificial intelligence and machine learning (ML) technologies are rapidly changing the way financial data is processed, analyzed, and used. This article examines the practical application of artificial intelligence and machine learning in accounting, focusing on three important areas: automated accounting, error detection, and forecasting. Automated systems automate repetitive operations such as invoice processing, wages, and settlements, reduce manual labor and operating costs, and increase efficiency and scalability.

With the help of machine learning (ML) algorithms, error detection improves financial integrity by detecting violations, fraud, and misinformation in real time, strengthening compliance and audit processes. With the help of predictive analysis, it is possible to forecast cash flows, provide meaningful information about income trends and expenditure patterns, which allows for better decision-making and planning various scenarios.

The results show that artificial intelligence and machine learning (ML) technologies complement, rather than replace, accountants and allow them to transform from transaction loggers into strategic consultants.

Keywords: Artificial intelligence (AI), Machine learning (ML), Digital transformation, Automated accounting, Error detection, Forecasting / Predictive analysis, ERP systems, Digital Uzbekistan 2030.

Kirish

Buxgalteriya hisobi har doim aniqlik, muvofiqlik va mashaqqatli jarayonlar bilan bog'liq bo'lgan. Daftar kitoblaridan tortib elektron jadvallargacha, ish texnologik taraqqiyot bilan asta-sekin rivojlanib bordi. Biroq, sun'iy intellekt va sun'iy intellekt tomonidan boshqariladigan raqamli transformatsiyaning hozirgi to'liqligini sezilarli o'zgarishdir. Ushbu texnologiyalar nafaqat samarali vositalar, balki buxgalterlar ishini qayta ko'rib chiqish uchun katalizatorlardir.

Sun'iy intellekt (SI) yechimlari ish haqini boshqarish, taqqoslash va hisob-fakturalarni qayta ishlash kabi takrorlanuvchi operatsiyalarni avtomatlashtirish orqali butun dunyo bo'ylab inson mehnatini kamaytiradi va xatolarni minimallashtiradi. ML algoritmlari katta hajmdagi ma'lumotlar to'plamida noodatiy qonuniyatlarni qidiradi va iqtisodiyot qanday o'zgarishi haqida bashorat qiladi. O'zbekistonda bu o'zgarish "Raqamli O'zbekiston 2030" kabi milliy rejalar bilan bevosita bog'liq bo'lib, u barcha sohalarda, shu jumladan buxgalteriya sohasida ham ITni joriy etishga qaratilgan. Mahalliy korxonalar ERP tizimlari va bulutli yechimlardan tobora ko'proq foydalanmoqda, kichik va o'rta korxonalar esa sun'iy intellektga asoslangan boshqaruv hisobi vositalarini sinab ko'rmoqda.

Adabiyotlar sharhi

Avtomatlashtirish sun'iy intellektni o'zlashtirishning eng muhim sezilarli afzalliklaridan biri bo'lib, tranzaksiyalar vaqtini kamaytiradi va buxgalteriya mutaxassislariga yanada qimmatli vazifalarni bajarishga imkon beradi[2]. Sun'iy intellekt va mashinali o'rganish ham xatolarni aniqlashda istiqbolli natijalarni ko'rsatdi, tizimlar real vaqt rejimida minglab o'zaro aloqalarni kuzatish va qoidabuzarliklarni aniqlash imkoniyatiga ega. Statistik ma'lumotlar bilan ta'minlangan prognozlash aniqlikni oshiradigan va ssenariylarni tayyorlashga yordam beradigan strategik vosita sifatida keng tan olingan[1].

O'zbekistonda Avilov [1] MHXS va AXS standartlariga muvofiqlikni oshirish uchun ERP tizimlari, sun'iy intellekt va blokcheyn qo'llanilishini ta'kidlaydi. Nasirov va Ravshanov [4] Samarqanddagi kichik va o'rta biznes korxonalarida samaradorlikni oshirish uchun sun'iy intellekt yordamida takomillashtirilgan boshqaruv hisobi vositalari sinovdan o'tkaziladigan tajriba loyihalarini muhokama qiladilar. "Samaradorlikni ochish: O'zbekiston buxgalteriya sohasidagi raqamli rivojlanish" kabi hisobotlar IC dasturiy ta'minotining ustunligi, moliyaviy texnologiyalarning roli va "Raqamli O'zbekiston 2030" davrida hukumat tomonidan boshqariladigan tashabbuslarni ta'kidlaydi. [5].

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda global va O'zbekistonga xos nuqtayi nazarlarni birlashtirgan sifat texnikasidan foydalanilgan. Buxgalteriya hisobida sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha ilmiy nashrlar, sohaviy hisobotlar, keys-stadilar tahlil qilingan hujjatlar sirasiga kiradi. Qiyosiy sharh manbalar o'rtasida avtomatlashtirish, xatolarni aniqlash va bashorat qilish bo'yicha o'xshash tendensiyalarni ko'rsatadi.

Tahliliy yondashuv texnologiyani qabul qilish nuqtai nazaridan qurilgan bo'lib, samaradorlik, aniqlik va strategik ta'sirga urg'u beradi. Qo'l yuki va ekspluatatsion xarajatlarning kamayishi samaradorlik ko'rsatkichlari hisoblanadi. Aniqlik sun'iy intellektning nosozliklarni aniqlash va muvofiqlikni ta'minlash qobiliyatiga qarab baholanadi. Strategik samarani tahlil qilish uchun qaror qabul qilishga yordam beradigan modellashtirish imkoniyatlaridan foydalaniladi.

O'zbekistonda yondashuv "Raqamli O'zbekiston 2030" kabi hukumat rejalarini, ERP va FinTech'dan foydalanish bo'yicha biznes hisobotlarini ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi.

Natijalar va muhokama

Natijalar shuni ko'rsatadiki, SI (sun'iy intellekt) va MO' (mashinali o'rganish) texnologiyalari buxgalteriya hisobida transformatsion ahamiyatga ega. Butun dunyoda avtomatlashtirilgan buxgalteriya hisobi qo'l mehnati yukini kamaytiradi, tezlikni oshiradi va xarajatlarni kamaytiradi. Xatolarni aniqlash moliyaviy yaxlitlikni yaxshilaydi, bashorat esa rejalashtirish va investitsiyalar uchun foydali ma'lumotlarni taqdim etadi.

O'zbekistonda ERP tizimlari va 1C dasturiy ta'minoti orqali avtomatlashtirish jadal sur'atlarda qo'llanilmoqda, sun'iy intellekt integratsiyasi esa samaradorlikni oshirmoqda.

Muammolar doimiydir: ma'lumotlar sifati, axloqiy ochiqlik va ishchi kuchining moslashuvi. O'zbekistonda ishchilarning moslashuvchanligi ayniqsa muhim, chunki buxgalterlar sun'iy intellekt tizimlarini to'ldirish uchun raqamli savodxonlikni o'rganishlari kerak. Hukumat boshchiligidagi "Raqamli O'zbekiston 2030" dasturlari ushbu muammolarni ITdan foydalanish va o'qitishni rag'batlantirish orqali hal qilishga intiladi.

Yo'nalish	S.I./M.O'. qo'llanilishi	Natija
Hisob-kitoblar	Fakturalarni avtomatik tanib olish	Tezlik va aniqlik
Audit	Tranzaksiyalarni tahlil qilish	Firibgarlikni kamaytirish
Prognoz	Xarajat va daromadlarni bashorat qilish	Strategik rejalashtirish
Soliq	Avtomatik soliq hisoblash	Xatoliklarni kamaytirish
Kadrlar va ish haqi	Ma'lumotlarni avtomatik qayta ishlash	Tezkor va adolatli hisob-kitob

Albatta, agar sun'iy intellekt ma'lumot olayotgan ma'lumotlar ba'zasi noto'g'ri bo'lsa, u ham xato ma'lumot taqdim etishini yoddan chiqarmaslik lozim, shu sababli faqatgina sun'iy intellektga tayanib xulosa chiqarish hamda tahlil qilish doim ham to'g'ri yo'l bo'lavermaydi. Shu sababli, ushbu sun'iy intellekt va mashinali o'rganishni qo'llaydigan mutaxassislardan Malaka va chuqur mantiqli fikrlash talab etiladi.

Xulosa

AI va MLning buxgalteriya hisobiga kiritilishi soha tarixidagi eng muhim o'zgarishlardan biridir. Ko'p jihatdan qo'lda bajariladigan operatsiyalarni raqamlashtirish bilan bog'liq bo'lgan o'tmishdagi texnologik o'zgarishlardan farqli o'laroq, AI va ML moliyaviy ma'lumotlarni yaratish, tahlil qilish va tushunish usullarini tubdan o'zgartiradi. Ushbu o'zgarish buxgalterlarni almashtirmaydi, balki ularning imkoniyatlarini oshiradi, ularga tranzaksiyalarni hisobga oluvchilardan korporativ qarorlar qabul qilish uchun chuqurroq tushunchalar va oldindan ko'ra oladigan strategik maslahatchilarga o'tish imkonini beradi.

Buxgalteriya hisobida sun'iy intellekt va MLning afzalliklari butun dunyoda yaqqol ko'rinadi, ayniqsa avtomatlashtirish, xatolarni aniqlash va bashorat qilishda. Avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlari takroriy faoliyatni kamaytiradi, moliyaviy yaxlitlikni yaxshilaydi va pul oqimlari hamda daromad tendensiyalari haqida amaliy tushunchalar beradi.

Ushbu umumjahon tendensiyalari O'zbekistondagi mahalliy sharoitlar bilan parallel ravishda, ammo shakllangan. "Raqamli O'zbekiston 2030" kabi milliy rejalar barcha sohalarda, shu jumladan buxgalteriya sohasida ham ITni joriy etishga ustuvor ahamiyat beradi. Samarqanddagi kichik va o'rta biznesdagi tajriba loyihalari sun'iy intellekt yordamida takomillashtirilgan vositalar mahsuldorlikni qanday oshirishi mumkinligini ko'rsatadi, ERP tizimlari va FinTech yechimlari esa mahalliy bozorda ustunlik qiladi.

Natija aniq: sun'iy intellekt va mashinali o'rganish buxgalteriya hisobidagi paradigma o'zgarishini tashkil etadi, bu esa sezilarli foyda keltiradi, ammo xavflarni ehtiyotkorlik bilan boshqarishni talab qiladi. O'zbekiston uchun ushbu sun'iy intellekt va mashinali o'rganishga moslashish nafaqat samaradorlik, balki global moliyaviy tizimga qo'shilish hamdir. Sun'iy intellekt va sun'iy intellektni qo'llaydigan buxgalterlar shaffoflikni, muvofiqlikni oshirishi va milliy iqtisodiy taraqqiyotni rag'batlantirishga yordam beradigan strategik tushunchalarni taqdim etishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Avilov N.Y., 2023. O'zbekistonda raqamli transformatsiyaning buxgalteriya hisobi va auditga ta'siri: samaradorlik va muammolar. Innovatsion iqtisodiyot jurnali, 5 (2), 33-47-betlar.
2. Deloitte Insights, 2024-yil. AI va buxgalteriya hisobining kelajagi. Deloitte moliyaviy xizmatlar markazi.
3. "McKinsey & Company," 2024. Moliyada bashoratli tahlil: Bashoratlash aniqligini oshirish. McKinsey global instituti.
4. Nasirov D.F. Ravshanov M.X. Sun'iy intellektga asoslangan intellektual boshqaruv hisob tizimlari: Samarqanddagi kichik va o'rta biznes korxonalarida tajribaviy joriy etish. Amerika zamonaviy dunyo fanlari jurnali, 12 (1), 88-102-betlar.
5. <https://lex.uz/docs/-6600413>

Abdujaborova Mahmura Toshmuxamadovna
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti dotsenti, PhD
E-mail: maamura@bk.ru
ORCID: 0009-0009-5880-4961

MOLIYAVIY HISOBOTLAR ELEMENTLARINI BASHORATLASH

Абдужаборова Маъмура Тошмухамедовна,
доцент Ташкентского Государственного
Экономического Университета, PhD
E-mail: maamura@bk.ru
ORCID: 0009-0009-5880-4961

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Abdujaborova Mamura Toshmuxamadovna,
Associate professor of Tashkent State University of
Economics, PhD
E-mail: maamura@bk.ru
ORCID: 0009-0009-5880-4961

FORECASTING ELEMENTS OF FINANCIAL REPORTING

Аннотация. Mazkur maqolada moliyaviy hisobotlar elementlarini bashoratlashning ahamiyati, tahlilni amalga oshirish bosqichlari, tahlil qilishda qo'llaniladigan usullar, kichik korxonada misolida moliyaviy hisobotlarni prognozlashtirish tartibi keltirilgan. Shuningdek, turli ilmiy manbalarda moliyaviy ko'rsatkichlarni prognozlash bo'yicha yondoshuvlar o'rganilgan. Tadqiqot natijasida moliyaviy hisobot elementlarini prognozlashdagi muhim jihatlarga oid muallif fikri aytib o'tilgan.

Калит so'zlar: moliyaviy hisobotlar elementlari, prognozlash, foyda va zararlar to'g'risida hisobot, buxgalteriya balansi, pul oqimi to'g'risida hisobot, pul mablag'lari, operatsion faoliyat, investitsion faoliyat, moliyaviy faoliyat, sof tushum, sof foyda.

Аннотация. В данной статье рассмотрены значение прогнозирования элементов финансовой отчетности, этапы проведения анализа, методы, применяемые в процессе анализа, а также порядок прогнозирования финансовой отчетности на примере малого предприятия. Кроме того, изучены подходы к прогнозированию финансовых показателей, представленные в различных научных источниках. По результатам исследования изложена авторская позиция относительно ключевых аспектов прогнозирования элементов финансовой отчетности.

Ключевые слова: элементы финансовой отчетности, прогнозирование, отчет о прибылях и убытках, бухгалтерский баланс, отчет о движении денежных средств, денежные средства, операционная деятельность, инвестиционная деятельность, финансовая деятельность, чистая выручка, чистая прибыль.

Abstract. This article examines the importance of forecasting the elements of financial statements, the stages of conducting analysis, the methods used in the analytical process, as well as the procedure for forecasting financial statements using the example of a small enterprise. In addition, approaches to forecasting financial indicators presented in various scientific sources are reviewed. Based on the results of the study, the author's viewpoint on the key aspects of forecasting the elements of financial statements is presented.

Key words: Elements of financial statements, forecasting, profit and loss statement (income statement), balance sheet, cash flow statement, cash, operating activities, investing activities, financing activities, net revenue, net profit.

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasida ta'kidlanganidek, "jahon miqyosida raqobat tobora kuchayib borayotgan hozirgi sharoitda faqat yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulot ishlab chiqaradigan davlatlarga dunyo bozorida o'z o'rniga ega bo'lmoqda. Shuning uchun iqtisodiyotning barcha sohalarida yuqori samaradorlikka erishish - kelgusida islohotlarimizning bosh mezon bo'lishi shart"[1].

Ushbu maqsadga erishish uchun xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning malakali mutaxassilari tomonidan zamonaviy bilim va texnologiyalardan foydalangan holda faoliyatga oid moliyaviy ko'rsatkichlarni tog'ri prognozlash muhim ahamiyat kasb etadi.

To'g'ri qo'yilgan strategik maqsad va vazifalar, natijani oldindan ko'ra bilish qobiliyati faoliyat samarasining muvaffaqiyatlilikini ta'minlaydi[2].

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

S.V.Cheremushkin ta'kidlashicha, moliyaviy hisobotni prognozlash moliyaviy ko'rsatkichlarning real ifodasini bermaydi, zero haqiqiy natijaviylik ko'p sonli ichki va tashqi omillar, korxonalar rahbariyati tomonidan qabul qilingan qarorlar ta'sirida shakllanadi[8].

V.V.Kookueva va b. fikricha, sifatli prognozlash kompaniya taktikasiga ta'sir etadigan optimal strategiyasini shakllantirishga olib kelishini hisobga olish lozim. Prognozlash jarayoni natijaviy ko'rsatkichga ta'sir etadigan omillar ko'pligi bois yetarlicha murakkabdir[4].

E.A.Razumovskoy va b. moliyaviy prognozlash – bu moliyaviy reja ko'rsatkichlarini asoslash, muayyan davr oralig'i uchun moliyaviy ahvolni tasvirlashdir, deb hisoblaydilar[7].

I.V.Rezvyakova va E.D.Koldunovlarga ko'ra, kelgusi moliyaviy holatni prognozlash jarayoni korxonadagi salbiy o'zgarishlarga o'z vaqtida ta'sir ko'rsatishga yordam beradi. Prognoz natijalarining tahlili kompaniya umumiy rivoj tendentsiyasi va uning nimaga olib kelishini ko'rsatadi[6].

O.M.Kupryushina va N.F.Sherbakovalar keltirishicha, moliyaviy prognozlash kompaniya barqaror faoliyatining ta'minlaydigan moliyaviy siyosatning muqobil variantlarini ko'rib chiqish imkonini beradi[5].

Mavzuga oid tadqiqotlarni o'rganishdan ko'rinadiki, korxonalar moliyaviy ko'rsatkichlarini to'g'ri prognozlash korxonalar faoliyatiga oid ko'rsatkichlarning optimal ifodasini ta'minlashga xizmat qiladi hamda uning rivojiga olib keladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot davomida mantiqiy fikrlash, tizimli yondoshuv, stsenariyalar, analiz, sintez, vertikal tahlil, gorizontal tahlil usullaridan foydalanildi.

Natija va muhokama

Moliyaviy hisobotlar prognozi korxonada odatda kapitali qiymatini belgilash, investitsion loyihalar, kreditga layoqatlilikni baholashda qo'llaniladi.

Prognozlashni amalga oshirishda oldingi davrdagi moliyaviy hisobotlar, korxonaning tarmoq ko'rsatkichlari va istiqbollari, makroiqtisodiy prognoz ma'lumotlaridan foydalaniladi.

Moliyaviy ko'rsatkichlarni prognozlashda odatda ekspert baholash, ekstrapolyatsiya, iqtisodiy-matematik modellashtirish, stsenariya, indeks, balans kabi metodlardan foydalaniladi.

Prognozlash quyidagi savollarga javob topish imkonini beradi[3]:

Qaerdan va qachon pul mablag'lari kelib tushadi?

Ular nimaga sarflanadi?

Ijobiy moliyaviy oqimni saqlab qolish uchun kompaniyaga qancha pul mablag'lari talab etiladi?

Bu pullarga qachon zaruriyat tug'iladi?

Bu pullar qanday jalb etiladi(aktsionerlik kapitali yoqi qarz)?

Muayyan davrlar oralig'ida korxonaning moliyaviy ahvoli qanday bo'ladi?

Moliyaviy prognozni oqilona tuzish imkonini beradigan qator bosqichlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1 bosqich. Prognoz davrini belgilash. U orqali tahlilchilar ishonchli prognoz tuzish muddatini aniqlaydilar. Rejalashtirish davrining qisqa bo'lishi ishonchlilikni oshiradi.

2 bosqich. Moliyaviy prognozni tuzish uchun asosiy farazlar ro'yxatini shakllantirish. Moliyaviy prognozni tuzish uchun asosiy farazlar ro'yxatini shakllantirish. Barcha prognozlar marketing va ishlab chiqarish rejalari asosida tuziladi. Shu bois marketolog va ishlab chiqaruvchilar hisob-kitoblari asosida prognozli moliyaviy hisobot uchun asosiy farazlar tuziladi.

3 bosqich. Hisob-kitob jadvallari(Sotuv prognozi, amortizatsiya ajratmalari prognozi, xom ashyo kirimi jadvali va b.)ni shakllantirish. Jumladan, magazin ochish rejalashtirilgan. Dastlab, pul mablag'lari tushumi prognoz jadvali tuziladi. Undan kelib chiqib, sotiladigan tovarlarning tannarxi belgilanadi. Sotish usullari belgilanadi. Tovarlarni xarid qilish yo'llari va imkoniyatlari o'rganiladi. Ijara haqi, mehnat haqi bo'yicha xarajatlar aniqlanadi. Sotish foydasi va undan oborotga qayta qo'shiladigan pul mablag'lari rejalashtiriladi.

4 bosqich. Foyda va zararlar prognozi. Bu bosqichning vazifasi kompaniya prognoz davrida erishadigan foyda hajmini belgilashdir. Shuni unutmaslik kerakki, foyda hajmi odatda kompaniya schetidagi pul mablag'lari hajmidan farq qiladi. Daromadlar, xarajatlar tegishli davri bo'yicha hisobga olinadi.

5 bosqich. Pul mablag'lari harakati prognozi. Pul mablag'lari kirimi va chiqimi ular kelib tushadigan va sarflanadigan davrlari bo'yicha keltiriladi.

6 bosqich. Talab etiladigan moliyalashtirish hajmini aniqlash.

7 bosqich. Balans hisoboti prognozi.

Prognoz moliyaviy hisobot tuzishni kichik do'kon misolida ko'rib o'tamiz. Barcha ko'rsatkichlar kelgusi 6 oy uchun keltirilgan(1-jadval).

Foyda va zarar prognozi, ming so'm

№	Ko'rsatkichlar	1	2	3	4	5	6	Izoh
1.	Sof tushum	30	30	45	60	60	72	Boshlang'ich ma'lumotlar
2.	Yagona soliq	1,8	1,8	2,7	3,6	3,6	4,3	Tushumdan 6%
3.	Sotilgan tovarlar tannarxi	9	9	13,5	18	18	21,6	Tushumdan 30%
4.	Marjinal daromad	19,2	19,2	28,8	38,4	38,4	46,08	Sof tushum – yagona soliq - tannarx
5.	Operatsion xarajatlar	7,05	7,05	7,05	7,05	7,05	7,05	5.1-5.4 satrlar summasi
5.1	Ish haqi	3,6	3,6	3,6	3,6	3,6	3,6	Boshlang'ich ma'lumotlar
5.2.	Bino ijarasi	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	Boshlang'ich ma'lumotlar
5.3.	Amortizatsiya	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	Boshlang'ich ma'lumotlar
5.4.	Boshqa xarajatlar	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	Boshlang'ich ma'lumotlar
6.	Operatsion foyda	12,15	12,15	21,75	31,35	31,35	39,03	Marjinal daromad – operatsion xarajatlar
7.	Sof foyda	12,15	12,15	21,75	31,35	31,35	39,03	Operatsion foydaga teng, kredit xarajatlari hozircha ko'zlanmagan

Izoh: Asosiy vositaning xizmat muddati 5 yil.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, tushum o'sib borish tendentsiyasiga ega bo'ladi. Sotilgan ovarlar tannarxi tushumning 30%ini tashkil etadi. Tushumdan 6% yagona soliq to'lanadi. Korxonaning marjinal hamda sof foydasi ham har oy oshib boradi.

Prognoz foyda va zarar hisobotidan so'ng, kelgusi davrlar uchun tovarlarni olish va to'lov grafigi tuziladi(2-jadval).

Tovarlarni olish va to'lov grafigi

№	Ko'rsatkichlar	1	2	3	4	5	6	Izoh
1.	Sotilgan tovarlar tannarxi	9	9	13,5	18	18	21,6	Foyda va zararlar prognozidan
2.	Davr oxirida talab qilinadigan qoldiq	1,8	2,7	3,6	3,6	4,32	4	Kelgusi oyda sotiladigan tovarlar tannarxidan 20%.
3.	Tovarlarni xarid qilish	10,8	9,9	14,4	18	18,72	21,28	Sotilgan tovarlar tannarxi + oy oxirida talab qilinadigan qoldiq – oldingi oydagi qoldiq
4.	Sotib olingan tovarlar to'lovi	10,8	-	9,9	14,4	18	18,72	Birinchi oyda tovar narxi o'z vaqtida to'lanadi, keyingi oylarda oylik kechiktirilgan to'lov

Jadval ma'lumotlaridan ko'rish mumkinki, sotilgan tovarlar tannarxi 1 jadvaldan, yahni prognoz foyda va zarar to'g'risidagi hisobotdan olinadi. Har davrning oxirida kelgusi oyda sotiladigan tovarlarning 20%i miqdorida qoldiq qolishi lozim bo'ladi. Dastlabki oyda tovarlar to'liq korxonaning o'z mablag'iga sotib olinadi. Ikkinchi oydan boshlab, bir oy kechiktirib to'lash mumkin bo'ladi.

So'ngra, xaridorlardan kutiladigan tushum grafigi tuziladi(3-jadval):

Xaridorlardan kutiladigan tushum grafigi, ming so'm

№	Ko'rsatkichlar	1	2	3	4	5	6	Izoh
1.	Sotishdan tushum	30	30	45	60	60	72	Foyda va zararlar prognozidan
2.	Bu oy xaridorlardan sotishdan tushum	6	6	9	12	12	14,4	Xaridlarning 20%i ga to'lov o'z vaqtida amalga oshiriladi.
3.	Oldingi oydagi sotishdan xaridorlardan tushum	-	24	24	36	48	48	80% xaridlar to'lovi bir oy kechikib amalga oshiriladi
4.	Xaridorlardan umumiy tushum	6	30	33	48	60	62,4	2 satr + 3 satr

Jadval ma'lumotlaridan ko'rish mumkinki, xaridorlar tomonidan jami tushumning 20% tegishli oyda, qolgan qismi bir oyga kechiktirilib amalga oshiriladi. Bu korxonaning pul oqimini prognozlash imkonini beradi(4-jadval).

Pul mablagʻlari harakati prognozi, ming soʻm

№	Koʻrsatkichlar	1	2	3	4	5	6	Izoh
Operatsion faoliyatdagi pul oqimi prognozi								
1.	Sotishdan tushum	6	30	33	48	60	62,4	3 jadval 4 satri
2.	Tovarlarni toʻlovi	10,8	-	9,9	14,4	18	18,72	2 jadval 4 satri
3.	Ish haqi uchun toʻlov	3,6	3,6	3,6	3,6	3,6	3,6	Boshlangʻich maʼlumotlar
4.	Ijara toʻlovi	3,75	-	-	3,75	-	-	Chorak uchun avans
5.	Boshqa xarajatlar	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	Boshlangʻich maʼlumotlar
6.	Soliqlar	-	-	6,30	-	-	11,52	Chorak oxirida
7.	Pul oqimi	-13,95	24,60	11,40	24,45	36,60	26,76	1-6 satrlar summasi
Investitsion faoliyatdagi pul oqimi prognozi								
8.	Uskunalar xaridi	24	-	-	-	-	-	Boshlangʻich maʼlumotlar
9.	Pul oqimi	-24	-	-	-	-	-	8 satrdan
Moliyaviy faoliyatdagi pul oqimi prognozi								
10.	Mulkdorlar kapitali	12	-	-	-	-	-	Boshlangʻich maʼlumotlar
11.	Pul oqimi	12	-	-	-	-	-	10 satrdan
12.	Barcha faoliyatlar boʻyicha sof pul oqimi	-25,95	24,60	11,40	24,45	36,60	26,76	7 satr + 9 satr + 11 satr
13.	Davr boshiga pul mablagʻlari qoldigʻi	12	-25,95	-1,35	10,05	34,50	71,10	Oldingi oy oxiridagi qoldiqdan
14.	Davr oxiriga pul mablagʻlari qoldigʻi	-25,95	-1,35	10,05	34,50	71,10	97,86	12 satr + 13 satr

4-jadvalda korxonaning barcha faoliyat turlari boʻyicha prognoz pul oqimi keltirilgan. Maʼlumotlardan koʻrinadiki, korxonaning operatsion faoliyat boʻyicha pul oqimi salbiy tafovutni aks ettirgan. Yaʼni korxonaning tovarlarni sotishdan tushumi operatsion faoliyat xarajatlarini qoplashga yetarli emas.

Korxonada dastlabki oyda asosiy vositalarni xarid qilishi lozim boʻladi, natijada investitsion faoliyatida ham davr boshida faqat chiqim kuzatiladi.

Moliyaviy faoliyatda korxonaga egasi tomonidan pul mablag'i kirimi kuzatilishi bois, sof pul oqimi kutiladi.

Mazkur korxonada davr oxirida pul mablag'larining minimal qoldig'i 2 ming so'm miqdorida qolishi rejalashtirilgan.

Hisob-kitoblardan ko'rinadiki, dastlabki oyda barcha xarajatlarni moliyalashtirish uchun 25,95 ming so'm pul mablag'larining yetishmasligi kutilmoqda.

Korxonaga kredit mablag'lariga ehtiyoj sezmoqda.

Kreditga bo'lgan talab quyidagicha aniqlanadi:

$$KBT = \frac{DOPMMQ + DOPMQ}{1 - KFS/12}$$

Bu yerda: DO'MMQ –davr oxiridagi pul mablag'lari minimal qoldig'i;

DO'MQ – davr oxiridagi pul mablag'lari qoldig'i;

KFS – kredit foiz stavkasi.

Bizning misolimizda:

$$KBT = (2 + 25,95) / (1 - 0,24/12) = 28,52$$

Kreditga bo'lgan talab 28,52 ming so'mni tashkil etadi.

5-jadval

Kredit jalb etilgandan so'ng pul mablag'lari harakati prognozi, ming so'm

Ko'rsatkichlar	1	2	3	4	5	6
Operatsion faoliyat bo'yicha sof pul oqimi	-13,95	24,60	11,40	24,45	36,60	26,76
Investitsion faoliyat bo'yicha sof pul oqimi	-24	-	-	-	-	-
Moliyaviy faoliyatdagi pul oqimi prognozi						
Mulkdorlar kapitali	12	-	-	-	-	-
Kredit	28,52	-	-	-	-	-
Kreditning qaytarilishi	-	14,26	14,26	-	-	-
Kredit bo'yicha foizlar	0,57	0,57	0,29	-	-	-
Moliyaviy faoliyat bo'yicha sof pul oqimi	39,95	-14,82	-14,55	-	-	-
Kreditni jalb etish hisobiga sof pul oqimi	2	9,77	-3,15	24,45	36,6	26,76
Davr boshiga pul mablag'lari qoldig'i	40,52	2	11,8	8,6	33,1	69,7
Davr oxiriga pul mablag'lari qoldig'i	2	11,8	8,6	33,1	69,7	96,4

Ma'lumotlardan ko'rinadiki, kredit jalb etilgach, korxonaning faqat moliyaviy faoliyatidagi pul oqimida o'zgarish kuzatiladi.

Kredit olingach, foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot qayta korrektirovka qilinadi(6-jadval).

6-jadval

Foyda va zarar prognozi kredit olingach, ming so'm

№	Ko'rsatkichlar	1	2	3	4	5	6	Izoh
1.	Sof tushum	30	30	45	60	60	72	Boshlang'ich ma'lumotlar
2.	Yagona soliq	1,8	1,8	2,7	3,6	3,6	4,3	Tushumdan 6%
3.	Sotilgan tovarlar tannarxi	9	9	13,5	18	18	21,6	Tushumdan 30%
4.	Marjinal daromad	19,2	19,2	28,8	38,4	38,4	46,08	Sof tushum – yagona soliq - tannarx

5.	Operatsion xarajatlar	7,05	7,05	7,05	7,05	7,05	7,05	5.1-5.4 satrlar summasi
5.1	Ish haqi	3,6	3,6	3,6	3,6	3,6	3,6	Boshlang'ich ma'lumotlar
5.2.	Bino ijarasi	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	Boshlang'ich ma'lumotlar
5.3.	Amortizatsiya	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	Boshlang'ich ma'lumotlar
5.4.	Boshqa xarajatlar	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	Boshlang'ich ma'lumotlar
6.	Operatsion foyda	12,15	12,15	21,75	31,35	31,35	39,03	Marjinal daromad – operatsion xarajatlar
7.	Kredit bo'yicha foiz	0,57	0,57	0,29	-	-	-	
7.	Sof foyda	11,58	11,58	21,46	31,35	31,35	39,03	6 satr – 7 satr

Barcha hisob-kitoblar asosida prognoz balans hisoboti tuziladi(7-jadval):

7-jadval

Prognoz balans hisoboti, ming so'm

Ko'rsatkichlar	1	2	3	4	5	6
Aktivlar						
Asosiy vositalar	24,0	24,0	24,0	24,0	24,0	24,0
Jamg'arilgan amortizatsiya	0,4	0,8	1,2	1,6	2,0	2,4
Asosiy vositalarning qoldiq qiymati	23,60	23,20	22,80	22,40	22,00	21,60
Zaxiralar	1,8	2,7	3,6	3,6	4,32	4
Kelgusi davr xarajatlari	2,5	1,25	-	2,5	1,25	-
Debitorlik majburiyatlari	24	24	36	48	48	57,6
Pul mablag'lari	2	11,8	8,6	33,1	69,7	96,4
Jami aktivlar	53,9	62,92	71,02	109,57	145,24	179,63
Kapital va majburiyatlar						
Kapital						
Mulkddor kapitali	12	12	12	12	12	12
Taqsimlanmagan foyda	11,58	23,16	44,62	75,97	107,32	146,35
Jami o'z kapitali	23,58	35,16	56,62	87,97	119,32	158,35
Majburiyatlar						
Kreditorlik majburiyati	0,00	9,9	14,4	18	18,72	21,28
Soliq majburiyati	1,8	3,6	-	3,6	7,2	-
Kredit	28,52	14,26	-	-	-	-
Jami majburiyatlar	30,32	27,76	14,40	21,6	25,92	21,28
Jami passiv	53,9	62,92	71,02	109,57	145,24	179,63

Balans hisobotlaridan ko‘rinadiki, korxonaning dastlabki aktivi 53,9 ming tashkil etib, 6 oylik muvaffaqiyatli faoliyatdan keyin 179, 63 ming so‘mni tashkil etishi mo‘ljallangan.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, korxonaga kelgusi moliyaviy holati sof tushum, operatsion foyda, operatsion xarajatlar, operatsion faoliyatdagi sof pul oqimini to‘g‘ri prognozlashga bog‘liq.

Xulosa

Ma‘lumotlarning yetishmasligi, tashqi omillar, inson omili prognoz ko‘rsatkichlarning real natijalarga mos bo‘lmashiga sabab bo‘ladi.

Prognozlashni amalga oshirishda quyidagi jihatlarga ehtibor qaratish lozim:

- rasmiy ma‘lumotlardan foydalanish;
- zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish;
- xarajatlarni maksimal darajada, daromadlarni minimum darajada rejalashtirish lozim;
- inflyatsiya darajasi va bozor o‘zgarishlarini inobatga olish lozim;
- optimistik va pessimistik stsenariyalarni tuzish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 26 dekabr 2025yilda Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. [htt’s://www.president.uz](http://www.president.uz)
2. Abdujaborova M.T. Korxonalarning xo‘jalik faoliyati samaradorligi tahlili. International Journal of Finance and Digitalization. ISSN: 2181-3957 Vol. 2 Issue 03, 2023. 1-8 b. [htt’s://www.ijfd.uz](http://www.ijfd.uz)
3. Котельникова Н.В. Прогнозирование финансовой отчетности. Экономический анализ: теория и практика. 17(50), 2005, 28-35 стр.
4. Коокуева В.В., Алиев А.А., Хавич Р.И. Практические аспекты прогнозирования финансовых показателей компании. Вестник университета, № 8, 2021. 160-167 стр.
5. Купрюшина О.М., Щербакова Н.Ф. Применение прогнозной отчетности для оценки вероятности финансовой несостоятельности (банкротства). Вестник ВГУ. Серия: Экономика и управление. 2022. № 2. С. 71–82.
6. Резвякова И.В., Колдунов Э.Д. Прогнозирование финансового состояния организации. Вестник Академии знаний, № 54 (1), 2023. 336-341 стр.
7. Финансовое планирование и прогнозирование: учеб. пособие / [Е.А. Разумовская, М.С. Шуклин, В. И. Баженова, Е.С. Панфилова] ; под общ. ред. Е.А. Разумовской ; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. — Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2017. — 284 с.
8. Черемушкин С.В. Прогнозирование финансовой отчетности: важнейший инструмент стратегического и тактического управления. Финансовый менеджмент, №5, 2009.

Berdiyev Temurbek Makhmudullo o'g'li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil izlanuvchisi
ORCID:0009-0004-0826-6273

**O'ZBEKISTON OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA RAQAMLI
TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH HOLATINING ILMIY TAHLILI**

Berdiyev Temurbek Makhmudullo ugli
Independent Researcher, Tashkent State
University of Economics
ORCID:0009-0004-0826-6273

**SCIENTIFIC ANALYSIS OF THE STATE OF USING DIGITAL TECHNOLOGIES
IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UZBEKISTAN**

Бердиев Темурбек Махмудулло угли
Независимый исследователь, Ташкентский
государственный экономический университет
ORCID:009-0004-0826-6273

**НАУЧНЫЙ АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УЗБЕКИСТАНА**

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalarning integratsiyasi holati, joriy etilgan platformalar, ularning samaradorligi va ta'lim jarayoniga ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot 2020-2025 yillardagi statistik ma'lumotlar, so'rovlar natijalari va xalqaro hisobotlar asosida amalga oshirilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya ta'lim sifatini oshirish, ma'muriy jarayonlarni soddalashtirish va ta'limning inklyuzivligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili va virtual reallik kabi ilg'or texnologiyalarning joriy etilishi ta'lim sifatini sezilarli darajada yaxshilagan.

Tayanch so'zlar: raqamli texnologiyalar, oliy ta'lim, O'zbekiston, ta'lim platformalari, raqamli transformatsiya, sun'iy intellekt, ta'lim sifatini baholash.

Abstract. The article provides a scientific analysis of the state of integration of digital technologies in higher education institutions of the Republic of Uzbekistan, the implemented platforms, their effectiveness, and their impact on the educational process. The research is conducted based on statistical data from 2020–2025, survey results, and international reports. The results show that digital transformation plays an important role in improving the quality of education, simplifying administrative processes, and ensuring inclusiveness in education. In addition, the implementation of advanced technologies such as artificial intelligence, big data analytics, and virtual reality has significantly improved the quality of education.

Keywords: digital technologies, higher education, Uzbekistan, educational platforms, digital transformation, artificial intelligence, education quality assessment.

Kirish

Zamonaviy dunyoda raqamli texnologiyalar ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. O'zbekiston Respublikasi ham ushbu sohada izchil islohotlar olib borib, "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi va "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"ni qabul qilgan. Mazkur maqolaning maqsadi – oliy ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning hozirgi holati, yutuqlari va muammolarini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat bo'lib uning dolzarbligi raqamli transformatsiyaning ta'lim sifatiga ta'sirini baholash, samaradorlik ko'rsatkichlarini aniqlash va kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlarini belgilash zaruratidan kelib chiqadi.

Tadqiqot metodologiya

Tadqiqotda asosan statistik tahlil ya'ni 2020-2025 yillardagi OTM lar va talabalar soni, platformalar qamrovi ko'rsatkichlari tahlili, yillar kesimida ham solishtirma tahlil, SWOT tahlili, so'rovnomma va ekspert baholash hamda xalqaro hisobotlar tahlili kabi usullardan keng foydalanildi.

Natija va muhokama

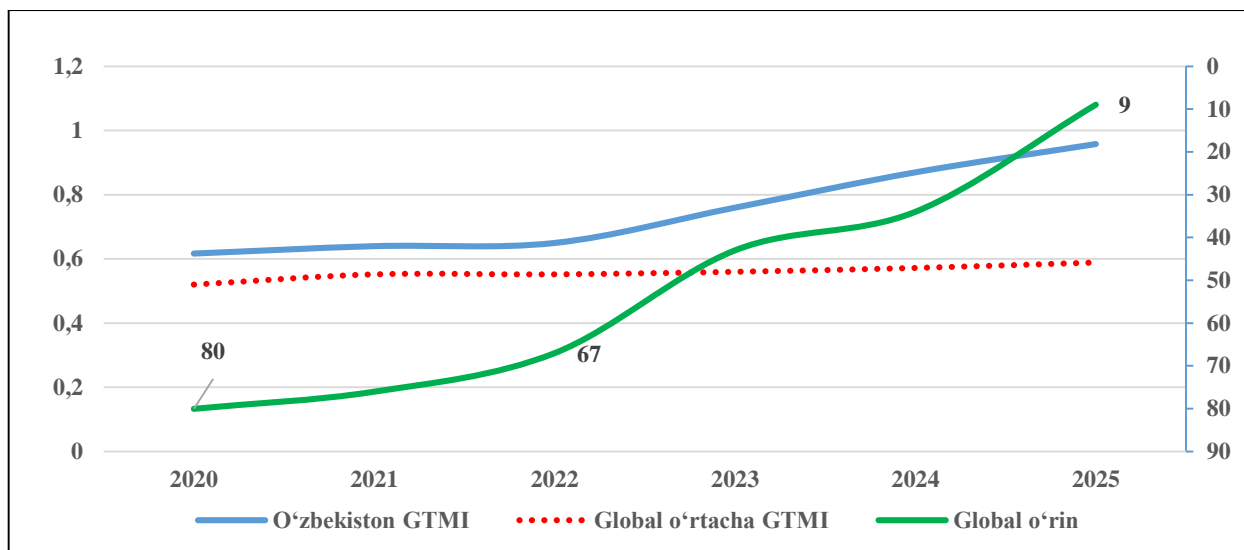
Ma'lumotlar manbalari sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining statistik ma'lumotlari, HEMIS, MY EDU va e-edu.uz platformalaridagi ma'lumotlar, shuningdek xalqaro tashkilotlarning hisobotlari ishlatilgan.

Raqamli transformatsiya O'zbekiston oliy ta'lim tizimida asosiy o'rinni egallab, mamlakatning iqtisodiy raqobatbardoshligini oshirishga hissa qo'shmoqda. 2025-yil ma'lumotlariga ko'ra, oliy ta'lim muassasalari soni 2018-yildagi 77 tadan 227 taga o'sgan, ulardan 108 tasi davlat, 70 tasi nodavlat va 30 tasi xorijiy filial hisoblanadi.

HEMIS tizimi ma'muriy jarayonlarni avtomatlashtirib, 227 dan ortiq oliy ta'lim muassasalarida talaba va o'qituvchilarni hisobga olgan holda 1 milliondan ortiq foydalanuvchiga xizmat ko'rsatadigan elektron hisobotlar sonini 50 dan ortiqqa yetkazdi. Bu byurokratik to'siqlarni 35-48% ga kamaytirdi va operatsion xarajatlarni 17-23% ga qisqartirdi. 2024-yilda o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, talabalarning 72% onlayn platformalardan foydalanishni samarali deb hisoblagan, bu ko'rsatkich 2026-yilga kelib 95% ga yetishi kutilmoqda.

Tadqiqotning asosiy yondashuvi statistik va solishtirma tahlillarga asoslanib, 2023-2025 yillarda 200 dan ortiq oliy ta'lim muassasalari rahbarlari va xodimlari o'rtasida o'tkazilgan so'rovlar natijalaridan foydalanildi. Ushbu so'rovlar raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga ta'sirini baholash imkonini berdi, masalan, masofaviy ta'lim platformalari orqali talabalar ishtiroki 25-30% ga oshdi.

O'zbekistonning Jahon Bankining GovTech Maturity Index (GTMI) bo'yicha yuqori natijalari, xususan 2025-yilda 9-o'ringa ko'tarilishi va 0.958 ko'rsatkichiga erishishi, nafaqat davlat boshqaruvi va fuqarolik xizmatlaridagi raqamli transformatsiyani, balki ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda, jumladan oliy ta'lim tizimida ham keng qamrovli raqamlashtirish jarayonlarini aks ettiradi. GTMI indeksi to'rt asosiy komponent - davlat asosiy tizimlari, onlayn xizmatlar, fuqarolar ishtiroki va GovTech omillari orqali baholanadigan raqamli yetuklik darajasi oliy ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalardan foydalanishni qo'llab-quvvatlaydi. Misol uchun, "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi doirasida joriy etilgan bulutli texnologiyalar, sun'iy intellekt va raqamli identifikatsiya tizimlari oliy ta'limda elektron ta'lim platformalari, masofaviy o'qitish va talabalar boshqaruvi tizimlarini rivojlantirish uchun asos bo'ldi.

1-rasm. O'zbekistonning Jahon Banki GovTech Maturity Index (GTMI) bo'yicha o'sish dinamikasi¹ (2020–2025 y)

Global kontekstda, O'zbekiston World Banking GovTech Maturity Index da 2025-yilda 9-o'ringa ko'tarilib, 2020-yilga nisbatan 71 o'rin oshgan bo'lib, bu mamlakatning raqamli hukumat sohasidagi yutuqlarini ko'rsatadi. Indexning global o'rtacha ko'rsatkichi 0.552 dan 0.589 ga oshgan bo'lsa-da, O'zbekistonning ko'rsatkichi bundan yuqori bo'lib, Markaziy Osiyoda yetakchi o'rinni egallagan.

O'zbekistonning oliy ta'lim tizimidagi raqamli transformatsiyasi nafaqat milliy strategiyalar yoki Jahon Bankining GovTech Maturity Index yutuqlari bilan bog'liq, balki xalqaro tashkilotlar, xususan, UNESCO va UNICEF loyihalari va hisobotlari orqali ham mustahkamlanmoqda. Ushbu xalqaro hamkorliklar ta'lim sohasida inklyuzivlik, sifat va raqamli texnologiyalarni joriy etishni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, O'zbekistonning pandemiya davridagi masofaviy o'qitish tajribasini va sun'iy intellekt asosidagi innovatsiyalarni global standartlarga moslashtirishda muhim rol o'ynaydi.

UNESCO va UNICEF hamkorligidagi 2023–2025 yillarga mo'ljallangan "Empowering Education in Uzbekistan: Leveraging ICT and Digital Learning for High-Quality and Inclusive Education" loyihasi O'zbekiston oliy ta'lim tizimini raqamlashtirishga qaratilgan bo'lib, bu loyiha OTM larda inklyuzivlikni ta'minlash uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli o'quv vositalaridan foydalanishni nira muncha kengaytirgan. Loyiha O'zbekistonning Oliy Ta'lim, Fan va Innovatsiyalar Vazirligi bilan hamkorlikda amalga oshirilgan bo'lib, uning asosiy maqsadlaridan asosiylari sifatida OTM o'qituvchilari uchun milliy ICT kompetensiya ramkasini ishlab chiqish, raqamli universitetlarni modellashtirish va inkluziv ta'lim uchun raqamli vositalarni joriy etish kabilarni keltirish mumkin. Loyiha doirasida juda ko'plab ICT uskunalari yetkazib berilgan, misol uchun oladigan bo'lsak birgina 2025-yilning oktyabr oyida tender savdolari orqali 1,500 dan ortiq kompyuter va planshetlar taqdim etilgan, bu esa qishloq va shahar OTM laridagi raqamli bo'linishni 35% ga kamaytirgan². Bundan tashqari, loyiha UNICEFning Eduten platformasi ya'ni Finlyandiya raqamli matematika dasturi nomli pilot loyihasi orqali amalga oshirilgan, unda 1,046 talaba qatnashib, ularning matematika va IT fanlari bo'yicha ko'nikmalari 16,9% ga

¹ <https://www.worldbank.org/en/programs/govtech/gtmi-2025-update> ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

² UNICEF, 2025

yaxshilanishi kuzatilgan. Shuningdek, 2025 yilda UNICEF Innovation Hub da tashkil etilgan Teacher Pro dasturi orqali professor-o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi 17% ga oshganligi qayd etilgan. Albatta ushbu loyiha va tajribalar OTM larda raqamlashtirish jarayonlarining jadal kechishiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan, chunki loyiha professor-o'qituvchilar va talabalar uchun raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish dasturlarini taklif qilgan, bu OTM larda blended learning modellarini kengaytirishga asos bo'lgan³.

Loyiha natijalari O'zbekistonning raqamli ta'lim strategiyasini xalqaro standartlarga moslashtirishda muhim bo'lib, 2025-yilga kelib umumiy natijalar shuni ko'rsatdiki raqamli OTM lar sonini 205 taga yetkazilgan va talabalar uchun raqamli resurslarga kirish darajasi 80% ga yetkazilgan⁴. Tahliliy jihatdan umumlashtiradigan bo'lsak, ushbu loyihalar OTM larda boshqaruv sifatini ham sezilari darajada optimallashtirishga o'z hissasini qo'shgan masalan, raqamli platformalar orqali administrativ jarayonlar 25% ga qisqargan va talabalar o'quv natijalari 12% ga yaxshilangan⁵. Ushbu loyihalar tahlili ta'limda raqamli inkluzivlikni ta'minlashning samaradorligini ko'rsatadi va boshqaruv sifatini oshirishda raqamli texnologiyalarning rolini yana bir bor tasdiqlaydi.

Qolaversa 2023-yilda chiqarilgan UNESCOning "Global Education Monitoring Report" hisobotida⁶ O'zbekistonning raqamli ta'limdagi yutuqlari, jumladan, pandemiya davridagi masofaviy o'qitish tajribasi ijobiy baholangan bo'lib, ushbu hisobot ta'lim sohasida texnologiyalarning ijobiy tomonlari masalan, pandemiya vaqtida millionlab talabalarga masofaviy ta'lim imkoniyatlari yaratilganligi qayd etilgan. O'zbekiston misolida qaraydigan bo'lsak pandemiya davridagi masofaviy ta'lim yondashuvi televizion va raqamli platformalar orqali o'quv natijalarini saqlab qolganligi ijobiy ta'kidlangan, bu OTM larda 2020–2022 yillarda masofaviy o'qitishni joriy etish to'g'ri qaror ekanligini tasdiqlabgina qolmasdan yana qator tavsiyalar jumladan, texnologiyalarni ta'limda muvofiqlik, tenglik va masshtablilik asosida joriy etish hamda texnologiyalarning salbiy tomonlarini bo'lmish ma'lumotlar xavfsizligi va kibertahdidlar kabilarning mavjudligini inobatga olib, OTM larda ushbu masalalarga ISO 27001 standartlarini joriy etish orqali qarshi choralar ko'rish zarurligi bo'yicha alohida to'xtalib o'tilgan⁷. Ushbu dalillarni chuqurroq tahlil qilish orqali O'zbekistonda rivojlangan mamlakatlarning bu boradagi ilg'or tajribalarini o'zlashtirish va uyg'unlashtirish orqali 2030-yilgacha SDG ning to'rtinchi sifatli ta'lim maqsadlariga erishishida katta ahamiyat kasb etadi va OTM larda raqamli transformatsiyaning ta'lim hamda boshqaruv sifatini oshirishdagi strategik ahamiyatini ta'kidlaydi.

O'zbekistonda raqamli ta'lim texnologiyalarining rivojlanishi 2018-yildan boshlab sezilarli dinamikaga ega bo'ldi. Bu jarayon bir tomondan dunyo tendensiyalari, ikkinchi tomondan mamlakatning ichki ehtiyojlari tufayli shakllandi. COVID-19 pandemiyasi global ta'sir ko'rsatgan bo'lsa-da, O'zbekiston uchun bu raqamli transformatsiyani jadallashtiruvchi muhim omil bo'ldi. Davlatning "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi va Oliy ta'lim tizimini isloh qilish dasturlari ushbu sohada tizimli yondashuvni ta'minladi.

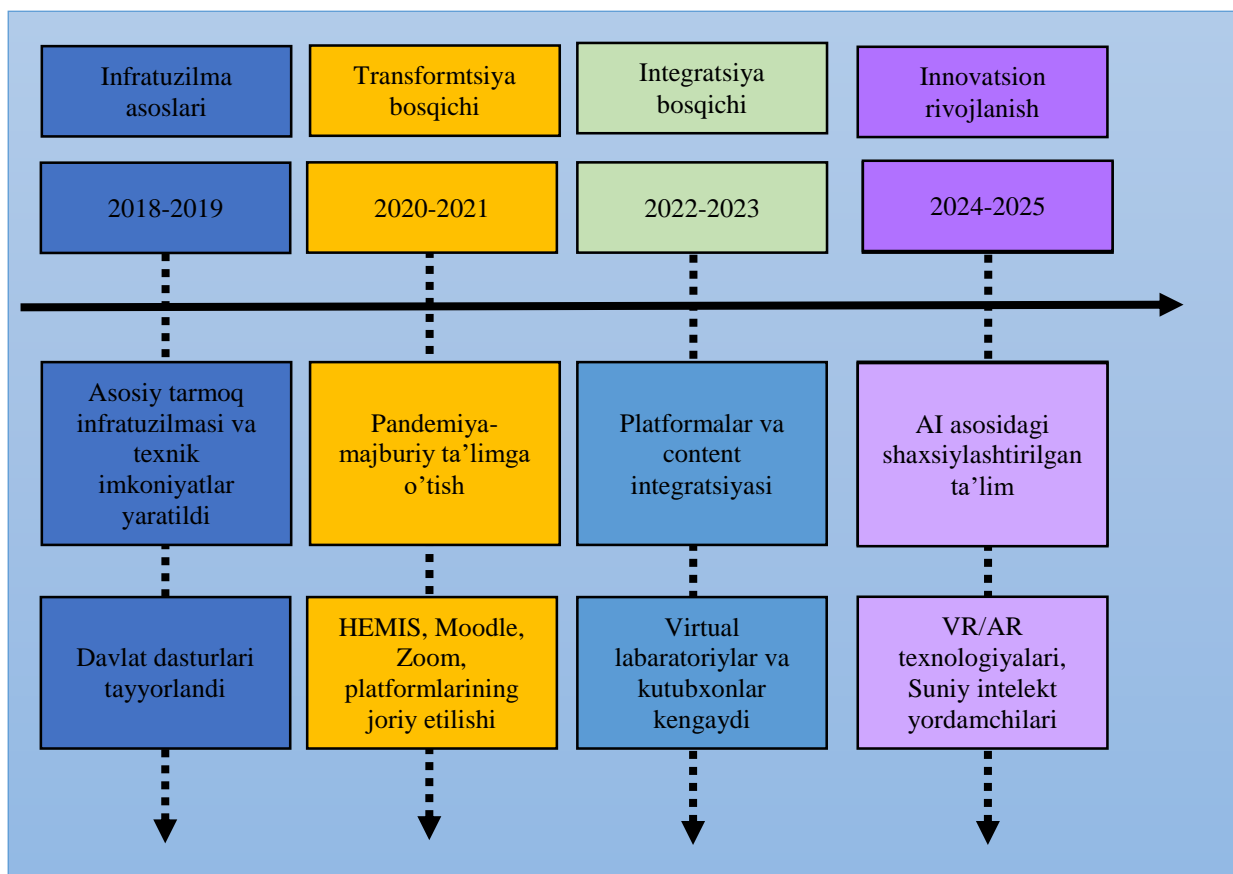
³ UNESCO, 2025

⁴ World Bank GTMI, 2025

⁵ UNICEF Global Report, 2025

⁶ <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000385723>

⁷ https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386147_uzb

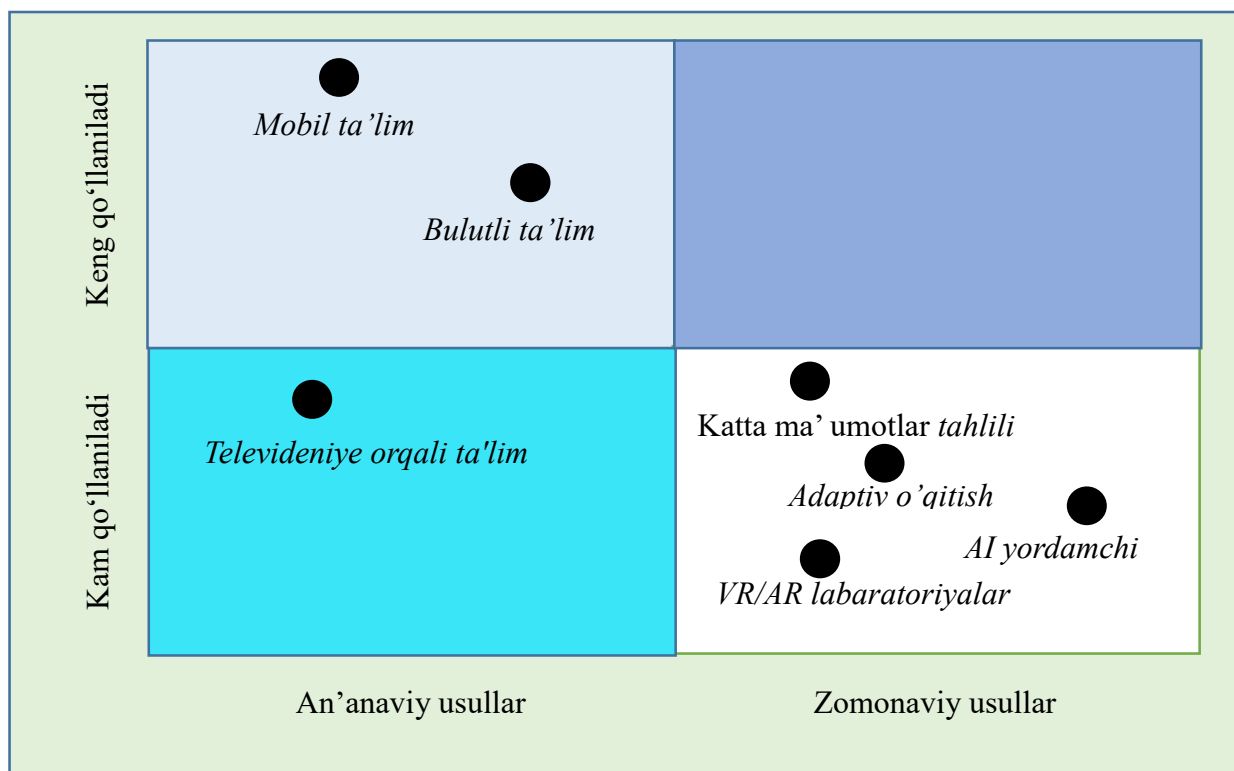

2-rasm. O'zbekistonda raqamli ta'lim texnologiyalarining rivojlanish bosqichlari va ularning xususiyatlari⁸ (2018-2024)

2024-yilga kelib O'zbekiston oliy ta'lim tizimida raqamli transformatsiya jarayoni sifat jihatdan yangi bosqichga o'tdi, ya'ni texnologiyalarni oddiy qo'llash davridan innovatsion yechimlar va strategik rivojlanish modelini shakllantirish bosqichiga o'tildi, bu esa nafaqat mavjud vositalarni takomillashtirish, balki ta'lim paradigmasini o'zgartiruvchi keng qamrovli yondashuvlarni talab qildi. Asosiy e'tibor sun'iy intellekt asosida ishlaydigan adaptiv o'qitish tizimlariga qaratilib, ular har bir talabanning kognitiv qobiliyatlari, o'zlashtirish tezligi va individual o'rganish uslubini tahlil qilish orqali shaxsiylashtirilgan o'quv traektoriyalarini avtomatik ravishda ishlab chiqarish imkoniyatini berdi, bu esa an'anaviy "bir o'lchamli" ta'lim modelini tubdan qayta ko'rib chiqishni talab qildi.

Virtual (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalarining joriy etilishi esa amaliy va eksperimental fanlarda keskin sifat o'zgarishini keltirib chiqardi, chunki tibbiyot talabalari virtual operatsiyalarni bajarish, muhandislik yo'nalishi talabalari esa murakkab mexanizm va konstruksiyalarni interaktiv modelini yaratish imkoniyatiga ega bo'ldilar, bu esa nafaqat xavfsizlik jihatidan, balki resurslar tejash nuqtai nazaridan ham sezilarli afzalliklar berdi. Shu bilan birga, katta ma'lumotlar tahlili vositalari oliy ta'lim muassasalarining rahbariyatiga o'quv jarayonining samaradorligini real vaqt rejimida monitoring qilish, akademik yutuqlarning prognoz modelini yaratish va potensial muammoli sohalarni oldindan aniqlash imkoniyatini taqdim etdi, bu esa reaktiv boshqaruvdan proaktiv strategik boshqaruvga o'tishga yo'l ochdi.

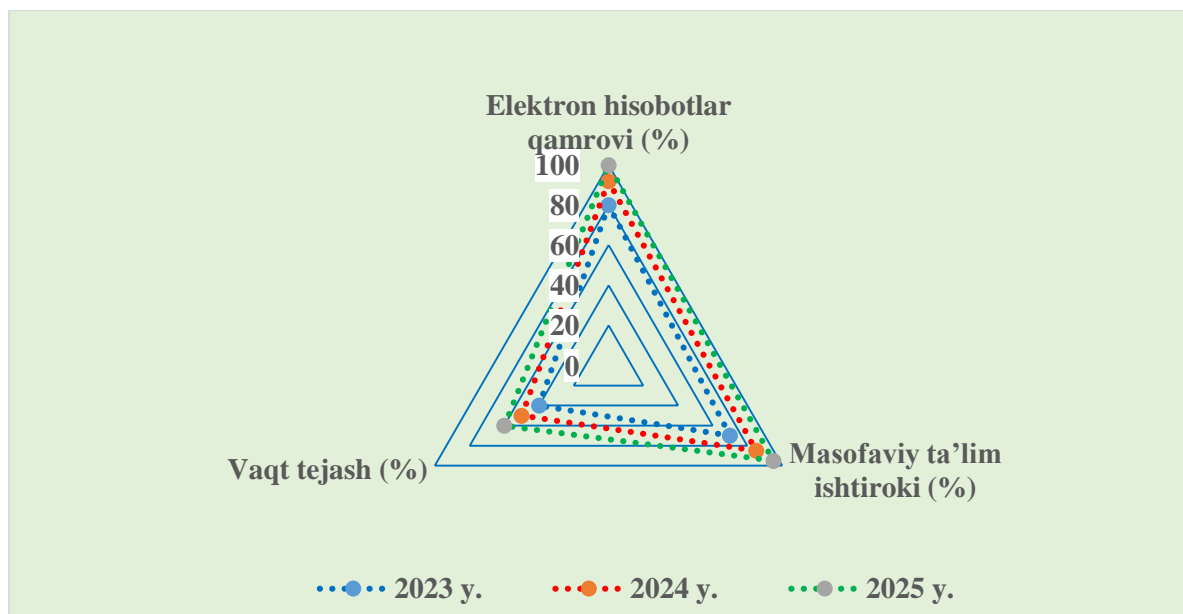
⁸ Mavjud ma'lumotlar asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

3-rasm. 2025 – yilda O‘zbekistonda raqamli ta’lim innovatsiyalari holati⁹

Ushbu diagramma 2025-yilda O‘zbekiston oliy ta’limida shakllangan raqamli innovatsiyalar ekotizimining o‘zaro bog‘liqligi va integratsiya darajasini aniq ko‘rsatadi. Markazda joylashgan “Innovatsion Yadro” sun’iy intellekt tizimlari, katta ma’lumotlar platformasi va VR/AR texnologiyalarining o‘zaro ta’siridan iborat bo‘lib, ular doimiy ma’lumot almashinuvi orqali bir-birini boyitadi va takomillashtiradi. Talaba markazi va pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimlari ushbu yadro bilan ikki tomonlama aloqada bo‘lib, bir tomondan talabalar va o‘qituvchilar faoliyati haqida ma’lumot taqdim etsa, ikkinchi tomondan yadrodan shaxsiylashtirilgan dasturlar va proaktiv tavsiyalar oladi. Diagrammaning eng muhim jihati – “Mahalliy Resurslar” blokining ajralmas qism sifatida ko‘rsatilishi bo‘lib, bu O‘zbekistonning raqamli ta’lim strategiyasining asosiy prinsipi – global texnologiyalarni milliy madaniy, lingvistik va ta’lim kontekstiga moslashtirish g‘oyasini aks ettiradi. Natijada, ushbu integratsiya nafaqat texnologik samaradorlikni oshirishga, balki ta’lim mazmuni va metodologiyasini tubdan transformatsiya qilishga xizmat qilmoqda.

⁹ Muallif ishlanmasi

4-rasm. Oliy ta'limda raqamlashtirishning samaradorlik ko'rsatkichlari o'zgarish dinamikasi¹⁰

Ushbu grafikdagi ma'lumotlar O'zbekistondagi OTM larda oxirgi uch yilda raqamlashtirish samaradorligini sezilarli darajada oshib, elektron hujjat aylanishi va online hisobotlar qamrovi 90–100% ga yaqinlashganligi, hamda umumiy ta'limda masofaviy ta'lim ishtiroki yuqori ko'rsatkichlarga erishganligi natijasida administrativ va pedagogik jarayonlarda vaqt resurslari samarali tejalganligini ko'rsatmoqda. Bu raqamli transformatsiyaning oliy ta'limda boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish, o'quv jarayonini moslashtirish va resurslarni tejashdagi ijobiy ta'sirini yaqqol ko'rsatadi, shu bilan birga ta'lim sifati va inkluzivlikni oshirishga hissa qo'shmoqda. Ushbu dinamika mamlakatning raqamli hukumat va ta'lim strategiyalarining muvaffaqiyatli amalga oshirilayotganligidan dalolat beradi.

1-jadval.

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari soni va talabalar dinamikasi¹¹
(2020-2025 yillar)

Yil	OTM soni	Talabalar soni (ming)	Raqamli platformalar qamrovi (%)
2020	120	600	70
2022	190	950	85
2023	205	1 000	92
2024	211	1 100	95
2025	226	1 200	98

Xulosa va takliflar

O'zbekiston oliy ta'lim tizimidagi raqamli transformatsiya kompleks, ko'p qirrali jarayon bo'lib, u institutsional, texnologik, pedagogik va iqtisodiy o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. 2018-2025 yillar davomida erishilgan yutuqlar nafaqat kvantitativ ko'rsatkichlarning o'sishini (OTM soni 194.8%, foydalanuvchilar soni 193.6%), balki sifat jihatidan yangi ta'lim paradigmasining

¹⁰ Statistic ma'lumotlar tahlili asosida muallaif tomonidan tayyorlandi.

¹¹ Edu.uz web sayti ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

shakllanishini ham ko'rsatadi. Kelgusida ushbu transformatsiyani chuqurlashtirish va kengaytirish yo'nalishlarida sun'iy intellektning chuqur integratsiyasi, katta ma'lumotlar tahlilining pedagogik jarayonlarda keng qo'llanilishi, raqamli kompetensiyalarning standartlashtirilishi va xalqaro hamkorlikning kengaytirilishi ustuvor yo'nalishlar sifatida ajralib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/4545884>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020, 5-iyuldagi "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PF-6079-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/4881712>
3. Abdullaev, A. R., & Karimov, N. A. (2023). Digital transformation in higher education: The case of Uzbekistan's HEMIS system. *Journal of Educational Technology Development and Exchange*, 16(2), 45-62. <https://doi.org/10.18785/jetde.1602.03>
4. Ismailova, G. T. (2024). E-learning platforms adoption in Central Asian universities: Comparative analysis. *Central Asian Journal of Educational Research*, 8(1), 112-129.
5. Khalilov, M. M., & Sultanova, D. A. (2022). Impact of COVID-19 on digital education in Uzbekistan: Challenges and opportunities. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 17(5), 234-250. <https://doi.org/10.3991/ijet.v17i05.29876>
6. Rakhmonov, S. S. (2023). GovTech maturity and digital education: Correlation analysis for developing countries. *Journal of Digital Governance*, 4(3), 78-95.
7. UNESCO. (2023). *Global education monitoring report 2023: Technology in education – A tool on whose terms?* UNESCO Publishing. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000385723>
8. World Bank. (2025). *GovTech Maturity Index 2025: Central Asia regional report*. World Bank Publications. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1995-6>
9. UNICEF Uzbekistan. (2024). *Empowering education in Uzbekistan: Leveraging ICT and digital learning for high-quality and inclusive education – Final evaluation report*. UNICEF Uzbekistan Country Office.
10. OECD. (2024). *Digital education outlook 2024: Innovative practices and policies in higher education*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/6e9d8a9c-eng>.

Gulirano Nosirova Abdulaziz kiziPhD., doc., of the “Finance” Department of
The Banking and Finance Academy of the
Republic of Uzbekistang.nosirova2020@gmail.com**THE ROLE OF EFFECTIVE DELEGATION IN PROJECT MANAGEMENT****Носирова Гулираъно Абдулазиз кизи**Ўзбекистон Банк Молия Академиясининг
“Молия” кафедраси доценти., PhDg.nosirova2020@gmail.com**ЛОЙИХАЛАРНИ БОШҚАРИШДА САМАРАЛИ ВАЗИФАЛАРНИ
ТАҚСИМЛАШНИНГ ЎРНИ****Носирова Гулираъно Абдулазиз кизи**доцент., PhD кафедрасы “Финансы” Банковской
Финансовой Академии Республики Узбекистанg.nosirova2020@gmail.com**РОЛЬ ЭФФЕКТИВНОГО ДЕЛЕГИРОВАНИЯ В УПРАВЛЕНИИ ПРОЕКТАМИ**

Abstract: This article examines the role of effective delegation in project management. In modern conditions, project management requires a comprehensive approach to organizing work, coordinating participants, and efficiently utilizing limited resources. Delegation is considered a key managerial tool that enables project managers to distribute tasks, authority, and responsibility among project team members. The study analyzes the impact of effective delegation on project performance indicators such as time, cost, quality, and risk reduction. Particular attention is paid to common delegation mistakes and practical approaches to improving delegation effectiveness in project management. The article concludes that effective delegation contributes to improving project sustainability, team motivation, and overall project success.

Keywords: project management, delegation, authority, responsibility, project team, efficiency, leadership, risk reduction, performance.

Annotatsiya:

Ushbu maqolada loyihalarni boshqarishda samarali delegirovanie jarayonining ahamiyati ko‘rib chiqilgan. Zamonaviy sharoitda loyihalarni boshqarish ishlarni tashkil etish, ishtirokchilar faoliyatini muvofiqlashtirish hamda cheklangan resurslardan samarali foydalanishni talab qiladi. Delegirovanie rahbarlik faoliyatining muhim vositasi sifatida qaralib, u vazifalar, vakolatlar va javobgarlikni loyiha jamoasi a‘zolari o‘rtasida to‘g‘ri taqsimlash imkonini beradi. Maqolada samarali delegirovaniening loyiha muddatlari, xarajatlari, sifati va risklarni kamaytirishga ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, delegirovanie jarayonida yo‘l qo‘yiladigan asosiy xatolar va uning samaradorligini oshirish bo‘yicha amaliy takliflar berilgan. Xulosa sifatida, samarali delegirovanie loyihaning barqarorligi, jamoa motivatsiyasi va umumiy muvaffaqiyatini oshirishga xizmat qilishi ta’kidlangan.

Tayanch soʻzlar: loyihani boshqarish, delegirovanie, vakolat, javobgarlik, loyiha jamoasi, samaradorlik, rahbarlik, risklarni kamaytirish.

Аннотация: В статье рассматривается роль эффективного делегирования в управлении проектами. В современных условиях управление проектами требует комплексного подхода к организационным работам, координации участников и рациональному использованию ограниченных ресурсов. Делегирование рассматривается как ключевой управленческий инструмент, позволяющий распределять задачи, полномочия и ответственность между участниками проектной команды. Проанализировано влияние эффективного делегирования на показатели реализации проекта, включая сроки, стоимость, качество и уровень проектных рисков. Особое внимание уделено типичным ошибкам в процессе делегирования и практическим методам повышения его эффективности. Сделан вывод о том, что эффективное делегирование способствует повышению устойчивости проектов, мотивации команды и успешности проектной деятельности.

Ключевые слова: управление проектами, делегирование, полномочия, ответственность, проектная команда, эффективность, лидерство, снижение рисков.

INTRODUCTION

Modern project management is characterized by increasing complexity, strict deadlines, limited resources, and high uncertainty. Under such conditions, the role of the project manager extends beyond technical planning and control to include effective leadership and coordination of the project team. One of the most important managerial tools in this context is delegation.

Effective delegation allows project managers to distribute tasks and responsibilities among team members based on their competencies and experience. This not only reduces managerial overload but also enhances team involvement, accountability, and performance. Ineffective delegation, on the contrary, may lead to project delays, quality issues, and increased risks.

In Uzbekistan, project-based approaches are widely applied in public administration, investment, infrastructure, and development projects. Regulatory acts aimed at improving project management emphasize the importance of clear responsibility distribution, accountability, and performance monitoring, which directly relate to delegation practices. Therefore, studying the role of effective delegation in project management is highly relevant.

LITERATURE REVIEW

PMBOK Guide (Project Management Body of Knowledge) – Published by the Project Management Institute (PMI), this guide emphasizes leadership, responsibility assignment, and team management as essential components of successful project management. [1]

"Project Management: A Managerial Approach" (Meredith, J. R., & Mantel, S. J., 2020) – The authors highlight delegation as a critical managerial competence that influences project efficiency and decision-making speed. [2]

"Leadership in Project Management" (Turner, J. R., 2014) – This work explores leadership styles and the role of delegation in managing project teams. [3]

"Effective Project Management" (Wysocki, R. K., 2019) – The book discusses delegation as a mechanism for balancing control and empowerment in project environments. [4]

"Best Practices in Project Management" (Kerzner, H., 2018) – Kerzner identifies delegation as a key factor in improving project performance and reducing management-related risks. [5]

RESEARCH METHODOLOGY

The research methodology is based on a comprehensive approach that includes theoretical analysis of academic literature on project management and delegation, as well as analysis of practical project management cases. The study aims to assess how effective delegation influences project outcomes and identify key factors that enhance delegation effectiveness.

Methods used in the research include comparative analysis, logical analysis, and synthesis of theoretical concepts related to delegation and leadership in project management.

RESULTS AND DISCUSSION

Delegation in project management refers to the process of transferring tasks, authority, and responsibility from the project manager to team members while maintaining overall accountability for project results. Effective delegation enables better utilization of human resources and improves decision-making efficiency.

Impact of Delegation on Project Performance

Effective delegation positively affects:

- project timelines by accelerating task execution;
- project quality through specialization and expertise utilization;
- cost control by reducing rework and inefficiencies;
- risk management by distributing responsibility and enhancing control mechanisms.

Common Delegation Mistakes

Common mistakes in delegation include lack of trust in team members, unclear task definitions, insufficient authority transfer, and inadequate monitoring. These issues often lead to misunderstandings, reduced motivation, and project underperformance.

Ways to Improve Delegation Effectiveness

To enhance delegation effectiveness in project management, the following measures are recommended:

1. Clear definition of tasks, responsibilities, and expected results.
2. Alignment of delegated tasks with team members' competencies.
3. Establishment of performance indicators (KPI, OKR).
4. Regular feedback and monitoring mechanisms.
5. Development of leadership and communication skills of project managers.

Recommendations for Improving the Effectiveness of Delegation in Project Management in Uzbekistan

1. Development of clear delegation frameworks in project management.

It is recommended to develop standardized delegation frameworks that clearly define tasks, authority, and responsibility at each stage of the project lifecycle. Such frameworks will help project managers avoid role ambiguity and improve accountability among project team members;

2. Strengthening the regulatory and methodological base.

Methodological guidelines and internal regulations should be introduced within organizations to regulate delegation processes in project management. These documents should define delegation procedures, reporting requirements, and control mechanisms, ensuring transparency and consistency in decision-making;

3. Training and capacity building of project managers.

Special training programs should be implemented to develop delegation, leadership, and communication skills among project managers. Emphasis should be placed on practical delegation techniques, team motivation, and responsibility management within project environments;

4. Alignment of delegation with performance evaluation systems.

Delegated tasks should be linked to performance indicators such as KPI and OKR. This approach will allow organizations to objectively assess the results of delegated responsibilities and enhance motivation and accountability of project team members;

5. Enhancing trust and empowerment within project teams.

Creating a culture of trust is essential for effective delegation. Project managers should empower team members by granting them sufficient authority to make decisions within their areas of responsibility, while maintaining appropriate monitoring and feedback mechanisms;

6. Use of digital project management tools.

The introduction of digital project management platforms (e.g., task trackers, project dashboards, and collaboration tools) can significantly improve delegation effectiveness by ensuring task transparency, progress tracking, and timely communication among project participants;

7. Adoption of international best practices.

Studying and adapting international experience in delegation and project leadership can enhance project management practices in Uzbekistan. Cooperation with international organizations and participation in global project management initiatives can contribute to improving delegation standards.

CONCLUSION

Effective delegation plays a crucial role in modern project management. It enables project managers to focus on strategic issues while empowering team members to take responsibility for specific tasks. Proper delegation contributes to improved project performance, reduced risks, enhanced team motivation, and sustainable project outcomes. Therefore, developing delegation competencies should be considered a priority in professional project management training and practice.

REFERENCES

1. PMBOK Guide (Project Management Body of Knowledge). Project Management Institute (PMI);
2. Meredith, J. R., & Mantel, S. J. (2020). *Project Management: A Managerial Approach*. Wiley;
3. Turner, J. R. (2014). *The Handbook of Project-Based Management*. McGraw-Hill;
4. Weysocki, R. K. (2019). *Effective Project Management*. Wiley;
5. Kerzner, H. (2018). *Best Practices in Project Management*. Wiley.

Abdurasulov Jamshidbek Axmad o'g'li
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
tayanch doktoranti
e-mail: jamshidbek.abdurasulov@mail.ru
ORCID: 0000-0003-1630-8694

**AJRATIB CHIQRISH SHAKLIDAGI QAYTA TASHKIL ETISHDA AKTIVLAR VA
MAJBURIYATLARNI BAHOLASH HAMDA HISOBDA AKS ETTIRISH MASALALARI**

Абдурасулов Джамшидбек Ахмад угли
базовый докторант Самаркандского
института экономики и сервиса
E-mail: jamshidbek.abdurasulov@mail.ru
ORCID: 0000-0003-1630-8694

**ВОПРОСЫ ОЦЕНКИ АКТИВОВ И ОБЯЗАТЕЛЬСТВ И ИХ ОТРАЖЕНИЯ В
БУХГАЛТЕРСКОМ УЧЕТЕ ПРИ РЕОРГАНИЗАЦИИ В ФОРМЕ ВЫДЕЛЕНИЯ**

Abdurasulov Jamshidbek Ahmad ugli
PhD student, Samarkand Institute of Economics
and Service
E-mail: jamshidbek.abdurasulov@mail.ru
ORCID: 0000-0003-1630-8694

**ISSUES OF VALUATION OF ASSETS AND LIABILITIES AND THEIR RECOGNITION
IN ACCOUNTING IN SPIN-OFF REORGANIZATION**

Annotatsiya

Ushbu maqolada korxonalarni qayta tashkil etishning ajratib chiqarish shaklida aktivlar, huquq va majburiyatlarni taqsimlash hamda ularni mustaqil korxonalarning alohida moliyaviy hisobotlarida aks ettirish masalalari tadqiq etilgan. Tadqiqotda xalqaro va milliy hisob standartlari talablari qiyosiy tahlil qilinib, adolatli qiymatda baholash, gudvillni tan olish va taqsimot balansini shakllantirishga oid ilmiy xulosalar ishlab chiqilgan. Olingan natijalar hisob amaliyotini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Qayta tashkil etish, ajratib chiqarish, aktivlar taqsimoti, adolatli qiymat, gudvill, moliyaviy hisobot.

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы распределения активов, прав и обязательств при реорганизации предприятий в форме выделения и их отражения в отдельных финансовых отчетах. Проведен сравнительный анализ требований международных и национальных стандартов учета. Обоснованы подходы к оценке активов по справедливой стоимости, признанию гудвилла и формированию разделительного баланса. Результаты исследования направлены на совершенствование учетной практики.

Ключевые слова: реорганизация, выделение, распределение активов, справедливая стоимость, гудвилл, финансовая отчетность.

Abstract

This article examines the allocation of assets, rights, and liabilities in corporate reorganization through spin-offs and their presentation in separate financial statements. A comparative analysis of international and national accounting standards is conducted. The study substantiates approaches to fair value measurement, goodwill recognition, and preparation of separation balance sheets. The findings contribute to improving accounting practices.

Keywords: reorganization, spin-off, asset allocation, fair value, goodwill, financial reporting.

KIRISH

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotidagi tezkor o'zgarishlar, raqobat muhitining kuchayishi va bozor munosabatlarining chuqurlashuvi korxonalar faoliyatini samarali tashkil etish, ularning moliyaviy barqarorligini ta'minlash va resurslardan oqilona foydalanishni taqozo etmoqda. Iqtisodiy rivojlanishning barqarorligi ko'p jihatdan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tashkil etilishi, qayta tashkil qilinishi va ularning moliyaviy hisobotlarining shaffofligiga bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, korxonalarni qayta tashkil etishning turli shakllari, jumladan, "ajratib chiqarish" shakli, milliy iqtisodiyotning zamonaviy talablariga javob beradigan muhim iqtisodiy va moliyaviy jarayon sifatida e'tiborga molikdir. Ajratib chiqarish shaklidagi qayta tashkil etish mavjud korxonalar faoliyatini to'xtatmagan holda uning muayyan bo'limi yoki faoliyat sohasi bo'yicha tuzilmasini mustaqil yuridik shaxs sifatida ajratish jarayonidir. Bu shakldagi qayta tashkil etishning mohiyati shundaki, u korxonaning ichki tuzilmasini optimallashtirish, faoliyat sohasini ixtisoslashtirish va bozor talablariga tez moslashish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, ajratib chiqarish shaklidagi qayta tashkil etish orqali faoliyatning muayyan qismi alohida mustaqil sub'ekt sifatida tashkil etiladi va unga tegishli aktivlar, majburiyatlar hamda kapitalning bir qismi taqsimlanadi.

Qayta tashkil etishning ajratib chiqarish shakli iqtisodiy islohotlar jarayonida korxonalar faoliyatini optimallashtirish, faoliyat sohasini ixtisoslashtirish va korporativ boshqaruvni takomillashtirishning muhim vositasi sifatida tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ajratib chiqarish shaklidagi qayta tashkil etish amaldagi korxonadan uning ma'lum bo'limi yoki faoliyat yo'nalishi bo'yicha xo'jalik tuzilmasini mustaqil yuridik shaxs sifatida ajratish jarayoni bo'lib, u faoliyat samaradorligini oshirish, bozor sharoitiga moslashish va hisobotlarda shaffoflikni ta'minlashga xizmat qiladi. Bu jarayonda mavjud korxonalar faoliyatini to'xtatmaydi, balki uning bir qismi mustaqil sub'ekt sifatida faoliyat boshlaydi, ya'ni qisman vorislik tamoyili amal qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Bunday jarayon huquqiy jihatdan qisman vorislik tamoyiliga asoslanadi, iqtisodiy jihatdan esa korxonaning moliyaviy barqarorligini saqlab qolish hamda yangi sub'ektning mustaqil faoliyat yuritishi uchun zarur resurs bazasini shakllantirish imkonini beradi. Moliyaviy hisobot nuqtai nazaridan esa ajratib chiqarish shaklidagi qayta tashkil etish jarayoni xalqaro standartlar talablariga muvofiq ravishda aktivlar va majburiyatlarning adolatli qiymatda baholanishini, vorislik va shaffoflikni ta'minlashni taqozo etadi. Milliy iqtisodiyotda amalga oshirilayotgan tuzilmaviy islohotlar, davlat ishtirokidagi korxonalarni qayta tashkil etish va xususiylashtirish jarayonlari doirasida "ajratib chiqarish" shaklidagi qayta tashkil etish amaliyoti keng qo'llaniladi. Bunday jarayonlar orqali yirik kompaniyalar tarkibidan alohida faoliyat yo'nalishlari bo'yicha ixtisoslashgan mustaqil sub'ektlar tashkil etilib, ularning iqtisodiy faoliyati samaradorligi oshiriladi. Ayniqsa,

energetika, transport, kimyo va agrosanoat sohalarida bunday qayta tashkil etish holatlari faol amalga oshirilayotgani kuzatilmoqda.

Ajratib chiqarish shaklidagi qayta tashkil etish jarayonining xalqaro amaliyotdagi o'rnini ham katta ahamiyatga ega. Jahon tajribasida bu jarayon "spin off" yoki "demerger" shaklida yuritilib, MHXS 3 "Biznes birlashuvlari", MHXS 10 "Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot" va MHXS 13 "Adolatli qiymatni aniqlash" standartlari talablari asosida hisob va hisobotda aks ettiriladi. Bu standartlar talabiga ko'ra, ajratilgan korxonalar mustaqil sub'ekt sifatida adolatli qiymatda baholanishi, aktiv va majburiyatlar bo'yicha gudvill yoki salbiy gudvill tan olinishi va har ikki sub'ekt mustaqil hisobot taqdim etishi lozim.

Tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatmoqdaki, milliy hisob tizimida xalqaro standartlar asosidagi baholash va hisob yuritish amaliyoti hali yetarlicha rivojlanmagan. Ayniqsa, aktiv va majburiyatlarni adolatli qiymat asosida baholash, gudvillni tan olish hamda taqsimot balansini standartlashtirish masalalari milliy amaliyotda dolzarb hisoblanadi. Shu bois, ajratib chiqarish shaklidagi qayta tashkil etish jarayonlarini hisob va hisobotda to'g'ri va aniq aks ettirish uslubiyatini takomillashtirish milliy buxgalteriya tizimini xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirishning muhim yo'nalishidir. Fikrimizcha, hisob va hisobot tizimini modernizatsiya etish, vorislik asosidagi moliyaviy munosabatlarni aniqlash va hisobotlar shaffofligini ta'minlashga xizmat qiladi. Bu orqali iqtisodiy sub'ektlarning moliyaviy axborotlari ishonchligi oshadi, xorijiy sarmoyadorlar uchun qulay investitsion muhit yaratiladi hamda milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi mustahkamlanadi. Qayta tashkil etishning ajratib chiqarish shakli zamonaviy iqtisodiyot sharoitida korxonalar faoliyatini samarali boshqarish, hisobot tizimini xalqaro mezonlarga moslashtirish va milliy iqtisodiyotni global moliyaviy tizimga integratsiya etishning muhim strategik vositasi sifatida ilmiy va amaliy jihatdan juda dolzarb hisoblanadi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, xususiylashtirish va qayta tashkil etish jarayonlari natijasida qayta tashkil etishning ajratib chiqarish shakli amaliyotda keng qo'llanilmoqda. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2020–2025 yillar davomida faoliyat yuritayotgan yuridik shaxslar-soni 29,4 foizga oshgan bo'lib, 2025 yil boshiga kelib ularning umumiy-soni 623 mingdan ortiqni tashkil etgan¹. Ushbu o'sishning muayyan qismi qayta tashkil etish jarayonlari hisobiga amalga oshgan. Davlat aktivlarini boshqarish agentligi ma'lumotlariga ko'ra, 2021–2024 yillar davomida 200 dan ortiq davlat ishtirokidagi korxonalar qayta tashkil etilgan bo'lib, ularning 30–35 foizi aynan ajratib chiqarish shaklida amalga oshirilgan. Bu jarayonlar ayniqsa energetika, transport, kimyo sanoati, qishloq xo'jaligi va xizmat ko'rsatish sohalarida faol kuzatilmoqda². Masalan, yirik davlat kompaniyalari tarkibidan alohida logistika, ta'mirlash, ta'minot yoki xizmat ko'rsatish bo'limlarining mustaqil sub'ekt sifatida ajratilishi iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan birga, hisobotlarning aniqligi va tadqiq imkoniyatlarini ham kengaytirmoqda. Ajratib chiqarish shaklidagi qayta tashkil etish jarayonida asosiy korxonalar faoliyatini to'xtatmagan holda uning ma'lum bo'limi ajratilib, yangi mustaqil yuridik shaxs sifatida ro'yxatdan o'tadi. Bu jarayonda ikki asosiy balans shakllantiriladi: ajratishdan oldingi asosiy korxonalar balansi va ajratilgan yangi korxonalar balansi. Asosiy korxonalar balansidan yangi tashkil etilgan sub'ektga tegishli aktivlar, majburiyatlar va kapitalning bir qismi adolatli qiymat asosida taqsimlanadi. Bu jarayonda asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, zahiralar, debitorlik va kreditorlik qarzlari hamda taqsimlanmagan foyda aniq belgilangan ulushlar asosida ajratiladi. Agar taqsimlangan aktivlar va majburiyatlarning

¹ <https://stat.uz/uz/>

² <https://davaktiv.uz/oz/>

bozor qiymati bilan balans qiymati o'rtasida farq yuzaga kelsa, bu farq xalqaro standartlar talablariga muvofiq gudvill yoki salbiy gudvill sifatida tan olinadi(1-jadval).

1-jadval

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarining buxgalteriya hisobi milliy standartlari bilan solishtirish jadvali³

№	Ko'rsatkich	MHXS	BHMS	Farqi
1	Aktivlarni baholash	adolatli qiymat	Qoldiq yoki tannarx qiymati	Haqiqiy qiymat aks etmaydi
2	Gudvillni tan olish	MHXS 3 talabiga ko'ra hisoblanadi	Aniq belgilanmagan	Gudvill hisobga olinmaydi
3	Balans shakli	Taqsimot balansi mavjud	Me'yoriy shakl yo'q	Yagona shakl ishlab chiqilmagan
4	Konsolidatsiya	MHXS 10 talablariga mos ravishda	Mahalliy amaliyotda cheklangan	Umumiy hisob yo'q
5	Nomoddiy aktivlar baholashi	BHXS 36 bo'yicha impeyrment test tekshiruvi	Amalda yo'q	Iqtisodiy foydalilik aniqlanmaydi

Xalqaro amaliyotda ajratib chiqarish jarayonlari MHXS 3 "Biznes birlashuvlari", MHXS 10 "Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot" va MHXS 13 "Adolatli qiymatni aniqlash" standartlari asosida hisobga olinadi. Bu standartlar talabiga ko'ra, ajratilgan bo'lim mustaqil sub'ekt sifatida adolatli qiymatda baholanishi, vorislik tamoyili asosida aktiv va majburiyatlarining haqiqiy qiymati hisobotda aks ettirilishi lozim. Agar asosiy kompaniya yangi tashkil etilgan sub'ektda ma'lum ulushni saqlab qolsa, u holda konsolidatsiyalangan hisobot (MHXS 10) tuziladi. Ya'ni har ikki sub'ekt asosiy va ajratilgan korxonalar alohida hisobot yuritadi, biroq ular o'rtasidagi o'zaro moliyaviy munosabatlar guruh hisobotlarida aks ettiriladi.

Milliy amaliyotda esa bu jarayon asosan buxgalteriya hisobi milliy standarti 23-son "Qayta tashkil etishni amalga oshirishda moliyaviy hisobotni shakllantirish" talablari asosida amalga oshiriladi. Biroq milliy standartlarda adolatli qiymat baholash usuli to'liq joriy etilmagan va gudvill tushunchasi amaliyotda cheklangan holda qo'llaniladi. Bu esa hisobotlarda aktivlarning haqiqiy qiymati aks etmasligiga va vorislik prinsipining to'liq ta'minlanmasligiga sabab bo'lmoqda. Ajratib chiqarish jarayonida hisob va hisobot yuritishning asosiy xususiyati shundaki, har ikki sub'ekt asosiy va ajratilgan mustaqil moliyaviy hisobot tayyorlaydi. Yangi tashkil etilgan sub'ektning boshlang'ich balansida barcha aktiv va majburiyatlar adolatli qiymatda tan olinishi lozim. Asosiy korxonalar esa o'z hisobotida ajratilgan bo'limning tegishli ulushini sarflangan aktivlar sifatida aks ettiradi yoki agar ulush saqlansa, u "tarmoq korxonalar" sifatida hisobga olinadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

So'nggi yillarda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar davlat ishtirokidagi korxonalarni bozor mexanizmlariga moslashtirish, ularning samaradorligini oshirish va korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirishga yo'naltirilgan bo'lib, bu jarayonda davlat korxonalarini qayta tashkil etish, ayniqsa, ajratib chiqarish usuli muhim ahamiyat kasb etmoqda. Davlat ishtirokidagi

³ Tadqiqotlar asosida muallif ishlanmasi

korxonalarini boshqarish va isloh etish strategiyasi (2021–2025 yillar) hamda Davlat aktivlarini boshqarish agentligi tomonidan tasdiqlangan “yo‘l haritalari” ushbu jarayonni tizimli ravishda amalga oshirishga xizmat qilmoqda.

Davlat korxonalarini isloh etish siyosati doirasida DK, DUK va AJlar tarkibidan alohida faoliyat yo‘nalishlari bo‘yicha ixtisoslashgan yangi korxonalarini ajratib chiqarish amaliyoti keng qo‘llanilmoqda. Bu usul, bir tomondan, xo‘jalik hisobini kuchaytirish va har bir faoliyat segmenti bo‘yicha moliyaviy natijalarni aniq baholash imkonini bersa, ikkinchi tomondan, ularni keyinchalik xususiylashtirish yoki strategik investorlarni jalb etish uchun mustaqil va shaffof biznes sub’ektlariga aylantiradi. Shu tariqa, ajratib chiqarish mexanizmi davlat ishtirokini qisqartirish strategiyasi bilan chambarchas bog‘liq holda iqtisodiy faoliyatning institutsional tuzilmasini optimallashtirish vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Qonunchilik nuqtai nazaridan, ajratib chiqarish yuridik shaxs tugatilmasdan, undan yangi yuridik shaxsning ajralib chiqishi va ularga huquq hamda majburiyatlarning muayyan qismi taqsimlash balansi asosida o‘tishi bilan tavsiflanadi. Bu holat bo‘lishdan farq qiladi, chunki bo‘lish jarayonida avvalgi yuridik shaxs tugatiladi, ajratib chiqarishda esa asosiy korxonalar faoliyatini davom ettiradi. Shu bois ajratish jarayonlarida huquqiy asos sifatida taqsimot balansi, vorislik tamoyili va ajratish to‘g‘risidagi qaror muhim rol o‘ynaydi. Buxgalteriya nuqtai nazaridan, ajratish jarayonida eng dolzarb masala aktiv va majburiyatlarning haqqoniy baholanishi hamda ularning moliyaviy hisobda to‘g‘ri aks ettirilishidir. Milliy amaliyotda bu jarayon BHMS 23 “Qayta tashkil etishni amalga oshirishda moliyaviy hisobotni shakllantirish” standarti talablariga asoslanadi. Xalqaro amaliyotda esa MHXS 3 “Biznes birlashuvlari” va MHXS 13 “Adolatli qiymatni aniqlash” standartlari muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ular adolatli qiymat usulida baholash va aktivlarning real bozor qiymatini inobatga olishni talab qiladi. Amaldagi tajriba shuni ko‘rsatmoqdaki, ajratish natijasida tashkil etilgan yangi sub’ektlar mustaqil moliyaviy hisobot yuritish orqali banklar, investorlar va auditorlar uchun ishonchli axborot manbaiga aylanmoqda. Bu esa davlat ishtirokidagi korxonalarining iqtisodiy faoliyatida shaffoflikni ta‘minlash va ularning moliyaviy barqarorligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, amaliyotda bir qator tizimli muammolar mavjud. Jumladan, aktiv va majburiyatlarni adolatli qiymatda baholash amaliyoti ko‘p hollarda to‘liq qo‘llanilmayotgani, gudvill va salbiy gudvillni tan olish hamda BHXS 36 talablariga mos impeyrmnt testini o‘tkazish amaliyotining yo‘qligi, taqsimot balansi shakli va uning normativ asoslari BHMS darajasida to‘liq ishlab chiqilmagani qayd etiladi. Shuningdek, ajratish va qayta tashkil etish jarayonlari bo‘yicha davlat statistika organlarida yagona ma‘lumotlar bazasi mavjud emasligi ilmiy tadqiq va samaradorlikni baholashni cheklamoqda.

Umuman olganda, DK, DUK va AJlar tarkibidan ajratilib chiqqan yangi korxonalar O‘zbekiston iqtisodiyotidagi davlat aktivlarini samarali boshqarish, korporativ sektorni rivojlantirish va xususiylashtirishni chuqurlashtirishning asosiy institutsional mexanizmi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bunday korxonalarining shakllanishi mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligi va barqaror o‘sishiga xizmat qilib, davlat ishtirokini qisqartirish strategiyasini amaliy jihatdan ta‘minlaydi(2-jadval).

Korxonalarni qayta tashkil etish jarayonlarining ajratib chiqarish shaklidagi muammolar va yechimlar tizimli tadqiqi⁴

№	Muammo mazmuni	Ilmiy yechim va amaliy taklif	Kutilayotgan natija
1	Aktivlar baholash usuli real qiymatda emas	MHXS 13 talablariga asoslangan adolatli qiymat baholashni joriy etish	Hisobotning ishonchliligi oshadi
2	Gudvill hisobga olinmaydi	MHXS 3 va BHXS 36 asosida gudvillni tan olish va impeyrment test joriy etish	Nomoddiy aktivlar iqtisodiy foydasini baholash imkoni
3	Taqsimot balansi shakli yo'q	Yagona taqsimot balansi namunasini ishlab chiqish va BHMSga kiritish	Hisoblarda birxillik ta'minlanadi
4	Avtomatlashtirilgan hisob tizimi zaif	Elektron hisobot platformasini yaratish	Vaqt va hisob aniqligi oshadi
5	Kadrlar malakasining yetishmasligi	MHXS bo'yicha malaka oshirish dasturlarini amalga oshirish	Xalqaro darajada hisob yuritish imkoni yaratiladi

Xalqaro tajriba va milliy iqtisodiy tadqiqatlar shuni ko'rsatmoqdaki, ajratib chiqarish shaklidagi qayta tashkil etish jarayoni iqtisodiy faoliyatni samarali tashkil etish, aktivlardan oqilona foydalanish hamda hisobotlardagi ma'lumotlarning shaffofligini ta'minlashning muhim institutsional vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu shakl iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirishning amaliy mexanizmi bo'lib, hisob va hisobot tizimini xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish orqali mamlakatda moliyaviy ma'lumotlarning ishonchligini ta'minlaydi, natijada milliy iqtisodiyotning investitsion jozibadorligi va raqobatbardoshligi ortishiga zamin yaratadi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Ajratib chiqarish shaklidagi qayta tashkil etishning asosiy mohiyati shundaki, mavjud yuridik shaxs tugatilmagan holda uning ma'lum bo'limi yoki faoliyat yo'nalishi bo'yicha yangi mustaqil yuridik shaxs tashkil etiladi. Bu jarayonda huquq va majburiyatlar taqsimot balansi orqali yangi sub'ektga o'tkaziladi, asosiy korxonada esa o'z faoliyatini davom ettiradi. Bunda mulkchilik shakli davlat, aksiyadorlik yoki xususiy bo'lishidan qat'i nazar jarayonning huquqiy yoki iqtisodiy samaradorligiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatmaydi. Asosiy e'tibor aktiv va majburiyatlarning adolatli qiymatda baholanishi, vorislik tamoyiliga amal qilinishi hamda hisobotlarning xalqaro standartlar asosida shakllantirilishiga qaratilgan bo'lishi lozim.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar sharoitida davlat ishtirokidagi korxonalarni qayta tashkil etish, ularni bozor tamoyillariga moslashtirish va korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish milliy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda ajratib chiqarish usuli orqali yangi mustaqil xo'jalik sub'ektlarini tashkil etish amaliyoti davlat korxonalari (DK), davlat unitar korxonalari (DUK) va aksiyadorlik jamiyatlari (AJ) faoliyatida muhim rol o'ynamoqda. Ushbu amaliyot iqtisodiy faoliyatda ixtisoslashuvni kuchaytiradi, resurslardan samarali foydalanish imkonini yaratadi va korporativ boshqaruvning

⁴ Tadqiqotlar asosida muallif ishlanmasi

zamonaviy mexanizmlarini tatbiq etishga xizmat qiladi. Qonunchilik nuqtai nazaridan, ajratish jarayoni yuridik shaxs tugatilmadan, undan yangi yuridik shaxslar ajratilib chiqishi hamda huquq va majburiyatlarning bir qismi taqsimot balansi orqali o'tkazilishini nazarda tutadi. Buxgalteriya nuqtai nazaridan esa bu jarayonda asosiy vazifa aktiv va majburiyatlarning haqqoniy va bozor sharoitiga mos qiymatda baholanishi, moliyaviy hisobotda to'g'ri aks ettirilishi hamda xalqaro standartlar talablariga muvofiq ma'lumotlarning aniqligini ta'minlashdir. Amaldagi milliy tartibga ko'ra, ajratish jarayonlari BHMS 23 "Qayta tashkil etishni amalga oshirishda moliyaviy hisobotni shakllantirish" standarti talablariga asoslanadi. Biroq mazkur standartda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari MHXS 3 "Biznes birlashuvlari", MHXS 10 "Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot" va MHXS 13 "Adolatli qiymatni aniqlash" normalari to'liq qamrab olinmagan. Shu sababli amaliyotda aktivlarni qoldiq qiymat bo'yicha taqsimlash, gudvill va salbiy gudvillni hisobga olmaslik, taqsimot balansi shaklining yagona namunasi mavjud emasligi, hisobotlarni avtomatlashtirish darajasi pastligi kabi kamchiliklar kuzatiladi.

XULOSA

Iqtisodiy nuqtai nazardan, DK, DUK va AJlar tarkibidan ajratilib chiqqan yangi sub'ektlar milliy iqtisodiyot rivojidadagi muhim bosqich hisoblanadi. Yirik davlat korxonalarini tarkibidan ixtisoslashgan mustaqil sub'ektlarni ajratish orqali moliyaviy samaradorlik oshadi, harajat va daromadlar aniq hisobga olinadi, xo'jalik hisobi va javobgarlik tamoyili mustahkamlanadi. Bunday korxonalar keyinchalik xususiylashtirish yoki strategik investorlarni jalb etish uchun iqtisodiy jihatdan tayyor platforma vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, milliy amaliyotda ayrim tizimli muammolar mavjud bo'lib, ular quyidagicha tavsiflanadi:

- aktiv va majburiyatlarni adolatli qiymatda baholash amaliyoti yetarlicha rivojlanmagan;
- taqsimot (ajratish) balansi shakli standartlashtirilmagan;
- gudvillni hisobga olish va BHXS 36 talablariga muvofiq impeyrmnt tekshiruvini amalga oshirish amaliyoti mavjud emas;
- hisobot tizimlarining raqamlashtirish darajasi past;
- buxgalter kadrlarning xalqaro standartlar bo'yicha malakasi yetarli emas.

Bu muammolarni bartaraf etish maqsadida quyidagi ilmiy amaliy chora tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

1. MHXS 13 talablariga muvofiq adolatli qiymat usulini hisob va hisobot jarayonlariga joriy etish;
2. MHXS 3 va BHXS 36 standartlariga muvofiq gudvill va salbiy gudvillni tan olish hamda impeyrmnt test amaliyotini yo'lga qo'yish;
3. Taqsimot balansi uchun yagona normativ shakl ishlab chiqish va uni BHMS tarkibiga kiritish;
4. Hisob va hisobot tizimini raqamlashtirish va avtomatlashtirish orqali qayta tashkil etish jarayonlarini tezkorlashtirish;
5. Buxgalter va auditorlar uchun xalqaro standartlar bo'yicha malaka oshirish dasturlarini tashkil etish.

Bundan tashqari, davlat statistika tizimida qayta tashkil etish shakllari bo'yicha ma'lumotlarni alohida hisobga olish va tadqiq etish amaliyotini yo'lga qo'yish zarur. Bu tadqiqotchilar va iqtisodiy tadqiqchilar uchun davlat ishtirokidagi korxonalarining ajratib chiqarish orqali shakllangan yangi sub'ektlarining samaradorligi va moliyaviy barqarorligini baholash imkonini yaratadi. Xulosa qilib aytganda, ajratib chiqarish shaklidagi qayta tashkil etish faqat buxgalteriya jarayoni emas, balki iqtisodiy islohotlarning strategik vositasi sifatida milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, moliyaviy hisobotlarda haqqoniylik va shaffoflikni ta'minlash hamda xalqaro moliyaviy tizimga

chuqur integratsiyaga xizmat qiladi. Bu jarayon milliy hisobot tizimining xalqaro standartlarga moslashuvini ta'minlab, mamlakat iqtisodiyotining investitsion jozibadorligi va raqobatbardoshligini oshirishda muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son Farmoni. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi".
2. O'zbekiston Respublikasining 2016 yil 13 aprelda qabul qilingan "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 28 iyuldagi 469-son qarori. "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida".
4. International Accounting Standards Board (IASB). International Financial Reporting Standard (IFRS) 3 – Business Combinations. London: IFRS Foundation.
5. International Accounting Standards Board (IASB). IFRS 10 – Consolidated Financial Statements. London: IFRS Foundation.
6. International Accounting Standards Board (IASB). IAS 36 – Impairment of Assets. London: IFRS Foundation.
7. International Accounting Standards Board (IASB). IAS 38 – Intangible Assets. London: IFRS Foundation.
8. KPMG. Business Combinations and Consolidation under IFRS. London, 2022.
9. Deloitte. IFRS in Focus: Accounting for Business Combinations. Deloitte Global, 2023.
10. Ernst & Young. Applying IFRS: Business Combinations and Goodwill Accounting. EY Global, 2022.
11. Paliy V.F. Buxgalterskiy uchetskiy otchetnost po mejdunarodnim standartam. – M.: Finansi i statistika, 2020.
12. Sokolov Ya.V. Teoriya buxgalterskogo ucheta. – M.: Magistr, 2019.
13. Xomyakov A.A. Uchet ob'edineniy biznesa i konsolidatsiya otchetnosti. – SPb.: Piter, 2021.
14. Abdurasulov J.A. Biznes birlashuvlari jarayonlarida gudvill hisobini takomillashtirish masalalari // Iqtisodiyot va moliya jurnali. – Samarqand, 2024.

Maxkambayev Abdulxaq Tadjimatovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Baxgalteriya hisobi” kafedrası dotsenti, i.f.n.

**O‘ZBEKISTONDA BUXGALTERIYA HISOBI MILLIY STANDARTLARINI
MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI ASOSIDA ISHLAB
CHIQUISHNING AHAMIYATI VA ZARURLIGI**

Махкамбаев Абдулхак Таджиматович

Доцент кафедры «Бухгалтерский учет»
Ташкентского государственного экономического
университета, доктор философии

**ВАЖНОСТЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗРАБОТКИ НАЦИОНАЛЬНЫХ
СТАНДАРТОВ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В УЗБЕКИСТАНЕ НА ОСНОВЕ
МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ**

Mahkambayev Abdulkhaq Tadjimatovich

Associate Professor of the Department of “Accounting”
of Tashkent State University of Economics, Doctor of
Philosophy

**THE IMPORTANCE AND NECESSITY OF DEVELOPING NATIONAL ACCOUNTING
STANDARDS IN UZBEKISTAN ON THE BASIS OF INTERNATIONAL FINANCIAL
REPORTING STANDARDS**

Annotatsiya

Mazkur maqolada buxgalteriya hisobi milliy standartlarini (BHMS) moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) asosida takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Globallashuv sharoitida moliyaviy axborotning shaffofligi, taqqoslanishi va investitsion jozibadorlikni oshirishda xalqaro standartlarga yaqinlashishning ahamiyati asoslab beriladi. Shuningdek, BHMSni MHXSga uyg'unlashtirish zarurati, mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etish yo'nalishlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: buxgalteriya hisobi, milliy standartlar, MHXS, moliyaviy hisobot, investitsiya muhiti, shaffoflik.

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты совершенствования национальных стандартов бухгалтерского учета на основе международных стандартов финансовой отчетности. Обоснована необходимость повышения прозрачности финансовой информации и инвестиционной привлекательности экономики. Также рассмотрены проблемы и пути гармонизации стандартов.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, национальные стандарты, МСФО, финансовая отчетность, прозрачность.

Abstract

This article analyzes theoretical and practical aspects of improving national accounting standards based on International Financial Reporting Standards (IFRS). The importance of transparency, comparability of financial information, and investment attractiveness in the context of globalization is substantiated. Problems and solutions related to harmonization are also discussed.

Keywords: accounting, national standards, IFRS, financial reporting, transparency.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida globallashuv jarayonlarining chuqurlashuvi, kapital harakatining erkinlashuvi va xalqaro moliya bozorlarining integratsiyalashuvi moliyaviy axborotning sifati va taqqoslanishiga qo'yiladigan talablarni keskin oshirmoqda. Bunday sharoitda korxonalar faoliyati to'g'risida ishonchli, shaffof va xalqaro miqyosda tushunarli moliyaviy hisobotlarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) aynan shunday vazifani bajarishga qaratilgan bo'lib, ular investorlar, kreditorlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun yagona metodologik asosni ta'minlaydi. Shu sababli ko'plab mamlakatlar milliy buxgalteriya hisobi tizimini MHXSga moslashtirish yoki to'liq joriy etish bo'yicha izchil islohotlarni amalga oshirmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, investitsiya muhitini yaxshilash va xalqaro moliya bozorlariga integratsiyalashuvni kuchaytirish maqsadida buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot tizimini takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, yirik xo'jalik yurituvchi subyektlarda MHXS asosida moliyaviy hisobot tuzish amaliyoti joriy etilmoqda. Bu esa buxgalteriya hisobi milliy standartlarini (BHMS) MHXS talablariga yaqinlashtirish zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

BHMSni MHXS asosida ishlab chiqish nafaqat moliyaviy hisobotning sifatini oshirish, balki korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish, investitsion jozibadorlikni kuchaytirish hamda iqtisodiyotning ochiqligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan mazkur mavzuni ilmiy jihatdan tadqiq etish dolzarb hisoblanadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Buxgalteriya hisobi standartlarini takomillashtirish va ularni xalqaro standartlarga uyg'unlashtirish masalalari iqtisodchi olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Xorijiy tadqiqotlarda MHXSni joriy etishning asosiy maqsadi moliyaviy hisobotlarning taqqoslanishini ta'minlash, axborot shaffofligini oshirish va investitsion qarorlar qabul qilish sifatini yaxshilashdan iborat ekanligi ta'kidlanadi.[4]

Mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda ham buxgalteriya hisobi tizimini isloh qilish, milliy standartlarni xalqaro standartlarga moslashtirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Xususan, buxgalteriya hisobi va audit sohasidagi o'quv qo'llanmalar hamda ilmiy maqolalarda MHXSni joriy etish korxonalarining moliyaviy barqarorligini baholashda muhim axborot manbai ekanligi asoslab berilgan. [2]

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining buxgalteriya hisobi to'g'risidagi qonunlari, vazirlik va idoralar tomonidan qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlar ham mazkur yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlar uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.[1]

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mavjud ilmiy ishlarda BHMSni MHXS asosida takomillashtirishning umumiy yo'nalishlari yoritilgan bo'lsa-da, ushbu jarayonning iqtisodiy

samaradorlikka ta'siri, amaliy mexanizmlari va institutsional omillari yetarli darajada chuqur o'rganishni talab etadi.[3] Mazkur maqolada aynan shu jihatlar ilmiy tahlil qilinadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda quyidagi tizimli tahlil usuli – BHMS va MHXS o'rtasidagi asosiy farqlarni aniqlashda, taqqoslash usuli – milliy va xalqaro standartlarning o'xshash va farqli jihatlarini baholashda, mantiqiy umumlashtirish usuli – BHMSni MHXS asosida ishlab chiqish zarurati bo'yicha xulosalar chiqarish usullardan foydalanildi.

MUHOKAMA

BHMSni MHXS asosida ishlab chiqishning ahamiyati bir nechta omillar bilan izohlanadi.

1. Moliyaviy hisobotlarning taqqoslanishini ta'minlash

Xalqaro standartlarga mos hisobotlar turli mamlakatlardagi korxonalar faoliyatini taqqoslash imkonini beradi. Bu esa investorlar va kreditorlar uchun muhim axborot manbai hisoblanadi.

2. Investitsion jozibadorlikni oshirish

Xorijiy investorlar odatda MHXS asosida tuzilgan moliyaviy hisobotlarga ko'proq ishonch bildiradi. Milliy standartlarning xalqaro talablarga moslashuvi investitsiya oqimini ko'paytirishga xizmat qiladi.

3. Moliyaviy axborotning shaffofligini oshirish

MHXS tamoyillari asosida shakllantirilgan hisobotlar:

- aktiv va majburiyatlarni real baholashni;
- daromad va xarajatlarni to'g'ri tan olishni;
- moliyaviy risklarni ochiq yoritishni ta'minlaydi.

Natijada korxonalar faoliyati to'g'risida foydalanuvchilar uchun to'liq va ishonchli axborot taqdim etiladi. [6]

4. Xalqaro integratsiyani kuchaytirish

Global iqtisodiy tizimga integratsiyalashuv jarayonida moliyaviy hisobotning yagona standartlari muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshiradi.

1-jadval.

BHMS va MHXS o'rtasidagi asosiy farqlar (taqqoslama jadval)

№	Taqqoslash mezo	BHMS (Buxgalteriya hisobi milliy standartlari)	MHXS (Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari)
1	Qo'llanish doirasi	Asosan milliy korxonalar uchun mo'ljallangan	Xalqaro miqyosda qo'llanadi
2	Asosiy maqsad	Milliy iqtisodiyot ehtiyojlarini qondirish	Investorlar va xalqaro foydalanuvchilar uchun shaffof hisobot taqdim etish
3	Baholash usullari	Ko'proq tarixiy qiymatga asoslanadi	Adolatli qiymat (fair value) keng qo'llanadi
4	Moliyaviy hisobot shakllari	Soddaroq va ayrim hollarda qisqartirilgan	Batafsil va xalqaro talablar asosida tuziladi
5	Axborotning ochiqdigi	Cheklangan darajada ochiqdigi	Yuqori darajadagi oshkorlik va izohlar talabi mavjud
6	Investorlarga qulaylik	Xorijiy investorlar uchun har doim ham tushunarli emas	Investorlar uchun tushunarli va taqqoslanadigan
7	Normativ baza	Milliy qonunchilikka qat'iy bog'langan	Tamoyillarga asoslangan yondashuv ustun
8	Integratsiya darajasi	Asosan ichki iqtisodiyotga yo'naltirilgan	Global moliya bozorlariga moslashgan

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinadiki, MHXS moliyaviy axborotning shaffofligi, taqqoslanishi va investitsion jozibadorlikni oshirishga ko‘proq yo‘naltirilgan. BHMS esa milliy iqtisodiyot sharoitlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan. Shu sababli BHMSni MHXS asosida takomillashtirish milliy hisobot tizimini xalqaro talablarga moslashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. [7]

BHMSni xalqaro standartlarga moslashtirish bosqichma-bosqich amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir.

2-jadval.

MHXSga o‘tishning asosiy bosqichlari

Bosqich	Mazmuni
1-bosqich	Normativ-huquqiy bazani tahlil qilish
2-bosqich	Milliy standartlarni xalqaro standartlarga moslashtirish
3-bosqich	Mutaxassislarni o‘qitish va malakasini oshirish
4-bosqich	Axborot tizimlarini modernizatsiya qilish
5-bosqich	To‘liq joriy etish va monitoring

BHMSni MHXS asosida ishlab chiqish zarurligi quyidagi omillar bilan belgilanadi: [8]

1. **Iqtisodiyotning ochiqligi ortib borayotgani** – tashqi savdo va investitsiya operatsiyalarining kengayishi yagona hisobot standartlarini talab qiladi.
2. **Korporativ boshqaruvni rivojlantirish ehtiyoji** – xalqaro standartlar boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim axborot bazasini yaratadi.
3. **Bank va moliya tizimi barqarorligini ta’minlash** – kredit tashkilotlari uchun ishonchli moliyaviy ma’lumotlar zarur.
4. **Raqamli iqtisodiyot sharoitida axborot sifati talablari oshib borayotgani** – tezkor va aniq moliyaviy hisobotlar iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

NATIJA VA TAKLIFLAR

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, BHMSni MHXSga moslashtirish jarayonida bir qator muammolar yuzaga keladi:

- metodologik yondashuvlar o‘rtasidagi farqlar;
- mutaxassislarning MHXS bo‘yicha yetarli bilimiga ega emasligi;
- ayrim aktivlarni baholashda bozor mexanizmlarining yetarlicha rivojlanmaganligi;
- axborot tizimlarini modernizatsiya qilish zarurati.
- Bu muammolarni hal etish uchun:
 - malaka oshirish tizimini rivojlantirish;
 - normativ-huquqiy bazani takomillashtirish;
 - amaliy qo‘llanmalar va metodik materiallar ishlab chiqish muhim hisoblanadi.

BHMSni MHXS asosida ishlab chiqish quyidagi natijalarga erishish imkonini beradi:

- moliyaviy hisobotlarning xalqaro darajada taqqoslanishi;
- investitsion jozibadorlikning oshishi;
- moliyaviy axborotning shaffofligi va ishonchliligi;
- korporativ boshqaruv sifatining yaxshilanishi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi tavsiyalar beriladi:

1. BHMSni MHXSga bosqichma-bosqich moslashtirish dasturini ishlab chiqish.
2. Buxgalteriya hisobi mutaxassislarini tayyorlash tizimini kuchaytirish.
3. Raqamli buxgalteriya tizimlarini keng joriy etish.
4. Ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish va amaliyot bilan integratsiyani kuchaytirish.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatadiki, buxgalteriya hisobi milliy standartlarini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida ishlab chiqish va takomillashtirish iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. MHXS tamoyillarining joriy etilishi moliyaviy axborotning shaffofligi, ishonchliligi va taqqoslanishini ta'minlash orqali investorlar va kreditorlarning ishonchini oshiradi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, BHMSni MHXSga uyg'unlashtirish quyidagi ijobiy natijalarga olib keladi:

- moliyaviy hisobotlarning xalqaro darajada tan olinishi;
- investitsiya oqimlarining ko'payishi;
- korporativ boshqaruv tizimining takomillashuvi;
- moliyaviy nazorat va audit sifatining oshishi.

Shu bilan birga, ushbu jarayonni samarali amalga oshirish uchun metodologik, tashkiliy va institutsional muammolarni hal etish zarur. Xususan, buxgalteriya hisobi mutaxassislarining malakasini oshirish, normativ-huquqiy bazani takomillashtirish hamda axborot texnologiyalarini keng joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, BHMSni MHXS asosida ishlab chiqish milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, moliya bozorlarini rivojlantirish va xalqaro iqtisodiy integratsiyani jadallashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega degan xulosaga kelish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent.2016
2. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS) to'plami. – Toshkent. 1998
3. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS / IFRS) rasmiy nashri. – London: IFRS Foundation. 2020.
4. Karimov A.A., Rizaev N.K. Buxgalteriya hisobi (darslik). – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti. 2022.
5. Tursunov B.O., Sodiqov U.Q. Moliyaviy hisobot va xalqaro standartlar. – Toshkent. 2019.
6. Xudoyberdiyev Z.N. Korporativ moliya va moliyaviy hisobot (o'quv qo'llanma). – Toshkent. 2020.
7. Xalqaro buxgalterlar federatsiyasi (IFAC) materiallari va metodik tavsiyalari. 2025.
8. Abdulkarimov I.T. Moliyaviy tahlil asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya. 2021.

Golib D.Tashmanov

Associate professor of Accounting department, PhD in Economics, Tashkent State University of Economics.

Email: g.tashmanov@tsue.uz

ORCID:0000-0002-4885-3286

Ibrokhimjon U. Tursunaliev

assistant of the Department of Accounting, Tashkent State University of Economics,

Email: tursunalievibrokhimjon@gmail.com,

i.tursunaliev@tsue.uz

ORCID: 0009-0004-3267-6213

**ACCOUNTING RECOGNITION AND VALUATION OF LONG-TERM ASSETS
UNDER INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS (IFRS)**

Tashmanov G'olib Davronovich

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti Buxgalteriya hisobi kafedrası dotsenti, iqtisodiyot fanlari doktori.

Elektron pochta: g.tashmanov@tsue.uz

ORCID:0000-0002-4885-3286

Ibrohimjon U. Tursunaliev

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti Buxgalteriya hisobi kafedrası assistenti,

Elektron pochta: tursunalievibrokhimjon@gmail.com,
i.tursunaliev@tsue.uz

ORCID: 0009-0004-3267-6213

**XALQARO MOLIYAVIY HISOBOT STANDARTLARI (IFRS) BO'YICHA UZOQ
MUDDATLI AKTIVLARNI BUXGALTERIYA HISOBINI TAN OLISHI VA BAHOLASH**

Голиб Давроноч Ташманов

Доцент кафедры бухгалтерского учета, кандидат экономических наук, Ташкентский государственный экономический университет.

Email: g.tashmanov@tsue.uz

ORCID: 0000-0002-4885-3286

Иброхимжон У. Турсуналиев

ассистент кафедры бухгалтерского учета, Ташкентский государственный экономический университет,

Email: tursunalievibrokhimjon@gmail.com,

i.tursunaliev@tsue.uz

ORCID: 0009-0004-3267-6213

БУХГАЛТЕРСКОЕ ПРИЗНАНИЕ И ОЦЕНКА ДОЛГОСРОЧНЫХ АКТИВОВ В СООТВЕТСТВИИ С МЕЖДУНАРОДНЫМИ СТАНДАРТАМИ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ (МСФО)

Abstract. This study analyzes the accounting recognition and valuation of long-term assets under International Financial Reporting Standards (IFRS) and assesses their impact on financial reporting quality. Long-term assets, including property, plant and equipment, intangible assets, and investment property, represent a substantial share of enterprise resources and significantly influence financial position and performance. IFRS establishes principles-based recognition criteria and permits alternative valuation models, which enhance transparency but also increase reliance on professional judgment.

The research is based on a qualitative and analytical review of relevant IFRS standards and recent academic literature, supported by comparative analysis of cost-based and fair value-based measurement approaches. The results show that IFRS improves consistency in asset recognition and comparability of financial statements over time. However, valuation challenges remain pronounced, particularly for intangible assets and investment property, due to estimation uncertainty and limited market data. The study also highlights the importance of high-quality disclosures in reducing subjectivity and improving decision usefulness. Overall, the findings confirm that effective IFRS implementation depends on consistent application, sound valuation practices, and transparent disclosures.

Keywords: International Financial Reporting Standards (IFRS), long-term assets, asset recognition, asset valuation, fair value measurement, financial reporting quality.

Introduction

Long-term assets play a fundamental role in the financial structure of enterprises, as they represent the resources that support production, service delivery, and long-term economic development. Assets such as property, plant and equipment, intangible assets, and investment property usually constitute a significant portion of total assets, particularly in capital-intensive sectors. Because of their scale and long useful lives, the way these assets are recognized and valued in accounting records has a substantial impact on an enterprise's financial statements, influencing reported asset values, profitability indicators, and overall financial stability. For this reason, the accounting treatment of long-term assets is a critical issue in financial reporting and an important area of academic research.

The growing adoption of International Financial Reporting Standards (IFRS) across countries has significantly changed approaches to financial accounting, including the recognition and valuation of long-term assets. IFRS were developed to improve the transparency and comparability of financial statements and to provide users with high-quality information that supports economic decision-making. Under IFRS, the recognition of long-term assets is based on specific criteria related to control, future economic benefits, and reliable measurement, while their valuation involves both initial measurement and subsequent measurement using models that may differ across enterprises. These requirements require professional judgment and careful assessment, making the accounting process more complex than under purely rules-based systems.

In practice, the application of IFRS to long-term assets often raises methodological and practical challenges. Enterprises must choose between valuation models, estimate useful lives and residual values, and assess whether assets are impaired, all of which involve uncertainty and subjective judgment. The use of fair value measurements, in particular, may be problematic in

environments where active markets are underdeveloped or where reliable valuation data are limited. As a result, differences in interpretation and application of IFRS requirements can occur, leading to variations in reported asset values and financial results even among similar enterprises.

These challenges are especially relevant for economies that have recently transitioned to IFRS-based reporting systems. In such contexts, enterprises may face difficulties related to limited experience with international standards, insufficient valuation infrastructure, and inconsistencies between national accounting traditions and IFRS principles. The recognition and valuation of long-term assets under IFRS may therefore lead to significant changes in financial statements, affecting not only accounting figures but also investment decisions, credit assessments, and stakeholder confidence.

Given the importance of long-term assets in reflecting the real economic capacity of enterprises, ensuring their proper recognition and valuation under IFRS is essential for the credibility of financial reporting. A systematic examination of IFRS requirements and their practical application allows for a clearer understanding of existing problems and areas for improvement. In this context, the present thesis focuses on the accounting recognition and valuation of long-term assets under International Financial Reporting Standards, aiming to contribute to the improvement of financial reporting quality and to provide practical recommendations for more consistent and reliable application of IFRS in this area.

Literature review

The recognition and valuation of long-term assets under International Financial Reporting Standards (IFRS) have been widely examined in accounting literature due to their substantial influence on financial reporting quality and decision usefulness. Long-term assets, including property, plant and equipment, intangible assets, and investment property, often represent the largest share of total assets, particularly in capital-intensive and industrial enterprises. IFRS establishes principles-based requirements for recognizing these assets when future economic benefits are probable and costs can be measured reliably, while also allowing alternative measurement models that introduce professional judgment into financial reporting (International Accounting Standards Board [IASB], 2023). As a result, academic research frequently emphasizes that asset recognition and valuation under IFRS are not purely mechanical processes but involve estimation, interpretation, and contextual considerations.

A significant body of literature focuses on property, plant and equipment (PPE) under IAS 16, particularly the choice between the cost model and the revaluation model for subsequent measurement. The IASB (2023) explains that while the cost model emphasizes reliability and verifiability, the revaluation model aims to enhance relevance by reflecting current fair values when such values can be measured reliably. Empirical studies show that this flexibility can lead to differences in reported asset values and financial ratios across firms and countries, even when underlying economic conditions are similar. Researchers argue that these differences may reduce comparability and allow managerial discretion to influence reported financial positions, especially in environments with weak valuation infrastructure or limited market data (Toluwa et al, 2019).

Fair value measurement plays a central role in the valuation of long-term assets under IFRS, particularly in revaluations, impairment testing, and investment property accounting. IFRS 13 defines fair value as a market-based measurement and establishes a hierarchy of inputs, ranging from observable market prices to unobservable estimates (IASB, 2025a). The literature highlights that while fair value measurements can improve relevance, they also introduce estimation uncertainty, particularly when Level 3 inputs are used. Academic reviews and professional guidance note that fair

value estimates may be sensitive to assumptions and valuation techniques, raising concerns about reliability and potential bias if governance and audit oversight are insufficient (KPMG, 2025; Toluwa et al, 2019).

Impairment accounting under IAS 36 represents another critical intersection of recognition and valuation. The standard requires entities to assess whether assets are carried at amounts exceeding their recoverable values and to recognize impairment losses when necessary (IASB, 2022). Research on impairment practices indicates that while IAS 36 provides a structured framework, the estimation of recoverable amounts relies heavily on management assumptions related to cash flows, discount rates, and growth expectations. Empirical studies and doctoral research suggest that impairment disclosures often lack sufficient detail to fully explain these assumptions, limiting the usefulness of financial statements for users and leaving room for earnings management (Sonila, 2024).

The literature on intangible assets under IAS 38 has expanded significantly in recent years, reflecting the growing importance of knowledge-based and innovation-driven value creation. IAS 38 imposes strict recognition criteria and prohibits the capitalization of many internally generated intangibles, which has been widely criticized for creating a gap between book values and market valuations (IASB, 2024a). Recent academic studies and literature reviews emphasize that although these restrictions enhance reliability, they may reduce the relevance of financial statements by excluding economically significant assets. In response to these concerns, the IASB has initiated a comprehensive review of the accounting treatment of intangible assets, signaling that recognition and valuation requirements in this area may require reconsideration to better reflect modern business models (IASB, 2024b).

Investment property accounting under IAS 40 provides further insight into IFRS valuation practices, as entities are permitted to apply a fair value model with changes recognized in profit or loss. The literature shows that this approach can significantly affect reported earnings and asset values, particularly in real estate-intensive firms. Empirical studies indicate that the choice of valuation model is influenced not only by economic factors but also by institutional settings, regulatory enforcement, and managerial incentives (Business Perspectives, 2025). Professional guidance highlights recurring challenges related to valuation consistency, disclosure adequacy, and alignment with IFRS 13 requirements, reinforcing the importance of transparency in fair value reporting (PwC, 2025).

Across all categories of long-term assets, disclosure quality emerges as a recurring theme in the literature. IFRS requires extensive disclosures related to valuation techniques, assumptions, and sensitivity analyses, particularly for fair value measurements and impairment testing (IASB, 2025a). However, empirical research consistently finds variation in disclosure depth and clarity, with some firms providing boilerplate information that limits decision usefulness (Sonila, 2024). Studies emphasize that high-quality disclosures are essential for enabling users to assess measurement uncertainty and compare financial statements across entities and periods.

Overall, the contemporary literature concludes that while IFRS provides a comprehensive and theoretically sound framework for the recognition and valuation of long-term assets, its effectiveness in practice depends heavily on consistent application, robust valuation practices, and transparent disclosures. Differences in economic environments, professional judgment, and enforcement mechanisms continue to affect comparability and reporting quality. These findings highlight the ongoing relevance of research into IFRS-based asset accounting and support the need for further empirical and conceptual analysis of recognition and valuation practices for long-term assets.

Methodology

This study employs a qualitative and analytical research methodology based on a systematic review and comparative analysis of International Financial Reporting Standards governing the recognition and valuation of long-term assets. The research examines the requirements of relevant IFRS, including IAS 16, IAS 36, IAS 38, IAS 40, and IFRS 13, to identify key recognition criteria, measurement principles, and disclosure obligations, and to analyze their conceptual consistency and practical implications. In addition, recent academic literature, professional guidance, and institutional reports published by the IFRS Foundation, international accounting bodies, and peer-reviewed journals are reviewed to evaluate how these standards are applied in practice and to identify common challenges and areas of divergence. The methodology also includes a comparative assessment of alternative valuation models permitted under IFRS, focusing on their effects on financial statement reliability, relevance, and comparability. Through content analysis and synthesis of normative and empirical sources, the study develops evidence-based conclusions and recommendations aimed at improving the consistent and transparent application of IFRS in the recognition and valuation of long-term assets.

Results and discussion

The results of the study demonstrate that the application of International Financial Reporting Standards to the recognition and valuation of long-term assets produces both positive improvements in financial reporting quality and notable practical challenges. The analysis confirms that IFRS recognition criteria contribute to greater consistency in determining when long-term assets should be included in the statement of financial position, particularly by emphasizing control over the asset, the probability of future economic benefits, and reliable measurement. These principles reduce arbitrary recognition practices and strengthen the conceptual foundation of financial statements. However, once assets are recognized, the valuation stage introduces significant variation in reported figures, largely due to the flexibility allowed by IFRS and the reliance on professional judgment.

Table 1

Comparison of cost-based and fair value-based measurement approaches under IFRS¹

Measurement aspect	Cost based approach (IFRS)	Fair value based approach (IFRS)
Initial recognition	Emphasizes reliability and verifiability of historical cost	Emphasizes relevance through current market values
Subsequent measurement	Results in relatively stable carrying amounts over time	Results in carrying amounts that fluctuate with market conditions
Impairment testing	Conducted when impairment indicators are identified	Performed regularly, often on an annual or more frequent basis
Disclosure quality	Requires standard disclosures with moderate informational	Requires extensive disclosures to explain

¹ Developed by the authors

	depth	valuation assumptions and risks
--	-------	---------------------------------

The comparative assessment of cost-based and fair value-based measurement approaches highlights a clear trade-off between reliability and relevance. As shown in Table 1, cost-based approaches generally result in stable carrying amounts and lower volatility in financial statements, which enhances reliability and predictability for users. In contrast, fair value-based approaches provide more up-to-date information that reflects current market conditions, thereby increasing relevance, but they also lead to greater fluctuations in asset values and equity. This volatility is particularly evident during periods of market instability and may complicate financial analysis for investors and creditors. The results suggest that while fair value measurement aligns with the objective of providing decision-useful information, its effectiveness depends heavily on the availability of reliable market data and transparent disclosure practices.

Table 2

Asset categories and valuation challenges under IFRS²

Asset Category	Relevant IFRS Standard	Level of Valuation Challenge	Primary Area of Professional Judgment
Property, plant and equipment	IAS 16	Moderate	Estimation of useful lives and residual values
Intangible assets	IAS 38	High	Assessment of recognition criteria and future economic benefits
Investment property	IAS 40	High	Determination of fair value based on market assumptions

The findings further indicate that valuation challenges vary significantly across different categories of long-term assets. Table 2 illustrates that property, plant and equipment are mainly affected by estimation issues related to useful lives, residual values, and depreciation methods. Although these estimates involve judgment, they are often supported by technical documentation and physical usage patterns, which reduces uncertainty. In contrast, intangible assets exhibit the highest level of valuation difficulty due to strict recognition requirements and the inherent uncertainty surrounding future economic benefits. The results confirm that many economically valuable intangible resources remain unrecognized under IFRS, contributing to a gap between book values and market valuations. Investment property also presents substantial valuation challenges, primarily due to dependence on fair value estimates that rely on market assumptions and external appraisals. These differences demonstrate that, despite the existence of a unified IFRS framework, recognition and valuation outcomes are strongly influenced by asset-specific characteristics and market conditions.

² Developed by the authors

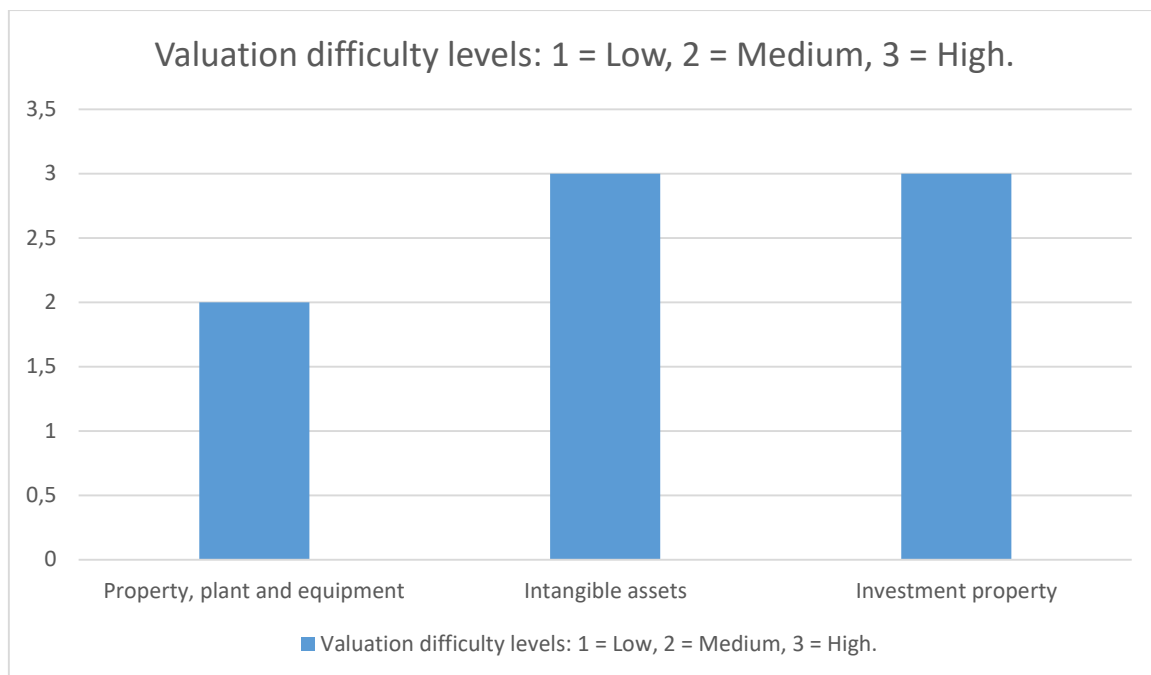

Figure 1. Valuation difficulty levels of long-term asset categories under IFRS³

The figure 1 shows that valuation difficulty under IFRS varies across long-term asset categories. Property, plant and equipment display a medium level of difficulty, as their valuation is generally supported by observable costs and technical data, despite the need for estimates related to useful lives and depreciation. In contrast, intangible assets and investment property exhibit high valuation difficulty, reflecting greater reliance on subjective assumptions, future economic benefits, and fair value estimates. Overall, the results indicate that valuation complexity increases as measurement depends more on judgment and market-based inputs rather than observable historical costs.

The discussion of results also emphasizes the critical role of disclosures in supporting effective recognition and valuation of long-term assets. The analysis indicates that high-quality disclosures significantly enhance users' ability to understand valuation assumptions, assess uncertainty, and compare financial statements across periods and entities. Where disclosures are detailed and entity-specific, concerns related to subjectivity and estimation risk are reduced. Conversely, generic or boilerplate disclosures weaken the informational value of fair value and impairment measurements, even when formal IFRS requirements are met. This finding reinforces the view that recognition and valuation cannot be evaluated independently of disclosure quality, as disclosures are essential for interpreting reported numbers.

Overall, the results confirm that IFRS provides a robust and conceptually sound framework for the recognition and valuation of long-term assets, contributing to improved transparency and comparability in financial reporting. At the same time, the findings highlight that the practical effectiveness of this framework depends on consistent application, asset-specific considerations, professional judgment, and strong disclosure practices. These results support the conclusion that further efforts are needed to strengthen valuation methodologies, enhance professional expertise, and

³ Developed by the authors

improve disclosure quality in order to fully realize the benefits of IFRS-based accounting for long-term assets.

Conclusion

The purpose of this study was to examine the accounting recognition and valuation of long-term assets under International Financial Reporting Standards and to assess their implications for financial reporting quality. The findings confirm that IFRS provides a coherent and principles-based framework that strengthens the consistency of asset recognition and improves the conceptual soundness of financial statements. By emphasizing control, future economic benefits, and reliable measurement, IFRS reduces arbitrary recognition practices and enhances the credibility of reported asset information.

At the same time, the study demonstrates that valuation remains the most challenging aspect of long-term asset accounting under IFRS. The availability of alternative measurement models, particularly the choice between cost-based and fair value-based approaches, creates trade-offs between reliability and relevance. While fair value measurement improves the timeliness and economic relevance of financial information, it also increases volatility and reliance on professional judgment, especially in environments with limited market data. As a result, valuation outcomes may differ significantly across enterprises, even when similar assets are involved.

The analysis further shows that valuation complexity is not uniform across asset categories. Property, plant and equipment are generally associated with moderate valuation challenges due to the availability of physical evidence and historical cost information. In contrast, intangible assets and investment property present higher levels of measurement uncertainty, driven by strict recognition criteria, limited active markets, and heavy dependence on assumptions and external appraisals. These differences contribute to variations in reported asset values and partially explain gaps between book values and market valuations.

The results also highlight the critical role of disclosure in supporting effective recognition and valuation under IFRS. High-quality, entity-specific disclosures significantly enhance the usefulness of financial statements by allowing users to understand valuation assumptions, assess uncertainty, and compare financial information across periods and entities. Conversely, generic or insufficient disclosures weaken the informational value of IFRS-based measurements, even when formal recognition and valuation requirements are met.

Overall, the study concludes that IFRS-based accounting for long-term assets improves transparency and comparability in financial reporting but does not eliminate valuation challenges. The effectiveness of IFRS in practice depends on consistent application, sound professional judgment, robust valuation practices, and comprehensive disclosures. These findings underline the need for continued development of valuation expertise and stronger enforcement mechanisms to ensure that the intended benefits of IFRS recognition and valuation of long-term assets are fully realized.

References

1. ACCA. (2024). Property, plant and equipment (IAS 16): Technical article.
2. <https://www.accaglobal.com/gb/en/student/exam-support-resources/fundamentals-exams-study-resources/f7/technical-articles/ppe.html>
3. Business Perspectives. (2025). Determinants of fair value model adoption for investment property under IFRS. *Investment Management and Financial Innovations*, 22(3), 45–59.

4. https://www.businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/22781/IMFI_2025_03_Kholilah.pdf
5. European Accounting Association. (2025). IASB update on intangible assets accounting.
6. https://eaa-online.org/app/uploads/sites/78/2025/05/EAA-MAY-2025_IASB-update_draft_3April2025.pdf
7. International Accounting Standards Board. (2022). IAS 36: Impairment of assets. IFRS Foundation.
8. <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-36-impairment-of-assets/>
9. International Accounting Standards Board. (2023). IAS 16: Property, plant and equipment. IFRS Foundation.
10. <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-16-property-plant-and-equipment/>
11. International Accounting Standards Board. (2024a). Intangible assets: Literature review. IFRS Foundation.
12. <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/resources-for-academics/research-citations/intangible-assets-literature-review-april-2024.pdf>
13. International Accounting Standards Board. (2024b). IASB launches comprehensive review of accounting for intangible assets.
14. <https://www.ifrs.org/news-and-events/news/2024/04/iasb-launches-comprehensive-review-accounting-for-intangibles/>
15. International Accounting Standards Board. (2025). IFRS 13: Fair value measurement. IFRS Foundation.
16. <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-13-fair-value-measurement/>
17. International Accounting Standards Board. (2025). IAS 40: Investment property. IFRS Foundation.
18. <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-40-investment-property/>
19. KPMG. (2025). Fair value measurement: Issues and insights.
20. <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmgsites/xx/pdf/ifrg/2025/isg-handbook-fair-value-measurement.pdf>
21. PwC. (2025). Applying IFRS for the real estate industry.
22. <https://www.pwc.ch/en/publications/2025/applying-IFRS-for-the-real-estate-industry.pdf>
23. Toluwa, Ohidoa & Power, Otakefe. (2019). Fair Value Accounting: A Conceptual Approach. International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences. 9. 10. https://www.researchgate.net/publication/340444784_Fair_Value_Accounting_A_Conceptual_Approach
24. Sonila, M. (2024). The impact of IAS 36 on the quality of financial statements for UK companies: A multi-dimensional analysis of impairment of assets. PhD thesis University of Westminster Finance and Accounting <https://doi.org/10.34737/wq2zx>